หลวงปู่หล้า เขมปตฺโต

วัดบรรพตคีรี (ภูจ้อก้อ)

บ้านแวง ต.หนองสูงใต้ จ.มุกดาหาร

ชีวประวัติ ของ หลวงปู่หล้า เขมปตฺโต

ชีวประวัติ
ของ
หลวงปู่หล้า เขมปตฺโต

พิมพ์ถวายหลวงปู่เพื่อเผยแพร่เป็นธรรมทาน
โดย
คุณอรุณี ศีตะจิตต์-คุณธวัชชัย แสวงศรี

พิมพ์ครั้งที่ ๘
เดือนตุลาคม ๒๕๓๕
จำนวนพิมพ์ ๑๐,๐๐๐ เล่ม

คำนำ

อัตตโนประวัติ ของพระคุณเจ้าหลวงปู่เล่มนี้ ข้าพเจ้าและคณะศิษย์ผู้จัดพิมพ์ ขอเรียนเพื่อความเข้าใจในการจัดพิมพ์ ต่อท่านผู้อ่านและท่านผู้รู้ว่า มิได้เกิดจากความประสงค์ใด ๆ ของ "องค์หลวงปู่ท่าน" ที่เราทั้งหลายกราบเคารพบูชา ด้วยความเทิดทูนไว้เหนือเศียรเกล้าโดยประการใดทั้งสิ้น แต่เป็นเพราะองค์ท่านไม่อาจขัดต่อคำรบเร้ากราบวิงวอน ขออนุญาตจัดพิมพ์จากคณะศิษย์

เนื่องจากคณะศิษย์ได้ทราบมาว่า ท่านได้เมตตาเขียนอัตตโนประวัติขึ้น ตามคำเรียนขอของท่านอาจารย์อินทร์ถวายที่ได้บวชอยู่กับท่านถึง ๙ พรรษา ในช่วงยุคต้นของวัดภูจ้อก้อ ซึ่งได้อ่านแล้วเห็นประโยชน์และคุณธรรมอันวิเศษสุดประมาณ ในแนวทางปฏิบัติและข้อวัตรต่าง ๆ "สมัยถวายการปฏิบัติต่อองค์หลวงปู่มั่น" พร้อมทั้งประวัติการเดินธุดงค์เร่งความเพียร ซึ่งแลกด้วยชีวิต จึงกราบเรียนขอโอกาสพิมพ์ถวาย แต่องค์ท่านไม่ประสงค์จะให้พิมพ์ เพราะพิจารณาแล้ว เกรงว่าจะถูกตำหนิว่า "อวดเด่นและอยากดัง" ข้าพเจ้าและคณะกราบเรียนวิงวอนท่านว่า *หลวงปู่เจ้าคะ "อัตตโนประวัติ" เล่มนี้หลวงปู่เขียนจากประสบการณ์ และความจริงทุกประการใช่ไหมเจ้าคะ* ท่านเมตตาตอบว่า *"ใช่"* ข้าพเจ้าจึงกราบเรียนท่านว่า *หลวงปู่เจ้าคะ พระพุทธองค์ท่านทรงยกย่องว่า ให้ธรรมเป็นทานชนะทาน*

ทั้งปวง ขอโอกาสให้ลูก ๆ ได้จัดพิมพ์เผยแผ่ธรรมนี้ เพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติของพระภิกษุสามเณรรุ่นลูก ๆ หลาน ๆ และผู้ใฝ่ปฏิบัติธรรมทั้งหลายด้วยเถิด เมื่อท่านได้อ่านแล้ว ธรรมข้อใดเป็นประโยชน์ แนะแนวทางให้เกิดความพากเพียร และมีกำลังใจให้มุ่งเคร่งครัดปฏิบัติธุดงควัตร เพื่อให้พบคุณธรรมอันวิเศษ มีศีลาจารวัตรงดงาม เป็นกำลังในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต่อไป ดังบทธรรมที่ว่า เอหิปัสสิโก ธรรมเป็นสิ่งที่ควรกล่าวกับผู้อื่นว่าท่านจงมาดูเถิด เมื่อองค์ท่านได้ฟังการกราบเรียน และพิจารณาแล้ว จึงย้ำข้าพเจ้าว่าหนังสือนี้ไม่อนุญาตให้ตีพิมพ์ในนิตยสารเพื่อการค้านะ ขอสงวนสิทธิ์ให้พิมพ์เพื่อเป็นธรรมทานเท่านั้น

ฉะนั้นหากเกิดความผิดพลาดประการใดที่มีขึ้นในหนังสือนี้ ข้าพเจ้าและคณะศิษย์ผู้จัดพิมพ์ ขอน้อมรับความผิดพลาดทั้งหลายเหล่านั้น ส่วนธรรมทั้งหลายเหล่าใดที่ดีมีประโยชน์ ข้าพเจ้าขอถวายเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา และน้อมถวายบูชาหลวงปู่ท่าน ที่เมตตาอนุญาตให้จัดพิมพ์เผยแผ่ถึงคุณธรรมขององค์ท่าน ซึ่งเปี่ยมล้นด้วยกุศโลบายในหนังสือเล่มนี้

คณะศิษย์ผู้จัดพิมพ์

เรื่องทุกข์ที่ผ่านมาแล้ว

พร้อมทั้งสร้างบารมีปะปนกัน

อดีตังสญาณ ญาณในส่วนอดีต

เฉพาะรู้เดียงสามาในปัจจุบันชาติ

สติจำการที่ทำและคำที่พูดแล้วแม้นานได้

จะว่าอดีตารมณ์ผสมกับสติปัญญาก็ได้

จะว่าปัจจุบันกาลมองคืนหลังก็ได้

จะว่าเป็นอุบายเพิ่มเข็ดหลาบในโลกก็ได้

คำแถลง

หนังสือชีวประวัติเล่มนี้ แรกเริ่มคุณอินทร์ถวายมาร้องขอข้าพเจ้าหลาย ๆ ครั้ง (ดังรายละเอียดในรูปเล่ม) ครั้นต่อมา พวกอุบาสกอุบาสิกาของพระพุทธศาสนาทางพระนครหลวง กรุงเทพฯ ได้มาวิงวอนร้องขอข้าพเจ้าให้อนุญาตจัดพิมพ์

ข้าพเจ้าได้พิจารณาหลาย ๆ รอบ หลาย ๆ นัยก็เข้าใจได้ว่าคงเจตนาจะพิมพ์จริง ข้าพเจ้าจึงได้อนุญาตเพราะเห็นว่า จะเป็นประโยชน์ในทางธรรมะบ้างไม่มากก็น้อย ส่วนการติชมของชาวโลกนั้น เป็นธรรมประจำโลกอยู่แล้วไม่ขาดเลย แต่ก็มีหลักเกณฑ์อยู่ว่า ไม่ให้ขี้ขลาดต่อความดีของตนอันจะพอทำได้ ให้ขี้ขลาดต่อความชั่วอย่าได้อาจหาญล่วงละเมิด เมื่อมานึกถึงเรื่องเหล่านี้แล้ว ก็เบาใจได้ปัญญาเกิดขึ้นมาที่ดวงใจให้คำนึง มีใจพอพึงอนุญาตให้ตีพิมพ์

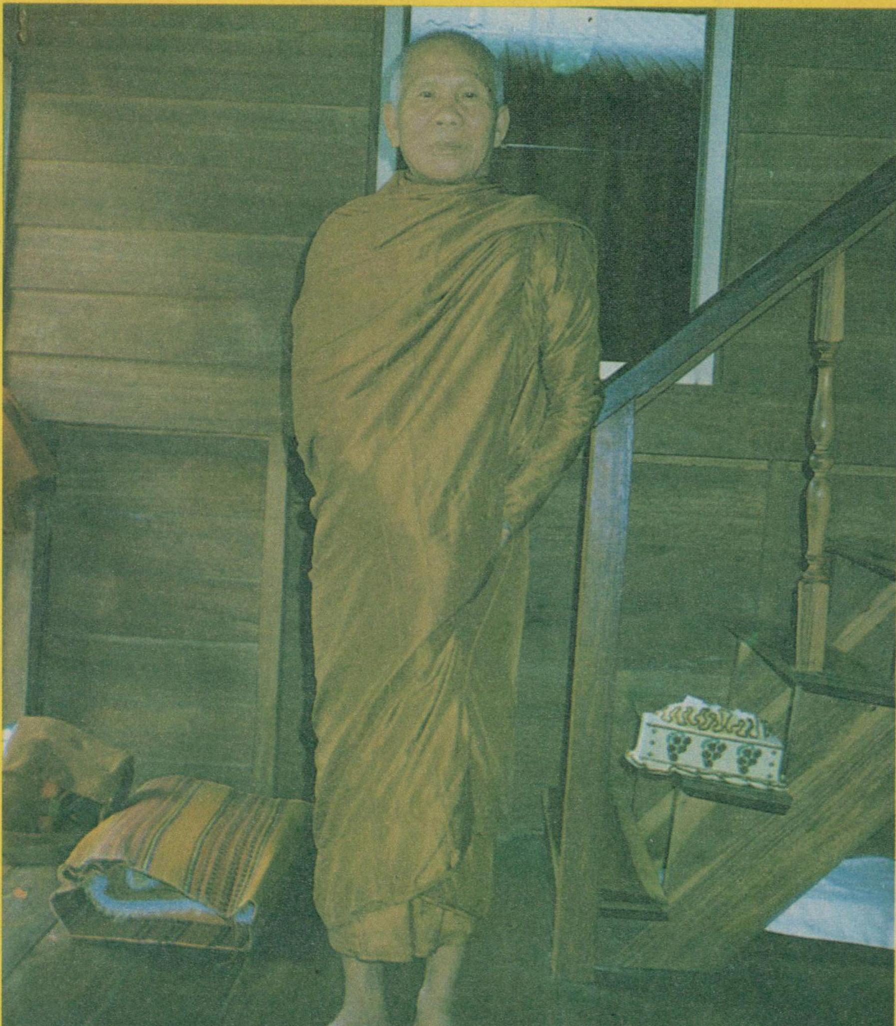
บรรดาท่านผู้จะพิมพ์หนังสืออันเกี่ยวกับธรรมะฟรีไว้เพื่อเป็นคติมากเล่มน้อยเล่มก็ดี เป็นของหาได้ยาก เพราะเกี่ยวกับทรัพย์สินบ้าง เกี่ยวกับไม่มีศรัทธาบ้าง และก็เป็นของหาได้ยากอีกด้วย และอีกอย่างหนึ่งธรรมดาชีวประวัติชาวพุทธแล้ว จะทุกข์จนข้นแค้นในด้านอามิส ลาภยศ สรรเสริญ สุขสักเพียงใดก็ตามที แต่ถ้าหากว่ามีความประพฤติดีมีอาชีวะชอบ เป็นต้น ก็สมฐานะของชาวพุทธอยู่มีชีวประวัติคุณค่าสูง เสียชีพดีกว่าเสียสัตย์ เสียชีวประวัติก็เสียชีพดีกว่า

แท้จริงชีวประวัตินี้จะเขียนหรือไม่เขียน มันก็มีอยู่ในตัวทุก ๆ ท่าน เพราะความลับไม่มีในโลก นตฺถิ โลเก รโห นาม แต่เขียนไว้ดีกว่าไม่เขียน ท่านผู้ชอบอ่านก็จะได้อ่าน ผู้เขียนประวัติของตนเองยังไม่มรณภาพนั้นเองยิ่งดี เพราะมีโอกาสให้ผู้อื่นคัดค้านได้ทุกเมื่อ (สำหรับคำจริงแล้วไม่พูดอีกก็จริงอีก เมื่อยิ่งพูดก็ยิ่งจริง)

ท้ายแห่งคำนำโดยย่อนี้ ด้วยเดชพระพุทธศาสนา จงเป็นสุขทุกถ้วนหน้าทั่วทั้งไตรโลกาอยู่ทุกเมื่อ เทอญ.

พระหล้า เขมปตฺโต

สารบาญ

หลวงปู่หล้า เขมปตฺโต

นโม เม สัพพพุทธานัง
นโม เม สัพพสัจจธัมมานัง
นโม เม สัพพสังฆานัง

ขอนอบน้อมแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย พร้อมทั้งพระอริยสัจธรรม และพระอริยสงฆ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นระลึกได้ไม่ระลึกได้ก็ดี ขอผูกขาดจองขาด เคารพน้อมนอบอยู่ในกาลทุกเมื่อ เอาเป็นที่พึ่งที่ระลึกที่ปฏิบัติบูชา เพื่อดับทุกข์ทั้งปวงโดยไม่เหลือในปัจจุบันชาตินี้เทอญ

ดูก่อนท่านผู้ใจสูงธรรมสูงทุกถ้วนหน้า แมลงภู่แมลงผึ้งไม่เบื่อหน่าย ร่าเริงบันเทิงใจในเกสรดอกไม้ฉันใด บรรดาท่านผู้ใจสูงธรรมสูง ก็ไม่เบื่อไม่หน่ายย่อมร่าเริงบันเทิงใจบันเทิงธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้ทรงพระมหากรุณาธิคุณ เปิดเผยไว้แล้วอนึ่ง อันว่า ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นต้นเหล่านี้ไม่ใช่เป็นเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เลย เรื่องทุกข์จิตทุกข์ใจนานาอเนกเพิ่มเข้าอีกเล่าก็ยิ่งเป็นเรื่องใหญ่โตขึ้นอีก หาประมาณไม่ได้

เมื่อยังไม่มีญาณอันถ่องแท้ว่าพ้นทุกข์ในสงสาร จะสำคัญตัวว่าเป็นสุขสักเพียงใดก็ตาม ก็เป็นเรื่องโกหกพกลมตนเองอยู่โดยตรง ๆ แบบไม่รู้ตัวอีกด้วย มิหนำซ้ำเป็นวิชาทำตัวให้เป็นหมันอีก

ด้วย เพราะวันเวลาชีวาล่วงไปไม่กลับหลัง กรรมนิยมกรรมบันดาล ผูกมัดรัดไว้ ให้กลายเป็นธรรมเมาธรรมมัวไป พระอรหันต์จำพวกเดียวเท่านั้น จะอยู่เหนือกรรมและผลของกรรมไปได้ เหลือนอกนั้นยังเป็นทาส อยู่ใต้อำนาจกรรมและผลของกรรมทั้งนั้น แต่กรรมและผลของกรรรมนั้น ว่าโดยย่อ จำแนกออกเป็นสอง เป็นโลกิยกรรมหนึ่ง เป็นโลกุตตรกรรมหนึ่ง โลกิยกรรมนั้นแบ่งออกเป็นหลายจำพวก เป็นพวกมนุษย์ก็มี เป็นสัตว์เดรัจฉานก็มี เป็นเปรตก็มี เป็นสัตว์นรกก็มี เป็นเทวดาก็มี เป็นพรหมก็มี สารพัดจะบรรยายให้จบได้เพราะมากมายนัก

ส่วนที่เป็นโลกุตตรกรรมนั้น มีอยู่เจ็ดจำพวก นับแต่พระโสดาปัตติมรรคไป จนถึงพระอรหัตมรรค (เว้นพระอรหัตผลเสีย) เมื่ออยู่ใต้กรรมและผลของกรรมแล้ว ผู้ที่เชื่อกรรมและผลของกรรมลงได้สนิทแล้ว เรียกว่า ได้ทรัพย์ขุมต้น คือขุมศรัทธา เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว และก็จะรู้จักเลือกเฟ้นสิ่งที่ควรหรือไม่ควร เพราะได้ดวงตาดวงปัญญาดวงธรรมแล้ว ขุมทรัพย์ภายในขุมอื่น ๆ ก็เปิดประตูรับไปในตัว

ศรัทธาที่ประกอบกับปัญญาสมดุล จึงเป็นอริยศรัทธาเบื้องต้นพรหมจรรย์ของพระพุทธศาสนา เป็นศรัทธาปัญญาที่บรรจงก้าวหน้าด้วยศรัทธาและปัญญาที่สมดุลกัน เพื่อหลุดเพื่อพ้นจากปัญหาโลภ ปัญหาโกรธ ปัญหาหลงของตนที่ดองสันดานมานมนาน ศรัทธาและปัญญาชั้นนี้ เป็นอาวุธพอที่จะต่อสู้กับความหลงชั้นกลางได้บ้างแล้ว ต้องเอาออกใช้เสมอ ๆ ไป ความหลงนับวันจะตั้งอยู่ไม่ได้แล้ว

มูลเหตุการเขียนประวัติ

ชีววิสัยที่นิยมใช้กันในโลก ๆ ว่าเรา ๆ ท่าน ๆ เขา ๆ เป็นต้น บัดนี้ได้ล่วงกาลผ่านเวลามาถึงเจ็ดสิบปีเข้าแล้ว ถอนตัวมาปฏิบัติฝ่ายธุดงควัตรตั้งแต่ ๒๔๘๘ จนถึงเวลาที่กำลังเขียนอยู่นี้เป็นวันที่ลงมือเขียนวันที่ ๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๔ แล้ว พรรษา ๓๖ ย่างล่วงมาผ่านกองทุกข์มาน่าสังเวช เป็นเหตุให้นึกคำนึงถึงการเขียนชีวประวัติและก็มีพระภิกษุอินทร์ถวาย สนฺตุสฺสโก หาสมุดมาไว้ให้เขียนตั้งหลาย ๆ เล่ม พร้อมทั้งนิมนต์วิงวอนให้เขียนด้วย ที่เธอหาสมุดมาให้ ก็เป็นเวลาล่วงมาสองสามปีแล้ว และก็มีคุณเวินที่จำพรรษาอยู่ด้วยมาได้หลายปี ได้กล่าวว่าท่านอาจารย์อินทร์ถวายมาเยี่ยมคราวใด ก็ได้ถามกระผมอยู่เสมอว่า องค์ท่านเขียนแล้วหรือยัง กระผมตอบว่ายังไม่ทันได้เอาใจใส่เขียน เมื่อเป็นดังนี้ เหตุผลในการเขียนก็จวนตัวผู้เขียนเข้ามา และคุณอินทร์ถวายเล่า ก็ได้บวชอยู่กับเจ้าตัว ได้รับทุกข์ลำบากมาก ในยุคต้นของภูจ้อก้อมาติด ๆ กันเก้าพรรษา และโยมบิดาโยมมารดาของเธอพร้อมทั้งวงศ์ตระกูลของเธอด้วย ก็ปฏิบัติใกล้ชิดกับภิกษุสามเณรฝ่ายปฏิบัติมานมนานด้วย นับแต่ยุคห้วยทรายหลวงปู่เสาร์ หลวงปู่มั่นมาจนถึงปัจจุบันยุคภูจ้อก้อนี้ ถ้าไม่บรรยายมาบ้าง ก็คล้าย ๆ กับว่าจะแอบได้แอบเสียในประวัติของตน ยกหางตนเองขึ้น เหมือนโคและกระบือถ่ายอุจจาระออก แต่ก็ต้องยอมเสียสละการติชมก่อน จึงจะลงมือเขียนได้ ถ้าหวังจะแบกการติชมไปพระนิพพานด้วย หลังก็จะหักตายเกิดคาโลกอยู่ ไปไม่ได้

การเขียนประวัติของตนเอง พร้อมทั้งเผ่าพงศ์วงศ์ตระกูลของตนที่ผ่านมาในสงสารเฉพาะปัจจุบันชาติ นับแต่รู้เดียงสามาคงไม่เหลือวิสัยอะไรนัก ทั้งจะได้เพิ่มธรรมสังเวชเข็ดหลาบในชาติ ๆ ภพ ๆ เพิ่มขึ้น พระบรมศาสดาระลึกชาติได้โดยไม่ยากตั้งล้านอสงไขย พระอรหันต์สาวกสาวิกาจำพวกบุพเพนิวาสก็ดี ก็ระลึกได้หลาย ๆ กัปหลาย ๆ กัลป์ เราเพียงแต่จะระลึกแต่รู้เดียงสามาจนถึงแก่ลัก ๆ ลั่น ๆ บ้างก็ถือว่าเหลือวิสัยเสียแล้ว

อนึ่ง ท่านผู้อื่นเขียนประวัติของเราย่อมถูกบ้างผิดบ้าง แต่ต้องผิดนั้นแหละเป็นส่วนมาก เพราะไม่ได้ติดตามกันอยู่ทุกอิริยาบถของ กาย วาจา จิต เพราะสมัยนั้น ๆ ยุคนั้น ๆ เจตนาของจิตเจตสิกตั้งไว้อย่างไรบ้าง เป็นต้น ก็ไม่สามารถจะรู้ได้ เพราะไม่ใช่เจ้าของประวัติ เจ้าของประวัติเขียนเอง ก็รับผิดชอบได้สนิท มอบบาปบุญคุณโทษไว้กับเจ้าของประวัติซะ

วงศ์ตระกูลฝ่ายบิดา

หันมาปรารภวงศ์ตระกูลฝ่ายบิดา เป็นคนชาวนา ปู่ทวด ย่าทวดได้มรณะเสียแล้ว ส่วนปู่นั้น ชื่อปู่นามฮุง นามสกุลเสวตร์วงศ์อยู่บ้านงอย อำเภอหมากแข้ง จังหวัดอุดรธานี มณฑลอุดร เพราะสมัยนั้นเป็นมณฑล แต่คุณปู่คงเกิดก่อนตั้งเมืองอุดรมานมนานแล้ว พี่ชายของคุณปู่ชื่อธรรมวงษ์ น้องชายของคุณปู่อีกคนชื่อ อั้ง น้องชายของคุณปู่อีกคนชื่อ เฒ่าขี้คุย แต่ชื่อจริงของท่านแท้ไม่รู้ได้ คุณย่าชื่ออะไรไม่ทราบได้ คุณย่ามรณะไป ข้าพเจ้ายังเล็กอยู่ วงศ์ตระกูล

คุณย่าก็ไม่ชัดได้และก็น่าเสียดายที่ไม่ได้เรียนถามบิดามารดาไว้ และก็ต้องยอมรับว่า โง่ ๆ เง่าๆ ที่ล่วงไปแล้ว

คุณปู่คุณย่ามีบุตรร่วมกันสิบคน ชายห้าหญิงห้า

คนที่หนึ่ง คือ นางอ่อนศรี มีลูกสามคน คุณป้าอ่อนศรีมีอายุยืนแปดสิบปี

คนที่สองชื่อนางคำมี มีบุตรสี่คน

คนที่สามชื่อนางเป้ มีบุตรห้าคน

คนที่สี่เป็นโยมบิดาของข้าพเจ้า ชื่อว่า นายคูณ เสวตร์วงศ์ จารย์คูณก็ว่า ท่านมีบุตรแปดคน หญิงห้าคน ชายสามคน คนที่หนึ่งชื่อว่า นายสิงห์ (ทิดสิงห์) คนที่สองชื่อนางสีดา คนที่สามชื่อนายทองดี (ทิดทองดี) ผู้ใหญ่บ้านทองดีก็ว่า คนที่สี่ชื่อนางบุญมี คนที่ห้าชื่อ นางจันที คนที่หกชื่อ นางแก้ว คนที่เจ็ดชื่อ นางแหวน คนที่แปดคือ ข้าพเจ้าผู้เขียนนี้เอง แปลว่า ข้าพเจ้าเป็นลูกสุดท้องของมารดาให้เข้าใจว่าลูกทั้งแปดคนนี้สี่ปีเป็นระยะ ๆ จึงเกิดร่วมกันคราวหนึ่ง แต่ปัจจุบันที่เขียนนี้ ยังมีชีวิตอยู่เพียงพี่สาวสองคนเท่านั้น คือพี่แก้วกับพี่แหวนเท่านั้น แต่ก็ต่างคนก็ต่างแก่ตามธรรมชาติของธรรมฝ่ายสังขาร อายุขัยเทียบได้กับเวลาสายัณห์ตะวันเย็นริบหรี่ ๆ ลงลับขอบภูเขาหรือขอบฟ้า ถ้าสติปัญญาไม่กล้าเหนือไปจากความที่ว่าหลง ๆ ใหล ๆ ต้องตายคาไตรเหตุแล

ลูกของคุณปู่ผู้อันดับห้าชื่อนายบุญ กำนันบุญก็ว่า มีบุตรสี่คน

ลูกคุณปู่คนที่หกชื่อนางลุน มีบุตรเจ็ดคน

ลูกของคุณปู่คนที่เจ็ดชื่อนายปาน (กำนันปาน) มีลูกหนึ่งคน

ลูกของคุณปู่คนที่แปดชื่อนายด้วง (ทิดด้วง) มีบุตรสามคน

ลูกของคุณปู่คนที่เก้า ชื่อนางแสง มีบุตรห้าคน

ลูกของคุณปู่คนที่สิบ คือ นายหล้า (ผู้ใหญ่บ้านหล้า) มีบุตรสี่คน

ที่ปรารภฝ่ายโยมของบิดามานี้ ถ้าจะบรรยายถึงลูก ๆ หลาน ๆ เหลน ๆ ของท่านให้ละเอียดแล้ว ก็จะไม่ได้จบสิ้นโดยง่าย แม้จะเป็นเชื้อสายวงศ์น้อย และวงศ์ใหญ่สักเพียงใดก็ตาม ก็ไม่พ้นแตกสลายตายไป เมื่อไม่พ้นจากกรรม ก็ต้องอยู่ใต้กรรมและผลของกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วทั้งนั้น เมื่อกิเลสยังไม่จบสิ้น ก็จะได้มาเที่ยวเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นญาติกัน ในทางกิเลสทั่วทั้งสรรพไตรโลกาอยู่นี้แล ที่กล่าวมา ก็พอให้เป็นหลักสมดุลกับการเขียนประวัติบ้างเท่านั้น จะเอาอดีต อนาคต ปัจจุบันไปพระนิพพานด้วยย่อมเป็นไปไม่ได้ ที่มักอ้างมักอาศัยปัจจุบันเป็นมรรคภาวนา เอาเป็นตัวศีล สมาธิ ปัญญากลมกลืนกันทันเวลา ก็เพื่อมิให้สงสัยภาวนาเรียงแบบอยู่หนังสือภายนอก จะกลายเป็นงมปลานอกแหนอุกอวน ชวนให้ส่งส่ายไปทางนอก จะไม่รู้จักวิธีเดินทางแห่งมรรคจิตมรรคใจ มรรคสติมรรค-ปัญญา จึงได้เอาจิตเอาธรรมพร้อมทั้งสติปัญญาในปัจจุบัน เป็นเรือเป็นแพแจวข้ามฟากความหลง เมื่อข้ามได้แล้วย่อมไม่ติดผู้รู้อยู่ ทั้งอดีต ทั้งอนาคต ทั้งปัจจุบันด้วย เพราะไม่ได้ไปปล้นจี้เอาอดีต เอาอนาคต เอาปัจจุบัน มาเป็นตัวตน ให้เป็นกังวล เพราะทอดอาลัยด้วยญาณอันถ่องแท้สลัดคืนแล้ว พร้อมทั้งถอนอาลัยอยู่ในตัว การทะเยอทะยานในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ที่เรียกว่าตัณหา ก็ดับลงไปขณะเดียวพร้อม ๆ กันในตัว ไม่มีอันใดก่อนอันใดหลัง เหมือน

พระอาทิตย์ส่องแสงจ้า มืดนั้นแลนาก็หายไปพลันทันกาล ถ้าจะปรารภแต่พงศาคณาญาติ ไม่มีธรรมเป็นบทบาทมาว่าบ้าง ก็ดูว่าไปหน้าเดียวเตลิดเปิดเปิง ใจไม่บันเทิง เพราะเป็นเรื่องโลก ๆ ท่านผู้มีปัญญามาอ่านพบเข้าก็จะหัวเราะเยาะ เรื่องการเขียนและการอ่านก็คงออกมาจากกายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร ทั้งนั้น พระนิพพานมิได้มาอ่านด้วย มิได้มาเขียนด้วย เพราะมิได้รับใช้สังขารใด ๆ

วงศ์ตระกูลฝ่ายมารดา

ย้อนมาปรารภเผ่าพงศ์วงศาของโยมมารดา ท่านเป็นคนอำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา เป็นคนชาวนาโต้ง ๆ แม้วงศ์ของโยมบิดาก็ดี มารดาก็ดีเป็นลาวละว้าอย่างเต็มภูมิ พูดยี่สิบไม่เป็นพูดเป็นแต่ซาวหมายความว่าในการนับ แต่ตาทวดยายทวดนั้น ไม่รู้ประวัติเสียแล้ว เพราะมิได้เรียนถามท่านไว้ รู้จักแต่ชื่อคุณตาและคุณยายเท่านั้น โยมคุณตาชื่อวิเศษ โยมคุณยายชื่อตุ้ม แต่ไม่รู้จักนามสกุล โยมคุณตา โยมคุณยายมีบุตรด้วยกันหกคน

คนที่หนึ่งชื่อนางหนู

คนที่สองชื่อนางคำ

คนที่สามชื่อนางแพง คือ โยมมารดาของข้าพเจ้า

คนที่สี่ชื่อนางฮวก

คนที่ห้าชื่อนางข่า

คนที่หกคือนางหล้า พอนางหล้าโตมาพอคลานเป็น คุณโยมยายก็มรณะไปเสียแล้ว ในขณะนั้นโยมป้าหนูผู้เป็นลูกหัวปี ก็มีอายุราว

สิบเก้าปี เมื่อโยมคุณตาทำฌาปนกิจ พร้อมทั้งทำบุญอุทิศถึงโยมคุณยายที่มรณะไป เสร็จสิ้นแล้ว จึงคำนึงว่าเราจะอยู่บ้านคู่โรงนานี้ต่อไป ก็ดูว่าอนาคตแผ่นดินจะคับแคบ และเวลานี้โจรผู้ร้ายก็ชุกชุม ในอนาคตเล่าก็จะชุกชุมหนักขึ้นอีก เราทราบอยู่แล้วว่า ทางเหนือบ้านหมากแข้ง คือค่ายมีที่ดินกว้างขวางว่างเวิ้งมากมายนัก เราขายไร่นาเรือกสวนบ้านช่อง แล้วพาลูกโยกย้ายขึ้นไปอยู่ เห็นจะเป็นการไม่ฝืดเคืองในอนาคตมากกระมัง

เมือโยมคุณตาตกลงใจดังนี้แล้ว ก็ขายของทอดเทแบบลดราคา พาลูกสาวทั้งหกคน หาบเอาของที่พอหาบได้ เดินด้วยฝีเท้า บ้านแตกสาแหรกขาด ผู้มรณะไปก็ยังไม่ทันนาน อนิจจตาธรรมตามนำทำให้วิโยค จิตใจโศกศิดคล้อยละห้อยหวน มีแต่ทุกข์ทั้งมวลในสรรพไตรโลกา ผู้กำลังเขียนอยู่นี้นาเป็นบุตรหลานของท่าน อารมณ์อันน่าสังเวชมาผ่าน ก็ยิ่งปรากฏคุณบิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย มีพระคุณมากหลายอเนกอนันต์ เทียบกับพระคุณของพระอรหันต์ก็ได้ไม่ผิด พระบรมศาสดาเป็นพระมหาบัณฑิต ได้กล่าวไว้แล้ว ปลงใจเชื่อแล้ว พร้อมทั้งยกธงขาว ไม่มีวันจะกล่าวลบหลู่ดูแคลน ฝังใจลงแน่นเท่ากับภูเขาหลวง จนลุล่วงถึงซึ่งพระนิพพาน ไม่หวังเนิ่นนานในปัจจุบันชาติแล

หันมาต่อเรื่องโยมแม่กับโยมคุณตาพาครอบครัวโยกย้ายบ่ายหน้า ขึ้นมาทางเหนือด้วยฝีเท้า โยมป้าหนูผู้เกิดหัวปีหาบเอาของอันพอจะเอาได้ โยมป้าคำอุ้มเอาน้องผู้ชื่อว่าหล้าพอคลานเป็นนั้นผลัดเปลี่ยนกันกับมารดาของข้าพเจ้า ผู้ชื่อนางแพง ซึ่งขณะนั้นอายุราวสิบสองปีเท่านั้น สิบห้าคืนสิบห้าวันจึงถึงถิ่นอุดร ที่เรียก

กันว่าค่ายหมากแข้ง (หมายเหตุ คำว่า ค่ายหมากแข้งนั้นเพราะสมัยนั้นยังไม่ทันใส่ชื่อจังหวัดอุดรธานี) ในสมัยนั้น อยู่ห่างจากอุดรปัจจุบันไปทางทิศเหนือประมาณสิบกว่ากิโลเมตร ก็เลยตั้งบ้านอยู่ที่นั้น ได้ชื่อว่าบ้านกุดสระ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานีจนบัดนี้ โยมคุณตาได้สงวนที่ดินไว้หลายร้อยไร่ และสงวนเลี้ยงโคและกระบือไว้เป็นจำนวนร้อยกว่าตัว วัดบัวบาน บ้านกุดสระ อันสืบมาจนถึงทุกวันนี้ ก็เป็นที่ดินของโยมคุณตาทั้งนั้น โยมคุณตาเข้าใกล้ชิดวัดอย่างโชกโชนตลอดเกี่ยวกับปัจจัยสี่ บ้านของวงศ์ตระกูลนี้ ก็อยู่รอบวัดทางทิศใต้และทิศตะวันตกของวัดเป็นส่วนมาก พอบ้านกุดสระนั้นเจริญขึ้น เพราะทยอยกันมาจากโคราช อำเภอปักธงชัยอีกก็มาก มาจากที่อื่นก็มี กลายเป็นตำบลมีหลังคาเรือนประมาณสองร้อยหลัง เจ้าอาวาสได้เป็นอุปัชฌาย์มีผู้เคารพนับถือโด่งดังในสมัยนั้นเป็นมหานิกายนิยมเรียนมูลเดิมและเทศน์ใบลาน

ปรารภเรื่องติดต่อไปอีกว่า ลูกสาวของโยมคุณตาทั้งหกนี้ สมควรแก่เวลาอายุแต่ละรายของลูกสาวแล้ว ก็แต่งงานมีครอบครัวขึ้นที่บ้านกุดสระทุก ๆ คน

เมื่อคิดดูแล้ววงศ์ตระกูลฝ่ายมารดาก็ดี ฝ่ายบิดาก็ดี ของข้าพเจ้าผู้เจ้าของประวัตินี้ ถ้านับทั้งลูก ๆ หลาน ๆ เหลน ๆ ของท่านทั้งหลายเหล่านั้นรวมกันเข้า ทั้งผู้ตายและผู้เหลือที่สืบไปเป็นทอด ๆ แล้ว จะเป็นคนกี่ร้อยครอบครัว ถึงแม้ว่ามนุษย์ เทวดา มาร พรหม ตลอดถึงสิ่งที่เป็นรูปขันธ์ นามขันธ์ จะเกิดขึ้นแล้วแปรปรวนและดับไป ในสรรพไตรโลกธาตุก็จริง ถึงกระนั้น ก็ยังยัดเยียดเบียดเสียดกันอยู่ พร้อมทั้งสรรพกองทุกข์ด้านกิเลสภายในด้วย และ

รัชกาลที่หกก็มีพลเมืองในประเทศไทยเราสิบสี่ล้านเศษเท่านั้น แต่ปัจจุบันที่กำลังเขียนอยู่นี้สี่สิบล้านแล้วหรือไฉน

สังขารทั้งปวงที่มีใจครองและไม่มีใจครองก็ดี เกิดขึ้นอยู่ทุกกาล แปรปรวนอยู่ทุกกาล ดับไปอยู่ทุกกาล นอกจากสังขารไม่มีอันใดจะเกิดขึ้น นอกจากสังขารไม่มีอันใดจะแปรปรวน นอกจากสังขารไม่มีอันใดจะดับไป นอกจากสังขารไม่มีอันใดจะเป็นทุกข์ นอกจากทุกข์ก็ไม่มีอันใดจะเกิดขึ้น นอกจากทุกข์ก็ไม่มีอันใดจะตั้งอยู่แปรปรวนและดับไป นอกจากอนิจจังก็ไม่มีอันใดจะเกิดแปรปรวนและดับไป นอกจากอนิจจังก็ไม่มีอันใดจะเป็นอนิจจังและก็ไม่มีอันใดจะเป็นทุกขัง นอ่กจากทุกข์ก็ไม่มีอันใดจะตั้งอยู่ นอกจากทุกข์ก็ไม่มีอันใดจะแปรปรวน นอกจากทุกข์ก็ไม่มีอันใดจะดับไป ทุกข์เท่านั้นแหละเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นแหละแปรปรวน ทุกข์เท่านั้นแหละดับไป ทุกข์ก็ดีอนิจจังก็ดีก็มีความหมายอันเดียวกัน จะปรารภอนิจจังโยงมาหาทุกขัง จะโยงทุกขังมาหาอนิจจัง กลับไปกลับมาก็มีความหมายอันเดียวกัน ถ้าเข้าใจว่าเป็นความหมายคนละอันแล้ว เรียกว่า หลงบัญญัติและปัญญาก็ยังไม่ชัดแจ้ง ไม่พ้นความสงสัยในอนิจจังและทุกขัง ส่วนอนัตตาเป็นธรรมอันลุ่มลึกในพระพุทธศาสนามากมายนัก ถ้าขาดปัญญาญาณอันถ่องแท้แล้วก็มักจะยืนยันว่าสูญจนเลยเขตเลยแดนเลยเถิดไป เมื่อไม่รู้แจ้งชัดในอนัตตาแล้ว ไฉนจะไม่ติดอยู่ในอัตตาด้วย ไฉนจะไม่ติดอยู่ในอนัตตาด้วย นักภาวนาเกิดทุ่มเถียงเกี่ยงงอนกันในเรื่องอนัตตาจนหน้าดำหน้าแดง จนกลายเป็นสงครามกิเลสอนัตตาเป็นส่วนมาก อัตตา อนัตตา ไม่ใช่ไฟกิเลส ไม่ใช่ไฟทุกข์ ไม่มีพิษสงอันใด จริง

ตามสมมติ จริงตามปรมัตถ์เท่านั้น เพราะปรมัตถ์เป็นธรรมฝ่ายลุ่มลึกของความเป็นจริงอันลึกซึ้ง มีทั้งเกิดทั้งดับ และมีทั้งไม่เกิดไม่ดับรวมกันอยู่ ถ้าเทียบกับอาหาร ก็มีทั้งก้างและเนื้อและกระดูกรวมอยู่ในถ้วยหรือในชามหรือในหม้ออันเดียวกัน นักวิจัยไม่พิสูจน์ให้ชัดในกรรมฐาน ปัจจุบันจิตปัจจุบันธรรม ที่ตนตั้งไว้มั่นโดยเฉพาะ ย่อมถูกต้มโดยความหลงใหลของตนเอง ที่ดองอยู่ในขันธ-สันดาน ที่ล้อมรอบอยู่ในเมืองจิตใจ

มรดกที่อยากได้

พลิกจิตตสังขารมาปรารภประวัติต่อไป ข้าพเจ้าเกิดวันที่ ๑๙ ปีกุน เดือนกุมภาพันธ์ ขึ้น ๓ ค่ำ วันจันทร์เวลาตอนเช้า พ.ศ. ๒๔๕๔ นี่เป็นโยมมารดาบอกอย่างชัดแจ้ง ธรรมดาของโยมมารดาข้าพเจ้ามีนิสัยชอบจดชอบจำ ลูกทั้งแปดคนเกิดออกจากอุทร ท่านจำวันเกิดข้างขึ้นหรือแรมเดือนปีได้ทุก ๆ คน ไม่สุ่มเดาและไม่เก้อเขินเลย แปลกแต่ไม่รู้วันที่ คงจะเป็นเพราะท่านไม่รู้หนังสือ ทีนี้บ้านที่ข้าพเจ้าเกิด บ้านกุดสระ หมู่ที่สอง ตำบลกุดสระ อำเภอหมากแข้ง จังหวัดอุดรธานี มณฑลอุดร (สมัยนั้นเป็นมณฑล) (แต่ไม่ตรงกับใบสุทธิเมื่ออุปสมบท เพราะเมื่ออุปสมบท เขียนหมู่ที่ตำบล อำเภอตามปัจจุบันที่อุปสมบท) แล้วก็วิทยฐานะ ป. ๒ เท่านั้น อาชีพทำนาตลอดทั้งโคตร บิดานายคูณ นามสกุลเสวตร์วงศ์ มารดาชื่อนางแพงบ้านอำเภอจังหวัดมณฑล เขียนไว้แล้วในหน้านี้ เพราะเขียนลักลั่นสุ่ม

สี่สุมห้า นึกเห็นอันใดก็เขียนลงคงไม่เอาไปตรวจในสนามหลวงเอาคะแนนอันใดหรอก และคงไม่มีโทษ

ขณะที่มีอายุหกปีได้ถามบิดาว่า *พ่อ บ้านของเรามีบุญหรือไม่* พ่อตอบว่า *มี* ถามต่อไปว่า *มันเป็นก้อนเหลือง ๆ หรือพ่อ* พ่อตอบว่า *เออ มันเป็นก้อนเหลือง ๆ นั้นแหละลูก* พ่อตอบลูกแล้วพ่อก็เลยยิ้มอยู่ และเวลาโอกาส[illegible]เปนนา พี่สาวทั้งหลายก็ดำนาอยู่ ส่วนตนก็เล่นอยู่ตามนาที่คราดแล้วเตียน ๆ ใกล้ ๆ นั้น บิดาปรารภเย็น ๆ ขึ้นพร้อมทั้งชี้มือว่า *นาตอนนี้จะให้ลูกคนนั้น คนนี้ ส่วนบักหล้าจะให้แถวนี้ไป* ตอบพี่สาวและบิดาว่า *ไม่เอาหรอก* พี่สาวพูดต่อไปว่า *ไม่เอามึงจะไปเอาที่ไหน* ตอบพี่สาวว่า *นั่นวัดข้า นั่นนาข้า* แล้วชี้มาทางวัดเพราะวัดก็อยู่ใกล้นาบ้าง เมื่อบิดาได้ยินแล้วก็ยิ้ม และก็ได้เคยไปเล่นในวัดเป็นนิจในฤดูแล้ง เพราะบ้านอยู่ใกล้วัด ภิกษุหนุ่มสามเณรหนุ่มท่านชอบพูด ชอบถามด้วย เมื่อได้ยินท่านท่องหนังสือก็ดี เทศน์ตามใบลานก็ดี เป็นสำเนียงอีสานฟังแล้วจับใจเนื้อความในการเทศน์ดังนี้ เม มะยา ตนผู้ข้าชื่อว่าอานนท์ สุตังสุตตะวา อันว่าสูตรอันนี้ ได้ฟังแล้วจากพระพุทธเจ้าแห่งเราแท้ดีหลีแลนา ดังนี้ เป็นต้น

ความประทับใจในวัยเด็ก

พ.ศ. ๒๔๖๕ ก็ออกจากโรงเรียนได้เพียง ป. ๒ เท่านั้น ในระหว่างอายุสิบสองปี ได้มีพระธุดงค์องค์หนึ่งได้มาพักอยู่ที่ดอนหัวนา บิดาก็ไปทำร้านถวายให้ ท่านจะพักที่นั้นเพียงหนึ่งสัปดาห์ พรรษาของท่านล่วงแล้วเจ็ดพรรษา ชื่ออาจารย์คำภาอยู่บ้านโพนเลา อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี บิดาของท่านเคยเป็นสหายกับบิดาข้าพเจ้า และตัวของท่านก็เคยเป็นสหายกับพี่ชายของข้าพเจ้า ผู้ชื่อว่าทิดทองดี จึงเป็นที่คุ้นเคยเคารพนับถือกันมา แต่ยุคบิดาตลอดมาปัจจุบัน

เวลาที่พระธุดงค์พักอยู่ที่นั้น เมื่อเลิกจากโรงเรียนแล้ว บิดาข้าพเจ้าก็ให้ข้าพเจ้าไปรับต้มน้ำร้อนถวายท่าน ก่อนเก้านาฬิกาตอนเช้าก็เหมือนกัน ไปคอยรับใช้ท่านเพื่อประเคนของ คนอายุ ๑๒ ปี รู้สึกสังเกตพระเป็นโดยไม่มีใครบอก เมื่อเห็นท่านมีอากัปกิริยาเรียบร้อย พร้อมทั้งฉันในบาตรรวมลงทั้งหมดทั้งหวานและคาว และเอาข้าวไว้ในบาตรและกับ พอดีเหลือไว้ในบาตรเพียงสองสามคำ และไม่ฉันอืดอาดอยู่นานด้วย รีบล้างมือและปาก และล้างบาตรเช็ดเรียบเร็วพลันเรียบร้อยคล่องแคล่ว ไม่ปึงปังปึกเป๊กอะไร ก็ยิ่งรู้สึกเลื่อมใสเคารพรักองค์ท่านมาก ผิวพรรณวรรณะของท่านก็ผ่องใส และเดี๋ยวนี้ก็ไม่จืดจางองค์ท่าน ระลึกเวลาใดก็ไม่จืดจาง คงไม่หนีจากรสเค็มคือเกลือ บิดาของข้าพเจ้าย่อมไปนอนด้วยองค์ท่านทุกคืน ศึกษาธรรมะ ท่านเล่าให้บิดาฟังว่า เดินธุดงค์ไปก้มหน้าทอดจักษุพอประมาณ ภาวนาพุทโธ ติดต่อไปพร้อมกับเดินไม่รู้ว่าข้ามน้ำโขง

แต่เมื่อไร เหลียวหลังคืนเห็นแม่น้ำโขงอยู่ข้างหลังข้ามมาแล้ว คำลับของท่านมิได้เล่าทั่วไป เล่าให้บิดาของข้าพเจ้าฟังเท่านั้น ท่านเล่าเรื่องถ้ำเอวมองที่ท่านไป ว่ามีสะพานหินข้ามเหวไปประมาณสองเส้น ส่วนเหวนั้นลึก มองลงไปใต้สะพาน เห็นซากพระและบาตรอยู่หลาย ๆ ซาก เพราะลื่นสะพานหินตกลง ส่วนท่านนั้นพลาดลงแบบเบา ๆ แต่ตะครุบทันบาตรบุบบ้าง ไปด้วยกันห้าองค์ ไปลงท้องมรณะกลางทางก็มีไปพลาดสะพานหินตกลงมรณะก็มี เหลือแต่ท่านองค์เดียวได้เข้าถึงถ้ำนั้น ถ้ำนั้นมีประตูหินปิดเป็นห้อง ๆ ไปเป็นระยะ ๆ ไป ห้องทีแรกมืด ภาวนาติดต่อพุทโธอยู่ไม่ขาด ปรากฏได้ยินเสียงเปิดประตูดังอี๊ดอ๊าด ๆ ไม่ได้เดินเข้า นั่งขยับเข้าผ่านถ้ำ มืดแล้วก็สว่างตามีเสือโคร่งอ้าปากใส่ เสือจริงมิใช่รูปหิน ทำท่าทางให้กลัวพิลึก พ้นห้องนั้นแล้ว ถึงห้องกองเงินกองทอง พ้นห้องนั้นไป ได้ยินแต่เสียงพูดไม่เห็นตัว พูดเสียงเย็น ๆ ไพเราะว่า *ลาสิกขาเสียเน้อ ไปมีเมียเสียเน้อ* เสียงหนึ่งพูดขัดกันมาทันทีแบบไพเราะเย็น ๆ ว่า *ถ้าท่านลาสิกขา ก็เท่ากับว่าตายจากธรรมอันจะพึงได้พึงถึง ท่านอย่าลาเน้อ* นี้แหละคนอายุสิบสองปีจำได้เพราะบิดารับมาจากท่านแล้วเล่าให้ฟัง และท่านได้เล่าเรื่องท่านไปวิเวกดอยคิชฌกูฏอเนกปริยาย เพราะท่านไปถึง มูลค่าปัจจัยเงินเหรียญเขาถวายท่านหลายร้อยหลายพันระหว่างที่ท่านไปวิเวก แต่ท่านมิได้สะสม เกิดที่ใดสละไว้ที่นั้น

บรรพชาและอุปสมบทครั้งแรก

ครั้นอายุล่วงเข้าสิบแปดปี ก็ได้บรรพชาเป็นสามเณรในวัดบัวบาน บ้านกุดสระนั้น มีพระอุปัชฌาย์หนู ติสฺสเถโร เป็นเจ้าอาวาส มีอายุพรรษามาก เพราะอายุขัยของท่านก็แก่กว่าบิดามารดาของข้าพเจ้า เพราะท่านก็บวชแต่ยังหนุ่มแน่น และบิดามารดาเล่า ก็ดำริอยากจะให้ข้าพเจ้าบวช พร้อมทั้งเจ้าตัวก็ดี พระอุปัชฌาย์ก็ดี มีความเห็นตรงกันก่อนจะปรารภกันอยู่แล้ว ไม่มีสิ่งกินแหนงแคลงใจอันใด และอุปัชฌาย์ก็เปิดประตูทางกายทางวาจา ทางใจ ให้ปฏิบัติใกล้ชิด พรรษาแรกเรียนหนังสือธรรมใบลาน พร้อมทั้งเรียนหนังสือสูตรสวดมนต์ไหว้พระเช้าเย็น เรียนสิบสองตำนานแบบพิสดาร พร้อมทั้งขัดตำนาน ธรรมจักร มหาสมัย อนัตตลักขณะ อาทิตตะ อนุโมทนาวิธีสวดแจง การเรียนก็ดี การท่องบ่นสาธยายก็ดี สมัยนั้นต่างก็ถือเอาเป็นจริงเป็นจังกันในสำนัก พรรษาที่สองท่องนวโกวาทจบแต่ฤดูแล้ง แต่ที่จริง พรรษาที่สองแต่ฤดูฝนท่องหนังสือ ธรรมจักร มหาสมัย อนัตตะ อาทิตตะ จบแล้ว ครั้งถึงพรรษาที่สามก็เรียนนักธรรมตรี สอบได้ในสนามหลวงวัดโพธิสมภรณ์ อุดรธานี ได้คะแนนสิบสอง ห. ที่สมมติว่าได้เทียบเอก ครั้นพรรษาที่สาม ออกพรรษาแล้วเดือนพฤศจิกายน ก็ลาสิกขาจากสามเณร คัดเลือกทหารเดือนเมษายน มารดาวิตกวิจารณ์เกรงจะถูกทหาร ก็พอดีคัดเลือกทหารได้ดีหนึ่ง แต่จับสลากไม่ถูก แปลว่าลาสิกขาจากสามเณรอยู่หกเดือน จึงคัดเลือกทหาร พอเดือนพฤษภาคมในปีนั้นก็เข้าอุปสมบท

เป็นพระในวัดเดิมอุปัชฌาย์เดิม สมัยนั้นใครลาสิกขาไปวันหนึ่งสองวันก็ตาม เมื่อกลับมาบวชใหม่ ต้องได้เรียนนักธรรมชั้นเก่าของตน แม้จะสอบได้แล้วก็ตาม ให้สอบอีก ข้าพเจ้าก็สอบอีกได้คะแนนเทียบโท คราวนี้ ได้ สิบเอ็ด ห คำว่า ห แปลว่าให้ถูก แปลว่าสอบนักธรรมตรีในสนามหลวงได้สองครั้ง ได้ใบประกาศสองใบ พอสอบนักธรรมแล้วไม่นาน ก็ได้ลาสิกขาจากพระภิกษุ

ห้วงทุกข์แห่งฆราวาส

การลาพระภิกษุก็ไม่อยากจะลาเท่าใด แต่หมู่เพื่อนพาคะนองก็ลาไปตามเพื่อน พอลาสิกขาจากพระภิกษุได้หกเดือน ก็แต่งงานอยู่ด้วยกันปีหนึ่ง ก็เลิกกัน ได้บุตรคนหนึ่งเป็นเพศหญิง ห่างจากนั้นหนึ่งปีก็แต่งงานอีก ที่เขตเทศบาลชานเมืองอุดร คือบ้านเดื่อ ต.หนองบัว สถานีรถไฟหนองบัว ห่างจากแต่งงานเก้าปี มีบุตรสามคน ผู้หัวปีเป็นชาย ผู้ที่สองเป็นหญิง ผู้ที่สามเป็นชาย แต่ผู้ที่เป็นหญิงนั้นพอได้สามปีก็ถึงแก่กรรมไป ในปีครบที่เก้านั้นเอง ภรรยาป่วยอยู่สิบห้าวัน ก็ถึงแก่กรรมไป เสร็จฌาปนกิจแล้วก็พักอยู่อีกปีหนึ่ง มารดาของข้าพเจ้าก็มรณะไป อายุของท่านล่วงไป ๘๐ ปี แล้วก็มอบหมายลูกให้ป้าแก่น สามีชื่อคำภา ฝ่ายชาวนา ป้าแก่นนั้นเป็นพี่สาวภรรยาของข้าพเจ้า ท่านเป็นหม้ายไม่มีบุตร ได้ลูกข้าพเจ้าทั้งสองคน คือเด็กชายเสาร์อายุแปดปี เด็กชายหลุยอายุสามปี พร้อมทั้งเรือกสวนไร่นา เรือนชานบ้านช่อง กระบือสามตัว สิ่งทั้งหลาย

เหล่านี้ เป็นมรดกของผู้ตายคือภรรยา ได้แบ่งกรรมสิทธิ์กันก่อนตายแล้ว แปลว่า ข้าพเจ้าไม่ได้ขวนขวายทำอะไรในด้านยุ้งข้าวและเรือนชาน ตลอดถึงที่ดิน โค กระบือ มีแต่ตั้งหน้าทำนากินเท่านั้น เพราะมรดกเป็นของภรรยา ส่วนป้าแก่นอันเป็นพี่สาวของภรรยาผู้เป็นหมันนั้น มรดกก็ปันไว้ส่วนหนึ่งต่างหากไว้ก่อนน้องสาวมรณะแล้ว ส่วนน้องชายป้าแก่นสามคน พี่ชายป้าแก่นคนหนึ่งนั้น เขาก็แบ่งคนละส่วน ๆ ไว้เรียบร้อยแต่ก่อนแล้ว ผู้ได้รับโชคก็ป้าแก่น คือ ได้หลานผู้ชายสองคน ทั้งมรดกของหลาน ก็ได้อยู่ในกำมือบริหารด้วยเพราะเป็นหมัน มีหน้าที่จะได้หาบุตรมาเลี้ยงอยู่ตรง ๆ

แต่ข้าพเจ้าก็มีโชคทางบวช ตั้งแต่ทิ้งภรรยาคนก่อนก็นึกจะบวชอยู่แล้ว แม้บิดาก็แนะนำให้บวชอยู่แล้ว แต่ตนถือมานะว่าเขาจะเย้ยว่าหาเมียไม่ได้ แล้วหนีไปบวชเสียเปรียบเมียเก่า บิดาได้ฟังแล้วหัวเราะ มิหนำซ้ำขณะที่เมียผู้ที่สองนี้ยังไม่มีท้อง บิดาก็พูดทางลับคุมให้หนีไปบวชอยู่ เพราะบิดารักบวช ยิ่งกว่าจะแต่งงานให้ลูกชายอยู่แต่ไร ๆ มา และนิสัยของท่านไม่ยอมให้ท่านผู้อื่นบรรพชาหรืออุปสมบทให้ลูกของตนเลย คือฝ่ายบริขารจะบวช มิหนำซ้ำท่านคุยว่าลูกชายทั้งหมดจะพากันบวชจริง ปฏิบัติให้สมควรแก่พระจริงจะบวชจนวันตาย พ่อก็ยินดีส่งเสริมทุกเมื่อ ส่วนพวกเป็นเพศหญิงอันเป็นลูก ๆ พ่อรับอาสาเลี้ยงเขา จนกว่าจะมีครอบครัวได้ แม่ของสูจะตายก่อนหรือหลังกู ก็พอมีฟืนไว้ให้เผาได้ ฟืนคือสตางค์ พ่อแม่เผ่าพงศ์วงศ์ตระกูลเป็นผู้มีสรณัง คัจฉามิ แห่งพุทธ ธรรม สงฆ์เท่าที่ควร

คืนสู่เพศพรหมจรรย์

ปรารภในเรื่องบวชต่อไป การบวชต้องบวชมหานิกายก่อน พระอุปัชฌาย์ที่บวชนั้น คือพระครูคูณ บ้านท่าตูม ได้นิมนต์ท่านมาบวชที่บ้านยาง บ้านยางนั้น มีหลวงพ่อทอง สุวัณณสโร เป็นเจ้าอาวาส และก็เป็นลูกศิษย์ของอุปัชฌาย์หนู บ้านกุดสระ ด้วย พระครูคูณ ก็เช่นกัน ได้นิมนต์ท่านอาจารย์เสาร์ บ้านดงลิง มาเป็นอนุสาวนาจารย์ หลวงพ่อทอง สุวัณณสโร เป็นกรรมวาจาจารย์ พระครูคูณเป็นอุปัชฌาย์ ไฉนจึงไม่ไปบวชธรรมยุตเล่า ตอบว่า มารดากำลังชราภาพหนักเข้า เพราะที่นั้นอยู่ใกล้มารดา ไกลกันเพียงสองกิโลเท่านั้น จะได้เยือนมารดาสะดวกในทางธรรมะ และอุปัชฌาย์และอาจารย์สวดเล่า ก็ได้เคารพนับถือกันมานมนาน พร้อมทั้งวงศ์วานด้วย และเมื่อองค์ท่านได้รับทราบข่าวว่าจะบวช องค์ท่านก็เปิดประตูทางกาย วาจา ใจ ด้วย จะข้ามกรายไม่ได้ เพราะเกรงกระทบกระเทือน และองค์ท่านเล่าก็มีนิสัยใจคอกว้างขวางมากทุก ๆ ด้าน

พ.ศ. ๒๔๘๖ นั้นเอง เป็นเดือนเมษายน พอบวชแล้ว ข้าพเจ้าก็ท่องหนังสือสูตรต่าง ๆ คืนมาได้หมดแต่พรรษาแรก ตลอดทั้งนวโกวาทและธรรมวิภาค เล่ม ๑ เล่ม ๒ พร้อมทั้งเรียนนักธรรมโทต่อ ก็สอบนักธรรมโทได้ในปีนั้น ครั้นพรรษาที่สอง ก็เรียนนักธรรมเอกต่อ สอบในสนามหลวงวัดโพธิสมภรณ์ อุดรฯ เพราะสมัยนั้น ทั้งธรรมยุต มหานิกาย ต้องไปสอบสนามหลวงวัดโพธิสมภรณ์แห่งเดียวกัน และข้าพเจ้าบวชมหานิกายคราวนี้ ได้ปฏิบัติข้อวัตรเคร่งขึ้นบ้าง

เฉพาะส่วนตัว พระอาจารย์เจ้าอาวาสก็ไม่ขัดข้อง คือฉันหนเดียว มื้อเดียว เอกาสนิกังคะ ไม่ฉันจิ๊บ ๆ แจ๊บ ๆ ตอนก่อนเที่ยงและเที่ยง เว้นไว้แต่เภสัชแก้โรค ฝ่ายขุดดินพรากของเขียว ข้าพเจ้าก็งดเว้น มูลค่าข้าพเจ้าก็ไม่เก็บเองเพื่อสะสม มารดาก็มรณะในปีนั้น ท่าน มีสติเงียบเรียบร้อย (คือตายคาภาวนาพุทโธ)

ไม่ไว้ใจในสังขารทั้งปวง

ฌาปนกิจศพมารดาเสร็จแล้ว ก็กราบลาอุปัชฌาย์อาจารย์ สวดไปหาท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ (จูม พันธุโล) สมัยนั้นท่านเป็น พระเทพกวี ส่วนอุปัชฌาย์อาจารย์เดิม ท่านก็ห้าม แสดงความอาลัย อเนกปริยาย จึงกราบเรียนท่านว่า *กระผมบวชเมื่อแก่อายุขั้นสามสิบ ลูกตายเสียเมียตายจาก ถ้าอยู่ใกล้บ้าน ไม่ได้ปฏิบัติสะดวก โลกจะกล่าว ว่าบวชเลี้ยงชีวิต และการบวชคราวนี้ ก็เห็นภัยในสงสารอย่างเต็ม ที่ ไม่ไว้ใจในชีวิตเลย และไม่ไว้ใจในสังขารทั้งปวงด้วย อยากจะไป ปฏิบัติธรรมเพื่อพ้นทุกข์ในสงสารขอรับ* ท่านได้ฟังแล้วก็มีกิริยา สังเวช ก็เลยอนุญาต กราบลาท่านแล้ว ก็จัดแจงแต่งบริขารให้หลานชาย คนหนึ่งตามไปส่งถึงวัดโพธิสมภรณ์ มหาสุพัฒน์อันเป็นหลานของ ข้าพเจ้า ก็เป็นพระเลขาของท่านเจ้าคุณ พักอยู่ชั้นล่างกุฏิของท่าน เจ้าคุณ แล้วก็ขึ้นไปกราบเท้าท่าน แล้วถวายหนังสือรับรองให้องค์ ท่าน หนังสือรับรองนั้นมหาเฉลิมหลานเขยที่เป็นครูสอนโรงเรียน อยู่บ้านยาง เขียนรับรองให้และมหาเฉลิมก็เป็นพี่เขยมหาสุพัฒน์

เคยได้บวชกับท่านเจ้าคุณมานมนานในวัดโพธิสมภรณ์นั้นแล้ว ทั้งได้เป็นลูกศิษย์อยู่ใกล้ชิดท่านเจ้าคุณ ยุคก่อนมหาสุพัฒน์มา แล้วได้ลาสิกขา ไปสอนโรงเรียนฝ่ายโลก นับว่าเป็นโชคดีที่เหมาะสมทุกประการ แม้ท่านเจ้าคุณเทพกวี ก็รู้จักเผ่าพงศ์วงศ์ตระกูลของข้าพเจ้าดีพอแล้ว เพราะเป็นตระกูลที่มีสัมมาอาชีพ องค์ท่านก็รับไว้แบบเบาใจเบาธรรม

เมื่อองค์ท่านเมตตารับแล้ว ก็ให้พักอยู่ชั้นล่างกับพระมหาสุพัฒน์นั้น ประมาณเจ็ดวัน องค์ท่านก็สั่งให้โยมวัดป่าหนองน้ำเค็มมารับเอาไปปฏิบัติ รอญัตติในวัดป่าโพธิ์ชัย บ้านหนองน้ำเค็มนั้นมีหลวงพ่อบุญมี เป็นเจ้าอาวาส ไกลจากวัดโพธิสมภรณ์ อุดรธานีประมาณสิบสองกิโลเมตร เป็นตำบลเชียงยืน ขึ้นอำเภอเมืองอุดรฯ และวัดป่าโพธิ์ชัย หนองน้ำเค็มนั้น เป็นวัดที่เขาสร้างถวายพระอาจารย์ใหญ่มั่น ในคราวพระอาจารย์ใหญ่มั่น กลับจากเชียงใหม่มาอุดรฯ ที่ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ นิมนต์มาพักฤดูแล้ง พอถึงฤดูฝนปีนั้นหลวงปู่มั่นก็จำพรรษาที่วัดป่าโนนนิเวศน์ ชานเมืองอุดรฯ ทางทิศเหนือของเมืองอุดรเป็นมงคลดี

จะกล่าวถึงหลวงพ่อบุญมีวัดป่าโพธิ์ชัย หนองน้ำเค็ม อำเภอเมือง ไว้บ้างในส่วนปฏิปทาของท่าน ท่านก็ได้ศึกษาเรียนกับหลวงปู่มั่นในคราวหลวงปู่มั่นพักอยู่วัดป่าหนองน้ำเค็มนั้นเป็นอย่างจริงจัง รู้จักและอ่านออกข้อวัตรทุกประการบ้างพอควร ในการปฏิบัติของหลวงปู่มั่น และท่านก็เคารพรักหลวงปู่มั่นแบบไม่จืดจางได้ หลวงพ่อบุญมีปฏิบัติเคร่งครัดพอควร อายุ ๗๒ ปี พรรษาย่างเข้า ๑๘ พรรษา ท่านมีอุบายสั่งสอนเยือกเย็นแยบคายพอควร ด้วยให้

หนักไปในการหลุดพ้นโดยด่วนในสังสารทุกข์ ไม่พาทำงานจุก ๆ จิก ๆ อะไร เพราะปัจจัยสี่ในสำนัก พอเป็นพอไปได้แล้ว พาเร่งรัดความเพียรโชกโชน กลางวันไม่ให้หลับเคลิ้มเลย ทั้งตรงต่อเวลาด้วยตามกาลของข้อวัตร ตอนกลางคืน ก็ให้หลับประมาณสามสี่ชั่วโมงเท่านั้น

ญัตติธรรมยุต

ครั้นถึงเดือนกุมภาพันธ์ในฤดูแล้งปีนั้นเอง ท่านเจ้าคุณเทพกวี (จูม พันธุโล) ก็สั่งให้เข้าไปญัตติ พอได้เวลาจัดแจงบริขารเพิ่มพอเพียงแล้ว พร้อมทั้งญาติโยมและพระที่ไปด้วยสององค์ ก็พากันเดินด้วยฝีเท้าไปถึงวัดโพธิสมภรณ์ เมืองอุดรธานี ไปหาท่านที่กุฏิ กราบเท้าถวายนมัสการท่านว่า *เกล้าต้องทำพิธีลาสิกขาออกจากมหานิกายก่อนหรือประการใดหนอ*

องค์ท่านกรุณาว่า *ไม่ต้องดอก เพราะเจ้าเป็นผู้ตั้งใจดูว่าดีแล้ว นุ่งเหลืองห่มเหลืองตามเดิมเข้าญัตติ มหาสุพัฒน์เอ๋ย เอามีดโกนมาเราจะไปโกนหัวให้เป็นพิธี ผมจะไม่ยาวพอโกนก็ตามเราลงมือโกนให้เป็นสิริ*

เมื่อพิจารณาตามพระวินัยแล้ว องค์ท่านทำถูกมาก พระวินัยบอกไว้ว่า อุปัชฌาย์จะโกนหัวให้สัทธิวิหาริกก็ควร เพราะต่างฝ่ายจะได้เคารพรักกันเป็นอตีตารมณ์ ครั้นโกนผมแล้ว องค์ท่านก็ให้พระไปตีระฆังมารวมที่โบสถ์แล้วก็เข้าญัตติ มีพระครูธรรมธร เป็น

กรรมวาจาจารย์ พอเสร็จแล้วองค์ท่านก็ออกใบสุทธิให้ เลขนับจำนวนในใบสุทธิ ๑๓๑๘ วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๘ เวลา ๑๓ นาฬิกา ๑๕ นาที ส่วนใบสุทธิเดิมใช้ไม่ได้ เพราะคนละสังกัด เสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็กราบเท้าลากลับวัดป่าโพธิ์ชัย หนองน้ำเค็ม ตามเดิม กลับถึงก็พอดีค่ำมืด แก้ปัญหาตอนนี้ได้แล้ว รู้สึกเบาใจมาก แล้วก็ต่อนิสัยกับหลวงพ่อบุญมีในวันนั้น ต่างก็ตั้งหน้าปฏิบัติไม่มีกังวลทางอื่นเลย สมัยนั้นสถานที่วิเวกวังเวงดีนัก แต่มีงูกะปะมาก เพราะเป็นดงป่าไม้ไร่บ้าง ต้นมะแหนบ้าง ต้นเอ็นหม่อนบ้าง พอถึงเวลาเข้าพรรษามีพระห้ารูปสามเณรสามรูปด้วยกัน มีการถือธุดงค์พอควร กลับถึงวัดแล้ว ไม่รับอาหารที่เป็นปัจฉาภัต หวานคาวรวมลงในบาตรองค์ไหนทำอาหารให้เหลือในบาตรในยามฉันอิ่มแล้วเท่าฟองไข่ไก่ถือว่าไม่รู้จักประมาณในการเอาไว้ก่อนจะฉัน ไม่ถือว่าเป็นของลำบากด้วย ต่างก็รู้สึกสนุกใจด้วยการพอใจทำ เพราะมีแต่ท่านผู้ตั้งใจตามสมควรแท้

การภาวนาพรรษาแรก

การภาวนาเฉพาะส่วนตัว ก็ได้กำหนดลมหายใจออกเข้าเป็นหลักเป็นส่วนมาก แท้จริง ได้หัดทำแต่ยังอยู่เป็นฆราวาส คราวภรรยาตายแล้วเป็นต้นมา นิมิตเห็นแสงดาว และนิมิตก้อนเมฆที่ไหลผ่านแล้วแตกสลาย ได้น้อมลงสู่ไตรลักษณ์ เห็นประจักษ์แต่เป็นฆราวาสแล้ว จิตที่รวมลงในอานาปา ไม่ได้ยินเสียงใด ๆ ตัดเสียงหมอลำที่เขาลำอยู่ในวัด ที่กำลังเป็นพระมหานิกายอยู่ ก็ได้รู้จักรสชาติแล้ว

ไม่สงสัย พอหมดกำลังก็ถอนออกมา ก็ได้คำนึงน้อมสู่ไตรลักษณ์แถมท้ายส่งเดช ฉะนั้น การปฏิบัติมาแต่ต้นจนถึงปัจจุบัน เดี๋ยวนี้ท่านผู้ใดเล่าเรื่องนิมิตต่าง ๆ นานาสารพัดให้ฟังก็ฟังได้ (แต่ไม่ตื่นเลย) เพราะนิมิตทั้งหลายไม่ใช่พระนิพพาน เกิดขึ้นแล้วก็แปรปรวนแตกสลายเท่านั้น เพราะไม่พ้นกองพลของไตรลักษณ์ เพราะนิมิตกับกิเลส มันเป็นคนละรสละชาติ กิเลสต่างจากนิมิตไกลกันริบหรี่เลย

อยู่กับหลวงพ่อบุญมีนิมิตไม่มาก แต่ถึงกระนั้น เตียงที่นอนอยู่พาเหาะลอยไปในอากาศก็มี บางทีเหาะขึ้นไปบนอากาศ แล้วตีลังกาพลิกคว่ำพลิกหงายโลดโผน เดินจงกรมในอากาศ นอนกลางอากาศเข้าสมาธิก็มี และในเวลาที่นอนขวางอยู่บนอากาศเช่นนั้นตอบตนเองว่านี้สิจึงเป็นสมาธิ เมื่อหมดกำลังก็ถอนออกมา เห็นลมเข้าออกตามเดิม อุปจารสมาธินี้เป็นไปโลดโผนต่าง ๆ นานากุศลสมาธิชั้นนี้อยู่ใต้อำนาจอนิจจัง ผู้มีปัญญาน้อมลงสู่ไตรลักษณ์ได้เร็วพลันทันเวลา เป็นทางกันความสำคัญตัวว่าประเสริฐได้ เป็นทางไม่ให้นอนใจติดอยู่เพียงแค่นั้น ท่านผู้ขาดการศึกษามักพาให้เพิ่มบ้า ว่าตนภาวนาเก่ง ใครเทศน์ก็ไม่ลง เพราะขาดปัญญาปลงลงสู่อนิจจัง เพราะธรรมอนิจจังเป็นศาลยุติธรรมตัดสินฝ่ายสังขารธรรมไม่ลงบัลลังก์อยู่ทุกกาล ปัญญาญาณต้องรู้ตามเป็นจริงส่งคืน ไม่มีหน้าที่จะไปปลั้นไปจี้ว่า เป็นเราเขาสัตว์บุคคลอะไร จะกลายเป็นหักดอกไม้บูชาอวิชชา ความมัว ความเมาให้บวกทวีคูณทวีขึ้น นักภาวนาชอบมาติดอยู่ชั้นนี้ แกะยาก จนกว่าจะเห็นคุณและโทษในชั้นนี้ด้วยตนเองชัดเจน แล้วจึงจะข้ามพ้นจากความเข้าใจผิดไปได้สะดวก

ไปหาหลวงปู่มั่น

เมื่อจำพรรษาครบไตรมาสแล้ว สิ้นกาลจีวรเดือนพฤศจิกายนข้างแรม (แต่ปีนั้นได้รับกฐินอยู่) ก็ลาหลวงพ่อบุญมีไปหาหลวงปู่มั่น แต่การไปจะเที่ยววิเวกไปด้วยฝีเท้า ไม่ไปตามทางถนน เว้นไว้แต่บางบ้านบางถิ่นไม่มีทางลัด หลวงพ่อบุญมีก็ไม่รู้ว่าจะห้ามประการใด ญาติโยมก็เหมือนกัน แต่ต่างฝ่ายต่างก็อาลัยกัน ตามธรรมเนียมของความวิโยค ในการไปครั้งนี้มีผู้ร่วมทาง ๔ รูปด้วยกัน เป็นสามเณรองค์หนึ่งอายุสิบห้าปี และตาปะขาวคนหนึ่งอายุราวห้าสิบปี มีพระอีกองค์

พอวันใหม่ฉันเช้าเสร็จ ได้เวลาก็กราบลาหลวงพ่อ และญาติโยมออกจากสถานที่ เดินทางไปทางทิศใต้ ภาวนาพุทโธ พร้อมก้าวเดิน และวิจารณ์ใน พุทโธ ว่า ไม่เกิดไม่ดับไปไหน เกิดดับ เป็นแต่จิตตสังขารที่บริกรรม ถ้าจะภาวนาพระคุณออกไปข้างนอก ก็ไม่มีที่สิ้นสุดได้เพราะมีมาก ถ้าจะภาวนาย่นเป็นสาม ก็ พระวิสุทธิคุณ พระปัญญาธิคุณ พระมหากรุณาธิคุณ แต่ก็ใหญ่หลวงไม่มีประมาณอีก ย่นลงในผู้รู้เล่า ก็ไม่มีประมาณอีก ย่นลงในเอกคุณในปัจจุบัน ก็เป็นเอกคุณในปัจจุบันอันใหญ่หลวงอีก และธรรมเล่า สงฆ์เล่า ก็กลมกลืนกันอยู่ในตัวแล้ว เป็นเชือกสามเกลียว เป็นเพียงใช้อักษรย่อบริกรรมเท่านั้น เมื่อตกลงในใจได้ดังนี้ ก็พอใจบริกรรมพุทโธพร้อมก้าวที่เดินไป

ค่ำพอดีก็ถึงบ้านแม่นนท์ พักที่วัดโบราณเก่าร้าง เป็นเขตอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรฯ มีต้นไม้เป็นธรรมชาติของป่าทึบ ไกลบ้าน

เงียบสงัด มีโบสถ์ร้างผุพังลง กระจัดกระจายกว่าพันปี เขาบอกว่าผีดุมาก แล้วก็พักอยู่ที่นั้นหนึ่งคืน ก็ไม่เห็นผี ๆ ผา ๆ อะไร ก็คงมีแต่ผีโลภ ผีโกรธ ผีหลงที่ดองสันดานตนอยู่ ยังไม่พ้นไปเท่านั้น

ครั้นบิณฑบาตฉันเช้าเสร็จ ก็เดินทางต่อไปทางทิศตะวันออกของบ้านนั้น ข้ามทางรถไฟ ตรงไปริมหนองหาน ผ่านบ้านกุดสระ บ้านพึก เมืองปัง บ้านเหล่านี้มีแต่ทุ่งโล่ง ถึงบ้านโพนทองค่ำพอดี

เวลาเดินทางก็ภาวนาพุทโธตามเคย ไม่จำเป็นไม่ได้พูดกัน พักที่นั้นหนึ่งคืน ฉันเสร็จเดินทางต่อ คำว่า "ฉันเสร็จ" นั้นพูดคำย่อ การบิณฑบาตเป็นวัตร และฉันในบาตรรวมภาชนะบาตรนั้นก็ดี และทั้งหวานคาวรวมนั้นก็ดี มื้อเดียวนั้นก็ดี ไม่ได้ลดละไปทางไหนได้ แม้บุหรี่ก็สมาทานไม่สูบแต่ต้นพรรษาแล้ว ใช้บริขารน้อย สะพายบ่าเดียวและเวลาเดินทางแต่ฉันเสร็จแล้วจนค่ำ ถ้าไม่จำเป็นจริง ๆ ไม่ดื่มน้ำ กระหายบ้างก็อดเอา เพราะเกรงเท้าแตก ที่เรียกว่าลงพื้น จนกลายเป็นโรคท้องผูกมาจนบัดนี้

วันนั้นเดินทางถึงตัวอำเภอหนองหาน พักหนึ่งคืนที่ศาลา บิณฑบาตฉันเสร็จ เดินทางต่อไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของอำเภอหนองหาน มีแต่เนินสุดสายหูสายตาเงียบสงัด หมดวันก็ไม่เจอคนสักคนเลย ถึงบ้านคำตานา ค่ำพอดี ไปพักวัดร้างหนึ่งคืน เช้าได้เวลาฉันเสร็จ เดินทางต่อ ข้ามบ้านตาดถึงบ้านโพธิ์ ขณะที่เดินทางวันนี้ เวลาเที่ยงแสก ๆ กำลังเดินทางอยู่ นิ้วเท้าของข้าพเจ้าทางขาซ้ายนับจากแม่นิ้วมาเป็นนิ้วที่สอง ไปชนกับตอเล็ก ๆ ที่อยู่กลางทาง เล็บหลุดออกหมดเหลือแต่หนังนิดเดียวแขวนแกว่งอยู่ ได้กลั้นใจดึงออกทิ้ง เลือดไหลแดงจึงคว้ากำเอาดินทรายมาพอก ฉีกผ้าเช็ด

เท้าที่พันกับตีนบาตรมาพัน แล้วก็เดินไป ใจก็นึกสังเวชเรื่องที่ว่า ชาติ ๆ ภพ ๆ ในสงสารมาก

บ้านโพธิ์นี้ น้ำจะดื่มจะสรงก็อดกันแท้ ๆ คนจึงมักเป็นขี้กลากกัน และเรื่องที่เล็บหลุดออกมานั้น ก็เลยไม่งอกมาจนถึงทุกวันนี้ กลายเป็นอนุสรณ์ ให้เจ้าตัวได้คำนึงถึงอตีตารมณ์ ที่ได้ผ่านทุกข์มาในสงสารอเนกปริยาย เมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นเหตุให้สิ้นความสงสัยในชาติก่อน ๆ ว่าเป็นมาอย่างไร ตลอดจนถึงชาติอนาคตด้วย เพราะชาติปัจจุบันเป็นพยานเอกอยู่แล้ว จะไปหาพยานที่ไหนอีก ต้องยอมจำนนยกธงขาวว่าชาติทุกข์เท่านั้น ชรา พยาธิ มรณะ ฯลฯ ไม่ว่าก็ได้ เพราะลงท้ายมีแต่ทุกข์ทั้งนั้น และก็เป็นจริงอย่างนั้น และก็มีรสชาติอย่างนั้น สัมผัสโทรเลขให้รู้อยู่ ส่วนใจจะโศกจะเศร้าหรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับสติปัญญาแต่ละรายของท่านผู้ปฏิบัติเป็นชั้น ๆ ไปไม่เสมอกันหมดได้ แต่เมื่อพ้นจากความหลงโดยสิ้นเชิงแล้ว รสชาติของความพ้นนั้นเสมอกัน ผิดกันแต่ฤทธิ์ เดช ลาภ ยศ ทำนายทายทักที่เอาออกมาใช้กับบุคคลและสังคม เทวดา มาร พรหม เท่านั้น ฉะนั้น พระนิพพานจึงไม่มีวิมาน และรูปขันธ์ นามขันธ์ไปเสวย และไม่มีที่นั่ง ที่นอน ที่ยืน ที่เดินเป็นอันดับกัน จะมีอันดับกัน ก็แต่ขันธวิบากยังไม่นิพพานเท่านั้น ที่เรียกว่าสอุปาทิเสสนิพพาน เมื่อถึงอนุปาทิเสสนิพพานแล้ว จะยืนยันว่ายังไงได้ เปลวไฟถูกกำลังลมพัดแล้วดับไป จะยืนยันว่า เปลวไฟไปตั้งอยู่ที่นั้นที่นั้นก็ไม่ได้ หรือยืนยันว่าสูญสูญก็ไม่ได้อีก เพราะเปลวไฟไม่ได้สำคัญตัวอะไร ผู้ยืนยันสำคัญตัวต่างหาก เป็นธรรมอันลึกซึ้ง ปุถุชนจะเดาด้นคาดคะเนยาก

ครั้นพักอยู่บ้านโพธิ์ที่วัดร้างคืนหนึ่งแล้ว บิณฑบาตฉันเช้าเสร็จแล้ว ก็เดินทางต่อมีแต่โคกทั้งนั้น ค่ำพอดีก็ถึงดุง อำเภอบ้านดุงปัจจุบันนี้เอง พักหนึ่งคืนตื่นเช้าบิณฑบาตฉันเสร็จ เดินทางต่อไปผ่านบ้านกำแมดถึงบ้านวังทองค่ำพอดี พักอยู่วัดร้าง บ้านนี้มีสัตว์ป่าชุกชุมเสือและงู เป็นต้น เพราะมีป่าทึบเป็นดงรอบบ้าน บ้านวังทองนี้สุดเขตอำเภอหนองหาน ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือเพียงเท่านั้น ต่อแดนกับอำเภอสว่างแดนดิน และที่บ้านวังทองนั้น เขาวิงวอนและนิมนต์ให้พักอยู่นานบ้าง เพราะมีที่พักวิเวกเหมาะสมทุกประการ และชาวบ้านเขาเล่าให้ฟังว่า มีเสือโคร่งโลดโผนมาก พอตกกลางคืนเดือนหงายด้วยซ้ำ กระโดดข้ามรั้วเข้าคอกโคกระบือ เข้ามากัดโคและกระบือในคอกใกล้เรือนคนในบ้าน แล้วกระโดดออกวิ่งหนีไป

จึงปรึกษากันว่า *พวกเราเดินทางมาติดต่อจนค่ำ นับแต่จากที่จำพรรษามาจนบัดนี้ เป็นเวลาหลายวัน ถึงแม้ว่าสนุกในการเดินภาวนาก็จริง แต่ร่างกายมิได้พักผ่อนพอควร เราต้องหยุดพักทำความเพียร เขาจะเล่าเรื่องเสือ ๆ สา ๆ ก็ตาม บางทีเขาจะลองพวกเราว่าเป็นผู้ขลาดกลัวเกินไปหรือไม่ ก็อาจเป็นได้ และเขาก็ปวารณาว่าจะทำร้านให้พักองค์ละร้าน ที่ในป่าอันไกลบ้านพอควร ถ้าเราไม่พักให้เขา ก็จะเสียตระกูลปฏิบัติ*

เมื่อปรารภกันเห็นดีแล้ว ถึงวันใหม่ เขาก็มาทำร้านให้ในดงอันใกล้ห้วยที่มีน้ำ มีต้นยางใหญ่ ๆ ร่มครึ้ม เขามาทำให้หมดบ้านเสร็จในวันนั้น สูงห้าสิบเซ็นต์ กว้างยาวพอดีกับกลด และพอนอนสุดเท้า เอาไม้กลมเล็กมาเรียงกัน เอาตอกมัดท้ายหัวปูต่างฟาก ไม่ต้องกั้นและมุง เอากลดและมุ้งและร่มไม้ ขณะนั้นเป็นฤดูหนาว

พอถึงตอนเช้ากลดก็เปียก มุ้งก็เปียก พักทำความเพียรกันอยู่ที่นั้นประมาณยี่สิบวันก็สะดวกพอควร และไม่มีอันตรายใด ๆ ด้วย เสือ ๆ สา ๆ ก็ไม่เห็นมีมา พบแต่งูกะปะบ้างเท่านั้น เห็นแต่เม่นตัวหนึ่งตอนกลางคืน มันเข้ามาหาที่ใกล้มุ้ง แล้วมันก็วิ่งหนีเสียงดังกริ่ง ๆ ไปทางอื่น เพราะขนของมันกระทบกัน ด้านจิตใจหนักเข้าหาธรรมติดต่อ

วันหนึ่งจึงปรึกษากันว่า *เรามาพักอยู่ที่นี้ ก็เป็นเวลายี่สิบวันกว่าแล้ว พอคุ้มค่าเขาทำร้านให้แล้ว และจะจวนเวลาข้างหน้า การจะไปต่อไปครั้งนี้ ต้องแยกกันเป็นสองพวกจึงจะเหมาะดี เพราะการไปสำนักหลวงปู่มั่นคราวเดียวสี่คนนั้น ไม่ถูกกับความประสงค์ของหลวงปู่มั่น เพราะเราหวังจะไปอยู่ด้วย ไม่ใช่ไปฟังเทศน์เฉย ๆ แล้วก็ลาไปทางอื่นหรือกลับ* ปรารภแล้ว ก็เห็นดีกัน ไม่ขัดกัน ตาปะขาวตกลงจะไปกับพระทางหนึ่ง จะไปบ้านดงเย็น หาพระอาจารย์พรหม อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร ส่วนเณรจะไปกับข้าพเจ้า เพราะเณรได้สัญญาไว้แต่ต้นทางก่อนออกจากอุดรฯ ว่า ถ้าไปถึงธาตุพนมแล้วจะกลับไปเรียนหนังสือนักธรรม วัดโพธิสมภรณ์ อุดรฯ และเมื่อตกลงกันแล้ว ตื่นเช้าฉันเสร็จแล้ว ก็พากันลาญาติโยม โยมก็ไปส่งพอไม่หลงทางแล้วก็บอกให้กลับ ข้ามบ้านบ่อเมืองไพร เดินไปตามริมสายดง ค่ำพอดีก็ถึงวัดป่าบ้านโคกคอน เข้าไปกราบเจ้าอาวาสปราศรัยถามไถ่รู้ความประสงค์แล้ว ก็จัดแจงที่พัก

การปวารณาปัจจัยสี่ตลอดชีวิต

ครั้นเป็นวันใหม่บิณฑบาต ฉันเสร็จก็กราบลาเดินทางผ่านดงบ้านโคกคอน พักวัดบ้านดงบังสักครู่ ลาจากนั้นก็เดินทางต่อ เดินทางก็คือเดินภาวนา มิได้คุยกันไปพลาง เว้นไว้แต่มีเหตุจำเป็น เดินตามทางคนบ้าง ทางเกวียนบ้าง ค่ำพอดีก็ถึงบ้านถ่อน พักวัดร้าง เช้าฉันเสร็จเดินทางต่อ ข้ามป่าบ้านถ่อนค่ำพอดีถึงบ้านหนองฮาง พักหนึ่งคืนตื่นเช้าบิณฑบาตฉันเสร็จ เดินต่อข้ามบ้านตาลเดี่ยว ข้ามป่าไปอีกประมาณสองชั่วโมง ก็ถึงอำเภอวานรนิวาส เป็นเวลาเที่ยงวัน หยุดพักพอหายเหนื่อย เดินทางต่อถึงบ้านกุดเรือพอดีค่ำสี่โมงเย็น โยมพอแลเห็นรีบมารับบาตรและกลด แล้วพาไปพักวัดป่าบ้านเขา วัดนั้นไม่มีพระเพราะท่านไปวิเวกทางอื่นกันหมด แล้วโยมเขารับต้มน้ำซักผ้าให้ เขาต้มเองซักเอง เขาว่า เขาเคยแล้ว เขาเป็นเองมิได้บอก เขารู้จักปวารณาปัจจัยสี่ตลอดชีวิต จะอยู่ทิศไหนก็ตาม ถ้าต่างฝ่ายต่างมีชีวิตอยู่ ขอให้มีหนังสือมาบอกขอได้ เว้นไว้แต่สิ่งที่เหลือวิสัยก็จะได้กราบเรียนขอยอม

จึงตอบเขาว่า *พวกท่านเป็นพุทธมามกะเต็มภูมิแล้ว อาตมาขออวยพร ให้ภิญโญยิ่งจนถึงที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด เวลานี้บริขารทุก ๆ ประการก็บริบูรณ์อยู่ แต่มีความต้องการด้ายเย็บผ้าประมาณสองวา บางทีผ้าขาดค่ำคืน จะได้ชุนและปะทาบ และอีกก็เกลือและพริก ขอให้ตำใส่กันให้ละเอียด ทั้งเกลือและพริกปนกันแล้ว ให้ได้*

ประมาณสี่ห้าช้อนโต๊ะ หากระบอกไม้ไผ่มาใส่เป็นยาปนมัต เดินทาง-ไกลจะได้ฉันกับมะขามป้อมและสมอ เป็นยาช่วยระบาย เพราะเดิน-ทางวันยังค่ำ ติดต่อจากอุดรฯ มา ท้องผูกไม่ถ่ายได้หกเจ็ดวันนี้แล้วโยมเอ๋ย

เขาฟังแล้วทำท่าปลงธรรมสังเวช แล้วเขาตอบว่า *เรื่องนิดเดียวขอรับ ไม่เป็นของลำบากแก่ผู้จัดถวาย จะต้องการมากกว่านั้นก็ได้ขอรับ*

ตอบ *เอาไปมากก็หนัก และเกินงามของผู้เดินด้วยฝีเท้าเพราะหนทางเล่า ก็เดินลัดป่าลัดดงลัดโคก เพียงสี่ห้าช้อนโต๊ะนั้น ก็ใช้ได้นานแล้ว เพราะมีสององค์*

ตกลงพักอยู่วัดป่านั้นสามคืน บ้านนั้นสังเกตดูตามธรรมแล้ว สนใจทางปฏิบัติธรรมกันมาก ทั้งผู้เฒ่าผู้แก่รุ่นหนุ่มปานกลางมีผิวพรรณผุดผ่องหน้าตาคมคาย มีกิริยามารยาทสุภาพ พากันมารักษาศีลภาวนา ตามร่มไม้เต็งรังในวัดเป็นทิวแถว ๗ ค่ำ ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ แม้วัดจะไม่มีพระก็ตาม ก็พากันมาอย่างนั้น สงบไม่เกรียว-กราวอึงคะนึงอันใดเลย เวลาไปบิณฑบาต เขามายืนรวมกันแห่งเดียวที่กลางบ้าน เรียงตัวกันเป็นแถว ประมาณห้าสิบคน และบ้านก็มีหลังคาเรือนประมาณห้าสิบหลังคา อาหารหมกห่อใส่บาตรเรียบ และการนิมนต์ของเขาก็ฉลาดมาก เขาพูดว่า *การที่พระคุณเจ้าพาสาม-เณรมาผ่านพักที่บ้าน และวัดป่าของพวกข้าพเจ้า โดยมิได้นัดหมายเป็นของทิพย์มาเองโดยสุภาพ นับว่าเป็นบุญอันล้นเหลือแล้วละ แต่ความประสงค์ของพระคุณเจ้าจะต่อไปในทิศใด ๆ ก็ยังไม่ทราบได้ถ้าหากว่าต้องพักปฏิบัติอยู่นี้จนกระทั่งพวกกระผมสิ้นลมปราณ*

จนตราบใด ๆ ก็ดี พวกกระผมก็จะตั้งใจปฏิบัติ ตามสติกำลังอยู่ตราบนั้น หรือหากว่าจะพักอยู่ต่ำกว่านั้นลงมา ก็มอบให้เป็นสิทธิของพระคุณเจ้า แต่ถ้าจะไปวันไหนเดือนไหนปีไหน ก็จะตามส่งตามสติกำลัง ไม่ทอดธุระทั้งจะอยู่และจะไป ขอให้พระคุณเจ้าเป็นหัว-หน้าในทางที่เป็นธรรม อันสะดวกต่อข้อวัตรปฏิบัติของพระคุณเจ้าเท่านั้นเป็นเกณฑ์ พวกกระผมมีหน้าที่จะปฏิบัติตามไม่แซงออกหน้า

อา ๆๆๆ ข้าพเจ้าเกิดมา เที่ยวมาเกือบสามสิบจังหวัดแล้ว พร้อมทั้งปัจจุบันที่กำลังเขียนอยู่นี้เอง ยังไม่เคยได้ยินญาติโยมกลุ่มใดพวกใด พรรคใด บุคคลใด ปรารภคำอย่างนี้กับพระเลย หายากในตลาดโลกแล้ว ข้าพเจ้าก้มคำนึงแล้ว หาอุบายถามเขาว่า พระอาจารย์องค์ใดหนอแล่ ที่ได้สั่งสอนบอกญาติโยม ในวัดป่าบ้านนี้ให้พวกญาติโยมได้แยบคายในธรรมพอควร เขาตอบว่า พระอาจารย์บุญมี น.ธ.เอก บ้านทรายมูล ยโสธร เวลานี้ ท่านกำลังไปเยี่ยมบ้านพระลูกศิษย์และสามเณรก็ตามไปด้วย เห็นญาติโยมบ้านกุดเรือนี้เขาปวารณาปัจจัยสี่ถึงพริกถึงขิงแล้ว ก็ยิ่งเกรงใจเขามาก จนถึงบัดเดี๋ยวนี้ ก็ไม่ได้ขออะไร ๆ ต่อเขาเลย และมิได้ติดต่อเขาอีกเลย ใครตายใครยัง ก็ไม่ได้ทราบข่าวกันเลย ชะรอยจะได้เคยร่วมบาร-มีกับเขาเพียงนั้น มาในภพก่อน ๆ ก็อาจเป็นได้ เพราะสังขารไม่แน่นอนในกรณีใด ๆ

โอวาทท่านอาจารย์สีลา

เมื่อพักอยู่สามคืนแล้วก็ลาไป มีชายสองคนตามไปส่ง ประมาณสี่ห้าเส้นพอที่จะไม่หลง ก็ให้เขากลับ เพราะไม่ถนัดภาวนาเดิน ข้ามโคกใหญ่โคกโตจึงถึงบ้านวา เป็นเวลาบ่ายประมาณสามโมงเย็น ไปพักวัดป่าท่านอาจารย์สีลา ทั้งพระทั้งเณรอยู่นั้นประมาณสิบรูป วางบริขารไว้ที่ควรแล้ว นมัสการกราบท่าน องค์ท่านทักทายปราศรัยเยือกเย็น แล้วขอโอกาสองค์ท่าน จะเอาใบสุทธิของตน จะค้นเอาในบาตรมาถวายองค์ท่าน เพราะใบสุทธิเอาไว้ในบาตร ท่านพูดว่า *อย่าเลยท่านเอ๋ยไม่ต้องดอก ผมดูแพล็บเดียวก็รู้ได้ นั่นรองเท้าของท่านขาดบ้างแล้ว จงตัดกับหมู่ซะ* กราบเรียนว่า *กระผมยังไม่ทันตัดดอก เพราะยังเดินทางอยู่ และการเดินทางบางทีมันดังกั๊บ ๆ กระผมก็ถือเอาไม่ใส่เลย ทางเส้นไหนรกมากจึงใส่* ท่านบอกสองสามครั้งติด ๆ กัน คงจะให้จริงไม่พูดเปรย ๆ เป็นพิธี แต่ไม่ตกลงเอาแล้ว ท่านถามต่อไปว่า *ท่านตั้งใจจะไปไหน* เรียนตอบว่า *จะไปธาตุพนมแล้วจะฝากเณรกับพวกอุดรฯ ที่ไปไหว้พระธาตุคืนอุดร แล้วกระผมจะไปถ้ำพระเวสองค์เดียวพอสมควรแล้ว จะเดินล่องเขาภูพาน โค้งไปหาพระอาจารย์ใหญ่มั่น แล้วจะมอบกายถวายตัวอยู่กับองค์ท่าน ยอมเป็นยอมตายให้องค์ท่านดุด่าว่าเข่นครับ*

ถาม *ทำไมจึงไปธาตุพนมโค้งนัก มาจากอุดรฯ ก็ต้องตรงมา อ.หนองหาน ทางหลวง อ.สว่างฯ อ.พรรณาฯ อ.เมืองสกล อ.นาแก อ.ธาตุพ่นม*

ตอบ เพราะตั้งใจจะวิเวกไปด้วยเพราะไม่ด่วน ต่างสอบดูวิเวกของป่าในสังคมแต่ละบ้านด้วย จะได้สำเหนียกในอนาคตคืนหลัง ว่าที่ผ่านมาในอดีต ว่าบ้านใดบ้าง บุคคลและสถานจะเป็นที่สะดวกในการบำเพ็ญ

องค์ท่านกล่าวว่า เออ ก็พอฟังได้ แต่ถ้ำพระเวสนั้นนาท่านเอ๋ย คือถ้ำกายของเรานี้เอง อันมีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ ท่านจงทำความเพียรอยู่ถ้ำนี้ให้มั่น คงจะพบพระอาจารย์มั่นอยู่ในถ้ำนี้ นิสัยวาสนาองค์ท่านกล่าวเยือกเย็นถึงจิตถึงใจ

ตอบ กระผมไม่มีข้อแซงในส่วนนี้ เมื่อกระผมมานึก ๆ แล้ว เมื่อพระอาจารย์มั่นยังมีชีวิตอยู่ในประเทศไทย ผู้ปฏิบัติกรรมฐานที่เป็นฝ่ายธรรมยุต ก็มีชีวิตทันองค์ท่านอยู่ แต่ไม่ยอมตัวเข้าไปปฏิบัติศึกษากับองค์ท่าน ทั้ง ๆ ที่ยังไม่เห็นองค์ท่านสักทีด้วย ก็คล้ายกับว่าไร้วาสนาในส่วนนี้ ส่วนผู้ที่ออกปฏิบัติภายหลังองค์ท่านมรณธรรมไปก่อนก็มอบให้เป็นการจนใจไป แม้พระอาจารย์ที่เทศน์อยู่เดี๋ยวนี้ก็ได้ไปศึกษากับองค์พระอาจารย์มั่นแล้ว จึงได้สิ้นกังวลในส่วนนี้ กระผมมีความเห็นอย่างนี้จะเป็นประการใดหนอขอรับ องค์ท่านก็เลยยิ้มไม่ว่ายังไง

ครั้นตื่นเช้าบิณฑบาตฉันเสร็จ เก็บของมอบเสนาสนะแล้ว ก็ไปกราบลาองค์ท่าน องค์ท่านก็ให้สามเณรองค์หนึ่งไปส่งบอกทาง เพราะเป็นทุ่งโล่ง ไปส่งประมาณหนึ่งกิโลเมตร เพราะมีทางซ้อนหลายเส้นพอจะไม่หลงแล้วก็กลับวัด ก็ตั้งหน้าออกเดินตามเคย

เวลาเดิน ภาวนาพุทโธเป็นหลัก ติดต่อไม่ขาด พร้อมกับขาก้าวออกเดิน เพราะตีความหมายในพุทโธแยบคายว่า ธรรม สงฆ์ ก็

รวมอยู่ในนั้นแล้ว พุทโธเป็นเพียงอักษรย่อเฉย ๆ เปรียบเหมือนเชือกสามเกลียว และเป็นอนันตมหาอนันตคุณอันไม่เกิดไม่ดับอีกด้วย ทั้งไม่มีประมาณอีกด้วย จะเกิดดับก็แต่เจตสิกผู้บริกรรมขาด ๆ วิ่น ๆ ไม่ติดต่อเท่านั้น พระมหาอนันตคุณของพุทโธ มิได้เกิดมีได้ดับไปไหนเลยนา แม้จะย่นลงมาในปัจจุบันคุณก็ตาม ก็เป็นปัจจุบันคุณอันใหญ่หลวงหาประมาณมิได้ หรือจะย่นลงมาในพระวิสุทธิคุณ พระปัญญาคุณ พระมหากรุณาคุณก็ดี ก็ไม่มีประมาณอีก หรือจะย่นลงมาในผู้รู้ปัจจุบันก็ดีก็ไม่มีประมาณอีก หรือจะย่นลงมาในเอกคุณในปัจจุบัน ก็เป็นเอกคุณอันใหญ่หลวงไม่มีประมาณ ที่นี้จะโอนพระคุณขึ้นถึงคุณพระนิพพานก็ได้ไม่ผิด เพราะเป็นพระมหาอนันตคุณ อันไม่เกิดไม่ดับไปไหน ผู้มีสายตายาวก็มองได้ไกล ผู้มีสายตาสั้นก็มองได้ใกล้ ผู้มีเชือกยาวก็ขึงได้ไกล ผู้มีเชือกสั้นก็ขึงได้ใกล้ กำลังกายก็ดี กำลังใจ กำลังปัญญาก็ดี ไม่อยู่ระดับเดียวกันผูกขาด และก็ไม่มีใครจะจับจอง เหมาขาดตัวไว้ในวงแขนแต่ตนผู้เดียวได้ นักสติ นักปัญญา มีอิสระจะรู้ได้ทั้งนั้นแต่รู้ดีปฏิบัติดีไปทางโลกุตตระ จึงเป็นที่สรรเสริญของพระอริยเจ้า เพราะทรัพย์สินใด ๆ ในโลกา ไม่เท่าทรัพย์และศีลทางโลกุตตระ แต่ผู้ใจสูงธรรมสูง จึงจะพลอยยินดีเลื่อมใสได้ ผู้ใจต่ำธรรมต่ำ กรรมและผลของกรรมต่ำผูกมัดรัดดึงไว้ ก็จำเป็นอยู่นั่นเอง

ป่าเปลี่ยวอันตราย จงตั้งใจภาวนา

กล่าวเรื่องเดินทางต่อไป ออกจากวัดป่าบ้านวา ถึงวัดป่าศรีเวินชัยพอดี พักอยู่สองคืน หรือเรียกว่าถึงสามผงแล้วก็ได้ ฉันเช้าเสร็จเดินทางต่อถึงบ้านดงน้อย เข้าพักวัดป่าบ้านนั้น ไปเจอเขากำลังทำบุญบ้านบุญเรือนเขา มีพระอาจารย์บุญมา สามผง เป็นประธานในการบุญของเขานั้น และมีมหาอาบ เจ็ดประโยค ก็พักอยู่ที่นั้น ท่านมาจากกรุงเทพฯ มาเยี่ยมบ้าน ข้าพเจ้าพักบาตรบริขารไว้ศาลาแล้ว พาสามเณรเข้าไปกราบพระอาจารย์บุญมา ท่านถามข่าวคราวความประสงค์กว้างขวางเยือกเย็น พร้อมทั้งเปิดประตูทางกาย ทางวาจา ทางใจทุก ๆ ประการ

องค์ท่านกล่าวว่า *ต่อไปนี้ บ้านห่างนัก เป็นป่าสัตว์ร้ายทั้งนั้น กลางวันแสก ๆ เขาไปเกี่ยวหญ้าเจ็ดคนด้วยกัน เกี่ยวหญ้าอยู่ใกล้ ๆ กันด้วยซ้ำนะ เสือมันเอาไปกินอย่างผึ่งผาย ตะครุบได้แล้วมักตีใส่ดินตูมเดียวตายเลย คาบเดินไปอย่างผึ่งผาย ไม่สะทกสะท้านเลย จะทำอะไรมันก็ไม่ได้ นี้หัวกวางสด ๆ อยู่นี่ ผมเอามาจากบ้านคำนกกก มันกินวันนี้แหละ ผมเอามาเพื่อเอาเขามัน นอกจากนี้ยังมีกระบือฝูงใหญ่ประมาณร้อยกว่า มันเป็นกระบือ ที่เขาไม่ได้ต้อนเข้าคอกได้หลายปี ดุมาก แม้เจ้าของ มันก็ไล่ชนไล่เหยียบ ถ้ามีต้นไม้อยู่ใกล้ก็พอได้ขึ้น ถ้าไปเจอในระหว่างต้นไม้ห่าง หรือมีต้นไม้แต่เป็นต้นไม้ใหญ่เกินไป กอดไม่หุ้ม และไม่มีกิ่งพอที่จะเหนี่ยวขึ้นไปได้ก็ดี หรือขึ้นไม่ทันก็ดี ก็อยู่ในเกณฑ์ตาย เพราะ*

มันหลายตัวรุมหน้ารุมหลังนะท่าน ไม่ใช่ผมขู่ขวัญให้กลัว มันเป็นความจริงนะ ผมว่าท่านและสามเณร จงพักอยู่ที่นี่สักสามคืนก่อน อย่าด่วนไป ผมจะให้โยมตามส่ง ช่วยงานสวดมนต์เย็นในบ้านกับผมด้วยเพราะพระก็เหลือน้อยแล้ว ถ้าท่านจะไปด่วน ๆ จะหลงทาง เพราะมีแต่ดง ทางปีกหน้าปีกหลังสับสนอลหม่านมาก เกรงจะอันตรายมาก

ก็ตกลงพักอยู่กับองค์ท่านสามคืน แท้จริงวัดป่าบ้านดงน้อยนั้นมี หลวงพ่อรอด อยู่องค์เดียว เขานิมนต์พระอาจารย์บุญมา มาพักวัดป่าบ้านเขาทำบุญเฉย ๆ พอครบสามวันแล้ว ก็กราบลาองค์ท่านและหลวงพ่อรอด องค์ท่านจะให้โยมตามส่ง ไปทางบ้านคำนกกกกราบเรียนองค์ท่านว่า *จากนี้ไปไกลขนาดใดหนอขอรับ*

เออ ก็ค่ำพอดี เพราะผมจะส่งลงเรือล่องไป จนถึงธาตุพนม

ก้มหน้าลงยกมือกราบเรียนว่า *กระผมมา ไม่ได้เหตุไม่ได้ผลอะไร มาให้พระอาจารย์ยุ่งยากด้วย น่าละอายเทวดามากขอรับ และกระผมเริ่มออกจากอุดรฯ มาก็ได้ตั้งใจไว้ว่า จะเดินด้วยฝีเท้า ไม่ขึ้นรถเรือใด ๆ ถ้าคำตั้งใจนี้ล้มเหลว ก็เกรงว่าจะไม่ปลอดภัยแก่กระผมในอนาคต จะอย่างไรก็ฝากฝังชีวิตกับพุทธ ธรรม สงฆ์ ผูกขาด จองขาด เลือดทุกหยดจะถวายบูชาต่อ พุทธ ธรรม สงฆ์ ทุกเมื่อนั่นแหละขอรับ คงจะไม่เป็นวาจามุทะลุหรือประการใด*

องค์ท่านพูดกับพระและโยมเบา ๆ ว่า *เออ จิตเป็นไปในพุทธ ธรรม สงฆ์ แล้ว โสเป็นโสตายอาจหาญ คนอายุสามสิบกว่าอาจหาญพอได้ แต่ก็คงเป็นเฉพาะบุคคล* ว่าแล้วองค์ท่านกล่าวขึ้นอีกว่า*ถ้าไม่ไปลงเรือ ก็มีอีกทางหนึ่ง คือตรงทิศตะวันออก แต่*

อันตรายก็มากเหมือนกัน เพราะบ้านอยู่ห่างไกล มีแต่ป่าแต่ดงทั้งนั้น หนทางคนแคบ ๆ เท่าทางหนูเดิน ตั้งแต่ฉันจังหันแล้ว ก็ไม่พบคนจนค่ำละ องค์ท่านพูดย้ำอีกว่า เอาให้ดีนะ อย่าห่างเหินจากภาวนานะ

รับคำองค์ท่านยกมือใส่หัว เณรก็เหมือนกัน สำเร็จเสร็จสิ้นแล้วโยมก็ตามส่งสองคน อายุราวสามสิบปี ไปไกลประมาณครึ่งกิโล ก็หยุดพัก ถามโยม บอกให้โยมกลับ โยมก็ทำท่าอยากจะไม่กลับ เพราะเป็นกังวลด้วย จึงว่ากะโยมว่า ใคร ๆ ในโลกนี้โยมเอ๋ย ถ้ากรรมตายมาถึงแล้วจริง ๆ ก็ไม่มีศาลอุทธรณ์ใด ๆ ในโลก จงเตือนว่า แวะซ้ายหรือขวาแห่งใดบ้าง

เขาตอบว่า จะเก่าหรือใหม่ ก็ขอให้เดินเส้นนี้ต่อ อย่าได้แวะหนีทางใดเลย

เออ ถ้าอย่างนั้น พวกญาติโยมจงกลับบ้านโดยสวัสดีเถิด บุญอันใดที่พวกอาตมาได้สร้าง พวกโยมจงได้รับส่วนด้วยโดยทุกเมื่อ

เขายกมือสาธุ แล้วก็ลากลับ พอเขากลับไปแล้วสักครู่หนึ่งก็ลับสายตาริบหรี่ไป ได้พูดกับเณรว่า เณรเอ๋ย บัดนี้ป่าเปลี่ยวอันตรายมากแล้ว พวกเราเดินตีนต่อตีนมาจากอุดรฯ จนถึงนี้ ก็ปลอดภัยทุก ๆ ประการ แต่ไม่น่าหวาดเสียวเหมือนวันนี้ จงตั้งใจเดินภาวนายิ่ง ๆ ขึ้นนะ เราไกลจากพ่อแม่ครูบาอาจารย์มา ต่างก็พึ่งตนเองคือภาวนาทุก ๆ ก้าวขาเดิน คือ พุทโธ ถ้าไม่จำเป็น อย่าพูดอย่าถามนะ และอย่าถือว่ารังเกียจกัน ถ้าเณรกลัวจงออกเดินหน้า

เณรตอบว่า ไม่กลัวดอก ถึงจะกลัวมาสลับบ้างก็จะทนเอาถ้าเดินก่อน เทวดาเห็นก็จะหัวเราะ และก็เป็นเรื่องฝืน ๆ กับภาวนา

ว่าแล้ว ก็ตั้งหน้าเดินทางภาวนา

บ่ายประมาณหนึ่งโมง ก็ข้ามดง ถึงบ้านนาประทราย ค่ำมืดก็ถึงบ้านอ้วนบ้านเสียว ไม่มีอันตรายใด ๆ ทั้งสิ้น ไปพักวัดร้างไม่มีพระ เช้าบิณฑบาตฉันเสร็จ ลาโยมเดินทางต่อ ทีนี้เป็นทางเกวียนแต่ข้ามดง บ่ายประมาณสามโมงเย็นก็ถึงชัยบุรี ริมแม่น้ำโขง ปากแม่น้ำสงครามไหลออกแม่น้ำโขง มีวัดเก่า ๆ เรียงรายเป็นระยะ ๆ ตามริมแม่น้ำโขงมีอยู่สี่วัด มีพระอยู่สองวัดเท่านั้น พักอยู่วัดร้างหนึ่งคืน เช้าบิณฑบาตฉันเสร็จ เขาเอาเรือมารับข้ามปากแม่น้ำสงครามไหลตกข้ามบ้านโนนตาล ข้ามบ้านท่าดอกแก้ว ประมาณสามโมงเย็นถึงอำเภอท่าอุเทนได้แวะไปพักวัดธาตุอุเทน ประมาณห้านาที ลาจากนั้น ก็ข้ามทุ่งอำเภอท่าอุเทนไปทางทิศใต้

พบพระอาจารย์อุ่น

ตั้งใจว่าจะไปพักวัดป่าพระอาจารย์อุ่น อันตั้งอยู่ริมห้วย ไกลจากอำเภอท่าอุเทนประมาณหนึ่งกิโลเมตร พระอาจารย์อุ่นมีปฏิสันถารเคร่งครัดมากนัก องค์ท่านให้เณรสององค์มารับแต่ไกล เพราะผ่านทุ่งและเป็นทุ่งมองเห็นไกล พระผู้ใหญ่ไม่มีมานะถือตัว ก็พระอาจารย์องค์หนึ่งเน้อโลกเอ๋ย พอไปถึง ห่มผ้าเฉวียงบ่า ถอดรองเท้า เก็บร่มไว้เรียบร้อย วางบริขารไว้ที่ควร แล้วก็เข้าไปกราบองค์ท่าน องค์ท่านก็ชื่นบานหรรษา ถามข่าวคราวสุขทุกข์ทุกประการ ตลอดถึงการปฏิบัติเปิดโอกาส องค์ท่านกล่าวว่า *หมู่ติเตียนผม ว่าผมฉันเจ ใครก็ไม่อยากอยู่กับผม ผมอยู่กับเณรสององค์เท่านั้นเดี๋ยวนี้ การทำความเพียร*

คุณจะชอบอย่างไร ผมพาทำได้ มักสวดมนต์ของใครของมันเงียบ ๆ ก็เอา มักสวดมนต์แปลก็เอา ด้านจงกรมภาวนาจะเอาตลอดวันตลอดคืนก็เอา ด้านฉันจะฉันเนื้อปลา ก็แล้วแต่ผู้เขาให้มาเป็นธรรม ที่ไม่นอกเหนือวินัย ส่วนผมก็ฉันได้ทุกชนิดตามเกิดตามมีแล้ว ลองมาพักปฏิบัติอยู่กับผมสักหว่าง (ระยะหนึ่ง) ก่อนนะ อย่าเพิ่งจาริกไป

กราบเรียนองค์ท่านว่า พระอาจารย์เมตตากรุณาเปิดโอกาสให้กระผมทุกแง่ทุกมุมโดยธรรมะอันจริงใจเช่นนี้ ชั่วชีวิตหนึ่งของกระผมก็จะเป็นของหาได้ยากนัก แต่คำสัตย์ของกระผมที่ตั้งไว้นั้น ก็มีอยู่ว่า ตั้งใจจะไปให้ถึงธาตุพนม แล้วจะโค้งกลับไปทางอำเภอนาแกแล้วจะไปพักภาวนาถ้ำพระเวส พอสมควรแล้ว จะเดินล่องภูเขาภูพานลงไปทางอำเภอพรรณา จังหวัดสกลนคร ไปวัดป่าบ้านหนองผือไปหวังเป็นหวังตาย อยู่กับพระอาจารย์ใหญ่มั่นขอรับ

องค์ท่านตอบว่า วัดป่าพระอาจารย์มั่น ก็ไกลจากบ้านเพียงสิบแปดเส้นเท่านั้นแหละ ผมได้ไปแล้วไม่เป็นวัดป่าได้เต็มภูมิดอกท่าน ส่วนวัดผมนี้ ยี่สิบห้าเส้นพอดี เป็นวัดป่าได้เต็มภูมินะ

ว่าแล้วองค์ท่านก็เทศน์แบบถึงใจว่า นกที่ถูกลูกศรของนายพราน ไม่ถึงกับตายคาที่ พอกระเสือกกระสนบินไปได้ ก็บินไป เร่ร่อนไปในทิศทั้งสี่ฉันใด มนุษย์ เทวดา มาร พรหม และสัตว์ที่มีวิญญาณครองสิงอยู่ทั่วทั้งไตรภพ เมื่อไม่พ้นจากลูกศรคือกิเลส ก็บินไปในทิศทั้งสี่ คือ ทิศเกิด ทิศแก่ ทิศเจ็บ ทิศตาย อยู่อย่างนั้น มีทิศโลภ ทิศโกรธ ทิศหลง เป็นตัวเหตุตัวพืชตัวกรรม ผลฝ่ายรับก็สัมพันธ์กันอยู่ ทั้งอดีต ทั้งอนาคต ทั้งปัจจุบันด้วย วนอยู่ไม่มีเงื่อนต้นเงื่อนปลาย

เมื่อฟังองค์ท่านเทศน์แล้วก็จับใจมาก เพราะเสียงก็เย็นไพเราะนิ่มนวลมาก ครั้นพักอยู่กับองค์ท่านคืนหนึ่ง เช้าได้เวลา องค์ท่านพาไปบิณฑบาตในเมือง กลับถึงวัดฉันเสร็จ ก็กราบลาองค์ท่าน องค์ท่านกล่าวว่า *ถ้าจะไปจริง ๆ ก็ให้ผมแสดงอาบัติก่อน ผมอยู่กับเณรไม่ได้แสดงอาบัตินานแล้ว ว่ากาเยต่อพุทธ ธรรม สงฆ์ เป็นส่วนมาก แทนเอา* ว่าแล้วก็แสดงอาบัติ ส่วนข้าพเจ้าก็แสดงเพราะเคารพท่าน ถ้าจะไม่แสดง ก็คล้ายกับว่าคนลืมตัวทำท่าเป็นผู้ประเสริฐ พอเสร็จแล้ว ก็กราบลาเดินทาง องค์ท่านให้เณรไปส่งทั้งสององค์ องค์ท่านสั่งเสียซ้ำซากว่าขณะนี้ญวณ ลาว กำลังสู้รบกับฝรั่งเศส กู้อิสระคืนอย่างรุนแรง โจรผู้ร้ายก็มาก พระมันก็ปล้น แม้ผ้าดำ ๆ มันก็เอา สองสามวันล่วงมา มันปล้นสายอำเภอท่าอุเทนต่อนครพนมในระหว่างกลางดงอันกึ่งกลางนั้นเอง โจรนั้นโก้เก๋ขี่รถจักรยาน สะพายปืนพร้อม นุ่งกางเกงผ้าลินินฝรั่งเศสเพราะสมัยนั้น เพียงเท่านั้นก็ว่าโก้เก๋แล้ว แล้วเณรก็ตามส่ง ไปไกลประมาณสองกิโล ก็ถึงปากดง สามเณรสององค์ที่ไปส่งก็ลากลับวัด จึงเตือนเณรว่า *เณรเอ๋ยบัดนี้ก็ผ่านอุปสรรคอีก เพราะป่าดงพงไกลเงียบไงเย็นปิ๊ง พวกเราตั้งใจภาวนาติดต่อทุกก้าวเดินนะเณร*

แต่พอไปถึงกลางดงก็เที่ยงวัน ชายหนุ่มขนาดอายุราวสามสิบปีขี่รถจักรยานสะพายปืนยาวคนละกระบอก ตามก้นกันมาทางหน้าอย่างผึ่งผาย พอเห็นรถมาใกล้ประมาณสิบวา ก็ใช้อุบายพาเณรวางบริขารไว้ที่ริมทาง แล้วไปไกลจากบริขารประมาณสามวา แล้วใช้อุบายพูดขึ้นว่า *เหนื่อยนักปู่ผ้าพักก่อนเถิด*

ส่วนเขาเหล่านั้นพอมาถึง ก็หยุดรถพร้อมกันอย่างผึ่งผาย

จึงหาอุบายพูดกับเขาว่า *พวกอาตมาเหนื่อยมาพักเสียก่อน* พูดกับเขาอีกว่า *พวกคุณจะไปไหนหนอ* เขาตอบแบบขี้โกงว่า *ไปเล่น* ไม่มีมรรยาทเคารพเลยแม้แต่นิดเดียว และเขาถามว่า *มีผึ้งไหมล่ะ* ตอบเขาว่า *มีอยู่เท่าแม่มือ อยู่ในบาตรเอามาจากสามผง คุณจะเอาไปทำอะไร* ตอบขี้โกงว่า *เอาไปติดรถ* ตอบเขาว่า *ขอให้พวกคุณตรวจเอาเองเถิดเพราะอาตมาเหนื่อยจะเอนกายสักหน่อย* เขาก็ค้นบริขารทุกอันอย่างพอใจเขา เขาหยิบเอาผึ้งนิดเดียวเท่าเม็ด.ข้าวโพด พอเขาค้นสิ่งของแล้ว เวลาที่เขาจะผ่านไปตามทางที่เราผ่านมาแล้ว เขาก็กราบลาแบบอ่อนโยน พร้อมทั้งขออภัยที่ได้ใช้มรรยาทอันไม่งามตอบเขาว่า *ไม่เป็นไรดอกจงพากันเป็นสุขอยู่ทุกเมื่อเทอญ* แล้วเขาก็ขึ้นรถ สะพายปืนอย่างผึ่งผายจากไป

เขาไปไกลพอควรแล้ว ก็พูดกับเณรว่า *คงจะเป็นพวกนี้เองที่จี้ปล้นกลางดงในทางเส้นนี้ อันเป็นกึ่งกลางแห่งอำเภอท่าอุเทนและจังหวัดนครพนม ที่พระอาจารย์อุ่นสั่งเสียพวกเราก่อนออกเดินทางวันนี้ แต่พวกเราคงไม่ได้สร้างกรรมสร้างเวรในส่วนนี้ไว้แต่พวกเราคงได้ตรวจบริขารพระเณรกลางดงอย่างนี้ไว้ แต่ชาติก่อน ๆ ก็อาจเป็นได้ จะอย่างไรพวกเราก็เชื่อกรรม และผลของกรรมอยู่อย่างสนิทแล้ว กรรมเก่าแต่ภพก่อน ๆ มองไม่เห็น ส่วนกรรมใหม่สิ่งไหนไม่ดีเราพยายามเว้นไปตะพึด จนกว่าจะถึงที่สุดทุกข์โดยชอบ* ว่าแล้ว ก็พาสามเณรพลิกใจเข้าหาภาวนาเดินตามเคย ถึงวัดป่าอรัญญิกาวาสค่ำมืดพอดี

สมัยนั้นพระอาจารย์โง่นเป็นเจ้าอาวาสอยู่ที่นั้น พักที่นั้นหนึ่งคืน ตื่นเช้าบิณฑบาตฉันเสร็จ กราบลาเจ้าอาวาสออกเดินทาง

ค่ำพอดีพักวัดร้างบ้างดงสะพัง ตื่นเช้าบิณฑบาตฉันเสร็จ ลาญาติโยมเดินทางค่ำบ้านแสนพันมันหย่อน นอนวัดร้างหนึ่งคืน รุ่งเช้าบิณฑบาตฉันแล้วเดินทางถึงธาตุพนมเวลาเที่ยงคืน ไปพักวัดป่าเกาะแก้ว คราวนี้พักอยู่นานบ้าง เพราะเป็นฝีที่น่อง ครั้นฝีหายแล้วก็ส่งเณรฝากเณรคืนอุดรฯ พร้อมกับพวกพระที่มาไหว้ธาตุพนม ส่วนข้าพเจ้าก็เดินด้วยฝีเท้าถึงบ้านนาโสก พักวัดป่าพระอาจารย์สน พักอยู่กับพระ-อาจารย์สนสามคืนแล้วก็ลาท่านไปถ้ำพระเวส องค์ท่านกล่าวว่า *เออเรานี้อยู่ใกล้ถ้ำพระเวสเฉย ๆ ไม่ได้ขึ้นไปวิเวก มัวแต่บริหารพระเณรโชกโชนอยู่ บ๊ะ เราก็จะไปค้นหาถ้ำก่อนนา* และก็ตกลงไปในวันนั้น ส่วนข้าพเจ้าก็ไปถ้ำพระเวสในวันนั้น

ถึงถ้ำพระเวส

พอไปถึงถ้ำแล้วจิตใจก็ดูดดื่มทวี เกิดปีติน้ำตาไหล จิตใจอ่อนโยนศรัทธาสังเวชในพุทธ ธรรม สงฆ์ยิ่งขึ้น ไม่มีที่จะเปรียบ-เทียบได้ นึกในใจว่า ครั้งพุทธกาล บรรดาท่านผู้มีนิสัยชอบภูชอบเขาก็จะพักอยู่อย่างนี้แลหนอ ว่าแล้วในใจน้ำตาไหลอีกตะพึดตะพือศรัทธาอิงปีติสังเวช แต่ในขณะนั้น ก็มิได้สำคัญตัวว่าวิเศษวิโสอันใดเลย เพียงรู้ตัวว่าศรัทธาเราดึงดูดไม่ถอยหลัง รู้อยู่เฉพาะตนเองไม่สงสัยในตอนนี้ และรสชาติที่อยู่คนเดียวในภูเขาป่าเปลี่ยว ไกลบ้านเงียบสงัดมีแต่เสียงสัตว์ป่า เช่น นกยูงและไก่เถื่อน เป็นต้น รสจิตรสใจรสธรรมก็ดี หากวิเวกเองมิได้ทำท่าทำทางบังคับบัญชา มโนสติวจีสติ แม้ปัญญาก็เกิดกายสติเป็นกองทัพธรรมรวมกันเอง ก้าวไป

ถอยกลับเหยียดคู้แขนขา ก้าวไปแลหยุดอยู่ก็ดี ก็รู้เองไม่ได้บังคับ จิตใจเบาไม่หนักเฉื่อยชา น้อมไปโอนไปเอนไปในทางพ้นทุกข์ในสงสาร

สมัยนั้น ป่ารกชัฏในบริเวณแถบนั้นมากนักหนา มีสัตว์ป่านานาอเนกมากมายนัก ข้าพเจ้าก็ประหยัดในข้อวัตรต่าง ๆ ผ้าอาบน้ำยังเหลือผืนเดียว บ่ายสามโมงเย็น ก็ปัดกวาดรอบบริเวณพอได้ข้อวัตร แล้วก็สรงน้ำเพราะน้ำนั้นสะดวก อยู่ใกล้ไหลรินอยู่ไม่ขาดที่หน้าผา ตากผ้าไว้แล้วเดินจงกรมจนถึงมืด พอผ้าอาบน้ำแห้งแล้ว ก็เอาปูไว้นอน ผ้าคลุมหมอนก็อยู่ในตัว หมอนก็คือห่อผ้าสังฆาฏินั่นเอง ผ้าอาบน้ำที่ปูนั้นแหละเป็นสาดนอน ครุตักน้ำก็คือกา ไฟฉายและโคมไฟและเทียนผึ้งไม่ต้องถามหา ต้องถามเอากับเดือนกับดาว เห็นหรือมืดเป็นเรื่องของตา เดือนดาวไม่ได้รับผิดชอบด้วย มุ้งกลดก็ไม่กางอีก เพราะชนหัวก๊อก ๆ แก๊ก ๆ มันพอใจเองมันเป็นเอง ไม่มีใครไปยุไปยอมัน และมันไม่ได้อยู่เอาวันเอาคืนไปอวดคน มันรู้จักเจตนาของมันพร้อมด้วย มันดูดเองเหมือนแม่เหล็กดูดเข็ม หรือเข็มดูดแม่เหล็ก สติไม่ขาดระยะอยู่กับตัว เกิดความอิ่มใจ น้ำตาไหลไม่ค่อยขาด ความยอมเป็นยอมตายกับพุทธ ธรรม สงฆ์ แบบแยบคายนี้เป็นรสชาติอ่อนโยนเย็นสงบ ไม่เหมือนความยอมเป็นยอมตายด้วยความโมโหโทโสแบบมุทะลุ รสชาติจิตใจไกลกันราวฟ้ากับดิน แม้รสของภายนอกหยาบ ๆ เช่น รสเปรี้ยว เผ็ด เค็ม หวาน ขม เป็นต้น เมื่อชิวหาประสาทไม่พิการ ท่านผู้ใดแตะเข้าในลิ้นของตนน้อยหรือ

มาก จึงจะรู้รสได้เป็นส่วน ๆ ไป จึงจะหมดปัญหาของส่วนตัวเป็นตอน ๆ ไปเป็นปัจจัตตัง จึงจะหายกล่าวตู่ผู้อื่น ว่าขี้เท็จด้วยเป็นบางตอน แต่บางท่านก็ขี้เท็จจริง ๆ ท่านผู้ใดขี้เท็จ ท่านผู้นั้นก็หนักในอามิสเป็นเจ้าหัวใจ อามิสเป็น สรณัง คัจฉามิ ท่านผู้นั้นจะไม่ลวงโลกเพื่ออามิสเป็นไม่มีเลย จะไม่สะสมความชั่วก็เป็นไม่มีเลย และไกลจากพรหมจรรย์เบื้องต้นของพระพุทธศาสนาด้วย (ภาชนะน้ำเปล่า ราหุลสูตร ๑)

ปรากฏการณ์ที่ถ้ำพระเวส

ครั้นพักอยู่ถ้ำพระเวสคืนที่หกนั้น ลมเข้าออกแห่งอานาปานสติเวลาประมาณห้าทุ่ม ลมละเอียดเข้าละเอียดเข้าแห่งหายใจออกเข้าอันตั้งสติจ้องอยู่ จนไม่ปรากฏหลอดลมที่คอหอย เพราะตั้งสติไว้ที่นั้น เสียงระเบิดตูมลงใกล้ใต้ที่พัก ปรากฏว่า ภูพานทั้งลูกกระเด็นกระเทือน แต่ไม่ขนพองสยองเกล้าเลย ใจก็เป็นสมมติว่าใจอยู่ตามเคย เย็น ๆ แล้วหวนทวนถอยหลังพิจารณาว่า วันนี้ก็ดี วันอื่น ๆ ล่วงมาแล้วก็ดี ข้อวัตรของเราไม่วิบัติอันใดดอก น้ำก็ตักใส่กาไว้แล้ว ตราดก็กวาดแล้ว จงกรมก็เดินภาวนาแล้ว ทำวัตรก็ทำแล้ว การฉันก็ฉันในบาตร รวมภาชนะเดียวทั้งหวานและคาว ช้อนก็ไม่ได้ซดให้ถูกกับพญารสพญาลิ้น น้ำแกงผักหวานก็ไม่ได้ขโมยซดดอก เออ ทีนี้จะสมมติตนเป็นสองธรรมาสน์นะ

มาอยู่นี้เพื่อประสงค์อะไร
เพื่อพ้นทุกข์ในสงสาร

จริงหรือ

จริงซี

ไม่มาอยู่พอได้ไปอวดคนหรือ

ไม่ ไม่ ไม่

เมื่อเทวดาเนรมิตพระพุทธรูปทองคำขึ้นตรงหน้าก็ดี หรือมีอยู่ในถ้ำนี้แต่เดิมก็ดีจะไม่แอบคิด ว่าเอาไปให้คนบูชากราบไหว้ดีกว่าอยู่ในถ้ำเช่นนี้ จะไม่นึกอย่างนี้หรือ

ตอบตนว่าเป็นบ้ารึ เป็นบ้ารึ เป็นบ้ารึ จึงจะคิดอย่างนั้น

เมื่อถามตนตอบตนอยู่อย่างนั้น ปีติใหญ่เกิดขึ้นคล้าย ๆ กับว่าจะชนภูเขาทะลุชั่วลัดนิ้วมือเดียว แต่ก็ไม่หลงตัวว่าจะชนเพราะมีสติปัญญาสมดุลกันอยู่ว่าปีติปีติอยู่ ไม่หลงลืมตัวได้ง่าย ๆ รู้จักข่มปีติได้เพราะสุขก็ดี อุเบกขาก็ดี ปีติก็ดี อยู่ใต้อำนาจอนิจจังเกิดขึ้นแล้ว แปรดับ ที่นี้ก็พูดกับตนต่อไปว่า ถ้าไม่นึกกลัวอะไรจริงก็นอนซะแล้วก็ห่มผ้าจีวรเฉวียงบ่า แล้วก็นอนตะแคงข้างขวากำหนดลมต่อไปในอานาปานสติแล้วก็หลับสนิทไป ไม่มีนิมิตและไม่ฝันเห็นอะไร ตื่นตีสามโดยคาดคะเนเพราะไม่มีนาฬิกาพี่แกเหมือนทุกวันนี้ และเมื่อตื่นแล้ว ร่างกายและจิตใจก็กระปรี้กระเปร่า รู้สึกเบามาก

บางเวลาก็เกิดปฏิภาณขึ้นว่า อยู่องค์เดียวเปลี่ยวกายายิ่งยินดีพรากหมู่มาแสวงหาความสงบ พบคูหาผาสูงจูงจิตคิดสังเวช เป็นเหตุให้ขยันหมั่นภาวนา แม้จะโศกาในเวทนาทุกข์ ก็ภาวนาผ่อนถอนอารมณ์ไว้เพราะหวังจะพ้นภัยในโลกสงสาร อุทิศต่อพระนิพพานเป็นแม่นมั่น หันหน้ารบกับมารต่อต้านชิงชัย ให้กิเลสมารหนีไปไม่คืนมา ขันธมารคือ ขันธ์ห้า นี้แลหรือมาร ศาสดาจารย์กล่าวไว้ไม่

ถือมั่น ใครถือมั่นเป็นของหนักมักพาล้ม เที่ยวจำจมอยู่ในโคลนวนสงสาร เพราะเหตุว่าเดินตามมาร คลานตามโจร มันปล้นสัตว์มัดไว้ให้โศกให้เศร้า ร้อยเท่าพันทวีชาติภพนับไม่ครบเลย นี้ก็จัดเข้าแผนกปีติ เหมือนจะเรียกว่าปีติฟุ้งซ่านก็ถูก จะว่าปีติให้ธรรมแตกฉานก็เชิงควร

พักอยู่ถ้ำพระเวสนั้นดูดดื่มไม่ถอย จิตใจโอนไปน้อมไป ในทางพ้นทุกข์โดยด่วนในปัจจุบันชาติ กลายเป็นเรื่องนึกถึงคุณพระนิพพาน ว่าเป็นเครื่องระงับกิเลสและกองทุกข์ไปในตัว แม้อย่างต่ำไปอุจจารกรรม ไปปัสสาวกิจ ก็วิเวกไปในตัว แต่มิได้สำคัญตนว่าประเสริฐเลิศล้ำเกินภูมิของธรรมอันใดเลย ขออยู่ใต้อำนาจของพุทธ ธรรม สงฆ์ เสมอไปผูกขาดแล้ว เป็นสัจจบารมีสัมปันโน เป็นอธิษฐานบารมีสัมปันโนขาดตัว จิตชั้นนี้ ธรรมชั้นนี้ เมื่ออยู่ในป่าในเขาองค์เดียววิเวกวังเวงคล้ายกับว่าข้าวก็อันเก่ากับก็อันเก่า แต่เมื่อเอาไปฉันในป่าในเขาเพราะหมดหวังอาหารอื่น ๆ ก็ต้องสันโดษ อาหารที่มีอยู่ซึ่งหน้า รสชาติอาหารก็เพิ่มขึ้นทวี เหตุนั้นธรรมะคำสั่งคำสอนจึงหนักเน้นให้ยินดีในที่สงัด ป่าดงพงเขา ไม่ได้ไปส่งเสริมในที่คลุกคลีและที่อึกทึก แต่ผู้มิได้เคยดื่มกายวิเวกแล้ว จิตตวิเวกก็จะมาจากประตูใด ย่อมเป็นไปได้ยาก อุปธิวิเวกก็โดยนัยเดียวกันนั้นเอง

แต่ผู้ไม่เคยได้ดื่มรสวิเวกย่อมถือว่าที่อึกทึกอากาศดีถูกกับข้าเพราะข้าเป็นคนไม่คับแคบ หมู่ของข้ามันมีมาก เพราะข้าเป็นคนทันสมัย ไม่ไร้ญาติมิตรเลย ไม่ใช่มะพร้าวตาเดียว ไม่ใช่คนอ่อนสังคมเลย ไม่เก้อไม่เขินในสังคมเลย มักได้ยินอย่างนี้เป็นส่วนมากนักหนา แต่ก็ต้องปล่อยให้เป็นเรื่องของโลกสันนิวาสไป เพราะกรรม

และผลของกรรมแต่ละราย

ถ้าจะพิจารณาถึงสัตว์เดรัจฉานบางจำพวกแล้ว เช่น อึ่งอ่างเป็นต้น จะออกมาวิวุ่นก็ปีละครั้ง และก็มีเวลาจำกัดอีกด้วย เหลือนั้นต้องวิเวกอยู่ของใครของมัน กบก็เช่นกัน เป็นเรื่องน่าพิจารณาทั้งนั้น ผู้ท่องเที่ยวในสงสาร กรรมและผลของกรรมมีอำนาจ จำแนกให้ดีและเลวต่างกัน ตามเหตุและผลที่เจ้าตัวสร้างสรรค์ไว้ เมื่อสร้างไว้แล้ว ไม่อยากรับก็ได้รับ จะรู้ตัวหรือไม่ก็ไม่เป็นปัญหา ต้องให้ผลตามเหตุที่สร้างไว้ไม่ลำเอียง ทางดีก็โดยนัยทางชั่วก็โดยนัย

เรื่องเหตุ ๆ ผล ๆ นี้ แยกออกได้เป็นสองทาง ทางหนึ่งเป็นทางโลกีย์ ทางหนึ่งเป็นทางโลกุตตระ เหตุผลทางโลกีย์นั้น เหตุใจผลใจหนักไปในทางวัตถุนิยมเป็นเจ้าใหญ่นายโตของเจตนารมณ์ เหตุผลไปทางโลกุตตระนั้น เหตุใจผลใจหนักไปทางบรรเทา และพยายามแก้กิเลสและความหลงของเจ้าตัวไปเป็นตอน ๆ จนถึงที่สุดแห่งความหลง สิ่งเหล่านี้ต้องขึ้นอยู่กับเจ้าตัว จะรู้เจตนารมณ์ของตัวเอง มิฉะนั้น การปฏิบัติธรรมก็มั่วสุม ไม่แจ่มแจ้งเฉพาะตนด้วย เพราะธรรมแท้ใจแท้อันประกอบด้วยสติปัญญาอันถูกต้อง ย่อมเป็นปัจจัตตัง

คราวที่พักอยู่ถ้ำพระเวสนั้น น่าพิจารณาอยู่ตอนหนึ่งว่า ไฉนญาติโยมจึงไม่รู้จักปวารณาไม้ขีดไฟ เทียนไขบ้าง ชะรอยจะเป็นด้วยวาสนาของตนเอง ก็อาจเป็นได้ หรือชะรอยพระที่ไปอยู่พักที่นั้นแต่ก่อนเคร่งครัดไม่เผดียงวจีวิญญัติ แต่ก็เป็นการถูกต้องดีแล้ว แต่เขาไม่ปวารณาก็ไม่สงสัยว่า จะเอ่ยเลียบเคียงและโอภาสแท้จริง ข้าพเจ้าก็ขาดไม่ขีดไฟและเทียนจุดได้มานานแล้ว เสื่อและหมอน

ก็ไม่ได้เจอมานานแล้ว แต่อำนาจความพอใจ อันยอมเป็นยอมตายกับพระพุทธศาสนาเพื่อพ้นทุกข์ ก็เลยกลายเป็นเรื่องเล็กน้อยไปไม่ได้เป็นอารมณ์หนักใจ

ย้อนคืนมาปรารภที่ไปถึงถ้ำพระเวสในวันแรก ตอนกลาง-วันพักเอนกายลงครู่หนึ่ง ประมาณสองนาที ตาใสแจ๋วอยู่ มีคนผู้ชายคนหนึ่งสูงผิวดำร่างใหญ่โต อายุประมาณสี่สิบปีกว่า นุ่งผ้าหยักรั้ง แลเห็นไกลจากที่เอนกายประมาณสองวา เดินเข้ามาสองก้าวก็ถึงอย่างผึ่งผายนัก แล้วก็กำลูกอัณฑะทั้งสองมือดึง แล้วรู้สึกอ่อนเพลียลงมากโดยเร็วพลัน มีสติระลึกหวนขึ้นในใจว่า นี้หรือเขาว่าผีอำ กลั้นใจยกขาขวาขึ้นถีบไปอย่างแรง ยันไปอย่างแรงก็ว่า เวลายกขาคู้มาก็ว่าพุท ยันไปก็ว่าโธ ก็รู้สึกหายวาบไป มนุษย์ก็หายไปพร้อมด้วย คงจะเป็นผีปิศาจก็อาจเป็นได้ แต่จิตใจคำนึงแบบเย็น ๆ อยู่ไม่นึกกลัว ก็เลยเป็นเหตุให้รู้ได้ชัดว่าผี ๆ นี้มีจริงแท้ แต่นั้นไปก็ไม่ปรากฏเห็นอีก

สติตั้งอยู่กับกายใจ

การไปบิณฑบาตไปบ้านแก้ง ไกลร้อยเส้น ญาติโยมเขาเห็นว่าไกลเกินไป เขาจึงจัดกันมาแบ่งวาระกันเป็นพวก มาลัดหนทางใส่บาตรที่ถ้ำไทรและมีน้ำสะอาดอยู่นั้นด้วย จากบ้านเขามาหกสิบเส้น พระไปจากถ้ำสี่สิบเส้น และเขามาใส่บาตรแต่ละวัน ก็มีผู้ชายตามมาด้วยพร้อมทั้งรู้เดียงสา ไม่ใช่ผู้ชายใบ้บอดหนวกฟาง คุ้มอาบัติพระได้ในยามปรารภธรรมะบ้าง ฉันเสร็จในที่นั้น ก็ไม่มีเวลา

สนทนาธรรมะนาน เพราะประหยัดเวลาแต่ละวันกลับถึงถ้ำที่พักก็เกือบเก้านาฬิกา การปฏิบัติภาวนาก็เป็นไปสม่ำเสมอติดต่อโดยมิได้บังคับ มันเป็นเองมันดูดดื่มเอง สติมิได้เลือนลางตั้งอยู่กับกายใจเป็นหลัก เหยียดแขนคู้แขนขา เหลือบซ้ายแลขวาอยู่กับตัวอยู่กับใจ ในปัจจุบันทันกาล เบากายเบาใจวิเวกมาก รสชาติของใจของธรรมชนิดนี้จะพูดก็ไม่ออกจะบอกก็ไม่ถูก เพราะของใครของมันในรสปรมัตถ์ รสวิเวก รสชาติวิเวกสาม กายวิเวก สงัดกายจิตตวิเวก สงัดจิต อุปธิวิเวก สงัดกิเลส เมื่อสมดุลกันในปัจจุบันขณะเดียวติดต่ออยู่แล้ว จึงเป็นรสชาติของวิเวกที่ไม่ส่งส่ายบัญญัติและเรียงแบบกลมกลืนกันอยู่ในปัจจุบันทันกาล

ผู้ปฏิบัติพระพุทธศาสนาแท้ จะแอบเอาแต่ความจำได้หมายรู้ที่ได้เคยท่องบ่นจำ มาเป็นเครื่องบริสุทธิ์ของตนโดยฝ่ายเดียว แล้วเที่ยวกวาดต้อนให้คนเลื่อมใสเป็นนายกโฆษก เพื่อลาภและอามิสเป็นเจ้าหัวใจแล้ว ก็ใบลานเปล่าอยู่ดี ๆ กันนั้นเอง แต่ก็ยังดีอยู่เพราะดีกว่าจำไม่ได้ ผู้เขียนน้อมมาเตือนตน เพราะตนยังไม่ดีพอเพราะการอยากดียังมีอยู่ เพราะยังไม่อิ่มมีความอยากดีออกหน้าอยู่เพราะยังต้องการเดินทางไปหาเมืองอยู่คือเมืองพอ ถ้าจะเดินทางไปหาเมืองพอภายนอก ด้วยฝีเท้าหรือยนต์ยานพาหนะแล้ว กี่กัปกี่กัลป์ล้าน ๆ โกฏิ ๆ ก็ไม่มีวันเดือนปีหรือขณะจะถึงได้ เพราะเมืองพอหรือเมืองไม่พอ มันตั้งอยู่ที่เมืองใจแห่งเดียว เมืองนอกคือเมืองกิเลส เมืองในคือเมืองใจ แต่เมืองนอกคือเมืองกิเลสชอบไปเกยไปพาดไปตั้งเมืองอยู่รอบ ๆ เมืองใจ เมืองสนิมหรือไม่สนิมก็ตั้งอยู่ที่เมืองเหล็ก ถ้ามีเหล็กก็ต้องมีสนิม ถ้าไม่มีสนิมก็ไม่มี

เหล็ก แต่เหล็กดีไม่ค่อยมีสนิม แต่เหล็กดีแท้ไม่มีสนิมเลย ใจก็โดยนัยเดียวกันนั้นแลนา

แต่ใจที่มีผู้ยึดถือเอาเป็นเจ้าของหวงแหนอยู่ จะเป็นของไม่มีโทษ ย่อมไม่มีในโลกอดีต โลกอนาคต และโลกปัจจุบัน เมื่อใจไม่มีผู้ยึดถือเอาเป็นเจ้าของแล้ว ใจก็ย่อมเป็นโสดโดดเดี่ยวย่อมไม่มีโทษใด ๆ และจะบัญญัติอดีต อนาคต ปัจจุบันใด ๆ ก็ไม่มีโทษไม่มีพิษอันใด แลนิจจังยั่งยืน

อาลัยถ้ำพระเวส

ครั้นพักอยู่ถ้ำพระเวสคนเดียวเปลี่ยวกายา เป็นเวลาล่วงมายี่สิบสองวันแล้ว ก็หวนระลึกด้วยธรรมสังเวชว่า เอ๊ะ เรานี้จวนแจเวลาแล้วเราตั้งใจจะไปหาหลวงปู่มั่นเพื่อมอบกายถวายชีวิตผูกขาดเราค้างที่นั่นที่นี่มาเป็นเวลานาน ชีวิตสังขารเป็นของไม่เที่ยง บางทีเราสิ้นลมปราณก่อนท่าน บางทีองค์ท่านสิ้นลมปราณก่อนเรา เมื่อคิดดังนี้แล้ว มองดูถ้ำและบริเวณที่พัก ชำเลืองไปมาน้ำตาไหลลงมาอาบแก้ม คว้าเอาผ้าอาบน้ำเช็ดเพราะยังอาลัยในถ้ำอยู่ แล้วก็บรรเทาได้ด้วยพลิกใจถึง นานาภาโว วินาภาโว จะได้พลัดพรากจากไป ตามธรรมชาติแห่งสังขาร และนึกในใจต่อไปว่าเทวดาท้าวภูผารุกขมาสจะได้ยาตราลาจากพวกเจ้าไปหน้าด่วนหาย จะไปหาพระอาจารย์มั่นขันอาสาขออยู่ เพื่อได้รู้ธรรมพระพุทธเจ้าปฏิบัติเข้าสู่นิพพาน ขอให้พากันอยู่สวัสดี พร้อมในพุทธ ธรรม สงฆ์อยู่ทุกเมื่อ ใครไปถึงเร็วหรือช้าก็มุ่งหน้าต่อนิพพานนั้นแล

แล้วก็ไปบิณฑบาต ฉันเสร็จบอกญาติโยมว่า พรุ่งนี้ถ้าไม่มีอุปสรรคใด อาตมาจะได้ลงไปบิณฑบาตให้ถึงบ้าน ไม่ต้องมาลัดที่ถ้ำไทรดอก เพราะจะได้ลาล่องชายเขาภูพาน ไปหาพระอาจารย์มั่นที่วัดป่าบ้านหนองผือ อำเภอพรรณา จังหวัดสกลนคร เพราะเวลาจวนแจมากแล้วโยมเอ๋ย

ครั้นตื่นเช้าวันใหม่ก็ลงไปถึงบ้านแก้ง เขามารวมใส่บาตรในวัดป่าบ้านแก้ง เป็นวัดร้างไม่มีพระ ฉันเสร็จก็ลาเดินทาง เขาไปส่งพอจะไม่หลงแล้วก็ให้เขากลับ เดินคนเดียวไม่เกี่ยวกับเพื่อน ล่องชายเขาตามทิศตะวันตก ค่ำบ้านค้อพอดี ตื่นเช้าบิณฑบาตฉันเสร็จเดินทางต่อ ค่ำวัดป่าสุทธาวาสพอดี พักอยู่ที่นั้นสามคืน สมัยนั้นพระอาจารย์กู่อยู่ที่นั้น ไปกราบองค์ท่าน องค์ท่านถามข่าวคราวรู้จักความหมายทุกประการแล้วองค์ท่านให้อุบายว่า ใครจะไปหาองค์ท่านพระอาจารย์มั่น ต้องยอมตัวเป็นคนโง่ให้องค์ท่านเข่นจึงจะอยู่ได้ แม้ผมบางครั้งองค์ท่านดุด่าเหมือนเณรน้อย แล้วองค์ท่านย้อนถามคืนมาว่า คุณมาพักขณะนี้ได้อุบายอะไรบ้าง กราบเรียนว่า ได้ คือการไปมอบกายถวายตัวเพื่ออยู่กับพระอาจารย์มั่น อย่าสำคัญตัวว่าฉลาด ไม่เหมาะสมส่วนใดยอมให้องค์ท่านว่ากล่าวได้ทุกเมื่อ

เออ ดีหละฟังเทศน์ออกนะ ผมขออนุโมทนาด้วย จงไปโดยเป็นสุขเถิด แต่ขอให้พักถ้ำผาแด่นก่อนสักคืนสองคืน เพราะได้มาใกล้แล้วจะเสียเที่ยว จากนี้ไปถึงถ้ำประมาณสิบสี่กิโลเมตรกว่า ๆ

ได้เวลาสามคืนแล้ว ฉันเสร็จก็กราบลาองค์ท่านไป ผ่านบ้านดงมะไฟถึงบ้านนากับแก้ แล้วขึ้นภู ถึงถ้ำผาแด่นประ-

มาณบ่ายสี่โมงเย็น แต่มีหลวงพ่อศรีกับเณรองค์หนึ่งประจำอยู่นั้น และที่พักถ้ำนั้นก็พอดีสององค์เท่านั้น แต่ก็ไม่ไปเบียดเสียดท่าน ไปหาที่พักเองไกลท่านต่างหาก รุกขมูลอยู่ร่มไม้ จิตใจก็สงบเยือกเย็น ไม่ได้ร้องเรียกหาความกลัวมาเป็นเจ้าหัวใจ พอที่จะเป็นอุปสรรคของภาวนา นึกในใจว่า ถ้าเรามีโอกาสมาพักข้างหน้า เราจะมาพักองค์เดียว เพราะจิตใจเราดูดดื่มสถานที่เพราะเป็นต้นไม้สูงร่มรื่น อากาศเยือกเย็นดี หลังพลาญหินที่ออกมารับอากาศเป็นบางครั้งก็โปร่งดี มีเนื้อที่ราบเรียบบ้าง

ถ้ำคำบงเป็นถ้ำมืด แต่มีน้ำไหลรินอยู่จากหินแตก สูงประมาณสองเมตร เป็นห้องหินสรงน้ำในตัว ก็ไม่ไกลจากที่พักประมาณสามเส้นก็รู้ได้ชัดว่า สถานที่นี้ต้องเป็นสถานที่พักวิเวกเพียรธรรมของผู้หวังพ้นทุกข์ในสงสารโดยแท้ ไม่เป็นสถานที่ของผู้มุ่งหวังปัจจัยสี่อามิสวัตถุนิยมใด ๆ ทั้งสิ้น แต่สถานที่ภายใน คือสถานที่จิตใจอันเป็นมรดกดั้งเดิมนั้น รู้ดีอยู่ขาดตัวแล้ว จะไปไหนมาไหนก็ยกไปได้ เพราะเป็นมรดกเบาไม่ได้หามไม่ได้หิ้ว ไม่ได้กลัวว่า โจรจะปล้นเอาลักเอา ไม่กลัวปลวกจะกัดไฟจะไหม้ แต่....แต่ตรงกันข้าม ถ้าทำให้หนักก็หนักได้ หนักจนฆ่ากายแตก คือผูกคอตนตายก็มี เพราะตนเป็นฝ่ายสัจจะจริงตามสมมติ จะคัดค้านเป็นมะพร้าวตาเดียว เป็นกระต่ายยืนขาเดียวก็ไม่ได้ เพราะจะเป็นผู้ไม่รู้จักสมมติไป เมื่อไม่รู้จักสมมติจะรู้จักวิมุตติอย่างไรได้ เมื่อไม่รู้จักร้อนจะรู้จักเย็นได้อย่างไร เมื่อไม่รู้จักได้จะรู้จักเสียอย่างไรได้ เมื่อไม่รู้จักถูกจะรู้จักผิดอย่างไรได้ เมื่อไม่รู้จักบาปจะรู้จักบุญอย่างไรได้ เมื่อไม่รู้จักข้อปฏิบัติจะปฏิบัติอย่างไรได้ เมื่อไม่รู้จักข้อเว้นจะเว้นอย่างไร

ได้ จะพรรณนาข้อนี้ไปมากมาย ก็มีความหมายอันเดียวกัน

ความเห็นเป็นยาเสพติด

ธรรมดาปุถุชนคนหนาย่อมเห็นผิดเป็นชอบ เป็นนายหน้าของเจตนาขันธสันดานเป็นยาเสพติดตราบใด เห็นโทษด้วยตนเองเป็นตอน ๆ ไปจึงจะกลับได้ตราบนั้น ตรงกันข้าม ธรรมดานักปราชญ์ย่อมเห็นชอบเป็นชอบ ไปเป็นตอน ๆ คูณทวี เพราะความเห็นชอบเป็นนายหน้าของเจตนา เป็นยาเสพติดไปในทางชอบไม่ลำบาก แต่ขอยกเว้นพระอรหันต์ไม่ควรเอาองค์ท่านมาปนเปกับยาเสพติดใด ๆ เลย จะกลายเป็นการกล่าวตู่ไม่รู้ตัว เดี๋ยวก็จะถูกกล่าวตู่ว่าเป็นยาเสพติด บิณฑบาต ฉัน ดื่ม พูด คิด เทศน์ นั่ง นอน ยืน เดิน สงบรู้โต้ตอบอุเบกขาสารพัด ธรรมดาปุถุชนคนหนา (เว้นพระโสดาบันเสียเป็นต้นขึ้นไป) ย่อมกล่าวตู่ พุทธ ธรรม สงฆ์ อยู่ในทางตรง ๆ และทางอ้อม ติดขันธสันดานอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน แบบรู้ตัวบ้างไม่รู้ตัวบ้าง ไม่รู้ตัวทั้งหมดเลยก็ว่าได้ ไม่ผิด เช่น การฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เขาก็ตอบพุทธศาสนาว่า ฆ่าตัวเล็ก ๆ มันบาปเพราะกินไม่อิ่ม ฆ่าตัวโต ๆ มันจึงเป็นบุญเพราะบุญท้อง สุราเมรยะระยะนี้ กินเป็นระยะ ๆ มันไม่บาปหรอก

อบายมุขทุกประเภท มันเป็นเหตุไม่ให้ฉิบหายอยู่ซึ่งหน้าซึ่งตาดอก มันพอได้แก้แค้นอยู่นะ มึงว่ายังไง กูก็ว่าอย่างนั้นแหละ แล้วก็เที่ยวเตร่ไปยุ่งเหยิงกับพระ พระบางกลุ่มบางบุคคลบวชพ้นฆราวาสแล้วเพื่อพ้นทุกข์ในสงสาร คำสั่งและคำสอนของท่านหนัก

ไปในศีลธรรมแท้ เมื่อท่านเทศน์คำใดวรรคใดตอนใด ก็ไปผูกเอาเลข ๆ ผา ๆ เสียเวลาทั้งท่านและผู้เข้าไปหา ทั้งสองฝ่ายไร้ประโยชน์กับทั้งไม่มีสง่าราศีแก่ท่านและสำนักของท่านและผู้ไปหาด้วย เหล่านี้แหละเรียกว่ากล่าวตู่พระพุทธศาสนา พร้อมทั้งเหยียบย่ำทำลายพระพุทธศาสนาโดยไม่รู้ตัว และถือเป็นของสนุกอีก มันเป็นปฏิปทาทุกข์ล้วน ๆ แล้วไม่มีสุขมาเจือปนพอที่จะหลงเลย แต่พระบางกลุ่มบางจำพวก ที่บวชเพื่อปัจจัยสี่วัตถุนิยมเป็นเจ้าหัวใจ ก็พลอยไปเป็นพรรคด้วย พูดน้อยไม่พอคาย พูดหลายตายโหง แผ่นดินทุกหย่อมหญ้า แทนที่จะเป็นสถานที่พักภายนอก เพื่อบำเพ็ญพัฒนาสร้างคุณงามความดี เพื่อให้พ้นจากความทุกข์ทางด้านจิตใจให้สูงส่ง จากระดับที่ลุ่มหลงอยู่มาเป็นเวลาช้านาน กลายเป็นหลุมถ่านเพลิง พร้อมทั้งทิ้งฟืนใส่ไม่หยุดยั้งได้ ฟืนก็เป็นฟืนทิพย์ จิตใจที่ห่างเหินออกจากศีลธรรม เรียกว่าพัฒนาฟืนทิพย์เผาโลกโดยไม่รู้ตัวแต่ละรายแล้ว

ไตรสิกขา

ไฟฟืนทิพย์เผากิเลสนั้นจะเอามาจากไหนเล่า พระบรมศาสดาและพระอริยสาวกพระอริยสาวิกาของพระองค์ทรงหาไว้แล้ว จะเผาจะสุมอยู่ทั้งหมดทั่วทั้งไตรโลกาก็ไม่หมดฟืน เป็นไฟก็จะเผาโดยนัยเดียวกันคือศีล สมาธิ ปัญญา ที่ชี้ลงสู่หัวใจทุก ๆ รูป ทุก ๆ นาม อริยธัมเม ฐิโต นโร (อริยธรรมตั้งอยู่ที่นรชน) ศีล สมาธิ ปัญญา ทางพระพุทธศาสนานี้เอง จะว่าเป็นกองดับเพลิงโลกก็ถูก จะว่าเป็นยาโอสถก็ใช่ จะว่าเป็นไฟเป็นฟืนเผากิเลสก็ถูก จะว่าเป็นแว่นส่องตาส่องใจไปสู่ทางร่มเย็นก็ได้ไม่ผิด จะว่าสีลมรรค สมาธิมรรค ปัญญามรรค สีลผล สมาธิผล ปัญญาผลก็ได้ทั้งนั้น จะว่าจิตมรรค จิตผลก็ได้ทั้งนั้น ใช้สำนวนโวหารหลายอัน แต่มีความหมายเดียวกันเหมือนแกงหม้อใหญ่ แต่เมื่อลงมือฉันแล้วก็มีความหมายว่าอิ่มอยู่ที่ท้อง ขณะเมื่อฉันพอ ขึ้นอยู่กับภาพพจน์ของจิต ที่มีสติปัญญาจะรู้เท่าทันเทียมถึง ศีล สมาธิ ปัญญานี้ปรารภเป็นติกะ หมวดสาม ถ้าจะขยายเป็นมูลกระจายออกไป ก็ครบแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ ถ้าจะย่นลงสั้นก็เอกจิตเอกธรรมในปัจจุบัน ถ้าจะย่นลงสอง ก็กายกับใจก็ว่า ธรรมกับวินัยก็ว่า รูปขันธ์นามขันธ์ก็ว่า จะว่าไปน้อยไปมากก็ออกจากผู้ปัจจุบันนี้ จักนับไปกี่กองกี่ล้าน ๆ โกฏิ ๆ อสงไขย ก็ออกไปจากหนึ่งในปัจจุบัน จะตามอดีตก็พุ่งออกไปจากปัจจุบัน จะคาดหมายหรือทำนายทายทักในอนาคต ก็พุ่งออกไปจากปัจจุบัน จะจริงเพียงไหนหรือไม่จริง

เพียงไหน ขึ้นอยู่กับปัจจุบันจะรอบคอบ ไม่เป็นหน้าที่จะไปจับผิดจับถูก กับอดีตอนาคตในทางธรรมฝ่ายปรมัตถ์อันลึกซึ้ง ผู้ไม่รู้จักรสชาติของปัจจุบันจิตปัจจุบันธรรมแล้ว ย่อมหนักใจในการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา และก็ไม่รู้จักการขยายออก และก็ไม่รู้จักย่นเข้า ผิดหลักของสังคโห คือย่นเข้ามา ผิดหลักของอสังคโหที่ไม่สงเคราะห์ย่นคือขยายออก เมื่อรู้จักแล้วจะขยายหรือไม่ขยายก็ไม่สงสัยในโวหารน้อยและมาก

ย้อนคืนมากล่าวเรื่องลาออกจากภูผาแด่น เดินทางต่อไปพักอยู่หนึ่งคืนแล้วบิณฑบาต ฉันเสร็จแล้วเวลาประมาณบ่ายสองก็ลา เดินทางลัดไปค่ำบ้านนานกเค้า พอดีวันนี้ ได้พักนอนกลางทุ่งทางทิศตะวันออกบ้านเขา แต่อากาศก็มีหนาวซ้ำท้ายฤดูอยู่บ้าง ปูผ้านอนลงบนแผ่นดินโต้ง ๆ ไม่มีใบไม้รอง ตองฟางก็ห่างลักลั่นเพราะโคกระบือกัดกินหมด มุ้งก็ไม่ได้กาง กางแต่กลด แล้วก็วางกลดลงให้เป็นเงื่อน แล้วผินหัวใส่ ส่วนกลางตัวและขาก็ไม่หุ้มนอนกำหนดลมหายใจออกเข้า จิตใจและสติอยู่กับลมอันมาถูกต้องแบบเบา ๆ ไม่ฟุ้งซ่านไปทางอื่นเลย ตาใสแจ๋วไม่ง่วงไม่เหงา คล้ายกับว่าไม่หลับ เพราะไม่ปรากฏว่าฝันอะไร กายใจเบามาก แต่ผ้าจีวรที่ห่มเฉวียงบ่านั้น ด้านกลางตัวลงไปถึงแข้งเปียกด้วยหมอกหมดส่วนฝ่าเท้าไม่ได้เอาผ้าคลุม เพราะเกรงจะสกปรก เพราะเท้าไม่ได้ล้าง ตื่นเช้าได้เวลาเข้าไปบิณฑบาตบ้านนานกเค้า ออกมานอกริมบ้านเขาเสร็จเรียบร้อยแล้ว ลาเขาเดินทางตามชายเขา ตรงไปทิศตะวันตก ข้ามหนทางรถยนต์เส้นจังหวัดสกลนครผ่านไปกาฬสินธุ์ สมัยนั้นรถยนต์ยังไม่ได้แล่นไปกาฬสินธุ์ เพราะทางยังไม่เสร็จ แล้ว

ผ่านบ้านโพนงาม ถึงบ้านพระคำภูค่ำมืดพอดี แล้วพักวัดร้างเช้า บิณฑบาตฉันเสร็จ เดินทางต่อผ่านบ้านอูนดง ถึงวัดป่าบ้านหนองผือ ประมาณเที่ยงวัน จิตใจก็เบาขึ้นมากนัก

มอบกายถวายชีวิตต่อพระอาจารย์มั่น

ขณะนั้นองค์ท่านกับคณะสงฆ์ กำลังทำผ้ารองก้นบาตร องค์ท่านพระอาจารย์ก็รีบห่มผ้าเฉวียงบ่านั่งเรียบอยู่ วางบริขารไว้ที่ควร แล้วก็กราบองค์ท่าน องค์ท่านกรุณาถามว่า *มาจากไหน* กราบเรียนว่า *มาจากถ้ำพระเวส* ถาม *ภาวนาเป็นอย่างไร* กราบเรียนว่า *ยังไม่เป็นอะไร คงเป็นเพียงว่าศรัทธาเท่านั้น* แท้จริง อยากจะกราบเรียนเรื่องเสียงตูมลงจนภูเขาทั้งลูกกระเด็นนั้นอยู่ แต่ไปใหม่ก็เก็บไว้เสียก่อน เพราะมีพระจ้องคอยฟังคำเรียนถวายอยู่มาก เพราะยังไม่คุ้นไม่เชื่องกับท่านองค์ใด คล้ายกับว่าอวดดีเกินไป พลิกจิตตั้งใจดี ๆ แล้ว ก็หมอบลงจรดพื้นกระดานศาลาไม่เงยหน้าขึ้น กล่าวว่า *"ขอมอบกายถวายชีวิตต่อพระอาจารย์ ผูกขาดทุกลมปราณ ตลอดทั้งคณะสงฆ์ในที่นี้ทุก ๆ องค์ด้วย ข้าน้อยว่าจะมาแต่ปีกลายนี้ แต่ท่านเจ้าคุณเทพกวีบอกว่าให้ไปหัดภาวนากับหลวงพ่อบุญมี วัดป่าหนองน้ำเค็มเสียก่อนในปีนี้"* องค์ท่านได้ฟังแล้ว ก็บอกพระเณรเอาบริขารไปที่กุฏิที่ว่าง กราบแล้วก็ตามบริขารไปที่พัก ขณะนั้นเป็นเดือนเมษายนข้างขึ้น แต่ลืมวันที่ เพราะไม่ได้ดูปฏิทิน เป็น พ.ศ. ๒๔๘๙ ขณะนั้นอาจารย์มหาบัวก็อยู่นั้นก่อนข้าพเจ้าแล้ว พระอาจารย์วันก็ไปก่อนเดือน แต่เป็น พ.ศ.เดียวกัน อาจารย์ทองคำก็ไปอยู่ก่อน

พระอาจารย์วัน แต่เป็น พ.ศ.เดียวกันอีก เมื่อคิดคืนหลังแล้ว เป็นธรรมสังเวชถึงใจไม่จืดจาง

เมื่อล่วงถึงห้าวันแล้ว ก็เข้าไปกราบเท้าขอนิสัย องค์ท่านก็ได้กรุณารับ พระอาจารย์มหาบัวได้โอกาสลับหลังหลวงปู่มั่นแล้ว ก็กรุณาเตือนว่า *เอาให้ดีนะ เมื่อคุณได้มอบกายถวายตัวกับองค์ท่านแบบแจบจมอย่างนี้แล้ว ต้องเข่นหนักนะ เพราะองค์ท่านมีความหมายว่า จะจริงเหมือนที่มอบกายถวายตัวหรือไม่ หรือเป็นเพียงมายาว่าเปล่า ๆ แล้วจะแสดงการสู้ข้อต่อครูเหล่านี้เป็นต้น เพราะธรรมดาเหล็กเมื่อเอามาให้ช่างตีช่างก็ต้องตี พอจะเป็นมีดเป็นพร้าก็ต้องให้รู้จัก ถ้าเป็นเหล็กก้นเตาก็ใช้ไม่ได้ คืนให้เจ้าของเดิม ถ้าเป็นเหล็กแข็งเผาไฟแดง ๆ แล้วก็ตีลงไปอย่างหนักนะท่าน แต่การตีค่อยตีแรง ไม่เป็นหน้าที่ของเหล็ก จะไปผูกขาด ตั้งกฎไว้ผูกมัดช่างผู้จะตีนะท่าน สิ่งเหล่านี้คุณต้องรู้ล่วงหน้าไว้นะ ผมนึกสงสารคุณเพราะเป็นคนชาวอุดรด้วยกัน แม้ตัวของผมท่านก็เข่นมามากแล้วด้วยอุบายต่าง ๆ ธรรมดาพ่อแม่ถึงจะเข่นลูก ๆ เต็มภูมิสักเพียงไรด้วยอุบายต่าง ๆ นานา ก็ดี ยังมีเมตตาอยู่เต็มภูมิ และถือว่าเป็นลูก ๆ อยู่เต็มภูมินั้นเอง*

ในขณะที่พระอาจารย์มหาเทศน์ให้อุบายอยู่นั้น ข้าพเจ้ายกมือประนมฟัง นั่งนิ่งพิจารณาตามกระแสที่เทศน์ พอเสร็จองค์ท่านก็กลับที่พักของท่าน เมื่อพิจารณาแล้ว องค์ท่านบอกขุมทรัพย์เอาเพชรเอาพลอยไว้ให้เราเป็นทุน องค์ท่านสมภูมิเป็นมือขวาของหลวงปู่มั่นในยุคบ้านหนองผือแท้ ๆ ครูบาอาจารย์ชุดใหญ่องค์อื่น ๆ มิได้เป็นมือขวาดอกหรือ เป็นอยู่เต็มภูมิเหมือนกัน แต่ว่าองค์ท่าน

ไปเป็นหัวหน้าอยู่อาวาสอื่น ๆ นี้หมายเฉพาะในวงชุดยุควัดป่าหนองผือเท่านั้น มิได้หมายว่าจะลบหลู่ดูหมิ่นชุดก่อนเก่าไม่เลยนา

เมื่อกล่าวถึงยุคบ้านหนองผือ ที่ข้าพเจ้าไปมอบกายถวายชีวิตอยู่ด้วย ก็จำได้กล่าวปฏิปทาของพระอาจารย์ใหญ่มั่นและพระ-อาจารย์มหาบัวไปในตัว เพราะท้องเรื่องสมัยนั้นสัมพันธ์กันเหมือนเดือนดาวในท้องฟ้า เพราะเป็นประวัติของตน ที่เห็นด้วยตาพิจารณาด้วยใจได้ปฏิบัติตามองค์ท่านตามสติปัญญาของตน แต่จะเป็นเหมือนกาจับภูเขาทองหรือกบเฝ้าดอกบัว ก็เป็นหน้าที่ของตนเองจะรู้ตัวเท่านั้น และต้องการเป็นศิษย์ที่มีครูนอก ครูใน ครูจิต ครูใจ ครูปริยัติปฏิบัติปฏิเวธมรรคผลนิพพาน เพราะไม่ต้องการครูอัตโนมัติบัญญัติเอาเอง คนเราถ้าขาดการฟังการตรึกตรอง ให้รู้จักสิ่งที่ดีหรือชั่วโดยอุบายที่ชอบแล้ว ก็จะเป็นไปได้ยาก จะเป็นเหล็กดีสักเพียงไรก็ตามก็ต้องได้รับเข่น รับฝน รับชุบ ลับคมจากหินก่อน จึงจะใช้ได้บ้างมิฉะนั้นแล้วก็ไม่สมบูรณ์ บางท่านตนไม่ทันได้ดีพอ ก็อยากจะให้ครูบาอาจารย์ยกยอท่าเดียวตลอดไป เรียกง่าย ๆ ว่าบ้ายอ ก็หาได้ง่ายมีอยู่มากหลายแต่ขายไม่ออก ครูบาอาจารย์ดีตอนใดลูกศิษย์ทำดีย่อมส่งเสริม ตอนไหนทำชั่วย่อมกีดกัน การกีดกันถูกกาลหรือไม่ถูกกาล ค่อยหรือแรงแล้วแต่กรณี ไม่เป็นหน้าที่ของลูกศิษย์จะไปตั้งกฎเกณฑ์ผูกมัดอาจารย์ไว้ ไม่เป็นหน้าที่ของเหล็กจะไปผูกมัดช่างตีไว้ว่า เมื่อมีผู้มาล้อมเตาอยู่มาก อย่าเผาข้าน้อยให้แดงมาก และอย่าตีข้าน้อยให้แรงมากเน้อ มันจะเสียมรรยาท ไม่เป็นหน้าที่ของเหล็กจะมาตั้งกฎเกณฑ์ได้ ช่างจะตีให้แขกเห็นความสามารถของช่างตีเหล็กอีกซ้ำก็ได้เป็นบางราย

เขาหักรถเข้าทาง ก็หักเวลากำลังเลี้ยวออกทาง ถ้าไม่อย่างนั้นแล้วก็ไม่ทันกับเวลา จิตใจภายในก็เหมือนกัน ขณะไหนพลิกไปทางกามวิตก ตรึกไปทางกามก็ดี พยาบาทวิตก ตรึกไปทางพยาบาท วิหิงสาวิตก ตรึกไปทางเบียดเบียน ต้องพลิกคืนสู่สภาพเดิม มิฉะนั้นจะเย็นเกินไปจนบูด ฉันไม่ได้เสียท้องปวดท้องต่าง ๆ

อาจริยวัตร

กล่าวต่อไปในวาระที่อยู่ในยุคหนองผือ ข้อวัตรส่วนตัวขององค์ท่านที่ท่านทำอะไรบ้างเหล่านี้เป็นต้น และสอนลูกศิษย์ขนาดใด สอนญาติโยมขนาดใด จะได้กล่าวปะปนกันไป เพราะมิได้ชำนาญในการเขียนและการเรียง ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น ๆ นั้น ข้อวัตรประจำตัวองค์ท่าน ตอนกลางคืนตีสาม ล้างหน้าบ้วนปากใส่กระโถนปากกว้างแบบเงียบ ๆ ห่มผ้าเฉวียงบ่า ไหว้พระสวดมนต์เงียบ ๆ ในห้องขององค์ท่าน บางวันก็สวดนานประมาณสามสิบนาที ได้ยินเสียงอยู่บ้างแต่ไม่รู้ว่าสูตรใดแท้ เพราะเป็นขโมยแอบฟังทั้งกลัวด้วย ครั้นสวดมนต์เสร็จแล้วก็นั่งภาวนา ตะเกียงเล็ก ๆ จุดไว้นอกมุ้งกลด ภาวนาไปจนสว่างเป็นวันใหม่ได้อรุณ ลูกศิษย์ที่ไปรวมกันคอยรับเพื่อเอาข้อวัตรเช้า ในยามจะออกจากห้องไปคอยอยู่แบบเงียบ ๆ มิได้พูดกันซุบ ๆ ซิบ ๆ เลย พอองค์ท่านกระแอมเสียงเบา ๆ ก็เปิดประตูค่อย ๆ เมื่อองค์ท่านเดินออกมาที่ระเบียง ต่างก็เอาข้อวัตรของใครของมัน ผู้เอาบาตรก็เอาแต่บาตร ผู้เอาจีวร ผู้นุ่ง

ผ้าถวาย ผู้รัดประคตเอว ผู้รับผ้าเช็ดหน้าออกจากมือองค์ท่าน ผลัดผ้านุ่งแล้วยื่นถวายคืน ผู้เอากระโถนไปล้าง ผู้กวาดกุฏิ ผู้กวาดทางข้างล่างชายคา ระเบียงจงกรม ผู้คอยใส่รองเท้าสวมถวายใกล้ที่ลงบันได ผู้เอาไม้เท้าไปรอไว้ที่ศาลาฉัน เพื่อจะรอถวายในเวลาเข้าบิณฑ-บาต ผู้เอาไฟถ่านอั้งโล่ไปวางไว้ที่ทางจงกรมหัวท้ายแห่งละอัน แล้วคอยสังเกตการณ์อยู่ตามบริเวณแถบนั้น เพราะเมื่อองค์ท่านไปศาลา จะได้เอาตามไปถวายที่ศาลาฉันอันหนึ่ง เตาหนึ่งจะได้รับเก็บไว้ องค์ท่านเดินจงกรมก่อนไปบิณฑบาตไม่ขาด ได้เวลาก็เดินไปศาลาไกลจากกุฏิองค์ท่านประมาณหนึ่งเส้น ผู้รักษาไฟอั้งโล่ก็ยกไฟตามหลังขึ้นไปไว้ที่ใกล้องค์ท่านนั่งฉัน เพราะธาตุไฟอ่อนมีอาการหนาว และจะได้เอาผ้าอาบและผ้าคลุมตักมาอังและผึ่ง เพื่อได้รับไออุ่นเพิ่มขึ้น

ให้เข้าใจว่าลูกศิษย์ที่ถือนิสัยมีอยู่กี่องค์ก็ต้องมีข้อวัตรกับองค์ท่านทุก ๆ รูป ไม่สับสนก้าวก่ายกัน ของใครของมัน ทั้งตรงต่อเวลาด้วยเป็นระเบียบเรียบร้อย เงียบสงัดไม่เกรียวกราว เว้นไว้แต่องค์นั้น ๆ ป่วยก็มอบให้องค์อื่นชั่วคราว เมื่อหายป่วยแล้วก็เข้าทำหน้าที่ตามเคย ส่วนงานส่วนรวม เช่น กวาดลานวัด ตักน้ำ รักษาโรงไฟ โรงฉันต่าง ๆ ต้องเอาใจใส่พร้อมเพรียงกันทั้งนั้น ไม่ต้องมีการตีระฆังนัดหมายให้เป็นการบังคับร้องเรียกมา เวลาของใครของมันแล้วแต่จะสังเกตไว้ ใครอ่อนแอเหลาะแหละต้องถูกเข่นต่อหน้าสงฆ์ และต่อหน้าญาติโยมเสมอ ๆ องค์ท่านไม่ไว้หน้าใครเลย จะกล่าวข้างหน้าปะปนกันไปดอก

การซ้อนผ้าบิณฑบาต

จะกล่าวการเตรียมไปบิณฑบาต เมื่อองค์ท่านเดินไปถึงบันไดศาลา ก็มีผู้หนึ่งคอยรับถอดรองเท้าเอาเก็บไว้ที่ควร ระวังมิให้น้ำถูกเพราะรองเท้าหนัง องค์หนึ่งถือกระบวยล้างเท้าด้วยมือขวา มือซ้ายถูตามแข้งและฝ่าเท้าทั้งใต้ฝ่าเท้าและหลังเท้า เทถูเทถูโดยเร็วและไม่ให้กระทบกระเทือนด้วย และไม่แสดงมารยาทอันไม่ตั้งใจแลบออกมาให้ปรากฏด้วยและมีผู้คอยเช็ดเท้าอีกต้องเช็ดเร็ว ๆ แต่เร็วมีสติ ไม่ให้กระเทือนเกินไปไม่ให้เบาเกินไป องค์ท่านขึ้นไปถึงศาลาฉัน ไม่ได้นั่งลงกราบเพราะศาลาฉันโต้ง ๆ ไม่มีพระพุทธรูป (ศาลามีพระพุทธรูปลงอุโบสถต่างหาก) แล้วก็ซ้อนสังฆาฏิถวายองค์ท่าน เว้นไว้แต่ท่าทางฝนจะตก ขณะนี้ต้องซ้อนช่วยกันสององค์ องค์หนึ่งม้วนลูกบวบช่วยสองสามรอบ แล้วปิดรังดุมคอถวาย องค์หนึ่งปิดรังดุมใต้ถวาย การเข้าบ้านซ้อนสังฆาฏิกลัดรังดุมใต้และบนนี้องค์ท่านถือเคร่งมาก ตลอดถึงการนุ่งสบงที่มีขัณฑ์เข้าไปธุระบ้านเช่น บิณฑบาตและสวดมนต์ องค์ท่านกล่าวว่า *การห่มผ้านุ่งผ้าพระลังกาชอบเอาอนุวาตเข้าข้างใน เพราะกันผืนเดิมไม่ให้ชุยผุก่อนอนุวาต จะเอาอนุวาตเข้าข้างในหรือออกนอกก็ไม่ผิดวินัย* จะผิน*เบื้องบนเบื้องล่างห่มสลับกันเป็นวันไป ก็ไม่ผิดพระวินัย* เพราะที่ระแข้งจะได้ทนและสึกหรอทันกัน องค์ท่านอธิบายอย่างนั้น ผู้เขียนได้ฟังกับหูเห็นกับตา และชอบจำมา ถ้าไม่เขียนให้ละเอียดบ้าง ยุค

วัดป่าบ้านหนองผือของหลวงปู่มั่นก็จะเลือนลาง ไม่สมดุลกับผู้เขียนที่เป็นกบไปเฝ้าดอกบัว เป็นกาไปจับภูเขาทองสี่ปีเศษ เพราะยุควัดป่าบ้านหนองผือเป็นยุคสุดท้ายแห่งหลวงปู่มั่น และเก็บลูกศิษย์ก็เก็บไว้มากกว่ายุคใด ๆ ในสำนัก สิ่งใดเป็นประโยชน์แก่ลูกศิษย์ ก็ทุ่มเททอดสะพานให้ไม่ปิดบัง ไม่ว่าแต่เท่านี้ ผ้าสังฆาและจีวรขององค์ท่าน ท่านใส่รังดุมทั้งดุมคอและดุมล่างทั้งสองทาง วันหนึ่งห่มผินทางหนึ่งขึ้น สลับกันเป็นวัน ๆ ลูกศิษย์ผู้ไปซ้อนไปห่มให้ต้องมีสติจำไว้จึงห่มถวายให้ถูกเป็นวัน ๆ จึงถูกกับธรรมประสงค์ขององค์ท่าน การจำของก๊อก ๆ แก๊ก ๆ ประสมประสานกันไว้ เป็นของประกอบปฏิปทาขององค์ท่านและลูกศิษย์ด้วย ไว้ให้สำเหนียกในปัจจุบันและอนาคต ว่าลบเลือนเปลี่ยนแปลงมาตามยุคตามสมัยเพียงไรบ้างในข้อวัตร

ถ้าเขียนข้อวัตรปฏิบัติพระเถระฝ่ายธุดงค์ในอดีตกาลยุคกรุงเทพฯ ก็เกรงว่าจะกระเทือนโลกปัจจุบันนี้แล้ว ผู้เขียนก็มีที่อ้างครั้งพุทธกาลเป็นศาลพิจารณาว่าเด็ดเดี่ยวประเปรียวเพียงไร มีภิกขเว ภิกขเวออกหน้าแล้ว ห้ำ ๆ หั่น ๆ ซ้ำ ๆ ซาก ๆ อยู่ทุกบททุกตอน การสำคัญตัวว่าประพฤติเคร่งในปัจจุบันของยุคเดี๋ยวนี้ก็ดีคงจะพอเป็นการพอใช้ได้ในครั้งพุทธกาลหรือประการใด การสำคัญตัวว่าเป็นมัชฌิมา คงจะเป็นจวนจะพอใช้ในครั้งพุทธกาลกระมัง การสำคัญตัวว่าหย่อนบ้าง คงจะเป็นเหลวมากจนฉันไม่ได้ในครั้งพุทธกาล ก็อาจจะเป็นได้ ครั้งพุทธกาลเดินจงกรมจนเท้าแตก จึงว่าเคร่งจนเกินไป แต่ทุกวันนี้เดินไปชนหินตอเลือดออกบ้าง ก็ว่าตนอดทนและเคร่ง ตนไม่มีสติก็ไม่ว่าเสียแล้ว น่าควรคิดไว้ ผู้เขียน

เล่าดีขนาดไหนล่ะ ผู้เขียนก็ไม่ดีดอก ดีแต่คำพูด แต่เขียนไว้เพื่อเตือนตนในยามที่ควรเตือน และการเขียน การแต่ง หลวงปู่มั่นก็ไม่ค่อยส่งเสริม เพราะองค์ท่านถือว่า พระพุทธเจ้าเขียนแต่งไว้พอแล้ว

เรื่องบิณฑบาตพอหกโมงเช้า ธรรมเนียมบ้านหนองผือ เขาก็ตีขอไม้ตะเคียนเป็นสัญญาณดังไกล เป็นสามบทติด ๆ กัน หมายความว่าพอเตรียมตัวใส่บาตรแล้วพวกเราชาวบ้าน แต่พอพระผ่านละแวกบ้านเขาก็ตีขออีกสามบท เขารวมกันเป็นกลุ่มยืนเรียงรายกันเป็นทิวแถว แต่ละกลุ่มเขามีผ้าขาวปูม้ายาว ๆ ไว้เรียบ ส่วนม้านั่งของหลวงปู่มั่น เขาทำพิเศษต่างหากสูงกว่ากัน พอยืนรับบิณฑบาตแล้วก็นั่งให้พรเขาพร้อมกัน ไปกลุ่มอื่นอีกก็เหมือนกัน มีสามกลุ่มแล้วก็กลับวัด หลวงปู่มั่นค่อยกลับตามหลัง กับพระผู้ติดตามองค์หนึ่งตามหลังกลับมาด้วย มีโยมผู้ชายรับบาตรพระผู้ใหญ่มาวัด วันละสี่ห้าหกคนไม่ขาด ฝ่ายพระผู้น้อยที่กำลังถือนิสัยและเณรก็ดีรีบกลับให้ถึงวัดก่อน เพื่อจะได้ทันข้อวัตรของครูบาอาจารย์เป็นต้นว่า ล้างเท้าเช็ดเท้า รับผ้าสังฆาและจีวร หรือเตรียมแต่งบาตรแต่งพกเป็นต้น

แต่ในฤดูพรรษา พระเณรทั้งหลายเข้าเขตวัดแล้วไม่รั้บอาหารอีก จะได้จัดแจงแต่งถวายแต่เฉพาะหลวงปู่ มีบดอาหารใส่ครกบ้าง ซอยผักบดในครกให้ละเอียดบ้าง เพราะองค์ท่านจะเคี้ยวไม่ละเอียด เพราะไม่มีฟัน ใช้ฟันเทียมแทน แล้วก็จัดข้าวใส่บาตรองค์ท่านมีข้าวเจ้าปนบ้างส่วนกับนั้นจัดใส่ภาชนะถวายวางไว้ใกล้ แล้วองค์ท่านเอาใส่เอง องค์ท่านฉันรวมในบาตรทั้งหวานและคาวด้วย ไม่ซดช้อนด้วย โอวัลตินนั้นเอาใส่แก้วไม่ใหญ่โต ขนาดกลางใส่พอดีพอครึ่งแก้ว

ตั้งไว้มีฝาครอบ พอฉันอาหารอิ่มแล้ว องค์ท่านก็ฉันประมาณสามสี่กลืน ไม่หมดแก้วสักวัน แต่ก่อนจะลงมือฉัน ก็ให้พรเป็นพิธีพร้อมกัน ธรรมดาบ้าง สัพพพุทธาบ้าง ถ้าวันข้าวประดับดิน และวันสารท สวดพาหุงบ้าง การให้พรไม่ได้ประนมมือ ทั้งสวดพาหุงทั้งใส่บาตร ขณะเดียวกัน องค์ท่านไม่พาทำเลย เพราะถือว่าไม่เป็นการเคารพ ธรรม ใส่บาตรเรียบร้อยก่อนจึงสวด ถ้าไม่สวดก็ให้พรธรรมดา และก่อนจะลงมือฉัน องค์ท่านก็ทอดสายตาลงพิจารณาอาหารใน บาตรอยู่สักครู่พอควร จึงลงมือฉัน และพระเณรยังไม่เสร็จ ยัง จัดแจงของเจ้าตัวแต่ละรายยังไม่เสร็จตราบใด องค์ท่านก็ยังไม่ลงมือ ฉันก่อน เมื่อลงมือฉันแล้ว ถ้าไม่จำเป็นจริง ๆ องค์ท่านก็ไม่กล่าว ไม่พูดอันใดขึ้น ถ้าจำเป็นจริง ๆ กลืนคำข้าวแล้วจึงพูด แต่น้อยที่สุด เป็นระเบียบเรียบร้อยมาก มีสติอยู่กับความเคลื่อนไหวของกายใน การจะหยิบจะวาง จะเหยียดแขนคู้แขน แลซ้ายแลขวา

กิจวัตรประจำวันขององค์หลวงปู่มั่น

ย้อนมาปรารภเรื่องอาหารที่เข้ามาในวัดแล้วไม่รับในฤดูพรรษา เป็นมติของหลวงปู่มหาพาหมู่ทำ เพื่อตัดรอนความยุ่งยากจุกจิก ออกจากหลวงปู่มั่น หลวงปู่มั่นเป็นเพียงปรารภว่า *อาหารที่ได้มาเป็นธรรมตกลงในบาตรแล้ว พระจะแจกกัน ในวัดหรือนอกวัด ก็ไม่เป็นไรหรอก ครั้งพุทธกาลเบื้องต้นที่มีสาวกขึ้นใหม่ ๆ ห้าองค์ มีโกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ อัสสชิ* องค์หนึ่งจัดให้เฝ้า*บริขาร นอกนั้นไปบิณฑบาตมาเลี้ยงกันเป็นบางคราว เมื่อพระไม่*

แจกกันฉันกันใช้ จะให้ใครมาแจกให้เล่า แต่เราไม่บังคับในส่วนนอกวัดและในวัด แล้วแต่ศรัทธาเป็นเองดังนี้

และการเว้นไม่ฉันอาหารยุคหนองผือหลวงปู่มั่น ไม่ค่อยได้ทำกัน ถึงมีผู้ทำก็เพียงเว้นวันเดียว คือปี ๒๔๘๙ นั้นเอง มีสิบเอกผั้นอดอาหารวันหนึ่งเท่านั้น ชะรอยจะเป็นเพราะข้อวัตรจำกัด ใคร ๆ ก็ไม่อยากขาดข้อวัตรอันเกียวกับหลวงปู่มั่นและส่วนรวม

เท่าที่สังเกตดูในยุคนั้น ท่านพระอาจารย์มหาบัว ที่เรียกเดี๋ยวนี้ว่า หลวงปู่มหา เวลาที่อยู่กับหลวงปู่มั่น คงจะนึกอยากจะเว้นอาหารอยู่ แต่มีเหตุผลในใจว่า เราเป็นพระผู้ใหญ่อยู่กับองค์ท่าน เราจะได้สังเกตองค์ท่าน ว่าวันหนึ่ง ๆ องค์ท่านฉันได้เท่าไร ข้าวหมดขนาดไหน กับอะไรหมดขนาดไหน เราจะได้สังเกตประจำวัน เพื่อจะจัดถวายให้ถูก เท่าที่มีมาโดยเป็นธรรม แม้องค์ท่านหยิบใส่บาตรเองก็ดี เราจะสงวนรู้ว่าหยิบอะไรบ้าง เพราะเราเป็นห่วงองค์ท่านมาก เมื่อองค์ท่านฉันได้บ้าง เราก็พลอยเบาใจ เมื่อฉันไม่ได้เราก็สนใจในเรื่องนี้ หันมาปรารภเรื่องนี้ติดต่อกันไป หลวงปู่มั่นฉันอิ่มขนาดไหน ขนาดพอกลาง ๆ ถ้าอิ่มเร็วนัก พระเณรจะเดือดร้อน ถ้าอิ่มช้านักพระเณรจะเอาเป็นตัวอย่าง คงจะเป็นแบบนี้ ที่ว่านี้ตามสังเกตแล้วเดากัน องค์ท่านอธิบายเป็นเพียงว่าอืดอาดนักก็ไม่ดีหิวนักก็ไม่ดี พอดีของใครของมันให้สังเกตเอา นั่ง นอน ยืน เดิน ก็เหมือนกัน นั่งหมายความว่านั่งภาวนา ยืน เดิน นอน ก็เหมือนกัน แต่ถ้านอนหมายถึงนอนหลับ วันหนึ่งคืนหนึ่งหลับสี่ชั่วโมงพอดี แต่ฉันนั้นยังอีกสี่ห้าคำจะอิ่ม ให้หยุดเสียดื่มน้ำแล้วพอดี ส่วนเดินจงกรมนั้นวันหนึ่งคืนหนึ่งอย่างน้อยก็สาม-สี่-ห้าชั่วโมงก็ได้ ที่ว่า

มานี้ หมายความว่าปกติไม่ได้เจ็บป่วย การเดินจงกรมนั้น บางที ข้าพเจ้าแต่ห้าโมงเย็นตลอดรุ่งก็มี เดินภาวนาไม่ใช่เดินเอาเวลา

ปรารภเรื่องฉันอิ่มเสร็จแล้วของหลวงปู่มั่น องค์ท่านเดินไปส้วม พระเณรต้องรีบล้างบาตรเก็บบริขารให้ทันองค์ท่าน การไปส้วมก็มีผู้ตามไปรับใช้ เป็นต้นว่า รีบไปเทน้ำใส่กระบอกไว้ ถ้าอากาศหนาวก็รีบเอาน้ำร้อนไปชงไว้ที่กระบอกชำระ หรือใส่กระป๋องพิเศษชงแล้วตั้งรอไว้ แล้วก็คอยอยู่ตามบริเวณนั้น เมื่อท่านออกมาก็ได้รีบรับเอากระป๋องกับองค์ท่าน การรับของจากมือองค์ท่านก็ดี การยื่นอะไร ๆ ถวายองค์ท่านก็ดี ต้องสองมือน้อมเคารพพอควร จะเหลาะแหละคุ้นเชื่องจนลืมตนไม่ได้ ถ้าเราพลิกมารยาทประมาทแพล็บเดียว องค์ท่านก็รู้ ภายหลังไม่ให้เข้าใกล้เลย ใช้อุบายเข่นต่าง ๆ นานาอเนก ถ้าแก้ตัวกลับ ประพฤติดีทันก็เป็นการดี ถ้าไม่แก้ตัวแล้วถูกไล่หนีไม่รอช้า อนิจจาเอ๋ยอย่าได้นอนใจเลย อยู่กับองค์ท่านถ้าเป็นช่างเหล็กก็ไม่นอนเฝ้าเหล็กอยู่เฉย ๆ ต้องตีและเข่นให้เป็นมีดเป็นจอบเป็นสิ่วเป็นขวาน ถ้าเป็นเหล็กก้นเตาใช้ไม่ได้ก็ขว้างทิ้งเพราะเป็นเหล็กส่วนตัว

การฉันในวัดป่าบ้านหนองผือ

ย้อนมาปรารภในการเตรียมจะฉันหรือฉันอยู่ก็ดี ธรรมดานอกพรรษา ต้องมีการแจกอาหารในศาลาโรงฉันจิปาถะขลุกขลุ่ยพระองค์ใดเป็นห่วงบาตรตนเองในยามเตรียมจัดแจงกัน ไม่ประเปรียวหูหลักตาไวช่วยแจก เกรงแต่หมู่ไม่ให้ นั่งเฝ้าบาตร องค์นั้นแหละ

ต้องถูกเทศน์อย่างหนักในขณะนั้นด้วย ถ้าองค์ไหนยอมเสียสละในใจว่า ถ้าหมู่ไม่พอใจเอาใส่ให้เรา เราก็ไม่ต้องฉัน เราจะพอใจช่วยแจกช่วยทำกิจอันเกี่ยวกับพระอาจารย์และหมู่เพื่อนให้เรียบร้อยเสร็จแล้วจึงมานั่งเฝ้าบาตรตน ผู้ใดปฏิบัติอย่างนั้นเป็นมงคลในสำนักแม้ถึงคราวพลาดถูกเทศน์ในเรื่องอื่น ๆ ก็ไม่ถูกแรงนัก เพราะอำนาจความกว้างขวางในสำนักเป็นเครื่องดึงดูดทำให้เรื่องอื่นผ่อนคลายไปในตัว และก็เป็นที่สะดวกของครูบาอาจารย์และหมู่เพื่อนด้วย แม้ปัจจัยสี่จีวรเสนาสนะเภสัช เจ้าตัวก็ต้องปล่อยให้เป็นเรื่องของครูบาอาจารย์ และหมู่เพื่อนจะสงเคราะห์ตนโดยตนไม่ต้องพิถีพิถัน ภิกษุสามเณรใดปฏิบัติแบบนี้ในสำนัก เป็นธรรมวินัยอันลึกซึ้งด้วยเป็นที่เกรงขามของหมู่เพื่อนในตอนนี้อีก

จะกล่าวถึงในเวลากำลังแจกอาหารอีก สภาพศาลาฉันในวัดป่าบ้านหนองผือสมัยนั้น เป็นศาลามุงหญ้าคาและปูฟาก กว้างประมาณสี่เมตร ยาวประมาณห้าเมตร ใช้กระโถนกระบอกไม้ไผ่บ้าน เวลากำลังแจกอาหารต้องนอนกระโถนไว้เรียบ ๆ ก่อน แจกอาหารแล้วจึงตั้งกระโถนขึ้นได้ เพราะฟากขลุกขลัก เดินไปมากระโถนจะล้ม ในขณะกำลังฉันเงียบสงัดมาก ไม่มีองค์ใดจะเคี้ยวฉันอันใดให้มีเสียงกร๊อบ ๆ แกร๊บ ๆ เลย เช่น ถั่ว มะเขือแดง ที่ได้ฉันเป็นบางยุคบางสมัย เมื่อเฉือนเป็นชิ้น ๆ แล้วก็ตาม เมื่อมือหยิบส่งเข้าประตูปากแล้ว ก็ต้องสำนึกว่า เมื่อเราเคี้ยวพรวดลงทีเดียว จะมีเสียงกร๊อบหรือไม่ ถ้าเห็นว่าจะไม่มีเสียงกร๊อบแล้ว เราจึงเคี้ยวพรวดลงทีเดียว ถ้าเห็นว่าจะมีเสียงกร๊อบ ก็ค่อยเน้นลงให้บุบก่อนจึงเคี้ยวต่อไป ข้อนี้พระอาจารย์มหาบัวบอกข้าพเจ้าจึงได้รู้วิธีปฏิบัติ พระวินัย

ก็บอกไว้ไม่ให้ฉันดังจั๊บ ๆ หรือซู้ด ๆ แต่ดังกร๊อบมันก็ผิดเหมือนกัน เพราะมันคงเหมือนหมาเคี้ยวกระดูกและเสือกัดกระดูก

ปรารภเรื่องนี้ซ้ำ ๆ ซาก ๆ อีกก่อนเพราะยังไม่ละเอียดดี ตอนฉันอาหารเสร็จพระอาจารย์ใหญ่ไปส้วมถ่าย ส้วมนั้นเป็นส้วมแบบโบราณ ขุดหลุมลึกประมาณสามเมตร ถวายเฉพาะองค์ท่าน กว้างเมตรเจ็ดสิบห้าเซ็นต์ ส้วมแบบโบราณมีรางปัสสาวะ ครั้นองค์ท่านเข้าไปถ่าย ถอดรองเท้าเรียงคู่ไว้เรียบ ๆ ไม่ผินหน้าผินหลัง เปิดประตูแบบมีสติไม่ตึงตัง ปัสสาวะลงในรางปัสสาวะแล้วเทน้ำลงล้าง ถ่ายเสร็จแล้ว ชำระด้วยใบตองกล้วยแห้ง ที่พันไว้เป็นกลม ๆ ยาวคืบกว่าที่ลูกศิษย์จัดทำไว้ เพราะองค์ท่านเป็นโรคริดสีดวงทวาร ในยุคนั้นไม่มีกระดาษชำระ กระดาษที่มีหนังสือชาติใด ๆ ก็ตามองค์ท่านไม่เหยียบ ไม่เอาลงในกระโถน ไม่เอาเช็ดทวารหนักทวารเบา องค์ท่านเคยอธิบายบ่อย ๆ ว่า หนังสือชาติใดก็ตาม สามารถจารึกคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทั้งนั้น จึงควรเคารพยำเกรง เมื่อถ่ายเสร็จแล้วองค์ท่านปัดกวาดเรียบ ค่อยเปิดประตูเบา ๆ ออกมาโดยสุภาพไม่ตึงตัง น่าเลื่อมใสถึงใจมาก เมื่อพิจารณาไปก็คล้ายกับว่าชมทรัพย์เศรษฐี แต่ชมทรัพย์เศรษฐียังมีดีกว่าชมทรัพย์โจรที่เขาปล้นมาได้ ถ่ายเสร็จเรียบร้อยทุกประการ ก็กลับพักกุฏิขององค์ท่าน ทำกิจธุระด้านภาวนาเฉพาะองค์ท่าน

ข้อปฏิบัติต่อหลวงปู่มั่น

ครั้นถึงเวลาบ่ายหนึ่งโมงกว่า ๆ องค์ท่านก็ลงจากกุฏิเปลี่ยนอิริยาบถบ้าง บ่ายประมาณสี่โมงเย็นก็กวาดลานวัดพร้อมกัน ไม่มีองค์ใดจะใช้กลเม็ดหลีกเลี่ยงได้ เว้นแต่ป่วยไข้ไม่สบาย หรือได้เฝ้าพยาบาลภิกษุไข้อยู่เท่านั้น กวาดลานวัดแล้วก็รีบหามน้ำฉัน น้ำใช้ไว้เต็มตุ่มไห ประมาณวันละสี่สิบปี๊บเป็นเกณฑ์ วันซักผ้าและวันมีอาคันตุกะมาพักมาก ก็ตักมากกว่า รีบหามเรียบร้อยแล้วก็รีบไปสรงถวายหลวงปู่มั่น เสร็จแล้วกลับไปสรงกุฏิใครกุฏิมัน ไม่ได้รวมกันไปสรงที่บ่อ แต่บ่อน้ำก็ไม่ไกลอยู่ในวัดริมวัด น้ำในบ่อก็ไม่ขาดแห้งเลยสักที เป็นน้ำจืดสนิทดี พร้อมทั้งใสสะอาดเยือกเย็นด้วย มีรางไม้กว้าง ๆ เทใส่รางมีผ้ากรอง พระอาจารย์มหาบัวได้ดูแลเป็นหัวหน้า แต่มิได้ให้องค์ท่านตักและหาม เพียงเป็นนายหมวดนายหมู่ดูแล ในตอนที่ว่าน้ำ ๆ ฟืน ๆ ก็เหมือนกัน

และการสรงน้ำหลวงปู่ ถึงเวลาเณรและตาปะขาวต้มรอไว้แล้ว พระเณรผู้ประจำสรงน้ำไม่ได้เปลี่ยน เว้นไว้แต่ผู้ถูแข้งถูขาถวาย ส่วนผู้นุ่งผ้าผลัดผ้าถวาย และผู้ชงน้ำร้อนสรง และผู้เก็บตั่งที่นั่งสรงนั้นก็ดี ผู้รักษาไฟอั่งโล่ก็ดี ผู้รอสวมรองเท้าถวายก็ดี ไม่ได้ถูกเปลี่ยน ข้าพเจ้าก็ไม่ได้ถูกเปลี่ยนเลย เพราะมีข้อวัตรเกี่ยวกับสรงน้ำถวายอยู่และมีข้อวัตรอันอื่นเกี่ยวอยู่หลาย ๆ อัน เฉพาะวันหนึ่งคืนหนึ่งเป็นนิจวัตร ใครเคยถวายข้อวัตรแผนกไหน ก็ต้องทำแผนกนั้นเป็นประจำ จะก้าวก่ายสับสนอลหม่านแย่งกันทำไม่ได้ (ส่วนข้อวัตร

ส่วนรวมด้านอื่นเป็นอีกอย่างหนึ่ง) ข้อวัตรเกี่ยวกับลูกศิษย์ทำถวายองค์ท่านประจำวันประจำคืน จะก้าวก่ายกันไม่ได้ของใครของมัน

ข้าพเจ้ามีข้อวัตรโชกโชนอยู่กับองค์ท่านหลายอย่างอยู่มาก คือ หนึ่ง ตื่นขึ้นมาแต่เช้า รีบติดไฟอั้งโล่เข้าไปไว้ใต้ถุนองค์ท่านให้ไอไฟส่งขึ้นเพื่อไล่อากาศหนาวเย็นไปบ้าง สอง เมื่อองค์ท่านวิการในธาตุขันธ์ผิดปกติ ได้ถ่ายตอนกลางคืนลงที่หลุมใต้ถุน ได้รีบเก็บด้วยมือ คือเอามือกอบใส่ปุ้งกี๋ที่เอาใบตองรองแล้วเอาขี้เถ้ารองอีก กอบอุจจาระจากหลุมมาใส่ปุ้งกี๋นั้น ส่วนหลุมนั้นเอาเถ้ารองหนา ๆ ไว้แล้วมีฝาปิดไว้ตอนกลางวัน ค่ำมืดแล้วรีบไปเปิดไว้ เช้ามืดรีบไปตรวจดูแบบเงียบ ๆ เมื่อเห็นรอยถ่ายก็รีบเก็บ รีบล้างมือด้วยขี้เถ้าและน้ำมัน-ก๊าด ตัดเล็บมือไว้ให้เรียบ ข้อที่เอามือกอบออกหลวงปู่มหาบอกแต่ว่าไม่ได้บอกต่อหน้าหลวงปู่มั่น บอกว่า *ครูบาอาจารย์ชั้นนี้แล้วไม่ควรเอาจอบเสียมนะ ควรเอามือกอบเอา* ดังนี้ ย่อมเป็นมงคลล้ำค่าของข้าพเจ้า ข้อสาม เมื่อท่านออกจากห้องตอนเช้า รีบยกอั้งโล่จากใต้ถุนขึ้นไปรอรับที่ระเบียง ทั้งคอยรับผ้าเช็ดหน้าองค์ท่าน ที่ท่านถือมาจากห้องนอน พอครูบาวันนุ่งผ้าถวายเสร็จแล้ว ยกสองมือส่งองค์ท่านคืน ข้อสี่ เมื่อองค์ท่านลงเดินจงกรมตอนเช้า รีบเอาไฟตามไปไว้ที่หัวจงกรม และคอยดูแลอยู่ตามแถบนั้น เพราะเกรงท่านจะล้มใส่ไฟ ข้อห้า เมื่อองค์ท่านไปศาลาเตรียมตัวไปบิณฑบาต จึงยกอั้งโล่ตามหลังไปด้วย ตั้งไว้ใกล้ที่องค์ท่านนั่งพอสมควร ข้อหก กลับบิณฑบาตแล้วรีบมาตรวจดูไฟอั้งโล่ แล้วรีบดูอาหารของตนว่าอันไหนที่บิณฑบาตมาได้ พอจะถูกกับธาตุองค์ท่าน และรีบช่วยหมู่เพื่อนในเรื่องอาหาร อย่านั่งเฝ้าบาตรของตนอยู่เหมือนกบงอยฝั่ง

ข้อเจ็ด ฉันเสร็จแล้วรีบล้างบาตรตน รีบเช็ดเอาไปไว้กุฏิตน ตอนเที่ยงโอกาสว่างจึงตากบาตร ข้อแปด รีบเอาบาตรท่านอาจารย์มหาบัวไปไว้กุฏิท่าน ท่านจะตากเอง ข้อเก้า รีบกลับมาเอาอั้งโล่ขึ้นไปที่พักขององค์หลวงปู่ให้ทันกับเวลา อย่าให้องค์ท่านขึ้นไปก่อนอั้งโล่ ข้อสิบจงสังเกตให้ดีว่า องค์ท่านร้อนแล้วหรือหนาวอยู่ อย่ารีบด่วนแต่ทางจะเอามาดับท่าเดียว ข้อสิบเอ็ด บางวันองค์ท่านหนาวจัดแต่พักอยู่เตียงนอกห้อง ท่านนอนอยู่แต่ไม่หลับ ภาวนาอยู่นิ่ง ๆ ต้องขยับไฟเข้าหาใกล้เตียง ถ้าท่านห้ามจึงถอยไฟออก ถ้าท่านไม่ห้าม ท่านนิ่งภาวนาอยู่ เราต้องนั่งเฝ้าอยู่ใกล้เตียงนั้นนิ่งอยู่ ถ้าหากว่าองค์ท่านพูดถามอะไร เราตอบเฉพาะตรงคำถามอย่าลาม และก็ไม่แน่นอนบางทีได้เฝ้าอยู่จนเที่ยงวันก็มี ตอนหัวค่ำก็ต้องได้จุดได้รักษาวน ๆ เวียน ๆ อยู่นั้นแหละ สิ่งเหล่านี้มิใช่องค์ท่านและสงฆ์บังคับตนมีศรัทธาเอง ข้อที่สิบสอง เมื่อคราวซักหรือย้อมถวายองค์ท่าน เราก็ต้องอยู่กองย้อม กองซัก กองตาก กองพับไว้ กองตัดหลวงปู่มหากองเย็บท่านอาจารย์วัน กองถวายยาแก้โรคท่านอาจารย์วัน อาจารย์ทองคำ ปูที่นอนและเอาบาตรไว้ อาจารย์วัน อาจารย์ทองคำ

หลวงปู่ให้อุบายข้าพเจ้าปูที่นอนต่อหน้าอาจารย์วันว่า *ท่านหล้าปูที่นอนกับเขาไม่เป็น เอาแต่ของหยาบ ๆ หนัก ๆ* พูดเย็น ๆ เบา ๆ แต่ข้าพเจ้าก็เก็บไว้เฉพาะส่วนตัว ในสมัยนั้น ถ้าหากว่าเล่าให้อาจารย์มหาฟัง ท่านอาจารย์มหาก็จะต้องให้ไปปูจริง ๆ มีอยู่ข้อหนึ่งที่อดไม่ได้ได้เล่าถวายท่านอาจารย์มหาฟัง คือ มีพระองค์หนึ่งปูที่นอนถวายหลวงปู่มั่น ทั้งปูทั้งเหยียบไปมาเต็มเท้า บริขารขององค์ท่านบางชนิดเช่น กระป๋องยาสูบก็ข้ามไปมา ข้าพเจ้าอดไม่ได้ก็เล่าถวายท่านอาจารย์-

มหา ท่านอาจารย์มหาก็หาอุบายสังเกตก็พบจริง จึงพูดขึ้นว่า *หมู่ทำแบบไม่มีสูงมีต่ำแบบนี้ ผมไม่เหมาะหัวใจ ปล่อยให้คนที่เขาเคารพกว่านี้มาทำจะเป็นมงคล ทำขวางหมู่เฉย ๆ* ดังนี้ แต่นั้นมาพระองค์นั้นก็เข็ดหลาบ

การปูที่นอนขณะนั้นมีสามคน คือ อาจารย์ทองคำ อาจารย์วัน คุณสีหา คุณสีหาเป็นหลานอาจารย์วัน เมื่ออาจารย์วันปู ปูกับคุณสีหา เพราะจับคนละทางเพื่อให้ผ้าตึง แล้วจึงยัดเยียดตามริมให้ตึงอีก บางทีอาจารย์ทองคำมาแอบปู แต่หลวงปู่คงเข้าใจว่าอาจารย์วันกับคุณสีหาเท่านั้นช่วยกันปู ข้อวัตรเฉพาะอันนี้ก้าวก่ายกันอยู่ทางลับ ๆ

มีปัญหาว่า เวลาลูกศิษย์ปูที่นอนนั้น หลวงปู่ไปอยู่ไหน หลวงปู่กำลังถ่ายอยู่ที่ส้วม ตอนหลังฉันจังหันเสร็จเป็นส่วนมาก ถ้าถ่ายเวลาผิดนั้นแล้ว เรียกว่าธาตุไม่สบายเฉพาะองค์ท่าน การทำข้อวัตรถวายหลวงปู่ประจำวันคืน ไม่ให้หลวงปู่หาอุบายคอยลูกศิษย์ มีแต่ลูกศิษย์คอยเท่านั้น ตอนนั้นพระอาจารย์มหาได้เทศน์หมู่ในยุคหนองผือลับหลังหลวงปู่ซ้ำ ๆ ซาก ๆ เสมอ ๆ แม้ตัวของผู้เขียนอยู่นี้ก็ดี ถ้าไม่มีหลวงปู่มหาควบคุมในยุคนั้น ก็มักจะตีความหมายไม่ออกหลายเรื่องอยู่ เพราะบางเรื่องลึกลับจนมองไม่ออก เมื่อองค์ท่านมีโอกาสลับหลังมาอธิบายให้ฟัง ก็เท่ากับของคว่ำอยู่แล้วหงายขึ้น

สำหรับองค์ท่านในสมัยนั้น ต้องมีภาระหนักใจกว่าองค์อื่น แต่ด้วยความศรัทธาและพอใจก็เลยกลายเป็นเบาลง ก. ด้านธรรมะส่วนตัว เพราะเราหลายพรรษาทั้งชื่อใหญ่เป็นมหาด้วย ข. ด้านเกี่ยวกับหลวงปู่ เพราะเราเคารพและรักท่านมาก ๆ ค. ด้านบริหารหมู่เพื่อ

แบ่งเบาหลวงปู่ ง. ด้านญาติโยมเพื่อให้รู้จักความหมายของหลวงปู่จิปาถะสารพัดทุก ๆ ด้าน ท่านเคยเล่าให้ผู้เขียนฟังบ่อย ๆ ในยุคนั้นเพราะเข้าใกล้พระอาจารย์ใหญ่ขนาดไหน ก็เข้าใกล้หลวงปู่มหาขนาดนั้นองค์ท่านฉลาดมากบอกไว้ว่า ถ้าวันไหนจะไม่ทันหลวงปู่มั่นในข้อวัตรขององค์ท่าน อย่ามาล้างกระโถนผม อย่ามาเอาบาตรผมลงไปศาลาจงรีบให้ทันข้อวัตรขององค์หลวงปู่ก็แล้วกัน เพราะองค์ท่านจะวิจารณ์ว่ามาเป็นคณาจารย์แข่งกันเพราะข้อวัตรขององค์ท่านมีมาก แต่องค์ท่านฉลาดรีบออกห้องก่อนหลวงปู่มั่นตอนเช้า เรามีเวลาไปล้างกระโถนไม้ไผ่ถวายให้ และได้เอาบาตรลงมาไว้ศาลาถวาย ส่วนบาตรตนเองเอาลงไปก่อนแต่ยังไม่ได้อรุณ ต้องคล่องว่องไวจึงได้ วิชาเกียจคร้าน วิชาหลับกลางวัน วิชาเกรงจะไม่ได้ฉันของดี ๆ และมาก ๆ และเกรงจะไม่ได้ใช้บริขารดี ๆ ก็ไม่มีในสมัยนั้น

หนึ่งทุ่มประชุมกันที่กุฏิหลวงปู่มั่น

ผู้ที่ไปทำแต่ข้อวัตรครูบาอาจารย์และส่วนรวมบริบูรณ์ก็ตามถามเรื่องภาวนาไม่ได้ความ ก็ถูกเทศน์หนักอีก ผู้เขียนปีแรกถูกเทศน์หนักสามครั้ง แต่คนละเรื่องมิใช่เรื่องเก่า ปีที่สองที่สามที่สี่เงียบไม่มีเลยก็ว่าได้ แต่ธรรมเนียมนักปฏิบัติย่อมถือกันว่า ถ้าเทศน์องค์ใดเป็นต้นเหตุก็ให้ถือว่าเทศน์หมดวัด ถ้าไม่น้อมลงอย่างนั้นแล้ว มานะความถือตัวจะกำเริบโดยไม่รู้ตัว แม้เมื่อถูกชมก็เหมือนกัน ถือว่าชมหมดทั้งวัด น้อมอย่างไรจึงได้ความอย่างนั้น น้อมอย่างนี้ คือถ้าใครทำอย่างนี้ก็จะต้องถูกติเตียนอย่างนี้ไม่เลือกหน้า ถ้าใครทำ

ถูกอย่างนี้ก็ต้องถูกชมอย่างนี้ เรียกว่าน้อมลงมาใส่ตน นี้ที่หลวงปู่มหาเคยอธิบายในยุคนั้น

และปรารภต่อไปว่า เมื่อสรงน้ำถวายองค์ท่านแล้ว องค์ท่านก็เข้าทางจงกรมต่อไปจนถึงมืดค่ำ พระเณรในวัดนั้นก็เช่นกัน ราวทุ่มหนึ่งก็ไปประชุมกันที่กุฏิองค์ท่าน จุดตะเกียงโป๊ะกลมเล็ก ๆ กราบแล้วนั่งพับเพียบเรียบร้อยสงบอยู่ องค์ท่านหากเทศน์เองโดยอิสระ เห็นสมควรอันใดด้านศีล สมาธิ ปัญญา ประเภทใด ๆ องค์ท่านก็เทศน์อย่างจุใจของผู้หวังอรรถหวังธรรม ด้านศีลองค์ท่านกล่าวเป็นลำดับ ทั้งพุทธบัญญัติและอภิสมาจารอย่างแยบคาย ทั้งย่นและขยายหลายร้อยหลายพันนัย ย่นลงในเอกศีลในปัจจุบันทันกาลพร้อมทั้งสมาธิ ปัญญาให้สมดุลกันไปเป็นชั้น ๆ จนถึงโลกุตตรศีลโลกุตตรสมาธิ โลกุตตรปัญญา อุบายขององค์ท่านแตกฉานในอรรถในธรรม พุทธประวัติของพระองค์ตลอดพระสาวกสาวิกา จับมายกเป็นตัวอย่างให้กุลบุตรกุลธิดาปลุกใจให้ศรัทธายิ่งขึ้น ตลอดถึงองค์ท่านวัยหนุ่มได้ขึ้นเขาลงห้วย สันโดษมักน้อยขยันหมั่นเพียรมอบเป็นมอบตายต่อการปฏิบัติ ปลุกจิตใจให้เห็นภัยในสงสาร

ภัยกับไฟกับกิเลสก็มีความหมายอันเดียวกันแห่งรสชาติ มีไฟหลงกับไฟอวิชชาที่ทำให้เป็นไฟก็มีความหมายอันเดียวกัน นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานของปวงสัตว์ ผู้ที่หนักไปในโลกิยสมบัติวัตถุนิยม จนกลายเป็นยาเสพติดของเจตนาอันมุ่งหมาย จนกว่าอริยมรรคอริยผลเบื้องต้นจะปรากฏเด่นชัดในตน จึงจะไม่เดินวนขอบกระด้ง จึงจะพอใจเดินผ่าศูนย์กลางกระด้ง ข้ามฟากขอบกระด้งไปฟากโน้น คือฟากโลภ ฟากโกรธ ฟากหลง และถ้าไม่ยอมขี่เรือ

อสุภะอสุภังข้ามฟากคือหนังหุ้มอยู่โดยรอบนี้ ก็ยากจะข้ามทะเลราคะได้ และยากจะบรรเทาราคะได้อีก ผู้มีราคะมีหลงหนังอยู่ ก็เหมือนไม้ที่มียางทั้งแช่อยู่ในน้ำ จะสีให้เกิดไฟจนแขนขาดย่อมเกิดไฟขึ้นไม่ได้เลย ผู้คอยแต่จะเอาโกรธออกหน้า ถ้าไม่หนักไปทางเมตตาตน เมตตาสัตว์อื่นให้เสมอภาคกันแล้ว โกรธก็ยิ่งจะบวกโกรธคูณโกรธทวี ไม่ผ่อนปรนลงได้ ผู้ไม่มีสติลืม ๆ หลง ๆ เป็นเจ้าใหญ่นายโตของขันธสันดานแล้วไม่พอใจกำหนดลมออกเข้า ความลืม ๆ หลง ๆ นั้นเล่าก็ยิ่งบวกทวีคูณทวีหนักเข้า กรรมฐานแต่ละอย่าง ๆ มีพระคุณอยู่ก็จริง ยาแก้โรคแต่ละอย่าง ๆ มีคุณอยู่ก็จริง ถ้าวางยาไม่ถูกกับโรคแล้ว โรคก็หายยากด้วย ข้อนี้ต้องขึ้นอยู่กับเจ้าตัวของใครของมัน จะสังเกตรู้เองส่วนตัว

การประชุมก็หนึ่งทุ่มไปหาสี่ทุ่มเป็นส่วนมาก เสร็จแล้วบางทีก็จับเส้นถวาย การจับเส้นไม่ได้พูดไม่ได้คุยกันเลย บางทีจับเส้นไปไม่นานเท่าใด องค์ท่านบอกหยุด แล้วก็ส่งองค์ท่านเข้าห้อง องค์ท่านก็กราบพระภาวนาต่อไป และบางวันองค์ท่านก็เข้าห้องเร็วกว่านั้นบ้าง แต่การตื่นนอนล้างหน้านั้นมีเกณฑ์ตีสามอยู่แล้ว ปีสองพันสี่ร้อยแปดสิบเก้าก็ดีเก้าสิบก็ดี สามวันประชุมคราวหนึ่ง ตลอดทั้งแล้งและฝน แต่ฤดูแล้งก็ไม่แน่นอน เพราะพระอาคันตุกะมาบ่อย ๆ ๒๔๙๑ เจ็ดวันประชุมคราวหนึ่ง ๒๔๙๒ สิบวันบ้าง กว่าบ้างจึงประชุมเพราะชราภาพหนักเข้า ในยุคหนองผือองค์ท่านให้โอกาสพิเศษแต่ละบุคคล ใครขัดข้องจำเป็นให้เข้าหาได้เป็นพิเศษ การเปิดโอกาสรับแขกประจำวัน เช้าออกห้องแล้วรับแขกประมาณห้าหกนาที เพราะจวนลงจงกรมก่อนบิณฑบาต ตอนฉันเสร็จถ่ายส้วมแล้ว รับแขก

ที่กุฏิท่านห้าหรือสิบนาที บ่ายหนึ่งโมงตอนกลางวันรับแขกอยู่ประมาณยี่สิบนาที องค์ท่านตรงต่อเวลาขององค์ท่านมาก

ผู้จะต้องถูกเข่นอย่างหนัก

การเขียนประวัติตน ประวัติองค์หลวงปู่ ครูบาอาจารย์และหมู่เพื่อนในยุคหนองผือไม่ให้ลัก ๆ ลั่น ๆ ก็เป็นของทำได้ยาก เพราะสมัยนั้นไม่มีเทป เป็นเพียงต่างคนต่างจำได้เท่านั้น ผู้ไม่สนใจบ้างก็จำไม่ได้เลย พอที่จะสมเหตุผลที่ตนไปอาศัยอยู่ แต่อย่างไรก็ตามธรรมเทศนาขององค์ท่าน ทุก ๆ อุบายทุก ๆ กัณฑ์ ไม่ว่าส่วนรวมหรือเฉพาะบุคคลแสน ๆ นัยล้าน ๆ นัยก็ตาม หนักเน้นลงไม่ให้เนิ่นช้าในสงสาร เขย่าอยู่เสมอว่ามิใช่บวชเล่น มิใช่ปฏิบัติเล่นเพื่อลวงโลกเพื่ออามิส หรือเพื่อธรรมเนียม หรือเพื่อเปลี่ยนชื่อ

คนนอนหลับแต่หัวค่ำ คนหลับกลางวันตื่นใหญ่ ๆ คนนอนตื่นสายหลังตีสาม คนทำข้อวัตรแต่ภายนอกลวงอาจารย์ คนมักอวดดีทะเลาะกับเพื่อนฝูง คนฉลาดแกมโกง คนพูดธรรมสูงแต่ข้อวัตรเหลวไหล คนไม่เคารพไม่เจียมตัว คนวางเฉยหลอกลวงทำท่าว่าจิตตนสูง คนไปเที่ยววิเวกเล่น แต่เนื้อเรื่องเข้าไปวิวุ่นไม่ตั้งใจปฏิบัติภาวนา คนไปเที่ยววิเวกเด็ดเดี่ยวในป่าในเขาจริง แต่เมื่อเขาทำร้านให้พักแล้ว ก็ติดต่อกับญาติโยมจนไม่มีเวลาทำความเพียร เมื่อกลับเข้าสำนักแล้ว ไปคุยอวดหมู่ว่าตนเก่งได้วิเวกดี ทั้งหลายที่บรรยายมานี้ต้องถูกเข่นจากองค์หลวงปู่ทั้งนั้น และก็ไม่ได้อยู่กับองค์ท่าน

พอพรรษา ไม่เหตุอันหนึ่งก็อันหนึ่ง พระธรรมบันดาลให้ร้อนใจอยู่กับองค์ท่านในสำนักไม่ได้

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก พระเณรบางองค์ทำอะไรตามอัตโนมัติ เช่น ทำกลดทำร่มก็ดี ย้อมผ้าผ่าแก่นขนุนก็ดี ไม่ได้กราบศึกษาขอโอกาส ผิดประเพณีขององค์ท่านทั้งนั้น ส่งเสียงกับเพื่อนกุฏิอื่นก็ดี มักคุยแต่เรื่องโลกก็ดี ชอบติดต่อกับญาติโยมประจบประแจงก็ดี เมื่อองค์ท่านเรียกใช้องค์ใด พระเณรองค์นั้นไปใช้ผู้อื่นอีกต่อหนึ่งก็ดี ไม่ใช้ใครต่อดอก แต่ไม่เอาใจใส่ไม่ลงมือทำง่ายก็ดี ลงมือทำอยู่แต่ทำแบบมักง่ายก็ดี จับสิ่งของไม่มีสติปึกเป๊กตึงตังก็ดี ห่มผ้าตีลูกบวบใกล้คณะสงฆ์หรือพระปฏิมากรก็ดี สะบัดผ้าและตีหมอนตากหมอนดังตูม ๆ ตาม ๆ ก็ดี ล้างเท้าแล้วเช็ดไม่ดี มีรอยนิ้วเท้าที่ศาลาและกุฏิก็ดี มีดพร้าขวานเสียมคานหามน้ำ เครื่องใช้ส่วนตัวส่วนรวมไม่เก็บเป็นระเบียบก็ดี เคารพทำดีแต่บริขารส่วนตัว ของสงฆ์ของส่วนรวมไม่เคารพรักสงวนก็ดี มีดพร้าขวานสิ่วเลื่อยไม่คมไม่มีใครลับคมเลยก็ดี ด้ามพร้าด้ามขวานแตกหักไม่มีใครสงวนบูรณะก็ดี จอบเสียมขุดดินแล้วไม่ล้างก็ดี เครื่องเหล็กที่ใช้ด้วยสงวนคมตากแดดนานไม่มีใครเก็บก็ดี ร่มเปียกมาแล้วไม่เช็ดไม่ตากก็ดี ตากแดดนานจนเบ่ราะก็ดี ร่มกางอยู่แต่เอียงวางทางหนึ่งให้ถึงดินก็ดี โรงไฟรกรุงรังมีเถ้าถ่านเกลื่อนกลาดก็ดี ใต้ร้านเก็บฟืนรกรุงรังก็ดี ฝาตุ่มน้ำไม่ปิดก็ดี ผ้าเช็ดเท้านานซักก็ดี ที่พรรณนามานี้หลวงปู่ต้องเข่นแบบเผ็ด ๆ ร้อน ๆ ทั้งนั้น ยังอยู่อีกมากมายนัก ถ้าจะเขียนให้หมดก็กลายเป็นบุพพสิกขาหรือมหาขันธ์ ผู้ไปอยู่กับองค์ท่านจะอวดฉลาดไม่ได้ ต้องยกธงขาวว่าข้าน้อยมาเกิดชาติใหม่

การรับคนเข้าสำนัก องค์ท่านแนบเนียนจำกัดมาก แม้จะเป็นมายาอ่อนโยนแต่ภายนอก แต่ภายในแข็งกระด้าง ตีเสมอยกตนเทียบหรือสูงกว่าองค์ท่าน องค์ท่านก็ไม่รับไว้ เพราะไม่สุ่มสี่สุ่มห้า มีทั้งตาเนื้อภายนอกและมีทั้งตาในแห่งปัญญาด้วย พอจะสั่งจะสอนได้ องค์ท่านจึงรับไว้ เพราะไม่มีใครจะไปจับมือท่านเซ็นได้ในตอนนี้ พระอาจารย์เนตร พูดกับข้าพเจ้าว่า *หล้าเอ๋ยท่านมีวาสนากว่าผม ท่านเข้ามาคราวเดียวได้อยู่เลย ผมนี้เวียนอยู่สามปีจึงได้อยู่นะหล้า ผมมาปีทีแรกเทศน์ผมว่าเนตรเอ๋ย ผมกับท่านเทศน์ไม่ได้ผลดอก จงหนีไปวิเวกเสีย ว่าสองสามครั้งติด ๆ กันผมก็เลยไป มาปีที่สองก็เทศน์แบบเก่า เทศน์แบบเย็น ๆ เจ็บในมาก ผมก็ได้ออกไป มาปีที่สามนี้แหละได้แบบฝืด ๆ แต่ไม่รู้วันไหนจะไล่แบบเย็น ๆ อีก* พูดแล้วท่านก็ยิ้ม แม้กุฏิจะว่างสักเพียงไรก็ตาม ถ้าไม่พอจะสอนได้ องค์ท่านก็ไม่รับ เทศน์ให้ฟังแล้วสามวันเจ็ดวันก็ไล่ออกไป องค์ท่านใช้คำว่า *เออเราเทศน์เด็ด ๆ ให้แล้วรีบออกไปวิเวกนะอย่าอยู่* บางรายเข้าไปไม่ถูกระเบียบเหมือนมาจากนรก ก็เลยไล่หนีแบบขู่ ๆ เข็ญ ๆ ในวันนั้นก็มีมาก

กรรมฐานที่หลวงปู่มั่นสอน

ด้านภาวนาสอนให้เลือกเอาตามจริตนิสัยที่สะดวกของจิต เป็นที่สบายของจริต ในกรรมฐานสี่สิบห้องอันใดอันหนึ่งแล้วแต่สะดวก เมื่อบริกรรมและเพ่งอยู่พอ ก็ลงไปปรากฏรสชาติอันเดียวกัน เช่น ขณิกสมาธิรวมลงไปขณะหนึ่งแล้วถอนออกมา อุปจารสมาธิ

รวมลงไปแล้ว มักจะมีนิมิตต่าง ๆ เช่น แสงเดือนหรือดวงพระอาทิตย์ ดวงดาว ควันไฟ เมฆหมอก กงจักร ดอกบัว เทวบุตร เทวดา หรือ ร่างของตน ปรากฏว่าพองขึ้นหรือเหี่ยวลงหรือปรากฏว่าเหาะเหิน เดินอากาศโลดโผนต่าง ๆ นานา เหล่านี้เป็นต้น เรียกว่าอุปจารสมาธิ ทั้งนั้น จาระ แปลว่าไปตามนิมิตแขกที่มาเกยมาพาด ภายหลังจาก นิมิตเดิมที่เพ่งไว้ ฌานัง แปลว่า เพ่งอยู่ อุปจารสมาธินี้หมดกำลัง ก็ถอนออกมาเหมือนกัน อัปปนาสมาธิเข้าไปละเอียดกว่านั้นอีก แต่ไม่มีนิมิตแขกมาเกยมาพาด เป็นแต่รู้ว่าจิตอยู่ไม่วอกแวกไปทางใด และไม่สงสัยว่าขณะนี้จิตเราเป็นสมาธิหรือไม่หนอ ย่อมไม่สงสัยใน ขณะนั้น ไม่ปรากฏว่ามีกาย ปรากฏแต่ว่ามันรู้อยู่เท่านั้น ไม่ได้วิตก วิจารอันใดเลย แต่หมดกำลัง ก็ถอนออกมาอีก แต่นานกว่าอุปจาร สมาธิ เพราะความหยุดอยู่แน่วแน่นิ่งกว่ากัน ขณิกสมาธินี้ ภวังคบาต ก็ว่า ขณิกภาวนาก็ว่า ขณิกฌานก็ว่า อุปจารสมาธินี้ ภวังคจลนะก็ว่า อุปจารภาวนาก็ว่า อุปจารฌานก็ว่า อัปปนาสมาธินี้ ภวังคุปัจเฉทะก็ว่า อัปปนาภาวนาก็ว่า อัปปนาฌานก็ว่า

แต่การเรียกชื่อใส่ชื่อลือนามนั้นเป็นรสชาติอย่างหนึ่ง ส่วน รสชาติของสมาธิแต่ละชั้นก็เป็นรสชาติไปอย่างหนึ่ง คล้ายกับลิ้น จิบแกงน้อยก็รู้จักรสน้อย จิบมากก็รู้จักรสมาก แต่มิได้สอนให้ ติดอยู่เพียงแค่นี้ เพราะสมาธิชั้นนี้อยู่ใต้อำนาจไตรลักษณ์ มีอนิจจัง เป็นต้น แต่จัดเป็นฝ่ายเหตุ ฝ่ายมรรค ฝ่ายผลของเหตุผลของมรรค เป็นปุญญาภิสังขารทั้งนั้น เป็นของจริงขนาดไหนล่ะ จริงตามฐานะ แต่ละชั้นแต่ละชั้น เช่น หนังก็จริงตามฐานะของหนัง เนื้อก็จริงตาม ฐานะของเนื้อ เอ็นก็จริงตามฐานะของเอ็น กระดูกก็จริงตามฐานะ

ของกระดูก เป็นต้น จริงตามสมมติที่ใส่ชื่อลือนาม จริงตามปรมัตถ์ เสมอภาค คือเกิดขึ้นแล้วแปรปรวนแตกสลายไป ไม่เกรงขามไม่ไว้หน้าใคร ๆ ทั้งนั้น สติปัญญาชั้นนี้ก็ต้องพิจารณาให้แยบคาย ให้รู้ตามความเป็นจริงในชั้นนี้ลึกลงไปอีก มิฉะนั้นความหลงไม่มีหนทางจะร่อยหรอไป เพราะความหลงเป็นแม่ทัพของกิเลสชั้นที่หนึ่ง อันมีอำนาจเหนือกิเลสใด ๆ ทั้งสิ้น จึงบัญญัติว่าอวิชชา เพราะไม่ใช่วิชชา แต่เป็นวิชชาที่พาท่องเที่ยวเสวยสรรพทุกข์ เป็นวิชชาของกิเลสมาร เพราะกิเลสมารมีอำนาจเหนือมารใด ๆ ทั้งสิ้น

ย้อนมาปรารภเรื่องกรรมฐานอีก หลวงปู่มั่นยืนยันว่า กรรมฐานสี่สิบห้องเป็นน้องอานาปานสติ อานาปานสติเป็นยอดมงกุฎของกรรมฐานทั้งหลายอยู่แล้ว ศาสนาอื่น ๆ นอกจากพุทธศาสนาแล้วไม่ได้เอามาสั่งสอนให้หัดปฏิบัติกันเลย เพราะกรรมฐานอันนี้บริบูรณ์พร้อมทั้งสติปัฏฐานสี่ไปในตัวด้วย และเป็นแม่เหล็กที่มีกำลังดึงกรรมฐานอื่น ๆ ให้เข้ามาเป็นเมืองขึ้นของตัวได้ เช่น พระมหาอนันตคุณของพุทโธ ธัมโม สังโฆ สีโล จาโค กายคตา แก่ เจ็บ ตาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เหล่านี้ เป็นต้น ย่อมมีอยู่จริงอยู่ พร้อมทุกลมหายใจออกเข้าแล้ว แปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ย่อมจริง ย่อมมีอยู่ทุกลมออกเข้าแล้ว ไม่ต้องไปค้น ไปหา ไปจดไปจำ ไปบ่น ไปท่องทางอื่นก็ได้ ถ้าไม่หลงลมเข้าลมออกแล้ว โมหะ อวิชชา วัฏจักร มันจะรวมพลมาจากโลกหน่วยไหนล่ะ หลงลมออกเข้าก็หลงหนังเหมือนกัน ถ้าไม่หลงหนังก็ไม่หลงลมออกเข้าโดยนัยเดียวกัน ดูโลกก็ดูทุกข์ ดูทุกข์ก็ดูโลก ดูสังขารก็ดูทุกข์ ดูทุกข์ก็ดูสังขาร พ้นโลกก็พ้นทุกข์ พ้นทุกข์ก็พ้นโลก พ้นสังขารก็พ้นทุกข์

พ้นทุกข์ก็พ้นสังขาร มีความหมายอันเดียวกันทั้งนั้นไม่ผิด รู้ลมออกเข้าในปัจจุบัน รู้ลมออกเข้าในอดีต รู้ลมออกเข้าในอนาคต รู้ผู้รู้ในปัจจุบัน รู้ผู้รู้ในอดีต รู้ผู้รู้ในอนาคต แล้วไม่ติดข้องอยู่ในผู้รู้ทั้งสามกาล ผู้นั้นก็ดับรอบแล้วในโลกทั้งสามด้วยในตัว อวิชชาและสังขารเป็นต้นก็ดับไป ณ ที่นั้นเอง ไฟโลภ ไฟโกรธ ไฟหลงก็ดับไป ณ ที่นั้นเอง กองทัพธรรมมีกำลังสมดุลด้วยสติปัญญา กองทัพอวิชชาตัณหา อุปาทานเป็นต้นย่อมแตกสลาย ไม่ต้องพูดไปหลายเรื่องหลายแบบก็ได้ พระอาทิตย์ส่องแสงจ้ามืดนั้นนาไม่ได้สั่งลาหายวับไป ณ ที่นั้น

การลาไปวิเวกของหลวงปู่มหา

พอถึงเดือนพฤศจิกายน ๒๔๘๙ นั้นเอง พระอาจารย์มหาบัวก็ดำริจะออกวิเวก โครงการขององค์ท่านจะไม่ไปไกล เพราะจะได้ฟังข่าวสุขทุกข์ของหลวงปู่ทุกประการ จะได้เป็นผู้กลับเข้ากลับออกอยู่ ไม่ไปแบบเตลิดเปิดเปิง และหวังจะได้ธรรมะพิเศษมาศึกษากราบเรียนเพิ่มเข้า เพราะอายุพรรษาก็มากเข้าสิบห้าพรรษาแล้ว และก็อาลัยหลวงปู่เกรงผู้อยู่ข้างหลังจะปฏิบัติในสำนักบกพร่องทำให้หลวงปู่ไม่สะดวกธรรมะทุก ๆ กรณีในสำนัก แต่ลงท้ายก็เลยตกลงใจไป ฝ่ายข้าพเจ้าก็นึกอยากจะไปกับองค์ท่านด้วย หลวงปู่ก็รู้จักแล้ว และหลวงปู่ได้เทศน์อยู่บ่อย ๆ ว่า ใครออกวิเวกปีนี้ กลับมาเมื่อถูกถามไม่ได้ความในด้านภาวนา จะไม่ให้อยู่จำพรรษาด้วยต่อไปในอนาคต ถ้าไปวิเวกจริง ถามก็ต้องได้ความแท้ไม่น้อยก็

ต้องมาก แต่ไปวิวุ่นเป็นส่วนมากเพราะไปเที่ยวเล่นตามสำนักเฉย ๆ

การไปวิเวกในสมัยนั้น ไปในดง ในป่า ในโคก ในดอน ในภูเขาได้ทั้งนั้น เพราะไม่มีสิ่งที่สงสัยกันในการเมือง ขอแต่กล้าหาญไม่กลัวเสือสัตว์ป่านานาชนิดเท่านั้น การไปองค์เดียวเป็นชั้นที่หนึ่ง ไปสององค์เป็นชั้นที่สอง ไปสามองค์เป็นชั้นที่สาม ไปเหลือนั้นอยู่วัดดีกว่า เพราะถือกันว่าวิวุ่นไม่สะดวกได้

มีปัญหาว่าพระอาจารย์มหาบัวนั้น หลวงปู่มั่นก็เกรงว่าจะไปเที่ยวเล่นดอกหรือ จึงปรารภอย่างนั้น แก้ว่าปรารภเพื่อพวกอื่นบุคคลอื่นต่างหาก เพราะปีนั้นจะออกวิเวกหลายพวกอยู่ ครั้นล่วงเวลามาอีกสองสามวัน ท่านอาจารย์มหาขึ้นไปกราบเรียนหลวงปู่มั่นว่า *เกล้านึกจะไปเที่ยววิเวกจะเป็นประการใด และการงานที่จะใช้เกล้าพาหมู่ทำนั้น ยังมีอะไรอยู่บ้างหนอ เกล้าจะพาหมู่ทำเสร็จแล้วจึงจะได้ไป ถ้ามีงานจำเป็นอยู่เกล้าจะรออยู่ก่อน* หลวงปู่ตอบว่า *จีวรกาลเราก็เสร็จแล้ว ฟืนเราก็บริบูรณ์แล้ว แต่บูรณะกุฏิ ซ่อมแซมหลังคาและเอาฟืน เดือนกุมภาพันธ์จึงพากันจัดทำ วาระนี้จะไปก็ไปได้*

พระอาจารย์มหาเรียนว่า *ถ้าไปจะไปวันไหน และทิศทางใดหนอจึงจะวิเวกพอควร* หลวงปู่ตอบว่า *ถ้าสะดวกใจตนจะไปวันไหนก็ได้ ไปทางทิศตะวันออกก็มีที่วิเวกดีพอควรอยู่นะ* แล้วพระอาจารย์มหาก็กราบลากลับกุฏิของตน แต่ไม่ถึงวันจะไป เป็นเพียงไปกราบศึกษาให้หลวงปู่มีสิทธิ วันจะไปจึงไปกราบลาใหม่

ข้าพเจ้าได้สำเหนียกว่า ลูกศิษย์ที่มีครูไปลาอาจารย์เพื่อเที่ยววิเวกเป็นธรรมะลึกซึ้ง เป็นเชิงปรึกษาให้เกียรติอาจารย์ ให้ความเป็นใหญ่ไว้เสมอด้วยเคารพ ไม่ตัดสินเอาแต่ตัวตามอัตโนมัติ เป็น

เยี่ยงอย่างอันดีของฝ่ายปฏิบัติ ไม่ข้ามไม่เกินไม่อวดดีอะไร อาจารย์ก็นักปราชญ์ ลูกศิษย์ก็บัณฑิต สมัยปัจจุบันนี้หาได้ยากแท้ ๆ หนอ เพราะโดยมากลูกศิษย์ตกลงเอาเองหมดแล้ว เป็นเพียงมาลาไปเฉย ๆ บางรายกรุ่นให้อาจารย์อย่างไม่อาย เวลาไปไม่มาลาอีกซ้ำ กลายเป็นปฏิบัติแบบเปรตแบบผีไปอีก ผู้เขียนนึก ๆ แล้วก็น่าสังเวชมาก หลวงปู่มั่นมรณธรรมไปสามสิบปีกว่าเท่านั้น ฝ่ายปฏิบัติทุกวันนี้ไกลกันขนาดไหนหนอ ไม่ต้องกล่าวไปไยในครั้งพุทธกาล เพียงเท่านี้ก็ไกลกันขนาดนี้ แต่ธรรมวินัยนั้นอันเก่าอยู่ผู้ปฏิบัติเลือนลางต่างหาก แต่ก็เป็นเรื่องอจินไตย ถ้าพิจารณาไปก็ฟุ้งซ่าน กล่าวไว้พอได้เทียบเคียงบ้าง

ข้าพเจ้าขอติดตามไปด้วย

กล่าวการไปเที่ยวต่อไป ล่วงมาจากการที่พระอาจารย์มหาไปกราบเรียนศึกษาหลวงปู่มั่นประมาณสามวัน พระอาจารย์มหาก็ไปกราบลาองค์ท่านเตรียมเดินทาง ข้าพเจ้าก็เตรียมพร้อมแล้ว เรียนท่านอาจารย์มหาว่า *กระผมจะต้องขึ้นไปกราบลาหลวงปู่หรือไม่หนอ* พระอาจารย์มหาตอบว่า *ถ้าไปกราบลาแต่ผม มันก็ถูกแต่ผม ส่วนท่านก็ผิด เพราะเรื่องของใครของมัน*

ข้าพเจ้ายิ่งเพิ่มเห็นความเป็นธรรมะระหว่างพระอาจารย์มหายิ่งขึ้นเป็นอันมาก แล้วก็ขึ้นไปกราบลาพร้อมกัน องค์ท่านหลวงปู่ก็ใช้มารยาทอันละมุนละไมแบบเมตตา กราบลาแล้วเตรียมเดินทาง

ไปทางทิศตะวันออกของวัด ตามทางคนบ้างทางเกวียนบ้าง มีป่าดงเป็นทิวแถวมีทุ่งนาสลับเล็กน้อย มุ่งตรงไปวัดป่าบ้านพระคำภู อันเป็นวัดร้างเป็นป่าเต็งรังสูง ๆ ขณะนั้นกำลังหนาวจัดเริ่มเข้า ข้าพเจ้าก็ขอนิสัยกับพระอาจารย์มหา

ท่านให้โอกาสสั่งสอนประทับใจว่า *เออ เดี๋ยวนี้เราออกมาวิเวกไกลจากครูบาอาจารย์ เราทำความเพียรขนาดอยู่วัดมันก็ไม่สมกับคำที่ว่ามาวิเวก เพราะการอยู่วัดก็เป็นธรรมดาของคนมาก ก็ต้องมีงานจุก ๆ จิก ๆ อันนั้นบ้างอันนี้บ้าง นี้สองคนเท่านี้ต้องตัดข้อวัตรให้น้อยลง เพื่อให้มีเวลาภาวนาติดต่อไม่ขาดวรรคไม่ขาดตอน ส่วนน้ำล้างบาตรและน้ำที่ผมจะสรงนั้นให้คุณคอนมาไว้ที่ไหให้เต็ม ส่วนน้ำดื่มน้ำฉันนั้น ขอให้คุณไปตักมาไว้ใส่กาใส่ตุ่มให้เรียบร้อย ส่วนล้างบาตรนั้นโยมเขาตามมาล้างเอง แล้วผมเช็ดใส่ถลกเองคุณจึงเอาไปผึ่งแล้วเก็บไว้ให้เรียบร้อย สรงน้ำก็ดีปัดที่อยู่ปูที่นอนก็ดีผมทำเองที่พักเราก็อยู่ไกลกันพอควรแล้ว คือกุฏิมุงหญ้ากั้นใบไม้ตองกุงปูฟากแคบ ๆ พอดีมุ้ง มอดเจาะมอดไชทั้งฟากและใบตองกั้น และขอให้คุณตั้งใจทำความเพียรนะ ไม่จำเป็นอย่าพูดกับผมนะและอย่าเข้าใจว่าผมรังเกียจ ไปบิณฑบาตผมไม่ให้ท่านรับดอก เพราะท่านสามสี่วันก็จับไข้มันเป็นเรื้อรังมาแต่กลางพรรษา* แล้วก็พักอยู่นั้นเกือบเดือนน้ำใช้น้ำฉันไปตักเอาที่ห้วย เขาทดไว้ไกลจากวัดประมาณสามเส้น ข้าพเจ้าไปคอนมาไว้แต่ตีสี่ตอนกลางคืนงมมืดไปไม่ได้จุดไฟเลยเพราะโคมไฟไม่มี ท่านพาทำเพียรไม่หยุดหย่อน ไม่มีกลางวันกลางคืน แต่ข้าพเจ้ามักจับไข้ตอนเที่ยงหรือบ่ายหนึ่ง หนึ่งชั่วโมงก็สร่าง แต่ปวดหัวอยู่มับ ๆ แต่ฉันได้ไปได้ไม่เพลียนัก สองสามวัน

ครั้งหนึ่งแต่ตอนกลางคืนไม่ค่อยไข้ วันหนึ่งพระอาจารย์มหาเอายาควินินเคลือบน้ำตาลให้ฉัน ก็เลยฉันหกเม็ดทีเดียว หูดับอยู่ทั้งวันเลยไม่ฉันอาหาร ปล่อยให้ยาออกฤทธิ์ คุ้มได้สิบห้าวันไข้อีกอยู่อย่างนั้นแต่ตักน้ำกวาดลานวัด พาไข้เดินจงกรมอีก ไข้แบบนั้นก็มี ถ้าไข้รากสาดมุทะลุแบบนี้ก็คงจะตายกัน

ครั้นพักทำเพียรอยู่นั้นประมาณเกือบเดือน เพราะอาจารย์มหาพาย้ายที่เข้าไปในดง ไกลจากที่พักเดิมประมาณสิบสามเส้น ส่วนน้ำนั้นมาตักเอาที่เก่า ไปบิณฑบาตบ้านพระคำภูตามเดิม เขามาทำร้านให้ปูไม้กลมเล็ก ๆ กว้างพอดีกลด ไกลจากพระอาจารย์มหาประมาณสองเส้น แต่กรรมบันดาลอีก เขาเอาไม้กลมเล็กมาปูต่างฟากให้นั้นมีไม้น้ำเกลี้ยงปนอยู่สองสามท่อน พอพักได้สามสี่วัน หน้าบวมขึ้นเห็นหน่วยตาลูกตาพอริบหรี่ พระอาจารย์มหาหัวเราะแล้วพูดว่า *ยิ่งขี้ร้ายก็ยิ่งเพิ่มตดเหม็น* แล้วองค์ท่านไปตรวจดูร้าน ก็เห็นไม้น้ำเกลี้ยงสองสามท่อน เขาเอามาลาดปูนอนให้ปนกับไม้อื่นอยู่ จึงคุมให้โยมถอดทิ้งเอาใหม่แทน เมื่อพิจารณาแล้ว เขาไม่ได้แกล้งทำเพราะเป็นเวลาใบไม้ร่วง เขาไม่รู้จักว่าไม้อะไร เห็นเกลี้ยงกลมแล้วก็เอากันทั้งทำด่วนด้วย ไม่ได้กั้นไม่ได้มุงอะไรหรอก เช้ามามุ้งก็เปียกกลดก็เปียก ตากกับที่เลย นี้การเที่ยวในสงสารแห่งชาติ ๆ ภพ ๆ มันเป็นอย่างนี้

ด้านภาวนาก็อาจารย์ลมออกเข้าเป็นหลัก รวมหรือไม่รวมก็สะดวกอย่างนั้น จะตีปัญหาไปน้อยมากต่ำสูงจับอันนี้เป็นหลักอยู่นั่นเอง พิจารณาอันอื่นดูว่าไม่อร่อยเท่าพระอาจารย์องค์ลม เว้นไว้แต่เดินจงกรมเท่านั้น จึงตั้งอันอื่นเป็นหลักคือตั้งไว้กับขาก้าว ส่วน

นอนและนั่งต้องลมเป็นหลัก ถ้าพิจารณาอะไรพร้อมกับลมออกเข้าแล้ว ถือว่าชัดในส่วนตัวและไม่สงสัยอีกด้วย ส่วนท่านผู้อื่นนั้นชัดแยบคายด้วยวิธีใด แล้วแต่ของใครของมันไม่คัดค้าน จะสมถะก็เอาลมเป็นหลัก จะวิปัสสนาก็เอาลมเป็นหลัก จะพ้นหรือไม่พ้นตอนใด ๆ ก็เอาลมเป็นหลัก อุบายของใครของมัน อุบายพระบุญทันต่างหาก ความถือว่าเป็นของยากของง่ายย่อมไม่ตรงกันหมด ความอดทนก็มียิ่งมีหย่อนกว่ากัน เมื่อศรัทธาความเชื่อ วิริยะความเพียร สติความระลึกได้ สมาธิตั้งมั่น ปัญญารอบรู้ สมดุลเสมอกันยิ่งในขณะเดียวทั้งห้านี้แล้วในปัจจุบันทันกาล ก็จะเป็นใจเป็นธรรมอันมีกำลังพละพลังไม่มีประมาณแล ผู้ใคร่ครวญธรรมเป็นผู้เจริญตรงกันข้ามเป็นผู้เสื่อมถอย ผู้เพลินในโลกมากจะเป็นผู้เศร้าโศกมาก ผู้เพลินในธรรมมากจะนำความเศร้าโศกออกมากมาย ผู้เห็นภัยในสงสาร ผู้ไม่ไว้ใจในสงสารก็คือผู้ถือกุญแจเปิดประตูพระนิพพานนั้นแล ใจใดไม่ติดอยู่ในผู้รู้เป็นตัวเหตุ ใจนอกเหตุก็ไม่ต้องได้หาใจนั้นแลนามิได้ท่องเที่ยว ใจเดียวธรรมเดียวทรงนอกเหตุ หมดประเภทใจอื่นจะตามหา ใจนั้นข้ามโลกาไปแล้วไม่มีรอยแล ใจใดไม่รู้จักใจ ใจนั้นก็ไปพบแต่ภัย ยิ่งไปเท่าใดก็ยิ่งพบแต่ภัยล้าน ๆ อสงไขยก็ไม่พบสุข

ลาท่านอาจารย์มหาไปวิเวกบ้านโพนงาม

ครั้นพักปฏิบัติอยู่กับพระอาจารย์มหาประมาณสองเดือนแล้ว การจับไข้ก็ยังคืนมาขบถอยู่ไม่พอจะขาดแท้ มันแบบโบราณว่า ไข้พ่อตารังเกียจ ไข้แตงโมกายเย็นกินได้ ไข้หมากไม้กายร้อนกินเย็น ไข้นอนกลางวัน สายัณห์ตะวันบ่ายสามถามกินสมอขามป้อม ไข้ขี้เกียจซักย้อมตากก็ลำบากทางกลิ่นเหม็น เมื่อเป็นดังนี้จำเป็นต้องลาองค์ท่านพรากไปปฏิบัติคนละแห่ง องค์ท่านก็เห็นดีด้วย แล้วองค์ท่านทั้งหัวเราะทั้งพูดว่าให้ออกไปทุ่งทางสกลนคร ให้ไปกางกลดกางมุ้งอยู่กลางทุ่ง เดินจงกรมภาวนาตากแดดอยู่ ชะรอยธาตุขันธ์มันจะชอบอากาศโปร่ง ว่าแล้วองค์ท่านก็หัวเราะอีก ข้าพเจ้าอดไม่ได้ก็เลยหัวเราะไปตาม ดูคำเทศน์ขององค์ท่านขันมาก เป็นคติไปแบบลึก ๆ ชวนให้หวนคิดพิจารณาจับใจ จึงได้จำไว้ไม่ลืมเลย เพราะธรรมดาองค์ท่านปรารภอะไร เป็นอุบายให้ผู้ฟังมีคติทั้งนั้น ไม่ใช่พูดแบบคติโลกล้วน ๆ มีลีลานัยอยู่ในตัว

แบบหยิกแกมหยอกแบบนี้ ถ้าผู้ฟังล้อเข้าไปแบบเลียปากจะถูกศอกกลับหลัง เข่าพร้อมนับสิบไม่ลุก

แบบบรรจงตรงไปตรงมา นี้ก็แบบหนึ่ง แบบนี้จะฝืนกระเบียดหนึ่งไม่ได้ เพราะได้ทุ่มเทแบบบรรจงแล้ว

แบบขู่ทำท่าทำทาง แบบนี้ต้องนิ่งฟังโดยเคารพจะอุทธรณ์หรือพูดแก้ตัวในขณะนั้นไม่ได้ ต้องแก้ความประพฤติของตัวลับหลังท่านหากสังเกตเองว่า ท่านเทศน์เผ็ด ๆ ร้อน ๆ แล้วมันได้ผลไหม

ท่านต้องสังเกตอยู่หลายวัน แต่ผู้ใดโง่ก็เข้าใจว่าท่านไม่สังเกต

แบบปลอบโยนนิ่มนวล แบบนี้มีสองนัย นัยหนึ่งหมดหวังหมดวิชาแล้ว ถ้าไม่นิ่มนวลไว้มันจะเพ่งโทษมาก มันจะเป็นบาป แต่ตัดทิ้งไม่ยอมสอนอีกต่อไป นิ่มนวลแบบหนึ่งยังจะสอนต่อไปอีกอยู่ แบบทำกิริยาขึงอยู่เป็นนิจ แบบนี้เราต้องทำท่าไม่สนใจ ว่าท่านขึงใส่เรา เราทำดีเรื่อยไปหากแก้ตกอยู่ในตัว แบบหนึ่งวางเฉยไม่พูดด้วย แต่ไม่ขึงไม่บึ้ง แบบนี้เราแก้เราไปก็หาย ผู้เขียนได้ยินกับหูที่หลวงปู่มั่นเทศน์ว่า ลูกศิษย์ร้อยคนก็ต้องใช้อุบายร้อยนัย เพราะนิสัยต่างกัน หันมาปรารภจะไปวิเวกคนละแห่ง ให้เหมาะสมกับผู้ใข้เรื้อรัง ครั้นบิณฑบาตฉันเสร็จแล้ว องค์ท่านก็เขียนจดหมายฝากเจ้าตัวผู้จะไปจ่าหน้าซองว่า *ส่งท่านมหาผาน บ้านโพนงาม วัดปริยัติธรรม* เนื้อความในจดหมายว่า

ท่านมหาผานที่นับถือ พระองค์ที่ถวายจดหมายนี้ ออกจากสำนักหลวงปู่มั่นมาวิเวก ต้องการพักวิเวกอยู่ในเขตบ้านนี้บ้างตามสมัยเท่าที่จะเป็นไปได้ และก็มีหวังจะกลับเข้าสำนักเดิมแห่งหลวงปู่มั่นอยู่ ฉะนั้นจงกรุณาให้โยมทำที่พักให้ด้วย เท่าที่เห็นสมควรว่าแห่งใดจะวิเวกพอ

ขอแสดงมาด้วยความนับถือ บัว ป.

รับจดหมายจากพระอาจารย์มหา กราบลาเดินทาง องค์ท่านให้โยมไปส่งประมาณหนึ่งเส้นก็บอกให้โยมกลับ เพราะทางเส้นนี้ได้รู้จักจำได้แล้ว แต่เข้าไปหาหลวงปู่แต่แล้งปีกลายนี้ เดินคนเดียวไปตามสายป่าพอเที่ยงวันก็ถึงเข้าไปกราบท่าน

โอ ตอนนี้ตกไปขออภัยต่อท่านผู้อ่านผู้ฟังบ้าง คือตอนจะ

ออกจากพระอาจารย์มหาบัว ได้กราบวิงวอนองค์ท่านว่า *เมื่อพระ-อาจารย์กลับถึงหลวงปู่มั่นก่อนกระผมกรุณากราบเรียนหลวงปู่ว่า คุณหล้าได้ลาเกล้าไปที่อื่นเพราะเกรงใจเกล้า เพราะสี่ห้าวันจับไข้อีกอันหนึ่งจะลองดีตนว่า จะกล้าเป็นกล้าตายต่อพระศาสนาเพียงไรดังนี้ หรือพระอาจารย์เห็นดีอันใดเหมาะสมตามเป็นจริง ก็แล้วแต่จะกรุณากราบเรียนเทอญ* พระอาจารย์มหาย้อนถามคืนว่า *คุณเห็นประโยชน์ยังไง* จึงให้ผมกราบเรียนหลวงปู่มั่นอย่างนั้น เรียนพระอาจารย์มหาว่า *เพราะเกรงหลวงปู่จะเขกว่า คุณหล้าไปวิเวกกับคุณมหา แล้วแตกหนีจากคุณมหาเพราะไม่ลงคุณมหา ทิฐิมากเหลือเกิน เราจะไม่ให้คุณหล้าอยู่กับเราอีกต่อไปด้วยดังนี้ ก็อาจเป็นได้ครับ* พระอาจารย์ยิ้มแล้วพูด *เออ คุณพูดมีเหตุผลดี ผมจะกราบเรียนหลวงปู่ตามคำสัตย์ของคุณนั้นเอง*

กล่าวต่อเรื่องการไปถึงบ้านโพนงามต่อไปอีก เมื่อถึงแล้วก็ยื่นถวายจดหมายโดยเคารพ แก่ท่านอาจารย์มหาผาน พอท่านอ่านจบแล้ว ท่านก็บอกโยมบิดาของท่านประกาศแก่ญาติโยมโดยด่วน ญาติโยมก็ออกมาสามสิบคน เพราะเป็นเวลาเที่ยงวันเศษ ๆ แล้ว เขาปรึกษากันโดยด่วนว่า เอาท่านไปพักปฏิบัติธรรมที่โคกตุ้ม-นกกระทา อันเป็นผีบังบด ถ้าหลงมาจึงเห็นตุ้ม คือกรงนกกระทาขันแก๊ก ๆ อยู่ มันมีผีดุมากในโคกนั้น แล้วเขาก็ทำกระต๊อบให้มุงฟางกั้นฟาง มีส้วมหลุมตลอดรางปัสสาวะ ทางจงกรมเสร็จในวันนั้น มีน้ำบ่ออยู่ที่นั้นด้วย ไกลบ้านประมาณหนึ่งกิโลเมตร ก็คงจะไม่พอคงเพียงยี่สิบกว่าเส้นเท่านั้น เป็นป่าไม้เต็งรังสูง ๆ ถี่ ๆ ความสะดวกทางบิณฑบาตก็พอเป็นไปได้ บุคคลก็เป็นที่สบายพอควร ส่วนการ

จับไข้นั้น ก็เว้นสองวันสามวันก็เป็นไข้ แต่ฉันก็พอฉันได้ แต่ไม่หาย ปวดหัว วันไหนไข้เขาจะมาเฝ้า ก็ไม่ให้เขามา เขาจะมาฝนยาให้ประจำวัน ก็ไม่ให้เขามา ถึงคราวไข้ก็ไข้อยู่องค์เดียว เป็นเพียงให้เขาเอาหิน กับรากยาไว้ให้ จะฝนเองดอกดังนี้

ส่วนมหาผานเจ็ดประโยคนั้นท่านเป็นธรรมยุต ลูกศิษย์ ท่านเจ้าคุณเทพกวี วัดโพธิสมภรณ์ อุดรธานี มีอุปัชฌาย์เดียวกัน ท่านมาพักเยี่ยมบ้านของท่านเฉย ๆ เป็นวัดร้าง ท่านอยู่กับเด็กชาย ลูกหลานและท่านก็กว้างขวางมาก ท่านให้โยมบิดาของท่านมาปฏิบัติ ตอนเช้า ฉันเสร็จจึงกลับบ้าน ท่านบอกไว้ว่า *วันลงอุโบสถปาริสุทธิ จะมาลงด้วย เพราะผมอยากจะมาต่างวิเวกบ้าง คุณไม่ต้องเข้าไปหา ผมดอก ผมจะออกมาหาเอง* ดังนี้ พอถึงวันท่านก็มาจริง ๆ ไม่ถือ ตนไม่ถืออะไรเลย แต่ท่านกำลังดำริว่า จะสร้างรั้ววัดด้วยไม้เป็น เสาเลื่อยเอง

ด้านภาวนาก็ลมหายใจออกเข้าเป็นหลักตามเคย บางวันก็ แผ่เมตตาพร้อมกับลมออกเข้า น้อมลงถึงธรรมอันไม่มีเวรไม่มีภัย ด้านจิตใจก็ไม่มีความกลัวมาเป็นเจ้าหัวใจได้เลย พักอยู่ประมาณ สี่วัน ก็มีเสือมาเข้าบ้านเขาสองตัวเป็นคู่กันมา มาจากทิศตะวันออก ล่องชายเขา ร้องสลับกันตามทางชายเขามาตรงบ้านเขา ประมาณ ห้าทุ่มติด ๆ กันห้าวัน แต่พอถึงชายบ้านแล้วก็หยุดเสียงเงียบ ไม่รู้ว่า มันไปไหน และประมาณตีสาม ก็ร้องสลับกันจากตีนบ้านออกไป เป็นลำดับ ตามสายที่มันเข้ามา ร้องแบบบรรจงไม่หวาดเสียวเลย ไกลจากที่พักไปประมาณสิบเส้น ร้องขาเข้าก็ไกลกว่านั้นประมาณ ยี่สิบเส้น แต่ใกล้เข้ามาทุกที ร้องขาออกก็ค่อยไกลไปทุกที ตอนเช้า

เขาตามมาเอาข้าวเศษเหลือฉัน เขาเล่าว่า ชาวบ้านเขาวิจารณ์กันว่า แต่ก่อนไม่ได้ยินแบบนี้ นี้อาจหาญเหลือเกินร้องเข้ามาแบบบรรจง ร้องทั้งสองตัว สลับเสียงกันตามทางตรงเข้ามาหาบ้านด้วย ชะรอยจะเป็นด้วยพระคุณเจ้ามาอยู่ที่ผีมันหวง แล้วมันบันดาลแสดงอภินิหารให้กลัว ก็อาจเป็นได้นะครับ

ตอบเขาว่า เออ ตั้งใจฟังให้ดีอาตมาจะอธิบายให้ฟัง คือขณะนี้เป็นเดือนฤดูหนาวอยู่ และปีนี้ก็หนาวจัดมากกว่าทุกปี น้ำเกือบจะแข็ง แกงที่พวกโยมห่อใส่บาตร อาตมาเปิดฉันมันจับก้อนเป็นเม็ดเป็นกลุ่ม ๆ เป็นจุด ๆ ถ้าปีไหนหนาวจัดเสือก็เพลิน โบราณอีสานกล่าวว่า ปีไหนฝนจะดีเสือก็ร้องเพลิน ธาตุของเสือนั้นชอบหนาว ธาตุของแมวก็เช่นกัน มันไม่ใช่ผี ๆ สาง ๆ อะไรบันดาลดอก และโบราณกล่าวย้ำว่า เสือร้องเพลินฝนจะดีในปีหน้า และปีที่แล้วมานี้นะฝนก็ดีด้วย และก็อีกเรื่องธรรมดาสัตว์เมื่ออารมณ์ของจิตใจนึกเพลิน ก็แสดงความเพลินออกมา ไม่ท่าหนึ่งก็ท่าหนึ่งให้จนได้ แต่มนุษย์เรามีหลายท่า ผิวปากบ้าง รำบ้าง ฟ้อนบ้าง เป็นต้น

เมื่ออธิบายให้เขาฟังดังนี้แล้ว ก็สังเกตไป และก็ได้ผลเขาก็เลยหยุดสนใจในเรื่องเสือร้องทั้งชาวบ้าน ภาษาสัตว์ปากมีมันก็ร้องไปเท่านั้น

เสือตัวร้าย คือ เสือหลง

พิจารณาน้อมเข้ามาภายในส่วนตัวแล้ว เสือกิเลสมันตั้งบ้านตั้งเมืองอยู่รอบเมืองจิตเมืองใจ อรหัตมรรค อรหัตผลจำพวกเดียวจึงจะปราบมันให้ชนะราบคาบได้ เมื่อยังมีชาติภพอยู่เพียงใด ก็เท่ากับว่ายังมีเสือสิงห์งูหรือภัย ๆ อยู่ตราบนั้น ความหลงอันเดียวเป็นแม่ทัพให้ท่องเที่ยวอยู่ในสงสาร เสือตัวหลง ๆ เป็นเสือตัวที่ร้ายกาจ อันนอนเนื่องอยู่ในขันธสันดาน วิปัสสนาปัญญาญาณอันถ่องแท้เท่านั้นจึงจักสามารถขับได้ไล่หนี เพียงสมาธิล้วน ๆ ก็เท่ากับว่ารึ้นและยุงเท่านั้น ไปกัดมัน มันก็นอนอยู่ในมุ้งตามสบายไม่สะท้านเลย ปัญญาสัมมาทิฏฐิเป็นแม่เหล็กของมรรคทั้งหลาย เมื่อสัมมาทิฏฐิข้อต้นเห็นชอบแล้ว หากเป็นแม่เหล็กดึงดูดสังกัปโป วาจา กัมมันโต อาชีโว วายาโม สติ สมาธิ มาอยู่ในวงแขนเอง ไม่ต้องสงสัยส่งส่ายไปทางอื่นก็ได้ เพราะเป็นโทรศัพท์สายเดียวกันก็ว่าเป็นนายกของมรรคของผลก็ได้ไม่ผิด เพราะมรรคกับผลเชื่อมกันอยู่ในตัวแล้ว คล้ายหนังกับเนื้อ เพราะให้ผลไม่เลือกกาล ไม่เลือกเวลา สติปัญญาจะรู้เท่าหรือไม่ก็ตาม เป็นจริงอยู่อย่างนั้น ความจริงไม่หนีจากความจริงทั้งเหตุและผล

ท่านผู้ใดสงสัยในเรื่องของมรรค ๆ ผล ๆ แล้วจะปฏิบัติธรรมลำบากใจมาก เหตุกับผล พืช ผลของพืช กรรมผลของกรรม เหตุผลของเหตุ กิริยา ผลของกิริยา ก็มีความหมายอันเดียวกันทั้งนั้นแต่จะไปทางดีหรือชั่วชั้นไหน ๆ ต้องขึ้นอยู่กับ มรรค เหตุ พืช กรรม

กิริยา เจตนาเป็นประมาณ จะรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ไม่เป็นปัญหา เป็นวิสัยของปราชญ์ผู้จะรู้ได้โดยเฉพาะ เพราะตาปัญญาของปราชญ์แท้รู้อันใดไม่มีพลาด ถึงจะพลาดบ้างก็มีประตูแก้ได้ ไม่ถึงกับนับสิบไม่ลุก ฉะนั้น ธรรมแท้ธรรมละเอียด จึงไม่ขึ้นอยู่กับเมืองเดาด้น นักปราชญ์จึงยอมเคารพธรรมไม่จืดจาง จึงไม่ยืนยันว่าธรรมเป็นตน ตนเป็นธรรม เพราะเกรงจะตีตนเสมอธรรม เทิดธรรมไว้สูงกว่าตัวเสมอ ๆ แม้พระบรมศาสดาก็ยอมเคารพธรรม ไม่ตีตนเสมอธรรม เป็นแต่ใช้คำว่ารู้ธรรมเรียงธรรมจำแนกธรรม ถ้าธรรมไม่มีอยู่ก่อนพระองค์ พระองค์จะรู้ได้อย่างไร จะเรียงได้อย่างไร จะจำแนกได้อย่างไร ข้อนี้เป็นของควรคิด มิฉะนั้นจะสำคัญว่าธรรมเป็นตน ตนเป็นธรรม จะตีตนเสมอธรรม จะตีธรรมเสมอตน จะไม่มีวันละมานะความถือตัวได้ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม ก็จะหัวเราะและเย้ยหยัน สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องน้อมเข้ามาสอนตนสอนใจทั้งนั้น ถ้ามุ่งแต่เป็นภาระน้อมออกนอกสอนผู้อื่นโดยถ่ายเดียว ก็ขาดเมตตาตน เมื่อขาดเมตตาตน แล้วจะเมตตาต่อท่านผู้อื่นอย่างไรได้ เพราะไม่มีทุนจะเอาทุนที่ไหนไปจ่าย ถ้ายืมไปจ่าย ดอกเบี้ยก็ท่วมทับถมมากขึ้นทวีหาไม่ทัน

หันมาเล่าเรื่องพักวิเวกอยู่ในที่ใด ๆ อันไม่ใช่สำนักบริบูรณ์ในเครื่องใช้สอยก็ต้องเอาความพอใจออกหน้า เป็นต้นว่า การซักการย้อมผ้า เครื่องบ่มซักผ้าก็ต้องใช้ชามกะละมังใบเล็ก หม้อต้มแก่นขนุนก็ต้องหม้อดินธรรมดา แต่ฟืนนั้นไม่อด เอาที่ไหนก็พอได้ น้ำก็ไม่อด เพราะสมัยนั้นจะอัตคัดบ้างก็แต่เครื่องใช้ การต้มแก่นขนุนต้องต้มหลาย ๆ หม้อ หม้อหนึ่งก็ได้สังฆาฏิผืนหนึ่งเท่านั้น และ

ต้องต้มหลาย ๆ ครั้งด้วย จึงจะเสร็จแต่ละครั้งของการซักย้อม แต่วิเวกวังเวงดีไม่ได้เกี่ยวกับผู้กับคนดี เรื่องน้ำร้อนตอนตะวันบ่าย ก็ไม่ต้องถามหาดอก ยาสีฟันก็คือไม้ชำระฟันที่ทุบตีตอกเอาไม้โกทา นั้นเอง ตื่นนอนเวลาเช้ามืดตีสาม ล้างหน้า บ้วนปาก ล้างปาก ล้างฟัน อมน้ำเข้าแล้ว ก็เอานิ้วมือเข้าสีฟันแล้วก็เสร็จกัน ยาสีฟันชนิดหลอด หรือชนิดผงไม่ต้องถามหา ผ้าห่มหนาวก็คือผ้าสังฆาฏินั้นเอง อุ่นหรือไม่อุ่นก็หมดหวังเท่านั้นกับจีวรผืนเดียว ผ้าอาบ ผ้าปูนอน ผ้าคลุมหมอนก็ผืนเดียวกัน บ่ายสามตอนกลางวันต้องปัดกวาดให้เสร็จ รีบสรงน้ำ รีบเข้าทางจงกรม แม้ผ้าเช็ดตัวเช็ดหน้าก็ผืนเดียวกับผ้าอาบผ้าเช็ดบาตรนั้นแหละ

ชีวิตพระป่า

สมัยนั้นญาติโยมเข้าไปหาพระ ต้องการธรรมกุศลผลบุญจริง ๆ ไม่มีมายาสาไถยไปทางอบายมุข ผู้หวังอบายมุขไม่กล้าเข้าหาพระซ้ำ ทุกวันนี้สารพัดแล้ว ผู้เป็นหัวหน้าสำนักก็ตับจะแตกตาย แต่ผู้หวังอุทิศต่อมรรค ผล นิพพาน มีอยู่ ทั้งเพศฆราวาสทั้งเพศสมณะปะปนกันอยู่พอประทัง จึงพอหายใจได้บ้าง ถึงอย่างนั้นก็ยังจะกลายเป็นหลุมถ่านเพลิงไปทั่วทั้งโลก อุปสรรคเป็นยาวิเศษ เป็นตัวเหตุตัวผลให้ปวงปราชญ์ไม่สงสัย ในคำที่ว่าโลก ๆ ทั้งโลกอดีต ทั้งโลกอนาคต ทั้งโลกปัจจุบันด้วย เป็นการช่วยเสริมให้ระอาให้หน่ายให้คลายให้หลุดพ้น จากความหลงความเข้าใจผิดของตน ๆ

ที่เคยหลงเคยเข้าใจผิดมาเป็นเวลาช้านมนาน เจตนาและสติปัญญา ย่อมโอนไป เอนไป น้อมไปในธรรมอันไม่ตาย ศรัทธาเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ ปัญญารอบรู้สิ่งที่ควรรู้ เช่น รู้ว่าสังขารเป็นทุกข์อย่างยิ่ง เป็นต้น ศรัทธาและปัญญาส่วนนี้ ก็รวมพลเป็นมิตรกัน พร้อมทั้ง วิริยะ สติ สมาธิ เชือกที่ผูกมัดรัดรึงไว้ เส้นหลง ๆ ใหล ๆ หลำ ๆ ก็ขาดกระเด็น ผูกไว้ไม่อยู่เลย ธรรมอันนี้เป็นของจริง เป็นอริยสัจธรรม ฝ่ายอริยมรรค อริยนิโรธสัจจะ ไม่ใช่ของปุถุชนอันยังหนาแน่นด้วยกิเลส

ขณะที่พักอยู่บ้านโพนงามป่าแกมดงนั้น เขามาทอดบังสุกุลตามประสาของเขา เมื่อรับของเขาโดยเคารพ ตามมารยาทวิธีของกองบังสุกุลแล้วให้พรเขาย่อ ๆ แล้ว ได้อธิบายให้รู้จักความหมายว่า *อาตมารับโดยเคารพแล้ว จะถวายต่อโดยเคารพ ขอให้ญาติโยมพลิกใจอนุโมทนาเป็นบุญต่อสองครั้ง คือให้เอาไปถวายพระอาจารย์มหาผาน ที่วัดของพวกเรานี้เทอญ อาตมาจะเอาไว้เพียงเทียนไขเล็กน้อยและไม้ขีดไฟสามกลักเท่านั้น ในที่นี้มิได้หวังว่าจะอวดมักน้อยอวดสันโดษอะไรดอก เพราะเหตุว่าบริขารผ้าผ่อนสไบอะไร ๆ ก็บริบูรณ์มาจากหลวงปู่มั่นและอาจารย์มหาบัวแล้ว เพราะจะพะรุงพะรังในการเดินทาง ส่วนมูลค่าก็ไม่จำเป็นต้องตามส่ง เพราะพวกเราเป็นบ้านป่า คมนาคมไม่สะดวก ขึ้นเขาลงห้วย การไป ๆ มา ๆ ก็ด้วยฝีเท้าขลุกขลัก กว่าจะถึงแต่ละบ้าน ก็กินเวลาครึ่งวันหรือตั้งวัน ๆ มูลค่านี้จงเอาไปช่วยรั้ววัด ของพระอาจารย์มหาผานโดยเคารพเสียเถิดโยมเอ๋ย*

เมื่อปรารภกันอันมีเหตุผลพอแล้ว ก็หมดปัญหากันและกัน

ไปโดยสุภาพเรียบร้อยดี แล้วก็พักวิเวกอยู่ที่นั้นต่อไป เวลาของวันและชีวาก็ล่วงไปได้ยี่สิบแปดวัน จะย่างเข้าครบเดือน ก็ลาท่านอาจารย์มหาผานและญาติโยมจะไปถ้ำพระเวส ท่านเหล่านั้นก็ไม่อยากจะให้ไปง่าย เพราะอยากจะให้ผีที่มันหวงดินตอนนั้นหนีเสียก่อน ตอบเขาว่า *อาตมาอยู่นี้ไม่ได้เห็นมันสักทีดอก กรงนกกระทาของผีก็ไม่เห็นมี และอาตมาก็อยู่พอคุ้มค่าร้านพักกระต๊อบของพวกญาติโยมแล้ว เพราะจะจวนเวลาไปวิเวกในถ้ำ เพราะนึกถึงถ้ำอยู่ กุศลผลบุญอันใดที่พวกญาติโยมได้สร้างไว้แล้ว ในภพก่อน ๆ ก็ดี ปัจจุบันนี้ก็ดี จะสร้างต่อไปก็ดี ขอจงภิญโญยิ่งจนถึงที่สุดทุกข์โดยชอบ ตามความประสงค์อยู่ทุกเมื่อเทอญ*

แท้จริงเขาปฏิบัติดีพอควร บิณฑบาตหมกห่อใส่บาตรเรียบไม่ต้องตามมาส่งที่วัดเป็นปัจฉาภัต ห่าง ๆ จึงตามมาเป็นบางครั้ง การฉันก็ฉันรวมทั้งหวานและคาว อยู่คนเดียวยิ่งประหยัดข้อวัตร เพราะหมดที่อาศัยเกรงจะวิบัติมาก พอใจเองไม่ได้บังคับมัน มันเป็นเองแท้จริง ธรรมเนียมชาวโลกผู้ใจสูง เมื่อเห็นพระไปวิเวกองค์เดียว เขาย่อมวิจารณ์และสังเกตว่า ไปปฏิบัติธรรมแท้หรือเพื่อแสวงหาอามิสหนอ การไปคนเดียวต้องปฏิบัติรักษาหลาย ๆ ด้าน มิฉะนั้นแล้ว ทำให้เขาติเตียนวงศ์ฝ่ายปฏิบัติ เรื่องนินทาเป็นเรื่องโลกก็จริง แต่เป็นเรื่องจะปฏิบัติรักษาในสิ่งที่เหลือวิสัย มิฉะนั้นแล้วจะเหลิงเจิ้งไปหมดไม่มีขอบเขตได้โดยแท้ กุลบุตรกุลธิดาผู้จะเดินทางตามหลัง ก็ไม่มีอันใดจะได้ถือเอาไว้เป็นแบบฉบับ กลายเป็นศิษย์ไม่มีครูอีก แปลว่า ไม่เรียนตามเพ่อก่อตามครู ผู้ประมาทพ่อแม่ ประมาทครูบาอาจารย์เป็นผู้อกตัญญู ผู้นั้นนับวันจะเสื่อม

ทรามลงทุกที เหมือนพระจันทร์ในวันข้างแรมนั้นเอง จึงเป็นของควรคิดอยู่ทั้งนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามิใช่ศาสดาจารย์กรรมฐานหัวตอ สั่งและสอนให้ครอบคลุมทุกด้าน เป็นพุทธศาสนาที่บริบูรณ์พร้อมมูลทุก ๆ ประการ กว่าศาสนาใด ๆ ทั้งในโลกนี้และโลกหน้าและโลกอดีตและโลกปัจจุบันด้วย ไม่มีศาสนาใด ๆ จะทันเทียบถึงได้ผูกขาดจองขาดอยู่ทุกเมื่อด้วย และก็ไม่ได้เขียนเข้าข้างตัว เขียนเข้าข้างธรรม แต่ผู้มีธรรมเป็นหลักจึงจะรู้จักยินดีเคารพรัก ปฏิบัตินับถือพระพุทธศาสนาได้ เพราะพระพุทธศาสนา ธรรมศาสนาสังฆศาสนา สอนให้ฝังลงหยั่งลงที่ใจแต่ละหัวใจอันลึกซึ้งลงไม่มีประมาณเลย แผ่นดินภายนอกหนาสองแสนสี่หมื่นโยชน์ยังมีประมาณอยู่ คุณของพุทธ ธรรม สงฆ์ ที่เรียกว่าคุณของพระพุทธศาสนานี้หาประมาณบ่มิได้ จะย่นลงมาหาผู้รู้รู้สักเพียงใดก็ตาม อันรู้ดีรู้ชอบรู้พ้นจากกิเลสทั้งปวงก็ตาม ก็ไม่มีประมาณอีก ไม่เป็นวิสัยที่เอาเครื่องตวงในโลกสมมติ โลกบัญญัติมาวัดมาตวงผ่าศูนย์ขอบศูนย์กลางได้ ย้อนกลับคืนมาการลาจากที่พักป่าบ้านโพนงาม มอบหมายสิ่งที่เขาเอามาให้ใช้ทุก ๆ ประการ ฉันเช้าเสร็จแล้ว ก็เตรียมเดินทางไปทิศตะวันออกตามชายเขา เขาไปส่งพอเป็นพิธี เพราะทางนี้เคยผ่านตอนแล้งปีกลายที่ไปหาหลวงปู่มั่นแล้ว

พบพระอาจารย์ฝั้น

แท้จริง วันออกเดินทางนี้ก็จับไข้อยู่บ้างแล้ว แต่ไม่เล่าให้เขาฟัง เพราะเกรงว่าเขาจะเป็นอารมณ์ด้วย พอเขากลับก็ตั้งหน้าภาวนาเดินตามชายเขา นกโพระดกร้องส่งเสียง ใบไม้ร่วงจนโปร่งข้างบน ไม่ได้กังวลตั้งใจภาวนาพร้อมขาก้าวเดิน ทั้งจับไข้ทั้งเดินภาวนาไปตามไหล่เขา นกดุเหว่าร้องเสียงดังก้องได้ยินไกล เดินทางไปได้ถึงห้าโมงเย็นเศษ ๆ จนถึงเขตบ้านนานกเค้า พบพระอาจารย์เจ้าองค์สำคัญ คือ พระอาจารย์ฝั้น วัดป่าธาตุนาเวง ท่านกำลังเดินทางมากับพระสามสี่องค์ ท่านประสงค์จะไปถ้ำผาแด่น มีทหารสองคนตามส่งท่าน ท่านถามว่า *อ้าว จะไปไหน ใครบ้างอยู่กับพระอาจารย์ใหญ่ ทำไมจึงหนีออกจากท่านมาคนละทิศละทาง* นั่งคุกเข่าลงกับพื้น พร้อมทั้งประนมมือกราบเรียนท่านรวบรัดเอาแต่ใจความ ท่านจึงกล่าวว่า *"เออ วันนี้คุณเดินทางตลอดวันทั้งไข้ไม่สร่าง เห็นใจมาก จงไปพักวัดธาตุนาเวงก่อนนะ เดี๋ยวนี้วัดไม่มีพระ ผมจะให้ทหารสองคนนี้กลับไปส่งเดี๋ยวนี้แหละ จากนี้ไปถ้ำผาแด่น ผมไปกับพระก็ได้ ทหารเอ๋ย ตอนพรุ่งนี้เช้าให้สิบโทอัมพรมาฉีดยาให้พระนะ หายแล้วจึงไปวิเวกต่อไป"*

ขณะนั้น เวลาสายัณห์ตะวันเย็นริบหรี่ลงลับขอบฟ้าแล้ว ทหารสองคนก็มารับเอาบริขาร คนหนึ่งสะพายบาตร คนหนึ่งแบกกลดพร้อมทั้งถือเอากาน้ำ กราบลาท่านกับพื้นดินแล้ว ก็ผินหลังใส่กันต่างพวกก็ต่างไป คือ องค์ท่านไปทางทิศใต้กับพระ ข้าพเจ้ากับ

ทหารไปทางทิศเหนือ ข้าพเจ้าก็จับไข้อยู่อย่างนั้น ทางไกลประมาณสิบกิโลเมตร เดินทางลัดตัดตรงหนทางเท่าหนทางหนู ไฟก็ไม่มี มืดไม่เห็นเท้าว่าจะเหยียบอะไร เสี่ยงบุญเสี่ยงกรรมแล้วภาวนาเมตตาเดิน เพราะเกรงจะเหยียบงู พอถึงธาตุนาเวงก็เกือบสามทุ่ม ทหารส่งขึ้นกุฏิแล้วเขาก็ไปพักที่พักเขา พอประมาณสี่ทุ่มไข้ก็สร่างบ้าง แต่หัวยังปวดหมับ ๆ อยู่ พอปรากฏบ้างเล็กน้อย

วันนั้นภาวนานอนมิได้นั่ง แต่ก็ไม่หลับง่าย รุ่งเช้าตรวจดูน้ำใช้น้ำฉันยังมีบริบูรณ์อยู่ กวาดลานวัดอ้อมกุฏิ ก็พอดีถึงเวลาภิกขาจารกลับจากบิณฑบาต โยมใบตามมา เอายาเม็ดมาสิบเอ็ดเม็ด สิบโทอัมพรสั่งมาว่า ให้ฉันครั้งละสองเม็ดวันละสองเวลา ก่อนหรือหลังอาหารก็ได้ พักอยู่นั้นหกเจ็ดวันไข้ก็หายขาด เบาตนเบาตัว มากแข็งแรงขึ้นโดยรวดเร็วมาก รับอาหารก็มีรสชาติดี แม้ยาสิบเอ็ดเม็ด ก็หมดเพียงแปดเก้าเม็ดเท่านั้น ความตั้งใจของหมอถ้าฉันยานั้นหมดไม่หายเขาจึงจะฉีด ถ้าทั้งฉันทั้งฉีดมันแรงเกินไป

พักอยู่นั้นอีกรวมทั้งหมดเป็นสิบเอ็ดวัน สังเกตธาตุขันธ์ก็แข็งแรงขึ้นมามากแล้ว เหมือนไม่ได้ไข้สักทีแล้วก็ลาโยมว่า *อาตมาจะลาไปถ้ำพระเวส* โยมใบร้องขึ้นว่า *รักษาหายแล้วหนีไปละทีนี้* ข้าพเจ้าทั้งตอบทั้งหัวเราะเขา ตอบว่า *อาตมาเป็นผู้ต้องหาหลวงปู่มั่นอยู่ คือองค์ท่านเทศน์หนักแน่นว่า ใครไปวิเวกกลับมา ถามภาวนาไม่ได้ความจะเขกหนีไม่ให้อยู่จำพรรษาด้วย เพราะไปเที่ยวเล่นเฉย ๆ และพระอาจารย์ฝั้นก็บอกไว้ว่า หายจากไข้แล้วจึงไปเที่ยววิเวกอีกต่อไป ดังนี้โยมเอ๋ย อาตมาไปวิเวกในถ้ำในเขาในป่าในดงองค์เดียว อาตมาก็ได้บุญ โยมก็ได้ด้วย ไม่เสียประโยชน์ทั้งสองทาง หลวงปู่มั่น*

ได้ทราบข่าวว่า อาตมาพักวิเวกเล่นอยู่ตามวัดเฉย ๆ ก็เป็นเหตุให้หลวงปู่พิจารณาว่า อาตมาบิดพลิ้วต่อข้อวัตรครูบาอาจารย์เฉย ๆ มาลอบซ่อนตัวอยู่ ไม่เห็นกล้าเป็นกล้าตายอะไร อาตมาก็ถูกเข่นองค์ท่านก็ไม่รับไว้สอนเลย ตัดหนทางอาตมาอีกด้วย โยมตอบว่า *ถ้ากระนั้นก็เป็นอันว่าไปได้แล้ว* จงแผ่เมตตาถึงพวกข้าน้อยบ้าง

ครั้นได้วันใหม่ฉันเสร็จก็ออกเดินทาง ถึงบ้านโคกค่ำพอดีพักวัดป่า เช้าฉันเสร็จเดินทางต่อ ค่ำถึงอำเภอนาแก แต่ยังเดินต่อไปอยู่ พักเถียงนาเขาเป็นเวลาหนึ่งทุ่มพอดี น้ำมิได้อาบมิได้ดื่มมิได้ล้างเท้า ตอนกลางคืนหนาวจัด ห่มผ้าเพียงแข้งไม่ปกเท้าเพราะเท้ามิได้ล้าง ทนหนาวเอา เช้าได้เวลา ไม่มีน้ำล้างหน้าและบ้วนปากเลย เอามือถูตาแล้วเข้าไปบิณฑบาตบ้านดู่ ฉันเสร็จเดินทางต่อถึงวัด-ป่าอ้อมแก้วธาตุพนม พักสองคืนแล้วไปวัดป่าเมืองเว พักหนึ่งคืน เดินทางต่อพักวัดเก่า ๆ โบราณเป็นวัดร้าง เขาว่ามีผีดุหนึ่งคืน รุ่งเช้าบิณฑบาตฉันเสร็จเดินทางต่อ พักวัดป่าบ้านหนองห้างหนึ่งคืน เช้าฉันเสร็จเดินทางต่อ พักบ้านนาโสก ได้รับข่าวว่าหลวงตามิ่งไปอยู่ถ้ำพระเวสก่อนแล้ว โยมบ้านนาโสกพาไปหาถ้ำ และพระอาจารย์สนก็พาไปหา ตกลงได้ถ้ำมะเขือจวนค่ำแล้ว จากถ้ำมะเขือไปหาถ้ำพระ-อาจารย์สนไกลประมาณสี่สิบเส้น ตกลงจำเป็นก็ต้องพักถ้ำมะเขือแล้วสัญญากันว่า พรุ่งนี้เช้าไปบิณฑบาตลัดกันที่ป่าละเมาะ อันไกลจากที่พักประมาณกิโลเมตร โยมเขาจะมาลัดใส่บาตรที่นั้น ว่าแล้วพระอาจารย์สนก็กลับถ้ำท่าน โยมก็กลับบ้านโยม คงราวสองทุ่มจะถึงบ้าน

ยังแต่เราอยู่คนเดียวเปลี่ยวที่สุด ไฟจุดก็ไม่มี เทียนก็ไม่มี อนิจจา

สรรพทุกขาในส่วนกายา แต่จิตใจนั้นนาขณะนั้นอยู่ธรรมดาเฉย ๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์เลย ไม่ได้กางกลด แผ่นดินเอียงเหมือนจอมปลวก นั่งไม่ได้หน้าจะคว่ำลง ตั้งแต่มันเป็นแผ่นดินแผ่นหินมาตั้งแต่กกุสันโธมาจนบัดนี้ คงไม่มีพระเณรองค์ใดไปเป็นผีบ้าภาวนาอยู่ที่นั้น นึกขึ้นมาแล้วก็น่าขำ ๆ หมดหนทางก็เอาผ้าอาบน้ำปู วันนั้นไม่ได้สรงน้ำอีกซ้ำ ปูกับพื้นดินเอียง ๆ นอนผินหัวไปทางทิศใต้ เอาห่อผ้าสังฆาฏิมาหนุน บาตรตั้งไม่ได้ ต้องผูกมัดติดกับต้นไม้ กลดก็สอดเข้ากับกอไม้ทั้งปลอกเพราะไม่ได้กาง เวลานอนเอาศอกทางขวางัดไว้ กำหนดลมหายใจพร้อม ปรากฏว่านอนไม่หลับเลย ตาใสแจ๋วตลอดรุ่ง อันนี้ก็เป็นภาพพจน์ส่วนตัวอันหนึ่ง นึกเห็นคราวใดน่าหัวเราะตนมาก และก็เป็นเครื่องเพิ่มความเข็ดหลาบในสงสารอยู่แบบไม่เสียธรรม กลายเป็นอตีตังสญาณ ญาณในส่วนอดีตไปในตัว เป็นพยานในส่วนปัจจุบันและอนาคตได้ไม่สงสัย

อดีต อนาคต เป็นเมืองขึ้นของปัจจุบัน

บุคคลไม่เห็นกองทุกข์ชัดด้วยตนเองในปัจจุบัน อดีต อนาคต ให้เสมอภาคด้วยตนเองชัดแล้ว ไฉนความเพลินในสงสารจึงจะลดลงได้ เมื่อความเพลินในสงสารไม่ลดลง ตัณหาความทะเยอทะยานก็ไม่ลดลง ทุกข์ทางใจก็ไม่ลดลง การเดินมรรคทางปัญญามรรคภาวนาวิปัสสนาญาณก็ไม่ดูด นิโรธธรรมอันดับตัณหาดับทุกข์ทางใจก็ไม่กระจ่าง คล้ายกับคนตาฟางเดินทาง แม้จะไปในรถในเรือ

ก็มองเห็นอะไรไม่ถนัดโดยส่วนตัวได้ อดีตอนาคตทางพระพุทธศาสนาไม่ใช่ว่าจะเป็นของไม่มีค่าเหลิงเจิ้งไปหมดโดยส่วนเดียว อดีตที่เป็นประโยชน์ก็จะได้เอามาเป็นเยี่ยงอย่างในทางดี ที่ไม่เป็นประโยชน์ก็จะได้เข็ดหลาบเว้น แม้อนาคตที่ตั้งสัตย์ไว้ สิ่งที่เป็นประโยชน์ก็จะได้เตรียมรักษาไว้ สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ก็จะได้เว้น เช่น เราเดินทาง แม้ขาเราจะยังไม่ก้าวไปถึงก็ตาม ก็ต้องเห็นที่จะก้าวที่จะเหยียบล่วงหน้าก่อนก้าวไป ผู้ปฏิบัติธรรมเพื่อหลุดเพื่อพ้นจากความหลงและความเข้าใจผิดอันมืนงง ไม่โยงอดีต อนาคตเป็นพยานกันในปัจจุบันพลันด่วนให้ชัดแจ้ง แม้จะมีนิสัยวาสนาเป็นสุกขวิปัสสโกก็ตาม ก็ต้องบริบูรณ์ด้วยญาณสาม อตีตังสญาณ ญาณในส่วนอดีต อนาคตังสญาณ ญาณในส่วนอนาคต ปัจจุปันนังสญาณ ญาณในส่วนปัจจุบัน ยกอุทาหรณ์ เช่น เห็นไตรลักษณ์ในปัจจุบันชัด ไตรลักษณ์ในอดีต อนาคตก็มาเป็นพยานกันเสมอภาค เมื่อมีพยานสองปากมิใช่พยานเท็จ ปัจจุบันก็ตัดสินพร้อมทั้งเป็นพยานเพิ่มเข้าอีกอยู่ในตัว ไม่ว่าจะไปในทางดีหรือทางชั่ว โลกิยะหรือโลกุตตระ อดีต อนาคตย่อมเป็นเมืองขึ้นของปัจจุบันทั้งนั้น เว้นอรหันต์เสีย เพราะพระอรหันต์ไม่ติดข้องอยู่ในกาลทั้งสาม แม้จะเอากาลทั้งสามมาใช้อยู่แล้ว แต่ก็ใช้แบบไม่ติด น้ำค้างบนใบบัว แต่ไม่ติดใบบัว ถึงน้ำจะตกออกจากใบบัว น้ำก็หาได้เป็นกังวลในใบบัวไม่ ใบบัวก็มิได้ยืนยันว่าหนักมากเพราะน้ำมาค้างเรา และก็ไม่ยืนยันว่าเบาแล้วเพราะน้ำตกออกไปจากเรา

ย้อนคืนมาแก้ปัญหาที่ยังค้างแขวนอยู่ มิปัญหาว่า อดีต อนาคตก็คือปัจจุบันนั้นเองไปร้องเรียกเชื้อเชิญก็จริงอยู่ แต่ขยายตนเองออก

ให้เป็นสามธรรมาสน์กับปัจจุบันโยงกันเข้าลงรอยกัน เพราะไม่ถือว่าเป็นของยากและหนักใจ และถือว่าเทศน์ให้ตนฟังด้วยไม่หวังเอาคะแนนใด ๆ ในโลกภายนอกด้วย เมื่อปัจจุบันกาลแตกฉานในนิทานของเจ้าตัวอยู่แล้ว อดีต อนาคต ก็ต้องรู้เท่าทันเทียมถึง เลยกลายเป็นเรื่องเล็กน้อยและขบให้แตกได้ทันท่วงทีง่ายดายโดยด่วน

ถ้ำอัตตกิลมถานุโยค

หวนมาปรารภติดต่อการเดินทางต่อไป เช้าพอได้เวลาก็ออกมาจากถ้ำมะเขือ อันเป็นถ้ำทรมานอัตตกิลมถานุโยค นอนได้เอาศอกขวาสักดินค้ำไว้ตลอดรุ่งนั้น มาลัดที่บิณฑบาตพระอาจารย์สนฉันเสร็จแล้วล้างบาตรเสร็จเรียบร้อย เรียนท่านว่า *ถ้ำที่พักคืนนี้เรียกว่าถ้ำจนตรอกได้ เพราะค่ำจวนเวลา กระผมนอนได้เอาศอกงัดไว้ตลอดคืน ตาใสแจ๋วนอนไม่หลับ นอนกำหนดลมมีสติอยู่กับลมออกเข้า พร้อมกับศอกที่ค้ำดินไว้ ต่างก็พากันหัวเราะกันซ้ำทุกข์ กระผมนึกเห็นถ้ำผาแด่น เพราะแล้งปีกลายก่อนเข้าไปหาหลวงปู่มั่นได้ไปพักอยู่คืนหนึ่ง ได้อ่านสถานที่ออกแล้วเหมาะสมทุกประการ และปีนี้ระหว่างผมผ่านมาก็พบพระอาจารย์ฝั้น ที่ใกล้บ้านนานกเค้าองค์ท่านว่าจะไปถ้ำผาแด่น แต่เดี๋ยวนี้ ท่านคงกลับวัดป่าธาตุนาเวงแล้วก็อาจเป็นได้ เพราะทางสกลนครติดต่อท่านอยู่ หรือมิฉะนั้นท่านคงจะย้ายที่ไปหาถ้ำอื่นก็อาจเป็นได้ เพราะองค์ท่านมีพระไปด้วยสองสามองค์ ถ้ำผาแด่นนี้เท่าที่กระผมสังเกตตามที่ได้เห็นแล้ง*

ปีกลายนี้ ถ้าอยู่องค์เดียวก็เหมาะมากนักแท้ ๆ ครับ ทางบิณฑบาตไกลร้อยเส้น ขึ้นอำเภอเมืองสกลนครนั้นเอง จากตัวเมืองไปถึงถ้ำก็อยู่ในระหว่างอย่างมากก็สี่ร้อยเส้น ฉะนั้นกระผมจะได้ลาไปวันนี้ขอรับ องค์ท่านก็ให้พรอันดีทุกประการ แต่ต้องกลับวัดป่าบ้านนาโสกเสียก่อน เพราะหนทางหลังภูเขาล่องไปตามยาวของภูเขาไม่มี มีแต่ทางชายเขา

พบพระอาจารย์ฝั้นที่ถ้ำบ้านไผ่

กราบลาองค์ท่านแล้ว ก็ลงภูเขามาพร้อมโยมที่ไปลัดใส่บาตรบนภูเขา พอลงมาถึงใกล้วัดป่าบ้านนาโสก ก็เลยไม่เข้าพักวัด ให้โยมชาลีตามส่งทางล่องชายเขาตรงทิศตะวันตก โยมไปส่งประมาณหนึ่งกิโลพอจะไม่หลงแล้วก็ให้โยมกลับ เดินองค์เดียวเปลี่ยวเปล่าตามชายภูเขาไม่เศร้าโศกใจ บริโภคภาวนาพร้อมกับขาก้าวหน่วงน้าวธรรม บริกรรมติดต่อจดจ่อเป็นจังหวะ ไม่ขาดระยะวิเวกวังเวงจั๊กจั่นร้องเพลงตามต้นไม้เป็นระยะ ๆ ไปพบปะเด็กจับจั๊กจั่น ถามเขาว่าไปทางนั้นถูกไหมหนู เขายกมือชูชี้บอก ขอหลวงพ่ออย่าได้ปลีกออกจากทางเดิมทางเส้นนี้แหละผ่านบ้านนาสี เดินถึงค่ำพอดีก็พักบ้านค้อ ตื่นเช้าบิณฑบาตฉันเสร็จก็เดินต่อ พักวัดร้างบ้านนาสีนวลสองคืน สมัยนั้นวัดดอยธรรมเจดีย์กำลังเริ่มสร้างมาในระหว่างสองปี ลาจากบ้านนาสีนวลเดินทางข้ามเขา บ่ายสามโมงเย็นถึงวัดป่าบ้านเต่างอย

ลาจากนั้นเป็นวันใหม่ฉันเสร็จเดินทาง ถึงบ้านไผ่ประมาณ

เที่ยงวัน ได้ทราบว่า พระอาจารย์ฝั้นมาพักอยู่ถ้ำบ้านไผ่หลายวันแล้ว องค์ท่านย้ายจากถ้ำผาแด่นแล้ว เขากล่าวว่า องค์ท่านลงมาจากถ้ำบิณฑบาตบ้านไผ่นี้ทุกวันองค์เดียว หมู่ของท่านกลับวัดหมดแล้ว พอได้ยินเขาเล่าอย่างนั้น ก็นึกในใจว่า เราจะผ่านไปถ้ำผาแด่นเลยก็ไม่เป็นธรรมอีก เราก็ต้องแวะองค์ท่าน เขาบอกล่วงหน้าว่า *จากบ้านนี้ขึ้นไปหาถ้ำพระอาจารย์ฝั้น ทางไกลเจ็ดสิบเส้น เออ อาตมาก็จะขึ้นไปหาองค์ท่าน* ว่าแล้วเขาก็ไปส่งทางประมาณสองเส้นกว่า ๆ แล้วก็บอกเขากลับ เดินไปอีกนานพอสมควรก็ถึงถ้ำองค์ท่านอยู่

ขณะนั้น องค์ท่านกำลังสานครุไว้ตักน้ำอยู่องค์เดียว วางบาตรไว้ที่ควรแล้ว ห่มผ้าเฉวียงบ่าเข้าไปกราบองค์ท่าน องค์ท่านทักทายว่า *มาจากไหน* เรียนว่า *มาจากถ้ำมะเขือ* นึกว่าจะไปถ้ำพระเวส แต่*หลวงตามิ่งอยู่แล้ว ก็ไปหาถ้ำได้ถ้ำมะเขือ ค่ำ ๆ จวนเวลาก็ยอมนอนแผ่นดินที่นอนเอียงมากและสถานที่ก็ไม่เหมาะสม* นอนอยู่คืนหนึ่ง*ก็เลยจากมาครับ*

องค์ท่านกล่าวว่า *เออ ผมย้ายจากถ้ำผาแด่นมานานแล้ว หมู่ท่านกว่า พากันกลับวัดหมดแล้ว ถ้าหากว่าท่านอยากอยู่กับผม ผมก็ไม่ขัดข้องเลย จงพิจารณาดูตามสะดวกเถิด* กราบองค์ท่านแล้วก็ไปหาที่พัก เลยได้หินดานกลางแจ้ง ไม่ได้กางกลดและมุ้งเลย ปูผ้านอนหินดานเลย และน้ำก็อดอีกไม่ได้อาบน้ำเลยวันนั้น เพราะเกรงจะหมดจากองค์ท่าน

ฝูงผึ้งต้อนรับที่ผาแด่น

ตื่นเช้าได้เวลาก็ไปบิณฑบาตกับองค์ท่าน มีโยมผู้ชายคนหนึ่งมารับบาตรองค์ท่าน และมารับใช้ฉันเสร็จจึงเอาข้าวเศษกลับบ้าน และอากาศตอนกลางคืนก็ยังมีหนาวเย็นเยือกอยู่พอควร ฉันเสร็จแล้วล้างบาตร เช็ดเสร็จแล้วกราบเรียนองค์ท่านว่า *ที่พระอาจารย์เปิดประตูให้กระผมอยู่ด้วยนั้น เป็นบุญอันล้นเกล้าของกระผมแล้ว แต่นิสัยกระผมเป็นคนขี้กลัวอยู่บ้าง กระผมอยากดัดสันดานมันอยู่ ถ้าหากว่ากระผมไปอยู่ถ้ำผาแด่นองค์เดียว พระอาจารย์จะเห็นสมควรหรือไม่หนอประการใดขอรับ และกระผมก็มีปัญหาอยู่อันหนึ่ง คือหลวงปู่มั่นปรารภปีนี้ว่า ผู้ใดไปเที่ยววิเวกกลับมาถามเรื่องภาวนาไม่ได้ความ จะไม่ให้จำพรรษาด้วย ข้อนี้ก็เจ็บปวดมาก เท่ากับว่ากระผมแบกแผ่นดินแผ่นฟ้าอยู่ ยังเป็นผู้ต้องหาแก้ยังไม่ทันตก*

องค์ท่านทอดสายตาลงต่ำอยู่สักครู่ ก็กล่าวว่า *คุณเรียนผมแบบนี้มันถึงจิตถึงใจผมมาก ผมอนุโมทนาสาธุการ เอาให้ดีนะยกธงแดงต่อสู้* แล้วองค์ท่านก็บอกว่า *เอ้า เตรียมบริขาร ผมจะให้โยมคนนี้แหละตามส่งจนถึงถ้ำผาแด่น ไปทางหลังภูเลย ไม่ต้องลงไปทางตีนภู*

กราบสามทีแล้วก็ออกเดิน ให้โยมออกก่อนเพราะเป็นทางไม่เตียน โยมจะสะพายเอาบาตรแต่ไม่ให้สะพาย เพราะเกรงเขา

หนักเกินไป เลยแบ่งห่อผ้าออกให้เขาถือหรือสะพายเอาบ้าง เดินภาวนาไปเงียบ ๆ ประมาณบ่ายสี่โมงเย็นก็ถึงถ้ำผาแด่น แล้วก็รีบบอกโยมกลับบ้านเขา แต่เขาก็คงค่ำบ้านนากับแก้ หรือมิฉะนั้นก็คงค่ำบ้านเหล่านกยูง เพราะต้องไปตามไหล่เขาตรงทิศตะวันออก ขณะที่โยมกลับบ้านก็เตรียมตัวจะขึ้นถ้ำ บันดาลมีผึ้งฝูงหนึ่งบินกรูเข้ามาตอมรอบตัวเป็นกลุ่ม ๆ ตั้งพัน ๆ ตัว บินวนเวียนอยู่รอบตัวแต่ไม่ถูกกาย บินรอบทั้งส่วนบนส่วนกลางส่วนล่างของกาย บินช้า ๆ ขณะนั้น จิตใจจะว่ากลัวผึ้งก็ไม่ใช่ จะว่ากล้าหาญก็ไม่เชิง ยืนคำนึงอยู่ว่า เอ๊ะ เราก็มิได้นึกได้ฝันว่าจะมาก่อกรรมทำเวรกับท่านผู้ใด ทำไมจึงเป็นอย่างนี้หนอ พอนึกอย่างนี้จบลง ผึ้งทั้งฝูง ๆ ก็บินขึ้นหน้าผาหมด เข้ารังเดิมของมัน แล้วสังเกตก็ได้ความว่า เมื่อเรามาไม่ได้มองสูงไม่เห็นรังมัน ต่อเมื่อมันเข้ารังเราจึงได้รู้ว่ามันบินออกจากรัง รังของมันมีรอยเหยี่ยวเฉี่ยวมาตีขาดวิ่นไปบ้างแล้ว เหตุที่มันบินกลับทุกตัวไม่กัดเลยนั้น ชะรอยจะเป็นด้วยเราคำนึงธรรมว่า ไม่มาเอาเวรเอาภัยกับท่านผู้ใดก็อาจเป็นได้ กระแสจิตของมันจึงเบาทางโกรธลงก็อาจเป็นได้ เราก็ไม่รู้จักขณะจิตของมัน เป็นเพียงเหตุผลเดาด้นเท่านั้น แต่ก็ไม่เป็นเรื่องแปลกและสำคัญอะไร เขียนไว้พอให้เป็นอตีตารมณ์ ที่ได้ผ่านทุกข์มาในการท่องเที่ยวของสังขารลงทุนบารมีพลีปฏิบัติ

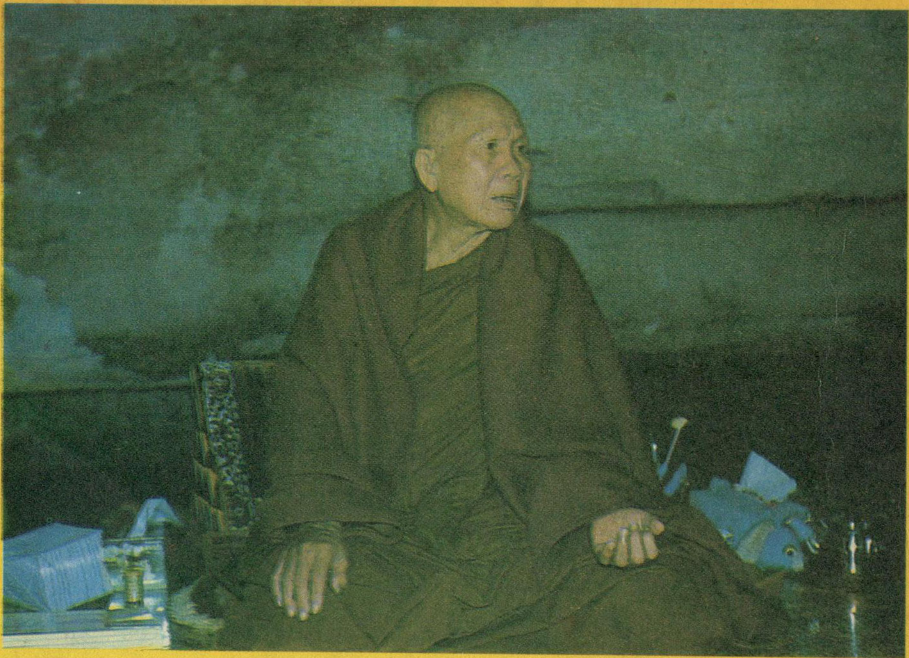
ครั้นแล้วก็เอากาไปตักน้ำ รีบปัดกวาดเล็ก ๆ น้อย ๆ พอได้ข้อวัตร เวลาก็ค่ำมืดพอดีมีกระต๊อบเล็ก ๆ อยู่ในถ้ำเงื้อมหน้าผาปูด้วยไม้กลมเล็ก ๆ เอาใบข่าปูรอง และกั้นด้วยใบข่าป่าพอหลวมตัว ด้านบนมุงด้วยหินธรรมชาติ หันหัวไปทางเหวคือทางทิศเหนือ ทาง

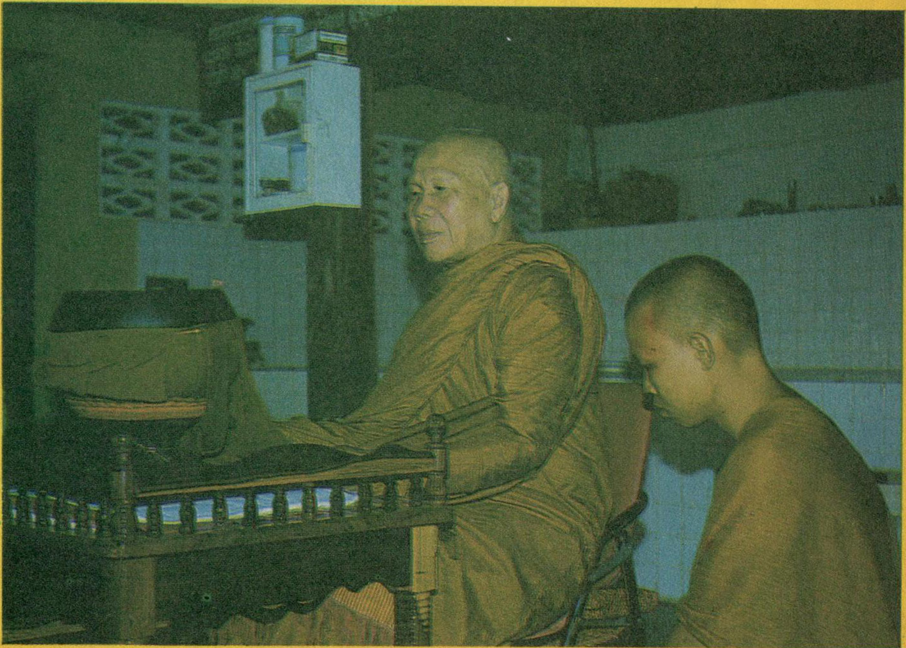
จงกรมยาวประมาณสี่วาตรงทิศตะวันออก ผ้าปูนอนก็คือผ้าอาบน้ำผืนเดียว เช็ดบาตรก็อยู่นั้น ปกหมอนก็อยู่นั้น เช็ดตัวเช็ดหน้าก็อยู่นั้น ไฟก็แล้วแต่เดือนดาวและพระอาทิตย์จะอำนวย เห็นหรือไม่เห็นเป็นหน้าที่ลูกตาจะสัมผัสให้ มุ้งและกลดไม่ต้องกาง หมอนก็คือห่อผ้าสังฆาฏิ ครุตักน้ำอย่าถามหา ใช้กาตักมาทั้งล้างเท้าทั้งฉัน การล้างเท้านั่งหย่อนเท้าลงที่นั่งพักร้าน มือหนึ่งกำฝ่าเท้าทางใต้ ยั้งตัวยกฝ่าเท้าให้พ้นพื้น มือขวาจับแก้วน้ำเทลง มือซ้ายกำเท้าล้าง น้ำครึ่งแก้วก็พอแล้วแต่ละครั้ง ล้างแล้วพยุงตัวไว้ให้น้ำหนักตัวอยู่ที่ก้น ยกขาทั้งสองขึ้น ฝ่าเท้าพ้นพื้นแล้วเอาผ้าเช็ด แล้วจึงเอี้ยวตัวเอาขาขึ้นที่ร้าน มิฉะนั้นแล้วเท้าจะหยั่งลงเหยียบที่ดินที่หินอีก ถึงแม้จะใส่รองเท้าอยู่ก็ต้องล้าง เพราะการใส่รองเท้าก็กันได้เพียงหนามบางอย่างและทางขลุกขลักหินคมดินคมบ้างเท่านั้นจะกันฝ่าเท้าทางพื้นไม่ให้ดำนั้นไม่ได้ การรักษาเท้าไม่ให้สกปรก ก็มีพระวินัยกวดขันอยู่

ขณะที่อยู่นั้นไปบิณฑบาตทางไกลร้อยเส้น ไต่ไปตามหลังเขาประมาณหนึ่งกิโล แล้วเอียงลงชายเขาเป็นดงบ้าง แล้วจึงตกทุ่งนาใกล้บ้าน กลับออกมาแล้วฉันที่ทุ่งนาเล็ก ๆ มีน้ำบ่ออยู่ตรงนั้น มีโยมชื่อ อาจารย์เสน เขาตามปฏิบัติ ฉันเสร็จล้างบาตรเรียบร้อยแล้วก็สะพายบาตรเปล่าขึ้นภู เว้นวันฉันบ้าง และบอกโยมเขาให้รู้เพื่อให้เขาไม่ต้องคอยในวันที่ตนไม่ไปบิณฑบาต ขณะนั้นมีควายดุร้ายอยู่ตัวหนึ่งเขายาวโค้ง มันขวิดคนมาหลายรายแล้ว แม้เจ้าของมันก็ไล่ขวิด เช้าวันหนึ่งบันดาลไปพบที่กลางทางใกล้เข้าบ้าน มันขวางทางอยู่ไม่หนีเลย แกว่งเขาใส่ใกล้ประมาณหกเจ็ดวา เป็นตัวผู้

ถ้ามนุษย์ก็อายุราวสักสามสิบปี โตด้วยอ้วนด้วยสูงด้วย ต่างก็ยืนเฝ้ากันอยู่ประมาณสิบนาที ขู่ยังไงก็ไม่หนี พูดดี ๆ ก็ไม่ฟัง แกว่งเขาออกลูกไม้อยู่อย่างนั้น ก็เลยกลับเข้ารั้วเขา มันก็ตามโชกโชน เล็ดลอดแอบที่นั้นที่นี้ก็เลยผ่านพ้นไป ชาวบ้านเขาทราบเรื่องราวเข้า เขาไปบอกเจ้าของมันให้ปล่อยสาย ๆ และเขาบ่นพิไรรำพันต่าง ๆ นานาว่าจะขายให้เขาฆ่าเสียก็ไม่ขาย ควายตัวนี้เดือดร้อนบ้านเมืองมานานแล้ว คุมพวกบ้านตากแดดที่ไปทอดแหอยู่กลางทุ่งก็เกือบตาย แต่เดชะบุญขึ้นต้นไม้ทัน ทิ้งแหไว้แล้วมันชนแหอยู่ใต้ต้นไม้ขาดเป็นชิ้นเป็นอันแหลกลาญไม่มีชิ้นดี ไล่ชนเจ้าของที่ไร่อ้อย วนไปเวียนมาอยู่แต่เช้าจนเที่ยง บันดาลนึกเห็นลำอ้อยโต ๆ ขนาดวาก็เข้าต่อสู้จึงพอมีเวลาหลบหนีทัน อันนี้พระท่านยังโชคดีอยู่บ้างไม่เป็นอันตราย เขาพากันบ่นอีกทึก แต่ต่อมาเขาก็ปล่อยสาย ให้ผ่านพ้นในยามพระบิณฑบาต

เมื่อมาพิจารณาดูแล้วเรื่องโทโส โมโห โลโภนี้ มีอยู่ในขันธ-สันดานของสัตว์ทุกตัวสัตว์ ต่างกันเพียงหนักเบาเท่านั้น เมื่อกิเลสมีอยู่ทุกตัวสัตว์ เทวดา มาร พรหม มนุษย์ ทางบรรเทาถ่ายถอนตลอดหลุดพ้น จึงมีอยู่ทุกตัวสัตว์ เทวดา มาร พรหม มนุษย์ พระองค์ผู้รู้ธรรมจึงสามารถยืนยันได้ว่า อริยธัมเม ฐิโต นโร อริยธรรมอันประเสริฐ ย่อมมีย่อมตั้งอยู่ที่นรชน ถ้านรชนรู้และรับรองว่ากิเลสมีอยู่ในตนจริง ๆ การเห็นโทษในกิเลสก็ไม่อาจปฏิเสธด้วยตนเอง การละการพยายามละออกจากขันธสันดาน ก็ไม่อาจปฏิเสธได้อีก ย่อมเป็นการเคารพและจำนนต่อพุทธศาสนาอยู่ในตัวแล้ว ถ้ากิเลสไม่มีอยู่ในสรรพไตรโลกธาตุแล้ว พระนิพพานก็ไม่มีในพระนิพพาน

อยู่นั่นเอง

ความอัตคัดคือสมบัติของพระธุดงค์

การพักอยู่องค์เดียวไม่เกี่ยวกับหมู่ เกิดเป็นอู่ของการพิจารณาธรรมะ รสจิตใจใคร่ธรรมสูงขึ้น จะเจริญกรรมฐานอันใด ก็ดูว่าโล่งหัวใจไม่ได้ขู่ไม่ได้เข็ญให้ทำ ดูดดื่มเองเป็นเอง สติปัญญาจิตใจอยู่ติดสนิทกับตัว ถ้าเทียบใส่โคและกระบือ ก็ไม่ต้องต้อนเข้าคอกยาก เวลาเข้ามันเข้าเอง เวลาออกก็รู้จักขอบเขต กายใจเบาโปร่งไม่มึนงง สิ่งที่เคยรู้เคยเห็นเคยปฏิบัติมาก่อน ก็ยิ่งเด่นชัดอร่อยขึ้นในใจ ผู้ใดไม่ยินดีในวิเวก ก็คือผู้นั้นไม่ได้เคยดื่มรสวิเวก เคยดื่มแต่รสวิวุ่น กายวิเวกก็ดี จิตตวิเวกก็ดี อุปธิวิเวกก็ดี ก็รวมลงมาเป็นเอกวิเวกอันเดียวกัน จะบัญญัติหรือไม่ ก็ไม่เป็นปัญหาอะไรนักเลย ที่บัญญัติไว้ก็เพราะเป็นแผนที่ แต่ตัวเนื้อที่ตัวจริงแล้วหดตัวเข้ามาเองหาเอกปัจจุบันวิเวก ลงมารวมกันเองไม่ได้ต้อนมาฮือ ๆ ฮา ๆ เหมือนโคและกระบือเลย ผู้หวังพ้นทุกข์ในสงสารโดยด่วนโดยแท้จริง จึงจะพูดกันออก บอกกันถูก ปลุกกันได้ ให้กันเป็นมิฉะนั้นแล้วก็จะตรงกันข้ามไปละ

พระธรรมเป็นของลุ่มลึก แต่จะลึกสักเพียงใดก็ลึกลงที่ใจ จะตื้นก็ตื้นขึ้นมาที่ใจ ไม่ใช่ลึกตื้นอยู่ที่ดินฟ้าอากาศ ลม ไฟ น้ำภายนอก ผู้มีสติปัญญาอยู่กับใจ ย่อมขุดถึงใจถึงธรรม ไม่หนีจากธรรมจากใจ ไม่หนีจากใจจากธรรมไปได้ ถ้าหาก็หาอยู่ที่ใจที่ธรรม

ที่ธรรมที่ใจ ถ้าเห็นก็เห็นอยู่ที่ใจที่ธรรมที่ธรรมที่ใจทวนไปมาอยู่นี้

พักทำความเพียรอยู่ที่ถ้ำผาแด่นนั้น การซักผ้าและย้อมผ้าก็ซักน้ำเย็นและย้อมน้ำเย็น หินดานแห่งใดเป็นอ่างเล็กขนาดกะละมังก็ซักที่นั้นย้อมที่นั้น ฝนหินแดงลงที่นั้นไม่ยากไม่แค้นอะไร น้ำร้อนก็ดีขามป้อมสมอไม่ต้องเกี่ยว และไม่ต้องเอ่ยปากถามหาอีกด้วย ยาแก้ไข้แก้หนาวและแก้พิษสัตว์กัดต่อยไม่มีในย่ามในถุง และก็ไม่สนใจหาอีกด้วย แม้ไม้ขีดไฟเทียนไขก็ขาดอยู่นานแล้ว เมื่อถูกงูกัดเกี่ยวกับพิษสด ๆ ก็นึกเห็นแต่มูตรคูถดินเท่านั้น ส่วนเถ้าก็ไม่นึกหวังจะได้ มูตรคูถดินฉันปนกันแล้วหายก็หาย ไม่หายก็ยอมภาวนาตายองค์เดียว ไว้ให้เทวดาผู้ใจสูงมาพบเข้าจะได้ปลงธรรมสังเวชเป็นเหตุให้เขาได้กามาพจรกุศลเพิ่มขึ้น ไม่ได้กินแหนงแคลงใจในเรื่องศพ ๆ สับ ๆ ด้วย ชั้นต่ำที่สุดก็ฝากไว้กับโยมอุปัฏฐาก นับแต่แมลงวันและหมู่หนอน อีกา อีแร้ง หมาจิ้งจอก หมาไน ขึ้นไป

ความพอใจในการปฏิบัติธรรมเพื่อพ้นจากธรรมฝ่ายกิเลสที่เรียกว่าอ้ายหลง ๆ ใหล ๆ หลํา ๆ นี้ ย่อมชนะความพอใจในการปฏิบัติธรรมเพื่ออามิสใด ๆ ในโลกทั้งสิ้น จิตใจและเจตนาของเจ้าตัวย่อมมีอิทธิพลเฉพาะเจ้าตัว ขับมิจฉาทิฏฐิเฉพาะเจ้าตัว ให้ขาดกระเด็นออกจากเจ้าตัวได้แบบไม่ขบถคืนได้ เรียกว่าชนะแล้วไม่กลับคืนมาแพ้ในตอนนี้อีก มีแต่ตั้งใจเดินทางรุดหน้าในมรรคภาวนาเท่านั้นเองละ

และในยุคที่พักอยู่นั้น วันขึ้นก็ดี แรมก็ดี ๗-๘ ๑๔-๑๕ ค่ำเขาขึ้นไปนอนรักษาศีลถ้ำหนึ่งอีกต่างหาก ไกลจากที่พักของตนประมาณ ๖ เส้น มีคนจำนวนประมาณ ๖-๗ คน เขาไปทำข้าวหลาม

ไม้เปาะใส่บาตร วันเช่นนั้นบิณฑบาตลานหิน ไกลจากที่พักของตน ประมาณ ๔ เส้น ไม่ได้ไปบิณฑบาตถึงบ้าน ฉันที่ลานหินนั้นมันถึงจิตถึงใจตนเองจริง ๆ ข้าวหลามเฉย ๆ ไม่มีกับก็กลืนสบายเคี้ยวสบาย มันรู้จักทั้งกำลังส่งเข้าปาก รู้จักทั้งกำลังเคี้ยว รู้จักทั้งกำลังกลืน รู้จักทั้งที่ตกลงในกระเพาะ มันเบากายเบาใจโปร่ง คล้ายกับฉันอยู่กลางอากาศ คล้ายกับอาหารเทวบุตรเทวดาอินทร์ ความอิ่มกายอิ่มใจในธรรม ชนะความอิ่มกายอิ่มใจในอามิส ไกลกันราวฟ้ากับแผ่นดิน ฟ้าก็ยังเห็นเมฆ หมอก พระอาทิตย์ เดือน ดาวเป็นเครื่องหมายสมมติ มันไกลกว่านั้นอีกเทวธรรมเอ๋ย พูดน้อยไม่พอคาย พูดหลายถูกกล่าวตู่ว่าอุตริ ความอิ่มกายอิ่มใจในชั้นนี้เป็นชั้นต่ำ ๆ ดอก ความอิ่มกายอิ่มใจของท่านผู้พ้นแล้วนั้น ไม่มีเครื่องหมายเปรียบเทียบเสียแล้ว ผู้เขียนผู้ฟังผู้อ่านอยากรู้เท็จจริงเพียงไร ผู้เขียนผู้อ่านผู้ฟังก็จงประพฤติตน ให้พ้นจากกิเลสจนสิ้นเชิงก่อน หากจะรู้เองดอก ไม่ต้องทุ่มเถียงเกี่ยงงอนกันให้เป็นปัญหาโลกแตกก็ได้ ปัญหาของสัตว์ทั้งหลายจะจบลงได้ ก็ต่อเมื่อสำเร็จพระอรหันต์ ต่ำกว่านั้นลงมายังเป็นทาสปัญหาของตนอยู่ แต่ปัญหาแบ่งออกเป็นสอง ปัญหาทางโลกิยวิสัย ปัญหาทางโลกุตตรวิสัย (เว้นพระอรหันต์เสียเพราะไม่หนักใจในปัญหา)

กล่าวต่อในเรื่องโยมที่ขึ้นมาใส่บาตรข้าวหลามบนภู โยมพวกนั้นเขาเล่าให้ฟังว่า *ถ้ำน้ำคำบงที่เป็นถ้ำมืด ที่พระคุณเจ้าเทียวเข้าไปสรงและตักมาไว้ใช้ไว้ฉันนั้น กลางวันแสก ๆ บางวันก็มีเสือโคร่งบ้าง เสือดาวบ้าง เสือดำบ้าง หมีบ้าง หมูป่าบ้าง เข้าไปกินน้ำที่นั้น ส่วนกลางคืนนั้นก็บอกไม่ถูกละ และก็มีงูใหญ่รอยกว้างสองคืบไป ๆ มา ๆ*

อาศัยอยู่ที่นั่นและมิหนำซ้ำถ้ำที่พระคุณเจ้าเดินจงกรมและพักนอนอยู่นั้น มันมีงูเหลือมอีก ตัวโตรอยทางกว้างหนึ่งคืบ ตอบเขาว่า เออ ถ้าอาตมาจะกลัวหรือไม่เพียงไรก็ดี ก็เป็นหน้าที่จะมอบเป็นมอบตายต่อ พุทธ ธรรม สงฆ์ อยู่แต่ไร ๆ แล้ว จิตใจก็จะมอบให้กรรมและผลของกรรมในชาติปางก่อน ก็ถ้าสิ่งเหล่านั้นจะมาก่อกันใหม่เริ่มต้นก็คงจะเป็นไปได้ยาก เพราะอาตมาแบ่งเวลาแผ่เมตตาอยู่แต่ละวันแต่ละคืน

ศรัทธาความเชื่อในพระพุทธศาสนา อันมีปัญญาเป็นนายหน้าอยู่เป็นส่วนมากแล้ว ถึงแม้ว่าความกลัวจะมาชิงออกหน้าบ้างเป็นบางขณะจิต พระศรัทธา พระสติ พระปัญญาก็คงไล่ความกลัวได้ให้ตามหลัง คงไม่แซงออกหน้าได้ตามอำเภอใจนัก แม้ความขี้เกียจและความลังเลก็เหมือนกัน เมื่อภัยโลภ ภัยโกรธ ภัยหลง หลงปลูกไว้ฝังไว้ในขันธสันดานมาในอดีต จนบัดนี้ยังไม่ลดละและหายขาด ก็ย่อมเป็นผู้เกิดมาคูณเวร คูณภัยไม่มีวันจบสิ้นได้ ภัยแก่ ภัยเจ็บ ภัยตายจิปาถะสารพัดย่อมเป็นบริวาร เป็นเมืองขึ้นของภัยโลภ โกรธ หลง แต่เมื่อพ้นจากภัยกิเลสไปหมดแล้ว ภัยแก่ ภัยเจ็บ ภัยตายตามมาถึงก็ไม่มีพิษสงอันใด เพราะมิได้เหลียวหลังว่าจะขอดอีกคล้ายเรือนร้างว่างเปล่า ไม่มีเจ้าของหวงอยู่ในเรือนนั้น สิ่งเหล่านี้ได้พิจารณาเตรียมไว้ล่วงหน้า ไม่ค่อยจะเลือนลาง เพราะเป็นหน้าที่จะต้องเดินทางใจให้ไปถึงอยู่ มิฉะนั้นแล้วการปฏิบัติธรรมเพื่อธรรมเพื่อใจเพื่อหลุดเพื่อพ้น ก็ไม่กระจ่างจิต ไม่เป็นธรรมาธิปไตยไปได้ กลายเป็นอัตตาธิปไตย บัญญัติขึ้นตามอัตโนมัติของกิเลสตน เป็นโลกาธิปไตยแล่นไปตามโลกหน้าเดียว

พบหมูป่าลูกอ่อน

หันมาปรารภเรื่องเขาบอกว่า มีเสือ ๆ งู ๆ หรืออะไรต่ออะไรอีก อยู่ไปก็ไม่เจอไม่เห็น เขาเล่าให้ฟังแล้วก็ไม่หนักใจอะไร เห็นหมูป่าตัวเดียวเท่านั้น เวลาเช้าเดินไปบิณฑบาตตามหลังเขา ระหว่างที่พบนั้น หนทางคดเหมือนแขนศอกงอ เดินภาวนาไปทุกก้าวขา ก็ไปเจอหมูยืนผินหน้าตรงห่างกันสองเมตร หมูนั้นสูงประมาณหนึ่งเมตร พอขาซ้ายก้าวเหยียบพื้น ขาขวายังไม่ทันยกขึ้น ก็เห็นหมูยืนผินหน้าทำตาพริบ ๆ อยู่ ทั้งหมูก็ไม่สะดุ้ง คนก็ไม่สะดุ้ง ต่างก็ยืนดูกันอยู่ประมาณห้าวินาที ได้บันดาลพิจารณารวดเร็วว่า เดี๋ยวมันจะไปดอก เพราะมันกำลังพะวง พอนึกอย่างนี้จบลง มันก็วกขึ้นแล้วก็วิ่งเบา ๆ ไปทางขวามือใกล้ ๆ ลูกเล็ก ๆ ของมันสามสี่ตัวก็วิ่งตามแม่มันไป แต่ก่อนมิได้เห็นลูกมัน เห็นแต่แม่มัน และนึกในใจขึ้นได้ว่า ผู้ภาวนามีสติอยู่กับกายกับใจติดต่ออยู่พร้อมกับขาก้าวเดินนี้ เมื่อไปเจอสิ่งอันน่าสะดุ้งที่ใกล้ชิดก็ไม่สะดุ้ง เพราะสติสัมปชัญญะอยู่กับกายใจโดยเฉพาะ มิได้ส่งออกนอก สมาธิภาวนาแบบนี้สมดุลด้วยสติสัมปชัญญะและปัญญา (ไม่ใช่หัวตอ) ฌานัง แปลว่า เพ่งอยู่ สมาธิ แปลว่า ตั้งมั่นในการเพ่งอยู่ สติ แปลว่า ระลึกได้ในการเพ่งอยู่ สัมปชัญญะ แปลว่า รู้ตัวในการเพ่งอยู่ ปัญญา แปลว่า รอบรู้ในการเพ่งอยู่ สมดุลเป็นขณะเดียวกันไม่ใช่คนละขณะดอก

ผู้ที่ชอบตื่นสะดุ้งผวา ขณะนั้น สติสัมปชัญญะไม่อยู่กับตัว

เพราะส่งออกนอกมาก สติสัมปชัญญะหวนเข้ามาหาตนภายในช้าไม่ทันกับเวลาสะดุ้งผวา มันเอาไปกินก่อนอย่างหมัดหนักได้ใส่ยาทายาหม่อง ยาหม่องคืออะไร คือกำหนดลมหายใจให้ดี หรือสมถะใด ๆ ก็ได้ หรือวิปัสสนาใด ๆ ก็ได้ แต่ชาวโลกชอบพูดว่าโรคประสาทและโรคหัวใจ โรคประสาทและโรคหัวใจมีในขันธวิบากของพระอรหันต์หรือไม่ หรือหากว่าขันธวิบากเป็นฝ่ายสังขารขันธ์ขาดตัวอยู่แล้วก็ต้องอาจเป็นได้ และอยากทราบว่า การสะดุ้งเป็นสังขารล้วน ๆ หรือว่ามีโมหสัมปยุต โมหะนั้นคือตัณหาเราดี ๆ นี้เอง ถูกหรือไม่ ผู้พ้นจากตัณหาแล้วเป็นผู้สะดุ้งหรือไม่ ธชัคคสูตร ที่กล่าวเรื่องพระอรหันต์ว่า อภิรุ อัจฉัมภี อนุตตราสี อปลายีติ หายตื่นหายสะดุ้งหายขนพองสยองเกล้านั้นจริงหรือไม่ ถ้าหากว่าเป็นคำจริงแล้ว ผู้ที่เขามิได้เป็นพระอรหันต์ เขาก็มีเครื่องทดสอบพระอรหันต์ได้ ผู้ที่เขาไม่รู้จักทองแท้ แต่เขามีเครื่องทดสอบทอง เขาก็รู้ทองในเครื่องทดสอบของเขา

พูดเรื่องอื่นต่อไปเถิด พักอยู่นั้นวันหนึ่งประมาณเที่ยงคืน ลมหายใจเข้าออกละเอียดเข้า รู้ชัดขึ้นว่า ผู้ที่ท่านพ้นไปแล้ว ก็พ้นไปไม่มีข้างหน้าข้างหลังเหมือนลมออกเข้านี้หนอ ผู้ตะเกียกตะกายอยากจะพ้นไปก็ไม่มีข้างหน้าข้างหลังเหมือนลมออกเข้านี้หนอ ผู้อยู่พอแล้ววันแล้วคืนไปก็ไม่มีข้างหน้าข้างหลังเหมือนลมออกเข้านี้หนอ ผู้ถือว่าไม่มีบุญไม่มีบาปก็ไม่มีข้างหน้าข้างหลังเหมือนลมออกเข้านี้หนอ ขณะที่พิจารณาอยู่นั้นรู้พร้อมกันกับลมออกเข้าอยู่ ไม่มีอันใดก่อนไม่มีอันใดหลัง แล้วปีติเกิดขึ้นอย่างโลดโผนมาก ร้องขึ้นว่า *จริงเผงทีเดียวความเห็นชอบตอนนี้*

ขู่ตนว่า *มันจะเป็นบ้านะ*

ตอบตนว่า *ถ้ารู้ตนจะเป็นบ้าก็อย่าเป็นบ้าซินะ* แต่ก็ไม่สำคัญว่าประเสริฐอันใดในขณะนั้น เป็นเพียงปีติที่ประกอบด้วยธรรมอันเห็นชอบเฉย ๆ กายใจเบาโปร่งอยู่ ปรากฏว่าจะชนภูเขาให้ทะลุได้ แต่มิได้หลงชนถ้าชนก็คอหักตายหรือหัวแตกตาย ปีติความอิ่มกายอิ่มใจนี้เป็นไปต่าง ๆ นานา แต่จะอย่างไรก็ตาม ก็เกิดเป็นดับเป็น ไม่พ้นอนิจจาได้ดอก ท่านผู้ใดภาวนาห่างเหินจากไตรลักษณ์แล้วมักจะชวนให้หลงไม่ใช่น้อย เพราะการทะนงสำคัญตัวเป็นกิเลสที่ถอนได้ยาก เพราะนอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานอันละเอียด เป็นตะกอนอันลึกละเอียด เมื่อน้ำแห้งงวดลงจึงสามารถจะเห็นตะกอนได้มาก น้ำแห้งโดยสุภาพ ไม่ใช่แห้งแบบเขย่าขวดแล้วเท

เช้าวันหนึ่งลงไปบิณฑบาต จึงเล่ากับญาติโยมว่า *พรุ่งนี้ ถ้าไม่มีสิ่งขัดข้อง อาตมาจะกลับคืนไปหาหลวงปู่มั่นเพราะคิดถึงองค์ท่านมาก จะลงมาบิณฑบาตฉันที่วัดร้างที่บ้านพวกท่านนี้* เขาว่า *ทำไมไปง่ายเหลือเกิน*

เออ ก็มาอยู่นี้เดือนหนึ่งแล้ว นานไปก็เวลาจวนแจ แล้วจะได้รีบไปช่วยงานเอาฟืนและอะไร ๆ ก๊อก ๆ แก๊ก ๆ เพราะปีหนึ่งต้องเอาฟืนหลายครั้ง พอฉันเสร็จแล้วก็กลับขึ้นภู ดูที่อยู่ที่พักจะได้วิโยคพลัดพรากไป รู้สึกว้าเหว่ในสถานที่ เพราะสถานที่นั้นอารมณ์บางคราวเกิดปีติสังเวชขึ้นในพุทธ ธรรม สงฆ์ ได้ทำให้ตาเปียกหลายครั้ง ดูดดื่มเสมอกันกับถ้ำพระเวส ครั้นถึงเวลาเช้าก็ลงไป เพราะบริขารไม่มากและไม่ได้ส่งของอะไรเขา เสื่อ หมอน ก็ใช้ผ้าอาบน้ำและห่อผ้าสังฆาฏิ ครุก็ไม่ได้ยืมเขา กา ก็คือ ครุ ครุ ก็คือกาน้ำ พอไป

ถึงวัดร้าง เขาก็เอากลดและมุ้งและกาน้ำไว้วัดร้าง เข้าไปบิณฑบาตกลับมาฉัน เขาตามมาส่งอาหารในวัดร้างประมาณห้าหกคน ฉันเสร็จให้ศีลให้พรเขา จัดแจงแต่งของใส่หน้าเขา เขาก็สงวนดู อธิบายให้เขาฟังว่า นี้ใบสุทธิ นี้เชือกตากผ้า นี้มีดโกน นี้หินลับคม นี้ของกรองน้ำ นี้หนังสือปาฏิโมกข์ นี้มุ้ง นี้กลด นี้มีดตัดเล็บ นี้มีดเหลาไม้สีฟัน แล้วก็หมดเท่านี้

ทำไมจึงอธิบายให้เขาฟัง เพราะเหตุว่าเขาจ้องดู เพราะเขาจะสงสัยว่า หาเอาพระเล็กพระน้อยในถ้ำ และทรัพย์ในดินสินในน้ำ เกรงจะเสียวงศ์ตระกูลของครูบาอาจารย์ ให้เขาหายสงสัยเสีย ถ้าเขากล่าวตู่เรื่องไม่เป็นจริง เขาจะเป็นบาป แล้วลาเขา เขาไปส่งประมาณเจ็ดแปดเส้นก็ให้เขากลับ เพราะตั้งใจจะไปพักวัดป่าสุทธาวาสก่อนเพื่อซักผ้า สมัยนั้น มหาไพบูลย์อยู่นั้นองค์เดียว พอจะเข้าวัดก็ห่มผ้าเฉวียงบ่า รองเท้านั้นขาดแต่นานไม่ได้ถอดยาก วางบริขารไว้ศาลาแล้วขึ้นไปกราบท่าน ท่านถามไถ่ได้ความแล้วกล่าวว่า *เออ ดีละ เฝ้าวัดให้ผมบ้าง ผมจะไปหล่อพระบ้านค้อ ผมมาแล้วจึงไปเที่ยวอีก หรือไม่อยากไปก็อยู่ด้วยกัน* ตอบท่านว่า *ไม่ได้อยู่ดอกท่านอาจารย์มหาเอ๋ย เพราะด่วนมาก จะขอพักด้วยเพียงสามคืนเพื่อขอซักผ้า แล้วจะได้รีบไปหาพระอาจารย์ใหญ่มั่น เพื่ออยู่จำพรรษาต่อไปอีก ถ้ากระผมเฝ้าวัดอยู่นี้ ถ้าอาจารย์มหานานกลับผมก็แย่ เพราะการไปหล่อพระจะกี่วันก็บอกไม่ถูก เพราะมีผู้เฝ้าวัดแล้วท่านอาจารย์มหาก็เบาใจ บางทีก็มีจดหมายถึงกระผมว่า ติดอันนั้นติดอันนี้ตะพึดตะพืออยู่ กระผมก็หมดหนทาง ขอรับ* ว่าแล้วท่านก็หัวเราะว่า *เออ ปัญญาดีมาก ซักผ้าแล้วก็ไปซะ*

อุบายทรมานสัตว์โลก

ในเวลาพักอยู่วัดป่าสุทธาวาสนั้น ซักผ้าเสร็จในวันที่สอง พักอยู่ศาลามีห้องกั้นห้องหนึ่ง ตอนเช้าฉันเสร็จวันหนึ่ง ได้ไปกราบพระพุทธรูปปางพระปาลิไลยก์ ที่ท่านทำเป็นรูปคอนกรีต มีรูปช้างถวายฝักบัว มีรูปลิงถวายรวงผึ้ง แล้วนั่งพิจารณาตามกระแสอตีตารมณ์ว่า ช้างนั้นเป็นสัตว์เดรัจฉาน ยังมีข้อวัตรปฏิบัติพระองค์ ถวายฝักบัวหมอบลงเรียบร้อยคุดคู้ ยกงวงนอบน้อมอ่อนโยนไม่ได้แข็งกระด้าง และก็จะได้เป็นพระปัจเจกในอนาคตด้วย ส่วนลิงก็ถวายรวงผึ้งสองมือโดยเคารพ พอถวายแล้วพระองค์ทรงฉัน ลิงดีใจกระโดดขึ้นต้นไม้ เต้นไปมาพลัดตกตายคาที่ ได้ไปเกิดเป็นเทวบุตรเห็นไหม พระองค์ก็ดี หนีจากพระเมืองโกสัมพีที่บอกยากแสนยาก แตกกันเป็นสองฝ่ายทางละห้าร้อย สอนให้สามัคคีกันก็ไม่ฟังเลย พระองค์มิได้วินิจฉัยให้ทางนั้นทางนี้แพ้และชนะ เพราะเห็นว่าเป็นอาบัติเล็กน้อย และแต่ละฝ่ายก็มีบริวารทางละห้าร้อยเท่ากัน จึงไม่ทรงตัดสิน ถ้าตัดสินให้ทางใดทางหนึ่งแพ้และชนะแล้ว อธิกรณ์จะกำเริบเห็นอยู่ทางเดียวว่า ถ้าเราหนีจากพวกนี้ไปด้วยฝีเท้าเข้าป่ารักขิตวันจำพรรษาอยู่ผู้เดียว ญาติโยมเขาจะดูถูกพระพวกนี้เอง ว่าเป็นด้วยพระพวกหัวดื้อนี้ พระองค์จึงได้หนีไป แล้วเขาจะไม่ให้บิณฑบาต แล้วพระพวกนี้จะเห็นโทษเอง ต่างฝ่ายต่างก็จะมายอมกันเอง ไกล่เกลี่ยกันเอง ระงับกันด้วย ติณวัตถารกวินัย โดยแน่แท้ เมื่อ

ทรงอนาคตังสญาณ ญาณในส่วนอนาคต อย่างนี้แล้วจึงได้หนีไป มิได้หนีไปด้วยความหมดประตูจะระงับอธิกรณ์เลย โอ้ พระองค์ อุบายทรมานสัตว์โลกนี้มีมากมายสมภูมิแท้ ๆ อุบายแบบบรรจง อุบายแบบขี่ข่ม อุบายแบบวางเฉย อุบายแบบยกย่อง อุบายต่อล้อต่อเถียง อุบายแสดงยมก อุบายดักใจทายใจ อุบายไล่หนี อุบายปลอบโยน อุบายหนีด้วยฝีเท้าพระองค์เอง คือเรื่องปาลิไลยก์ ที่เรานั่งพิจารณาอยู่เดี๋ยวนี้

เมื่อนั่งพิจารณาอยู่ต่อหน้าพระปฏิมากรอย่างนี้ น้ำตาข้าพเจ้าก็ไหลอยู่ไม่ขาดสายอยู่ผู้เดียว เป็นเวลานานประมาณสิบห้านาที แต่ระวังเกรง ท่านอาจารย์มหาไพบูลย์ จะเห็น นี่มันเป็นอย่างนี้ นิสัยของข้าพเจ้าออกปฏิบัติทีแรกเป็นบ้าอย่างนี้ บ้าอย่างนี้ ยาปรมัตถ์ทางพระพุทธศาสนาคงรักษาได้ไม่ยากเท่าไรนักกระมัง คงไม่เหมือนบ้าประสาท

เมื่อหลวงปู่รับกิจนิมนต์

ครั้นพักอยู่วัดป่าสุทธาวาสสามคืนแล้ว ฉันเช้าเสร็จก็กราบลาไปลัดผ่านสนามบิน ไปวัดป่าธาตุนาเวงแต่ไม่พัก ข้ามบ้านนาหัวบ่อ แล้วแวะทางซ้ายข้ามบ้านพอก พักนอนบ้านคำข่า พักวัดป่าร้างที่ท่านพระอาจารย์ดีสร้างไว้ พักหนึ่งคืน ตื่นเช้าได้เวลาเข้าไปบิณฑบาต บ้านคำข่าพอไปได้สองเรือน เขามาแย่งบาตรไปที่เรือนเขาทำบุญบ้าน เขาขออภัยที่มาหิ้วเอากลางทาง เพราะไม่รู้จักว่าพระคุณเจ้ามา เห็น

จะมาค่ำนะขอรับ *เออ อาตมามาค่ำจริงพบเด็กคนหนึ่ง เขาชี้ที่พักวัดร้างให้ อาตมาไม่ได้ดื่มน้ำ ไม่ได้ล้างหน้า ไม่ได้สรงน้ำด้วย ถ้าจะให้อาตมาไปจริง ๆ ก็เอาน้ำมาที่ชายป่านี้ ให้อาตมาล้างขาล้างหน้าบ้าง* เขาเอาน้ำมาโดยด่วน เขาบอกว่า น้ำสะอาดไม่มีตัวสัตว์ดอก บ้านเขาอยู่กลางป่าละเมาะ กำบังที่ไหนก็ได้ ล้างเช็ดแล้วก็ไปเรือนเขา แต่เขาก็ล้างเท้าให้อยู่ มีพระอยู่เรือนทำบุญเขาประมาณแปดองค์ ไม่ได้สวดพาหุง เขาเอาบาตรตั้งไว้แล้วใส่บาตรเสร็จ รับศีลห้าแล้วถวายเป็นสังฆัสสะ ข้าพเจ้าขอโอกาสเขาอปโลกน์ เขาบอกว่าเคยข้ามถ้ำขาม่ลูกนั้นไปกราบหลวงปู่มั่นอยู่บ่อย ๆ ทั้งโยมด้วย ทั้งพระด้วย พอเสร็จการฉันแล้ว เขาเอาผ้ามาถวายไตรหนึ่งและเทียนผึ้ง ผ้าในกองบุญนั้นมีอยู่ประมาณห้าไตร มูลค่าประมาณสามร้อยบาทสมัยเงินแพง

ข้าพเจ้ารับกับเขาเป็นพิธีแล้วกล่าวว่า *อาตมารับโดยเคารพแล้ว จะพลิกใจถวายพระเณรเราคืนโดยเคารพเดี๋ยวนี้ เพราะสบงจีวรก็ตัดเย็บย้อมไปจากหลวงปู่มั่น ปีนี้มิได้พอขาดเขินดอก อาตมาเดินทางมาพบเหตุก็ว่าได้*

เขาตอบว่า *เป็นบุญของพวกกระผมบันดาลเอง พวกกระผมมิได้วิจารณ์พระคุณเจ้าในทางแง่ร้ายเลยครับ* จะอย่างไรก็สนองให้*พวกกระผมบ้าง*

อาตมาก็ไม่ได้อวดมักน้อยเลย และก็มิได้อวดร่ำรวยเลย พระเณรของเรานี้ก็มีมาก เอาไว้วัดเรานี้แหละ ถ้าอาตมาฝืนเอาไปหลวงปู่มั่นและครูบาอาจารย์ในวัดป่าบ้านหนองผือ ก็จะวิจารณ์อาตมาอีก คล้ายกับว่าไปเที่ยววิเวกหารายได้ปัจจัยสี่ และก็จะกลับวัดเดิมอยู่แล้วซ้ำ

ถ้าอย่างนั้น พวกกระผมจะฝากมูลค่าไปทีหลัง

เออ ก็ยิ่งไปใหญ่อีกละ หนีเสือก็ไปพบราชสีห์

ถ้าอย่างนั้นก็เอาผึ้งก้อนนี้และเทียนเล่มบาทคู่นี้ซะ

เออ จะเอาแต่เทียนเล่มบาทคู่นี้แหละ จะเอาไปทำวัตรหลวงปู่ให้พวกท่านได้บุญด้วย ก็เลยเหมาะกันในเรื่องนี้พอดีพองาม

แล้วก็ลาจากกัน เขาบอกว่า จากนี้ไปหาหลวงปู่มั่น ก็ภายในเที่ยงวันก็ถึงดอก เขาให้คนไปส่งคนหนึ่งออกจากบ้านเขาตรงทิศตะวันตก ล่องชายเขาเป็นป่าบ้าง ป่าไม้ไร่เลยป่าไป เขาไปส่งประมาณหกเส้นพอจะไม่หลงแล้ว ก็บอกเขากลับคืน เขาบอกว่า *อย่าหลงปลีกเส้นนี้เลยขอรับ* แล้วเขาก็กลับ ตั้งหน้าเดินภาวนา พอไปอีกประมาณสิบห้านาที มีหนองน้ำใหญ่อยู่ข้างซ้ายมือ ไกลจากทางประมาณห้าวา ควายนอนน้ำเต็มอยู่ประมาณสิบตัว มีแต่ตัวอ้วน ๆ ล่ำ ๆ ทั้งนั้น พอเห็นมันก็ลุกพรึบขึ้น ผินหน้าสู้แกว่งเขาใส่ ทั้งเดินทั้งพูดกับควายว่า กูก็ไปตามกู สูก็อยู่ตามสู อย่าได้มีเวรมีภัยแก่กัน แล้วก็ผ่านพ้นไปไม่มีอันตรายใด ๆ แล้วเดินทางไปอีกประมาณสิบห้านาทีก็เข้าป่าไผ่อนิจจาทุกขาบันดาลหลงทาง ไม่รู้ว่าเส้นใดต่อเส้นใดสับสนกันหลงไปหลงมาวนเวียนอยู่ในป่าไผ่ หลงอยู่นั้นประมาณสิบห้านาทีอีกและก็เป็นฤดูร้อนแล้ว เหงื่อแตกโชกโชน ป่าไผ่นั้นไม่มีลมโกรกเลยร้อนอบอ้าว ได้ยินเขาฟันขวานเปิง ๆ อยู่ไกลประมาณแปดเส้นรีบตรงไปหาเขาเกรงเขาจะเงียบก่อน แต่ไปยังไม่ถึงเขา เขาหยุดฟันก่อน แล้วก็ยืนดักฟัง ได้ยินเสียงพูดกันรีบเข้าไปอีก จึงเห็นตัวเขาผัวกับเมียมีลูกคนหนึ่งประมาณหกเจ็ดปีผู้ชาย พอเขาเห็นเขาก็ถามเลย *มาจากไหนขอรับ*

มาจากบ้านคำข่า

เออ พวกกระผมก็อยู่บ้านคำข่านั้นเอง มาล้อมรั้วไร่ ท่านจะไปไหน

จะไปหาหลวงปู่มั่นบ้านหนองผือ ออกไปเที่ยววิเวกจากองค์ท่านนั้นเองแต่เดือนสิบสอง แต่ออกไปทางบ้านพระคำภู เดี๋ยวนี้หลงทางแล้ว ขอให้โยมช่วยบอกจะเป็นกุศลมิใช่น้อยเลย เพราะโซกโซนวนเวียนอยู่ในป่าไผ่นี้นานแล้ว ว่าแล้วโยมก็สั่งภรรยาว่าจงอยู่กับลูกนี้สักประเดี๋ยว เราจะไปส่งพระ แล้วเขาจะสะพายเอาบาตร เลยพูดกับเขาว่า บาตรเบา ๆ ดอกไม่หนัก จงถือเอามีดเดินออกก่อน อาตมาเล็ดลอดไปตรงไปใส่ทางก็พอเหมาะแล้ว เพราะโยมทำงานฟันขวานเปิง ๆ อยู่ก็คงเหนื่อยมากแล้ว เขาไปส่งประมาณสิบเส้นก็ถึงหลังเขา ก็พบหนทางสว่างใจมากพูดกับเขาว่า โยมเอ๋ยอาตมารู้แล้วสว่างจ้าในสัญญาความจำ เพราะหมู่พระอาจารย์มหาได้พามาเอาตราด (ไม้กวาด) ที่นี้ อาตมาได้นั่งมัดเอาตราดอยู่ที่ก้อนหินก้อนนี้ โยมยกมือใส่หัวแล้วกลับไป ให้พรโยมย่อ ๆ พอเหมาะเวลา

ท่านพระอาจารย์มั่นถามภาวนาเป็นไง

ตั้งใจเดินตรงตามทางมาถึงวัดหนองผือ เอาบาตรไปไว้ศาลาพักอยู่สักครู่ เวลานั้นตะวันประมาณบ่ายโมงสามสิบนาที สายตาจับอยู่ที่กุฏิหลวงปู่ ไม่ช้าก็เห็นท่านออกมาที่ระเบียงขององค์ท่านจึงได้ห่มผ้าเฉวียงบ่า ถือฝาบาตรใส่เทียนที่เอามาจากบ้านคำข่า และ

ใส่ไม้สีฟันค่อยเดินไปหา องค์ท่านแลเห็นใกล้บันได องค์ท่านปรารภเย็น ๆ เบา ๆ ว่า *ท่านหล้านี้มาจากไหนหนอ เดินย่อง ๆ มาคนเดียว นิสัยก็แปลกหมู่ชอบไปคนเดียวมาคนเดียว ส้นเท้าก็แหลม ๆ เดินไปมาปรากฏดังตึง ๆ* ที่ว่าแปลกหมู่นั้น องค์ท่านก็ไม่อธิบายว่า แปลกไปทางดีหรือทางชั่ว แต่ข้าพเจ้าก็ยังไม่เรียนตอบสักคำเลย เพราะเข้าใจว่าองค์ท่านพูดไปตามเรื่องขององค์ท่าน และเป็นเรื่ององค์ท่านทดสอบเราว่า จะทั้งเดินทั้งพูดทั้งล้างทั้งเช็ดเท้าหรือไม่ พอกราบเสร็จแล้วท่านก็ถามกระหน่ำต่อไปทั้งคำเก่าและคำใหม่ปะปนกันไปตะพึด ยกมือกราบเรียนว่า *มาจากถ้ำผาแด่น*

ภาวนาเป็นไง ๆ

กราบเรียนว่า *รสจิตใจวิเวกวังเวง ความไหวกาย ยืน เดิน นั่งนอน สติอยู่กับกายและใจ เหลียวซ้ายแลขวา เหยียดแขน คู้แขนรู้อยู่แทบทุกอิริยาบถ จิตใจอ่อนโยนในพุทธ ธรรม สงฆ์ น้ำตาไหลไม่ค่อยขาด การกลัวสัตว์ร้ายหรือผีไม่ค่อยมี จะมีมาบางอารมณ์ก็งูใหญ่นึกในใจบ้า ๆ ว่า ถ้านั่งภาวนาอยู่ มันมาคาบกลืนลงไปทีเดียวก็ได้แต่อารมณ์ชนิดนี้ มาครู่เดียวก็ขับมันหนีไปได้ แต่นาน ๆ มันจึงจะมาอีก*

องค์ท่านตอบว่า *กลัวมันทำไม งูมันกินเข้าก็ยันท้องมันซิ* ว่าแล้วองค์ท่านก็ยิ้ม แล้วองค์ท่านก็ปล่อยโอกาสให้เล่าถวายต่อไป กราบเรียนต่อไปว่า *วันหนึ่งเป็นเวลาเที่ยงคืน กำหนดลมออกเข้า เมื่อลมละเอียดลงไป ปรารภขึ้นมาว่า เออ ท่านผู้พ้นไปแล้วก็ไม่มีข้างหน้าข้างหลังเหมือนลมออกเข้านี้ ท่านผู้ตะเกียกตะกายอยากพ้นไปก็ไม่มีข้างหน้าข้างหลังเหมือนลมออกเข้านี้ ผู้ไม่มีข้อวัตรอันใดเพื่อหลุด*

เพื่อพ้น ก็ไม่มีข้างหน้าข้างหลังเหมือนลมออกเข้านี้ ผู้ที่ถือว่าไม่มีบุญไม่มีบาป ก็ไม่มีข้างหน้าข้างหลังเหมือนลมออกเข้านี้ ในเวลาวิจารณ์อยู่นั้นรู้พร้อมกันกับลมออกเข้า ไม่มีอันใดก่อนอันใดหลัง แล้วเกิดความพอใจร้องขึ้นจนสุดเสียง แล้วขู่ตนว่า มันจะเป็นบ้านะ ตอบตนเร็วด่วนว่า ถ้ารู้ว่าตนจะเป็นบ้าก็อย่าบ้าซิ ผิดถูกประการใด กราบเรียนพ่อแม่ครูบาอาจารย์ได้โปรดกรุณาแก้ไขเทอญ

องค์ท่านทอดสายตาลงต่ำขณะหนึ่งแล้ว จึงกรุณากล่าวว่า เออพิจารณาตามเป็นจริงของธรรมส่วนนี้ ว่าแล้วองค์ท่านก็เรียกหาสามเณรบุญเพ็งว่า สามเณรเพ็งเอ๋ย เอาบริขารของเธอไปไว้กุฏิเดิมของเธอนั้นออกมาจากถ้ำใหม่ ๆ จะได้อยู่ที่เย็น ๆ ตามเคย แล้วก็ขอโอกาสทำวัตรและต่อนิสัย เสร็จแล้วองค์ท่านถามต่อไปอีกว่าได้ยินเขาว่าเปลือกน่องมีอยู่ที่ถ้ำผาแด่น เป็นต้นใหญ่โตได้เห็นหรือไม่ เรียนว่าไม่ได้สังเกตและก็ไม่รู้จักต้นของมันด้วยขอรับ

เราต้องการทุบแล้วเอามาปูต่างอาสนะนั่ง โรคริดสีดวงทวารเราพอบรรเทาไป

พอสงฆ์ขึ้นมาประชุมฟังเทศน์ตอนหนึ่งทุ่ม องค์ท่านปรารภขึ้นว่า ถ้าจะให้คุณหล้าคืนไปหาเปลือกน่องถ้ำผาแด่น เธอก็มาใหม่ ๆ เดี๋ยวนี้กำลังเหนื่อย และอั้งโล่ที่เธอทำไว้สี่ห้าอันก่อนออกวิเวก ก็แตกหมด เพราะไม่มีใครทำเป็น ไม่อยากให้เธอไปละทีนี้ เพราะขาดผู้ใช้หลายหน้าที่หยาบ ๆ หนัก ๆ ไปองค์หนึ่งในวัด

พระอาจารย์มหาบัวปรารภขึ้นว่า เกล้าจะไปเอาเองดอกพรุ่งนี้ พอถึงวัน องค์ท่านก็ไปองค์เดียวด้วยฝีเท้า เพราะสมัยนั้นฝีเท้าทั้งนั้น ข้าพเจ้ารู้ล่วงหน้า คาดคะเนในใจไม่ผิด การที่พระอาจารย์มหาบัว

ไปเอาเปลือกน่องถ้ำผาแด่นนี้ ไม่ใช่ไปด้วยภาพพจน์โง่ ๆ เลย หนึ่งเพื่อรับใช้หลวงปู่โดยเคารพและศรัทธา สอง เพื่อสอบว่า ท่านหล้ามาอยู่ถ้ำผาแด่นหนึ่งเดือนแต่ผู้เดียวจริงหรือ ถ้าหากว่ามาอยู่จริงปฏิบัติไปแถวใดคลุกคลีกับญาติโยมขนาดไหน ฉันในบาตรหรือนอกบาตร อยู่แบบข่มใจหรือพอใจ คำพูดขณะอยู่ถ้ำ และขณะญาติโยมไปในวันพระนั้น พูดไปเทศน์ไปแถวใดบ้าง เหล่านี้เป็นต้น แต่ข้าพเจ้าคาดคะเนแล้ว ก็ไม่เดือดร้อนกลับมีความดีใจว่า โชคดีมีครูบาอาจารย์ผู้สำคัญไปสืบเป็นพยาน

พอองค์ท่านไปประมาณอาทิตย์กว่า ๆ ก็ได้เปลือกน่องมาจริง แล้วองค์ท่านไปเที่ยวพูดกับหมู่ลับหลังว่า *ท่านหล้านี้นับเข้าเป็นหมู่กับพวกเราได้นะ ผมไปสืบดูแล้ว ไม่มีสิ่งที่จะดูถูกท่านได้ แต่ข้างหน้าใคร ๆ ก็มองกันไม่เห็นได้ ถ้าหากว่าต่างก็มุ่งหลุดมุ่งพ้นแล้ว ต่างก็ตะเกียกตะกายสูงใจสูงธรรมขึ้นในตัวดอก*นี่เป็นคำพูดของพระอาจารย์มหาบัวพูดกับหมู่ลับหลัง ข้าพเจ้าได้ฟังหมู่เล่าให้ฟังแล้ว ก็พิจารณาเป็นกลาง ๆ ไม่รับไม่ปัด

ไม่ว่าใคร ๆ ในโลก ทำดีประจำวันอยู่ก็นับวันสูงขึ้นแห่งความดีไม่ว่าทางโลกีย์หรือโลกุตตระ ความชั่วถ้าทำประจำวันคืน ก็นับวันพอกพูนสูงขึ้นทางฝ่ายชั่ว แต่ความชั่วคนชั่วทำได้ง่าย ความชั่วคนดีทำได้ยาก ความดีคนชั่วทำได้ยาก ความดีคนดีทำได้ง่าย เป็นของตรงกันข้ามอยู่ร่ำไป ความดีเป็นฝ่ายเหตุที่พระพุทธศาสนาส่งเสริม ความชั่วเป็นฝ่ายที่พระพุทธศาสนาทรงกีดกัน ผู้ที่รู้จักเหตุฝ่ายดีฝ่ายชั่วกับผู้รู้จักผลฝ่ายดีฝ่ายชั่วนั้น ก็มีความหมายของธรรมอันเดียวกันและก็ไม่เลือกชั้นวรรณะด้วย บาปบุญคุณโทษ มรรค ผล นิพพาน

เป็นธรรมฝ่ายทรงอยู่มีอยู่แบบกลาง ๆ บรรจง ไม่ขึ้นอยู่กับเพศ ชั้นวรรณะ ไม่ลำเอียงด้วยอคติใด ๆ แห่งชั้นวรรณะและพรรคพวก แล้วแต่ใครจะสร้างเอา การไปวิเวกในป่าในดอนดงภูเขา ไม่ใช่ไปเล่นสนุก ๆ เพื่อมาอวดเอาคะแนนอะไรในโลก ๆ มันเป็นเครื่องทดสอบตนอยู่ในตัวแห่งรสชาติของจิตใจว่า ศรัทธาและปัญญาสมดุลกันหรือไม่ วิริยะความเพียรในธรรมกรรมฐาน สติระลึกชอบในกรรมฐาน สมาธิตั้งมั่นในกรรมฐานจะสมดุลกันขนาดไหน รสจิตรสใจได้ดื่มแล้วหรือประการใด กามวิตกความตรึกในทางกาม พยาบาทวิตกความตรึกในทางพยาบาท วิหิงสาวิตก ความตรึกในทางเบียดเบียน เมื่อจิตเข้าถึงปฐมฌาน สิ่งเหล่านี้สงบลงแล้ว เมื่อถอนออกมาแล้วสิ่งเหล่านี้กำเริบขึ้นหรือไม่ ไม่กำเริบนั้นด้วยวิธีไหนก็ให้รู้วิธีนั้น กำเริบด้วยวิธีไหนก็ให้รู้วิธีนั้น ขาดไปแล้วด้วยวิธีไหนก็ให้รู้วิธีนั้น กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก มีคุณเจือปนกับโทษหรือไม่ หรือเป็นโทษล้วน ๆ ไม่เป็นคุณเลยแม้แต่นิดเดียว เห็นเป็นจริงชัดหรือไม่ หรือว่าเป็นเพียงจำมาด้วยสัญญาความเคยชินเคยหูก็หัดปากว่าไป เหมือนแก้วเจ้าขากินข้าวกับกล้วย เรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องทดสอบตัวเองให้ได้ความชัดทั้งนั้น มิฉะนั้นแล้ว การปฏิบัติก็สุ่มสี่สุ่มห้า คล้ายกับว่าทั้งซื้อทั้งขายแต่ไม่รู้ว่าขาดทุนหรือได้กำไรแต่ละวัน ๆ แม้จะอยู่กับที่กับวัด ก็ต้องตรวจตนเตือนตนอยู่แบบนี้เป็นคราว ๆ เสมอ จะละเว้นจนเหลิงเจิ้งก็ไม่ได้อีก

◎◎◎◎◎◎◎◎◎◎◎◎◎◎◎◎◎◎◎◎

วิธีทดสอบตนเองขณะภาวนา

เราไปพักวิเวกบางแห่งไม่มีแขกมาสุงสิง สถานที่ก็อำนวยพอควร ด้านภิกขาจารก็ไม่ไกลนักไม่ใกล้นัก วันหนึ่งคืนหนึ่งมียี่สิบสี่ชั่วโมง เราจะฉันขนาดไหนจึงพอดี เราจะเปลี่ยนอิริยาบถขนาดไหนจึงจะเหมาะ เราจะหลับขนาดไหนจึงจะเหมาะ เราจะปันเวลาขนาดไหนจึงจะเหมาะ เราหลับขนาดนี้ภาวนาได้ความยังไง เราดื่มขนาดนี้ภาวนาได้ความยังไง เราฉันขนาดนี้ได้ความยังไงด้านภาวนา สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องทดสอบตนเอง เพื่อจะได้เอาออกใช้ปฏิบัติให้ได้ผลเฉพาะส่วนของตน เราตั้งกรรมฐานอันนี้ไว้เป็นหลักพิจารณา เราได้รับผลอย่างไร เช่น พิจารณากาย เป็นต้น เรากำหนดลมออกเข้าได้ผลเป็นอย่างไร เราพิจารณา พุทโธ ได้ผลเป็นอย่างไร เราพิจารณาเมตตา กรุณา ได้ผลเป็นอย่างไร เราเพ่ง อาโป เตโช วาโย ปฐวี ได้ผลเป็นอย่างไร เราพิจารณา อนิจจัง ได้ผลเป็นอย่างไร เราพิจารณาทุกขัง ได้ผลเป็นอย่างไร เราพิจารณาอนัตตา ได้ผลเป็นอย่างไร เราพิจารณาใจทั้งหมดธรรมทั้งหมดรวมลงในผู้รู้แห่งเดียว ในปัจจุบันได้ผลเป็นอย่างไร สิ่งเหล่านี้จะได้รู้จริงชัดจริงในภาพพจน์ตน ไม่ต้องสงสัยถามใครทั้งนั้น แต่จะปฏิเสธในการถามก็ไม่ได้ จะปฏิเสธในการฟังก็ไม่ได้ไปหน้าเดียว ควรมีการทดสอบอีก ถ้าเรารู้ชัดปฏิบัติชัดตอนไหน ๆ ตอนนั้น ๆ ไม่กลับมาเดือดร้อน ให้เราสงสัยแคลงคลางอีก ตอนนั้นไม่ถามใครอีกก็ได้ อุทาหรณ์แบบหยาบ ๆ

เช่น เราจิบเกลือก็รู้จักรสเค็มแล้ว เราก็ไม่ต้องถามใคร ๆ ว่า รสเกลือนั้นรสเค็มมันเป็นอย่างไงครับ เราก็ไม่มีประตูที่จะถามอีก เพราะเราได้จิบดูแล้ว ฉันใดก็ดี รสของธรรมแต่ละชั้น ๆ ก็โดยนัย จิตแต่ละชั้น ๆ ก็โดยนัยอีก เมื่อปฏิเสธในการถามไม่ได้ ก็ปฏิเสธในการตอบไม่ได้เป็นบางรายเหมือนกัน เพราะสัตว์โลกมนุษย์ เทวดา มาร พรหมก็ดี ตลอดพระอรหันต์ ต่อพระอรหันต์ก็ดี ก็มีการสังสรรค์ถามตอบกันอยู่ ทั้งฝ่ายสมมติและปรมัตถ์ แม้สัตว์เดรัจฉานมันร้องเรียกกัน ถามตอบให้รู้ความหมายของกันและกัน เช่น บางกรณีมันกินอาหารอยู่หรือจับอยู่ มันร้องถามหมู่เพื่อนของมัน หมู่ของมันได้ยินก็บินมาตอบ หรือบินหนีตอบหรืออยู่ที่เก่าตอบ เช่น เขาเบียดเบียนเรา แต่เราไม่เบียดเบียนตอบ จะว่าเราตอบเขาหรือไม่ตอบ จะว่าตอบก็ได้ไม่เป็นไรดอก เพราะเราตอบในทางดีตอบแบบไม่เบียดเบียน เรื่องอื่นยังมีอยู่อีก เพราะจิตสังขารเป็นผู้ใช้กายสังขารเขียนก็ต้องเขียนไป แต่อย่าทั้งเขียนทั้งเดือดร้อนทางใจก็แล้วกัน แม้ผู้อ่านผู้ฟังก็เหมือนกัน อย่าทั้งอ่านทั้งเดือดร้อน ทั้งฟังทั้งเดือดร้อนก็แล้วกัน เพราะเดือดร้อนนั้นมันเดือดร้อนให้ตน เดือดร้อนให้คนอื่นไม่ได้ กินอาหารอร่อยหรือไม่อร่อยก็ดี กินให้ตน กินให้ท่านผู้อื่นไม่ได้ฉันใดก็ดี ความเดือดร้อนก็เหมือนกัน เราเดือนร้อนให้เขาถ้าเขาเดือดร้อนตอบ ความเดือดร้อนอยู่ในใจเรา เขามารับหอบเอาไปหาเขาหมดดอกหรือ แม้เขาไม่เดือดร้อนตอบ ความไม่เดือดร้อนของเขามาหาเราหมดดอกหรือ ตกลงความเป็นธรรมแท้ ก็ของใครของมันตามเดิมนี้ปรารภตามชั้นเราชั้นเขาตามเป็นจริงของสมมติแต่มีปรมัตถ์ควบอยู่แบบเจือปน ๆ มิใช่ปรมัตถ์โต้ง ๆ เพราะยังมี

บุคลาธิษฐานเจือปนกัน เพื่อให้ความกระจ่างแก่ผู้ฟังผู้อ่านผู้พิจารณา เพราะพระสูตรพระวินัย มีทั้งบุคลาธิษฐานธรรมาธิษฐานเจือกันอยู่ พระปรมัตถ์เป็นธรรมาธิษฐานมีธรรมเป็นที่ตั้งล้วน ๆ

ถามว่า ผู้มุ่งปฏิบัติตามพระวินัยพระสูตร จะได้ชื่อว่าปฏิบัติตามพระปรมัตถ์กันหรือไม่

ตอบว่า ได้ปฏิบัติตามปรมัตถ์อยู่ในตัวแล้ว เพราะคำว่า พระวินัย ก็วินัยกาย วินัยวาจา วินัยใจ คำว่า พระสูตร ก็สูตรของกายของวาจาของใจ ผู้ไม่มีใจก็ปฏิบัติพระวินัยไม่ได้ ผู้ไม่มีใจก็ปฏิบัติพระสูตรไม่ได้ ผู้ไม่มีใจก็ปฏิบัติใจ คือพระปรมัตถ์ไม่ได้ เป็นอันว่าพระปรมัตถ์กล่าวถึงธรรมและใจล้วน ๆ แต่ให้เข้าใจว่าพระวินัยก็ดีพระสูตรก็ดี พระปรมัตถ์ก็ดี ทุกคนย่อมปฏิบัติได้ เว้นใจอันบ้าใบ้เสียจริตผิดมนุษย์เสีย เพราะไม่สามารถจะปฏิบัติได้สะดวก เพราะกรรมและผลของกรรมฝ่ายชั่วยังหนักอยู่ คล้ายกับดอกบัวยังอยู่ใต้น้ำ จะเป็นมนุษย์ก็จริง แต่เป็นมนุษย์ชั้นจัตวา ฉะนั้น บ้าใบ้เสียจริตผิดมนุษย์นั้น พระบรมศาสดาจึงไม่ทรงอนุญาตให้บวช แต่ไม่รู้ชัดรับบวช เมื่อบวชแล้วรู้ชัดเข้าให้นาสนะเสีย คือให้สึกเสีย เพราะยังเป็นมนุษย์ไม่เต็มภูมิ ไม่ตรงกับคำถามอันตรายิกธรรมต่อหน้าสงฆ์ว่า มนุสฺโสสิ แล้วตอบว่า อามะภันเต เฉย ๆ ไม่ตรงต่อความจริงเพราะบ้าใบ้อยู่

ถามว่า ผู้เขียนชีวประวัติของตนเองอยู่เดี๋ยวนี้จะไม่เป็นบ้าอารมณ์ดอกหรือ

แก้ว่าจะบ้าอารมณ์ยังดีกว่าบ้าแล้ง

ถามว่า บ้าแล้งนั้นคืออะไรบ้าง

ตอบว่า บ้าแล้งนั้น คือเพลินในโลกสงสารโดยถ่ายเดียว ไม่เหลียวแลทางปัญญาพาฟอกความหลง เป็นต้น

ถามว่า คำว่า หลง ๆ ในที่นี้ หลงอะไรครับ

ตอบว่า หลงหนังที่หุ้มอยู่โดยรอบแห่งกาย ว่าสวยงาม ว่าเป็นของยั่งยืน ว่าเป็นสุข ว่าเป็นของตนเอาจริง ๆ จัง ๆ จนแกะไม่ได้คลายไม่ออก แต่เมื่อสิ่งเหล่านี้ไม่ตั้งอยู่ตามความประสงค์แล้ว ก็เดือดร้อนทางใจ เพราะผลลัพธ์เป็นฝ่ายสะท้อน เพราะเหตุหลงหนัง

ถามว่า ท่านผู้ไม่หลงหนังมีไหมเล่า

ตอบว่า ข้อนี้เป็นของตอบยาก เพราะผู้ไม่หลงหนังไม่ได้เขียนใส่หน้าผากไว้ แม้เขียนไว้ก็เชื่อไม่ได้เพราะเขียนลวงก็มี เพราะการหลงหนังไม่ขึ้นอยู่กับ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และท่านผู้ไม่หลงก็ไม่ขึ้นอยู่กับ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ขึ้นอยู่กับใจ

ถามว่า ใจมันเป็นตัวยังไง ผมทำไมถึงไม่เห็นมันสักที ชาวโลกชาวธรรมก็มักพูดว่าใจ ๆ

ตอบว่า ผู้ถามหาใจก็เอาใจถาม ผู้ตอบก็เอาใจตอบ คนตายแล้วถามไม่เป็นตอบไม่เป็นเพราะไม่มีใจอยู่นั้น

ถาม ใจมันเป็นคุณหรือเป็นโทษ

ตอบ เมื่อมันทำโทษมันก็เป็นโทษ เมื่อมันทำคุณมันก็เป็นคุณ คุณและโทษของมันไม่มีใครไปปล้นไปจี้เอาได้

ถาม ใครใส่ชื่อให้มัน

ตอบ มันใส่ชื่อเอง

ถาม ใครเป็นเจ้าของมัน

ตอบ มันเป็นเจ้าของเอง

ถาม มันเกิดมาจากไหน
ตอบ มันเกิดมาจากมันเอง
ถาม อะไรพาให้มันเกิด
ตอบ ความหลงของมันพาให้เกิด
ถาม มันหลงอะไร
ตอบ มันหลงว่ามันเป็นมันเอาจริง ๆ จัง ๆ

ธรรมะหลวงปู่มั่น

หันมาปรารภต่อไปว่า ในยุคบ้านหนองผือในวาระผู้เขียนไปอยู่ด้วยกับองค์ท่าน ได้ยินองค์ท่านยืนยันว่าองค์ท่านเป็นพระอรหันต์หรือไม่ ตอบได้อย่างผึ่งผายว่า องค์ท่านมิได้ยืนยันว่าองค์ท่านเป็นพระอรหันต์หรือปุถุชนใด ๆ เลย ชะรอยผู้เขียนจะไม่รู้จักอิโหน่อิเหน่ แล้วองค์ท่านจะไม่เล่าคำลับให้ฟังก็อาจเป็นได้ หรือเกรงว่าผู้ฟังประมาทและไม่เชื่อ ก็อาจเป็นโทษแก่เขาก็อาจเป็นได้ องค์ท่านจึงไม่เล่าให้ฟัง ส่วนธรรมะขององค์ท่านแสดงบางคราวเป็นธรรมชั้นสูงมาก เป็นต้นว่า *ไม่ว่าธรรมส่วนใด ถ้าสำคัญตนว่าเสวยเป็นอันผิดทั้งนั้น* ข้อนี้ประทับใจของข้าพเจ้ามาก ในเวลาที่องค์ท่านเทศน์อย่างนี้ พระอาจารย์มหาบัวก็ฟังอยู่ที่นั้นด้วย มีพระสองสามองค์นั่งฟังอยู่ด้วยกัน ไม่มีพระอาคันตุกะมาปน แต่แปลกอยู่ว่า ชีวประวัติของหลวงปู่มั่นได้พิมพ์มาหลาย ๆ ครั้ง ตรวจดูแล้ว ไม่เห็นธรรมข้อนี้ในอยู่เลย ชะรอยต่างองค์ก็ต่างจำมาได้คนละบทคนละบาทอันสำคัญ

มุตโตทัย ตีพิมพ์ฉบับต้นคราวถวายเพลิงของหลวงปู่มั่น ธรรมชั้นสูงในเล่มนั้นกล่าวว่า *"ถ้าไม่มีที่อยู่ ก็ไปอยู่ที่สูญสูญนั้น"* ใจความในหนังสือเล่มนั้นทั้งหมด ก็ขึ้นอยู่กับภาพพจน์ข้อนี้ นี้เป็นธรรมชั้นสูงในหนังสือเล่มนั้นทั้งหมด เหตุผลที่จะไปอยู่ที่สูญสูญนั้นหนังสือเล่มนั้นอธิบายว่า *ถ้าจะว่าสูญไม่มีค่าก็ไม่ได้ เพราะไปบวกกับเลขหนึ่งก็สิบ ร้อย พัน หมื่น แสน ล้าน* ดังนี้ เป็นมติของผู้เขียนคือ อาจารย์มหาเส็ง และ อาจารย์ทองคำ ในยุคนั้นพระอาจารย์มหาบัวกำลังรักวิเวกเที่ยวปฏิบัติโชกโชนอยู่ ไม่สุงสิงในการเขียนหนังสือ ข้าพเจ้าพิจารณาอยู่แต่ไร ๆ ว่า เหตุที่สูญจะเป็นของมีค่าก็เพราะมีผู้ไปยึดถือเอาเป็นเจ้าของ ถ้าไม่มีผู้ไปยึดถือเอาเป็นเจ้าของแล้ว สูญก็กลายเป็นโมฆะไปตามสภาพที่สมมติ ไม่ว่าแต่สูญเลย ขี้เป็ดขี้ไก่ก็ดี ถ้ามีผู้ไปยึดถือเอาเป็นเจ้าของแล้ว ย่อมเป็นของมีค่าทั้งนั้นซื้อขายเอาไปใส่ผักก็ได้ ใครลักก็เป็นอทินนาทาน แต่พระนิพพานไม่เป็นหน้าที่จะแล่นไป หรือเดินไปอยู่ที่สูญสูญ ถ้าอย่างนั้นสูญก็เป็น สรณังคัจฉามิ ของพระนิพพาน พระบรมศาสดากล่าวไว้เพียงแต่ว่า เปลวไฟอันกำลังลมเป่า เมื่อเปลวไฟดับไปแล้ว ไม่เป็นหน้าที่จะไปยืนยันและสมมติว่า ไปตั้งอยู่ที่นั้นที่นี้หรืออะไร ๆ ทั้งนั้น ความขัดแย้งแห่งสงครามความเห็น ถ้าความเห็นออกนอกรีตนอกรอย เป็นอัตโนมัติของผู้ยังมีกิเลสหนา ไม่เหมือนอัตโนมัติของพระอริยเจ้า ที่มัดเข้าหาธรรมฝ่ายอริยะเป็นบรรทัด เป็นแว่นเป็นกระจกเงาเป็นกล้องจุลทรรศน์ เป็นเครื่องวัดเครื่องตวงอันไม่เลยเถิดปราศจากเดาด้นคาดคะเน พร้อมทั้งมีสัมมาญาณะอันถ่องแท้ ไกลจากโลกิยวิสัยไปแล้ว จะดึงลงมาเทียบกับโลโก โลกา โลเกเร โลกู โลกึง โลมึง ย่อม

เป็นไปไม่ได้ทั้งอดีต อนาคต ปัจจุบัน ด้วย

ชีวประวัติของหลวงปู่มั่นก็ดี ของท่านองค์ใด ๆ ก็ดี จะแต่งจะเขียนพิสดารหรือย่อก็ตามที ถ้าแก่นเรื่องของธรรมะ ยอดเรื่องของธรรมะชั้นสูงไม่สมเหตุสมผลแล้ว ปราชญ์ผู้อ่านผู้ฟังก็ไม่ถึงใจถึงธรรมเท่าที่ควร ไม่ชวนอยากอ่านไม่ชวนอยากฟังด้วย มิหนำซ้ำถูกวิจารณ์ว่า ไม่สมชื่อลือชาปรากฏว่าโด่งดังอะไรกันในทางที่ชอบแท้ของธรรมะ เมื่อผู้เขียนมิใช่เจ้าตัวเขียนเอง ย่อมตีความหมายลงมาหาตัวของผู้เขียน เพราะเข้าใจอย่างนั้นชัดอย่างนั้น แต่มันก็เป็นเรื่องอจินตับอจินไตย เหลือวิสัยจะผูกขาด ชีวิตของหลวงปู่มั่นในยุควัดป่าหนองผือ พรรณานิคม จังหวัดสกลนคร เป็นยุคสุดท้ายของชีวิตองค์ท่าน และสุดท้ายธรรมะชั้นสูงแห่งองค์ท่านอีกด้วย ธรรมะขององค์ท่านส่วนอื่น ๆ อเนกปริยายก็ตาม ตลอดข้อวัตรปฏิบัติอันเด็ดเดี่ยวที่ทำส่วนตัวองค์ท่านก็ตาม เพื่อทอดสะพานให้อนุชนรุ่นหลังก็ตาม ย่อมเป็นเมืองขึ้นของคำที่องค์ท่านเทศน์ว่า *"ไม่ว่าธรรมส่วนใด ถ้าสำคัญตนว่าเสวยเป็นอันผิดทั้งนั้น"* เมื่อกล่าวว่าธรรมส่วนใด ก็เป็นอันกล่าวถึงจิตส่วนใดอยู่ในตัว ผู้รู้ส่วนใดอยู่ในตัวอีกด้วย ญาณส่วนใดอยู่ในตัวอีกด้วย ส่อแสดงให้เห็นว่า ทำลายอุปาทานในตัวแล้ว ย้อนมาปรารภสับสนปนเปกันไปอีก เพราะนึกเห็นได้จำได้อันใด ก็เขียนกันลงไป ไม่ต่ออนุสนธิเป็นระเบียบ สับสนอลหม่าน เพราะไม่ชำนาญในการแต่งและการเขียน และก็คงไม่ได้ไปตรวจเอาคะแนนในสนามโลกใด ๆ ทั้งสิ้นเลย

หลวงปู่มั่นเผาศพอาจารย์เนียม

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๙ นั้นเอง เป็นเดือนพฤษภาคม แรม ๗ ค่ำ เวลาเช้าบิณฑบาตมาถึงวัดแล้ว กำลังเตรียมจะแต่งบาตรฉัน พระอาจารย์เนียม มีพรรษาล่วงไปสิบแปดพรรษา องค์ท่านป่วยมานานประมาณ ๑ เดือนกว่า องค์ท่านตั้งเตียงพักอยู่โรงจงกรมเก่าของหลวงปู่มั่นใกล้กับศาลาฉันอาหารประมาณเจ็ดแปดวา ได้สิ้นลมปราณไปแบบสุภาพ ไม่มีสกลกายกระดิกหรือเคลื่อนไหวอันใดปรากฏเห็นแต่ลมเบาไปหมดไปเท่านั้น งามมากน่าเคารพมาก น่าเลื่อมใสมาก ไม่อั๊ก ไม่แอ๊ก ไม่ยักคิ้ว ยักสบปาก ยักจมูก หลับตาสุภาพอยู่ ผู้เขียนได้เห็นกับตาพิจารณากับใจ พระอาจารย์มหาบัว ก็ได้เห็นด้วย

หลวงปู่มั่นอยู่ศาลาก็ทราบแล้วเพราะได้กราบเรียน หลวงปู่มั่นปรารภว่า *เออ ท่านเนียมก็ไปแล้วในส่วนสิ้นลมปราณ เธอเล่ากับเราบ่อย ๆ ว่า รู้จักวิธีภาวนาแห่งสมมติแล้ว พวกเธอมาศาลาฉันเช้าซะปล่อยให้อยู่นั้นเสียก่อน ฉันเสร็จแล้วเก็บบริขารแล้วจึงพูดกันใหม่* แล้วก็ปล่อยไว้ไม่มีใครเฝ้าอยู่ดอก เมื่อฉันเสร็จแล้ว ขนบริขารขึ้นกุฏิเรียบร้อยแล้ว หลวงปู่มั่นเดินมาจากกุฏิองค์ท่าน พอมาถึงศพ ก็ก้มลงจับเสื่อสองมือทั้งมือซ้ายและมือขวาทางหัวศพ พร้อมทั้งกางขาออกแบบขึงขัง พร้อมทั้งปรารภว่า *พวกเรานี้มันขี้โง่ พากันเกิดมาตายเล่นเผากันเล่นอยู่* พอตกบทคำปรารภ พระอาจารย์มหาว่า *ถ้าจะเอาจริง ๆ พวกเกล้าจะพากันเอาดอก* ว่าแล้วยกมือใส่หัว แกะ

มือหลวงปู่ออก หลวงปู่ตอบว่า *เราไม่ใช่จะทำเล่นดอก*

ทีนี้พระก็รุมกันจับเสื่อโดยรอบศพเป็นวงรอบ พระพวกผู้ใหญ่อยู่ทางหัวศพ พระผู้ขนาดกลางก็อยู่ระหว่างกลางตัวศพ พวกพระผู้น้อยก็อยู่ทางเท้าศพ ชูกันไปถึงริมวัดทิศตะวันออกเฉียงใต้ในเขตบริเวณวัด หลวงปู่มั่นปรารภว่า *ไปบอกโยมบ้านหนองผือว่าหลวงปู่จะพาเผาพระอาจารย์ด่วนเดี๋ยวนี้* แล้วก็บอกเณรตาปะขาวและพระว่า *เอ้ารีบเอาฟืนโดยเร็ว* ต่างก็รีบเอาฟืนโดยเร็ว พระเอาไม้ตาย เณรตาปะขาวเอาไม้ดิบปะปนกัน เดี๋ยวเดียวฟืนก็พอเพราะฟืนยังไม่อด หลวงปู่ก็บอกว่า *ยกศพขึ้นตะแคงข้างขวาไม่ต้องล้างศพดอก ไม่ต้องคลุมผ้าจีวรให้ดอก เพราะตายแล้วล้างทำไม คลุมห่มทำไม นั่นประคตเอวไหมใหม่ ๆ อยู่นั้น แก้ออกเอาไว้ให้ผู้ขาดเขิน* เสร็จแล้วบอกตาปะขาวจุดไฟโดยด่วน ไฟเดือนหกฤดูร้อนแสก ๆ ลุกกรุ่นขึ้นโดยด่วน ชาวบ้านมาถึงไฟลุกโพลงขึ้นแล้ว ทีนี้องค์ท่านก็ให้เอาผ้าปูนั่งของใครของมันปูกับพื้นดินห่มผ้าเฉวียงบ่าแล้ว กล่าวว่า *เราจะพาว่ามาติกาเป็นพิธีไม่ว่าเอาสตางค์ใครดอก* พอจบแล้วก็กลับที่ใครที่มัน พอตกเวลาเย็นใกล้ค่ำ ไฟไหม้ศพเหลือแต่หัวกับหน้าอก พอตกตอนพลบค่ำองค์หลวงปู่กล่าวว่า *พากันเห็นอาจารย์ไหม ไฟเผาอยู่นั่น รีบจงกรมภาวนาเข้าเดี๋ยวจะตายเปล่า*

ข้าพเจ้านักสังเกตอยู่ว่า องค์ท่านจะพาสวดมนต์เป็นพิธีไล่ผีหรือไม่หนอ แล้วเลยเห็นท่านไม่เกี่ยวไม่ยุ่ง และก็นึกในใจว่าหลวงปู่นี้เด็ดเดี่ยวมาก หาผู้เทียบได้ยากในสมัยปัจจุบัน ไม่แอบเอารายได้กับศพ ๆ เส็บ ๆ ของลูกศิษย์เลย เชื่อกรรมและผลของกรรมที่ตนทำเอาเอง อันยังมีชีวิตอยู่จริง ๆ แม้พี่ชายของท่านผู้มรณภาพ

ก็มาถึงแต่หลายวันแล้ว คือโยมแพง บ้านโคกนามน พระอาจารย์เนียมก็คนบ้านโคกนามน จังหวัดสกลนคร นั่นเอง ไม่ใช่อื่นไกลเลย และหลวงปู่มั่นปรารภเปิดเผยต่อพระเณรในยุคนั้น ขณะนั้นว่า *ท่านเนียมเป็นพระโสดาบันแล้วไปเกิดชั้นหกอาภัสรา*

ข้าพเจ้าก็คอยสังเกตอีกว่า องค์หลวงปู่จะทำประการใดหนอจะประกาศญาติโยมหรือประการใดหนอ ว่าเดี๋ยวนี้พระมรณภาพ อาตมาจะพาทำบุญอุทิศ ท่านผู้ใดจะมีศรัทธายังไงก็สมทบทุนกัน องค์ท่านก็เงียบเลย แต่บอกโยมแพง อันเป็นโยมพี่ชายของพระอาจารย์เนียมว่า *โยมแพงอยากได้กระดูกก็ไปเอาเสียเน้อ อาตมาไม่เอาดอก เพราะอาตมาไม่อดกระดูก อาตมามีแต่จะทอดอาลัยในกระดูกนั้นแหละ โยมอดกระดูกก็ไปเอาซะ* โยมแพงกราบเรียนว่า *เกล้าก็ไม่เอาดอก เกล้าก็ไม่อดเหมือนกัน* แท้จริงนั้นโยมแพงลงมติของหลวงปู่มั่นทุกกรณี แบบราบคาบมาแต่นมนานแล้วไม่จืดจาง

ท่านผู้อ่าน ท่านผู้ฟัง คงไม่สนิทใจในตอนนี้ แต่ผู้เขียนสนิทใจอยู่ จึงได้กล้าเขียนไว้ ถ้าไม่เขียนไว้ ประวัติอันสำคัญจะไม่ยังคงที่จะลบเลือนไป ถึงโลกปัจจุบันจะเป็นปัญหายุ่งเหยิงในส่วนนี้ก็ลงเอยอยู่กับปฏิปทาแต่ละรายของบุคคล หลวงปู่มั่นมิได้คืนมาต่อสู้อธิกรณ์เอาแพ้เอาชนะด้วย ผู้เขียนตีความหมายว่า หลวงปู่มั่นมิได้ประมาทในการกุศลอุทิศเลย ไม่ได้หวังว่าจะทำลัทธิการกระทบกระเทือนชาวพุทธทั่วไป ไม่ได้ทำด้วยความคับแคบสะเพร่าไม่รอบคอบ ความจริงใจขององค์ท่านแยบคายไม่ชอบวิวุ่น ทอดสะพานให้ฝ่ายพระธุดงค์กรรมฐานโต้ง ๆ เชื่อกรรมและผลของกรรมที่ตนทำไว้ก่อนตาย อัตตา หิ อัตตโน นาโถ โดยแท้เพราะจะได้สมฐานะกับ

ตน ที่แบกกลดสะพายบาตรขึ้นเขาลงห้วย ฉันในบาตรปร๋อ แสวงอยู่ป่าปร๋อ เดินจงกรมภาวนา ปรารภแต่มรรค ผล นิพพานปร๋อ เหล่านี้เป็นต้น และเรื่องที่ผู้เขียน ผู้อ่าน ผู้ฟังจะพิจารณาแบ่งเบาอีกก็มากมายนักหนา

ผู้รีบเร่งพากเพียรเพื่อพ้นทุกข์ในสงสาร ก็เป็นการทำบุญอุทิศให้ตนเอง และทั่วทั้งไตรโลกาอยู่แบบตรง ๆ แล้ว และก็เป็นมหาทอดสะพานให้ชาวโลกอยู่โดยตรง ๆ แล้ว การประพฤติเด็ดเดี่ยวเป็นเครื่องเหนี่ยวใจของท่านผู้ต้องการพ้นทุกข์ในปัจจุบันชาติ การเห็นภัยในสงสารขณะจิตเดียว ประเสริฐกว่าการเห็นเพลินในสงสารล้าน ๆ ขณะจิต การนอนใจในโลก กับการนอนใจในหลุมถ่านเพลิงกิเลส ก็คงมีความหมายและรสชาติอันเดียวกัน แต่ก็เป็นการเบื่อหูของผู้ไม่สนใจอีกละ ผู้ทำดีหวังดี ก็มีผู้หวังชั่วทำชั่วมาเป็นอุปสรรค ผู้ทำชั่วหวังชั่ว ก็มีผู้ทำดีหวังดีมาเป็นอุปสรรคกัน แต่ผลรายรับนั้นต่างกันมาก และเหตุไปทางดีและทางชั่วนั้น ขึ้นอยู่กับผู้จะเลือกเฟ้นถูก ผู้ไม่รอบคอบในเหตุ ก็ไม่มีประตูจะรอบคอบในผล ผู้ไม่รอบคอบในผล ก็ไม่มีประตูจะรอบคอบในเหตุได้ ผู้รอบคอบในเหตุก็คือผู้รอบคอบในผล ผู้รอบคอบในผลก็คือผู้รอบคอบในเหตุ เพราะโยงถึงกันกระจ่างชัดเฉพาะตน ไม่ลำบากใจด้วย ไม่ว่าเหตุผลตอนไหน ๆ

สมัยพุทธกาล เก็บศพไว้กี่วัน

สิ่งที่ควรวิจัยแบ่งเบาเรื่องศพ ๆ เส็บ ๆ อีก ครั้งพุทธกาล วัดป่าเชตวันมหาวิหารนั้น มีการเผาศพพระศพเณรอยู่ไม่เว้นแต่ละวันกระมัง ถ้าหากว่าเก็บศพไว้ก็คงไม่มีโกดังพอ พระอัญญาโกณฑัญญะปรินิพพานที่สระฉัททันต์ ช้างป่าทำฌาปนกิจ ช้างเขาเก็บศพองค์ท่านไว้กี่วันไม่ทราบได้ และช้างเขาไปนิมนต์พระที่ไหนมาให้กุสลาก็ไม่ทราบได้ เพราะเรียนน้อยรู้น้อยพลอยรำคาญ พระมหาสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะปรินิพพานก่อนสมเด็จพระบรมศาสดา องค์ท่านพาคณะสงฆ์และญาติโยมเก็บศพไว้กี่วันก็ไม่ทราบได้ ไม่ปรากฏอีก พระราหุลไปปรินิพพานที่ดาวดึงส์ เทวดาเก็บศพไว้กี่วันไม่ทราบอีก เทวดาทำบุญอุทิศด้วยอาหารทิพย์หรือไม่ ไม่ทราบอีก

มีปัญหาว่านั่นมันเรื่องของพระอรหันต์ทั้งหลาย เราจะเอามาเทียบไม่ได้หรอก

ตอบทันทีว่า นั่นแหละพระอรหันต์ทอดสะพานไว้ให้ปวงชาวโลกผู้จะสืบไปข้างหน้า พระบรมศาสดาเจ็ดวันจึงถวายพระเพลิง แต่ถึงกระนั้นมัลลกษัตริย์ก็เวียนถวายก่อนหลายครั้งแล้ว แต่ไฟไม่ติด เพราะเทวดาบันดาลมิให้ไฟติด เพราะคอยพระมหากัสสปะกำลังเดินทางมาจะถวายบังคมพระพุทธสรีระ พร้อมด้วยบริวารห้าร้อยองค์

แต่ผู้เขียนนี้เมื่อตายแล้ว คงจะถูกคอยพระมหากัสสะเหม็น

ก็อาจเป็นได้ แต่ได้ทำพินัยกรรมไว้แล้ว ไม่ให้คอยท่านผู้ใด คอยเพียงเอาฟืนเสร็จเท่านั้น กุสสาก็ไม่ต้องว่า อนิจจาก็ไม่ต้องเอ่ยให้เพราะได้เรียนไว้แล้ว ตายอยู่วัดป่า กะโลงก็ไม่ต้องทำ เพราะไม่ได้ชูไม่ได้หามผ่านบ้านท่านผู้ใด เว้นไว้แต่ตายอยู่ที่อุจาดเท่านั้น ตายเวลาเช้าก่อนฉันจังหัน บิณฑบาตฉันเสร็จแล้วก็เผา เว้นไว้แต่มีอุปสรรคฝนตกมาก หรือเว้นไว้แต่กลางคืนหาฟืนไม่ทัน เชื่อแน่ว่าประเทศไทยมิได้อดฟืน ถ้าเอาเงินเผาเท่าใดก็ไม่พอง่าย เพราะเมืองพอในตัวเงินไม่มี ความเลี้ยงชีวีเนื่องด้วยท่านผู้อื่นจิปาถะ จะเอาศพไว้เป็นโล่เพื่อล้วงกระเป๋าผู้อื่น เรียกว่าตายร้อน เพราะเดือดร้อนท่านผู้อื่นไม่ใช่ตายเย็น ร้อนทั้งพระหนุ่มพระแก่เณรน้อยคอยเฝ้าศพ ฉันก็ไม่อร่อยนอนก็ไม่หลับ

มีปัญหาว่ามันเป็นเรื่องของผู้อยู่ข้างหลัง ตอบจังๆ ว่า มันเป็นเรื่องเจ้าตัวจะสั่งเสียไว้ด้วยความจริงใจ มิฉะนั้นแล้วจะกลายเป็นผู้ไม่รอบคอบในอนาคต ทำความยุ่งเหยิงให้ผู้อยู่ข้างหลังลังเล ถ้ามีผู้ติเตียนผู้อยู่ข้างหลังว่า ใจคับแคบจืดจางเกินไป เขาก็มีพินัยกรรมออกอ้างอย่างสมบูรณ์ ถ้าพินัยกรรมไว้แต่ปากเปล่าๆ คำผู้เล่าอาจลบเลือน หากยิ่งเป็นลายมือของผู้ตายเขียนไว้เอง โดยไม่ถูกข่มเหงหรือผู้อื่นมาล้อเลียนให้เขียน ก็ยิ่งเป็นจริงขึ้น เพราะเขียนด้วยศรัทธาอันจริงใจล้านๆ เปอร์เซ็นต์ และก็เป็นมรณสติไม่ประมาทว่าตนจะไม่แตกไม่ตายด้วย จึงสมฐานะของผู้ไม่มักใหญ่ใฝ่สูง ในเรื่องศพๆ เส็บๆ ด้วย เพราะไม่ใช่ปลาไม่ใช่เนื้อ ที่ผู้อยู่ข้างหลังจะแบ่งกัน ไปทำปลาร้าปลาเจ่าปิ้งแกงแบ่งแจกปลาแดกและน้ำปลาได้

หันมาปรารภเรื่องศพฆราวาสครั้งพุทธกาล เรื่องนางปฏาจารา

บิดามารดาของนางเป็นเศรษฐี ท่าน ๆ ใคร ๆ ย่อมรู้ดีในธรรมบท พากันตายสด ๆ พร้อมกันในวันเดียวหลายคน บันดลบันดาล ลมพัดปราสาทหักตอนกลางคืน ตื่นเช้ากินข้าวเสร็จ ก็เผาในเชิงตะกอนเดียวกันสามสี่ศพ และสามีของนาง ลูกของนางสองคน ผัวของนางงูกัดตายคาที่ทิ้งกับที่มิได้เผาฝัง ลูกคนเล็กเหยี่ยวเอาไปฝังไว้ในท้องมันสด ๆ ลูกคนโตตกน้ำอจิรวดี น้ำพัดไปไม่เห็นศพ นางเสียจริตพิศวง จนถึงกับเป็นบ้าเปลือยกาย สุดท้ายก็ได้บวชสำเร็จพระอรหันต์ เรื่องศพทั้งหลายก็หายกังวล เพราะเผาศพกิเลสของตน จนเสร็จสิ้นก่อนตาย ถ้าเขียนไปหลายกลายเป็นเถรีประวัติ แต่เป็นการเทียบชัดที่เก็บศพไว้นาน หรือถูกกล่าวตู่ว่าครั้งพุทธกาลเป็นครั้งล้าสมัย แต่ยุคปัจจุบันจะลากสมัยก็อาจเป็นได้

ในที่นี้มิได้หวังว่าจะปั่นท่านผู้อ่านผู้ฟัง ให้ยุ่งมันสมองอันใดเลย เกรงว่าจะเพ่งโทษหลวงปู่มั่นเลยเถิดไป เกรงจะกลายเป็นสร้างขุมนรกลงที่ใจให้ลึกลับเดือดร้อนมาก แต่ขอฝากไว้ให้นักปฏิบัติพิจารณาเองเถิด บางทีอาจเกิดโล่งใจไม่กังวลในศพ ๆ ของตนก็อาจเป็นได้ จะกังวลแต่เวลามีชีวิตอยู่ เพื่อจะได้รีบเร่งสร้างความดีไว้ให้ด่วนชวนเจตนา เพื่อพ้นทุกข์ในสงสารเร็วพลันทันกาล ไม่นานเนิ่นช้าในปัจจุบันชาตินี้แล และอีกความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นธรรมดาของผู้เคยคุ้นเชื่อง แต่เป็นธรรมดาของผู้เรียนวิชาเข็ดหลาบเรียนวิชาเพื่อพ้นไปจากสิ่งเหล่านี้ อันมีกิเลสเป็นแดนเกิด ให้รู้จักชัดกระจ่างแจ้งว่า เท็จจริงเพียงไรโดยส่วนเฉพาะตัวตามคำสั่งและคำสอนของพระองค์เป็นบรรทัด ไม่บัญญัติเอาตามอัตโนมัติของตนด้วยมานะความถือตัว ให้เป็นเสี้ยนหนามต่อธรรมวินัย เพราะพระ-

ธรรมวินัยบริบูรณ์แล้วไม่บกพร่องไปไหน ถ้าเทียบใส่อาหารก็ล้างมือเปิบเอาเท่านั้น

การเผาศพอย่างสมเกียรติพระกรรมฐาน

หันมาพรรณนาต่อไปอีกติดต่อว่า ปี ๒๔๘๙ นั้นเองยุควัดป่าบ้านหนองผือ ในกลางพรรษาก็มีพระมรณะอีกหนึ่งรูป พรรษาเก้า ชื่อท่านอาจารย์สอ นธ.เอก บ้านเกิดเมืองนอนของท่าน อยู่บ้านศรีฐาน อ.ลุมพุก สมัยนั้น ขึ้น จ.อุบลราชธานี สมัยที่เขียนนี้คงเป็น จ.ยโสธร ท่านป่วยเป็นไข้อยู่ประมาณหนึ่งเดือนก็มรณภาพไป เพราะเหลือวิสัยจะรักษาได้ในสมัยนั้น แต่สมัยใด ๆ ยุคใด ๆ ก็ตาม ในสรรพโลกทั้งมวลรวมกัน ย่อมมีผู้เกิดผู้ตายอยู่ทุกวินาทีไม่ขาดระยะ ๆ จองขาดผูกขาดอยู่แล้ว เมื่อเกิดเมื่อตายอยู่ทุกวินาทีอย่างนี้แล้ว ความแก่ความเจ็บเล่าก็ต้องมีความหมายอันเดียวกัน จะบัญญัติว่าเป็นเรื่องเล็กเรื่องน้อยนั้น ก็เป็นเหตุให้คุ้นเชื่องลืมตัวลืมตน ลืมใจลืมธรรม หักดอกไม้บูชาส่งเสริมความหลงประมาทมัวเมาหนักขึ้น

ฉะนั้น พระบรมศาสดาจึงทรงพระมหากรุณากล่าวแก่พระอานนท์ว่า *การพิจารณาความตายวันละร้อยครั้งนั้น ยังประมาทอยู่นะอานนท์ พิจารณาทุกลมหายใจออกเข้าจึงไม่ประมาท* เมื่อจะตีความหมายว่า พระองค์เทศน์ข้อนี้เฉพาะพระอานนท์องค์เดียวแล้ว สรรพโลกทั้งปวงแก่เจ็บตายไม่เป็นหรอกหรือ หรือแก่เจ็บตายแต่

พระมหาอานนท์องค์เดียว เมื่อเป็นดังนี้ ธรรมคำสั่งสอนของพระองค์แต่ละบทละบาทอันบริสุทธิ์ใสสะอาด ย่อมหยาดรดให้ทั่วถึงสรรพ-ไตรโลกธาตุอยู่โดยตรง ๆ แล้ว เช่น ยก ชาติปิ ทุกขา บทเดียวเท่านี้ก็ถูกไตรโลกธาตุ กระเทือนไปทั้งผู้หูหนวกตาบอดทั้งนั้น ในฝ่ายสัตว์ที่มีวิญญาณครองสิงไม่เว้น

ย้อนหลังคืนมาเล่าเรื่องพระอาจารย์สอมรณภาพอีก การทำฌาปนกิจนั้น ก็ทำแบบพระอาจารย์เนียมนั้นเอง มิได้ผิดกันแม้แต่นิดเดียว ส่อแสดงให้เห็นชัดได้ว่า หลวงปู่มั่นทอดสะพานให้ลูกศิษย์กรรมฐาน ในส่วนศพของพระเณรกรรมฐานไว้โดยกระจ่างแจ้งแล้ว และส่อแสดงให้เห็นชัดอีกว่า ตัวขององค์ท่านเมื่อสิ้นลม-ปราณ ก็ต้องการให้ลูกศิษย์ทำถวายแบบนั้นจริง ตามเจตนารักธรรมอันสงบแท้ ไม่มีมายาสาไถยอันใดเลยในส่วนนี้แท้ ๆ

ชาวโลกนิยมกันว่า การเก็บศพไว้นานเพื่อทำให้สมเกียรติโลก การเผาเร็วคล้ายกับว่าเป็นของไม่มีค่า ข้าพเจ้าหนักไปในทางเผาเร็วเป็นของสมเกียรติพระกรรมฐานแท้ เพราะไม่อยากจะดักบ่วงดักแร้วไว้ขูด ๆ เกลา ๆ ท่านผู้ใด ทั้งทางตรงและทางอ้อม แต่มักมีปัญหาว่าท่านผู้นั้นมาไม่ทัน ท่านผู้อยู่ไกลโน้นมาไม่ทัน ดังนี้ ความจริงแล้วใครมาเวลาไหน ๆ ก็ทันอยู่ เพราะผู้สิ้นลมปราณไปไม่ได้คืนมา มาเวลาใดก็ทันทั้งนั้น คือทันตายแล้วนั่นเอง แต่ถ้าหากว่าได้รับทราบข่าวว่าตาย พอมาถึงแล้วผู้ตายนั้นคืนมาก่อนเสีย เรียกว่ามาไม่ทันตาย จะอย่างไร ก็ทันเกิดทันตายอยู่ทุกเมื่อ เพราะเหตุว่าร่างกายอันมีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ มีทั้งก้อนเกิดก้อนตายอยู่โดยธรรมอันแท้แล้ว

ผู้ทันเกิดทันตายลึกลงไปกว่านั้นอีกเล่า มีท่านผู้ใดหนอขอตอบตามอัตโนมัติว่า พระอรหันต์ เพราะรู้ทันการเกิด รู้ทันการตายแล้วไม่มาเกิดมาตายอีก เหลือนอกนั้นได้ถูกแพ้เกิด ๆ ตาย ๆ ทั้งนั้น ผู้เขียนอยู่นี้เห็นพระอรหันต์หรือไม่หนอ ตอบว่า พอได้ยินแต่ชื่อว่าอรหันต์ ๆ ก็เลื่อมใสศรัทธาอยู่มากแล้ว แต่เมื่อได้เห็นจริงยิ่งจะเขียนมากกว่านี้เอาจนท่านผู้อ่านขี้เกียจอ่าน

แท้จริงจะมาหาพระอรหันต์ในหนังหุ้มย่อมไม่พบเลย เพราะพระอรหันต์มิได้เป็นเปรตมาเฝ้าหนังหุ้ม ถ้าหนังหุ้มเป็นพระอรหันต์แล้ว โคกระบือ เป็นต้น ก็เป็นพระอรหันต์ได้ทั้งนั้น ผู้พิจารณาหนังหุ้มลงสู่ปฏิกูล หรือเป็นแต่สักว่าธาตุดิน น้ำ ไฟ ลมผสมผสานกันอยู่ก็ดี หรือพิจารณาลงสู่ไตรลักษณ์ก็ดี นั่นเป็นหนทางเดินไปสู่พระอรหันต์เท่านั้น และถ้าถึงพระอรหันต์แล้ว หาก็จักเห็นอรหันต์ดอก ถ้ายังไม่ถึงแล้วก็คาดคะเนเดาด้นทั้งนั้น จะทุ่มเถียงเกี่ยงงอนกันสักเท่าใดก็ไม่เห็นได้ และถ้าไม่ทุ่มเถียงกันแล้วเป็นพระอรหันต์ก็ดี ดิน น้ำ ไฟ ลม ล้วน ๆ ที่ไม่มีวิญญาณครองสิงไม่ได้ทุ่มเถียงกันสักที ก็เป็นพระอรหันต์ได้ทั้งนั้น

เรียนวิชาทางติดแล้วไม่คาเป็นของเรียนง่าย เพราะเรียนทางมานะทิฏฐิ เรียนวิชาทางติดแล้วคาเป็นของเรียนยาก เพราะนิยมกันว่าเสียเปรียบ ฉะนั้น จึงมีแต่อาจารย์เต็มโลก แต่หาลูกศิษย์ยาก เพราะเหตุว่า ต่างฝ่ายต่างก็มุ่งจะเทศน์เอากัน ไม่ทางตรงก็ทางอ้อม เรื่องมานะถือตัวจัดจึงเป็นกิเลสตัวสำคัญ ถ้าไม่มีคำสอนพระบรมศาสดาเป็นบรรทัดไว้ ยิ่งจะไปกันใหญ่ไม่มีสถานี และผู้เชื่อคำสอนของพระองค์แท้ ๆ ก็คงมีส่วนน้อย สงครามเวรสงครามภัย จึงมี

อยู่ทุกหย่อมหญ้า และเกือบทุกหย่อมหัวใจ

ระเบียบปฏิบัติวัดหนองผือ

จะกล่าวต่อไปในการอยู่ต่อไปในสำนักหลวงปู่มั่น ยุควัดป่าบ้านหนองผือ คำสั่งและคำสอนขององค์ท่านมีหลาย ๆ อุบาย และหลาย ๆ นัย จะเป็นอุบายใด ๆ และนัยใด ๆ ก็ตาม เพื่อให้ผู้เห็นผู้ฟังผู้รู้พิจารณาหลุดพ้นในสงสารโดยด่วนทั้งนั้น เพราะไม่ใช่บวชเล่นไม่ใช่ปฏิบัติเล่น เพื่อลวงตนเพื่อลวงโลกเพื่ออามิสใด ๆ ทั้งสิ้น องค์ท่านเทศน์ห้ำหั่นและเขย่าลูกศิษย์อยู่บ่อย ๆ

ในยุคบ้านหนองผือเป็นยุคสุดท้ายขององค์ท่าน รับลูกศิษย์ไว้มากจริง ฝ่ายพระไม่เกินสิบห้าองค์ เณรไม่เกินสี่องค์ ตาปะขาวไม่เกินสองคน แม่ชีไม่เกินสามคน แต่แม่ชีไม่ให้อยู่ในบริเวณวัด เขาไปทำที่พักไว้ไกลวัดหลวงปู่และหมู่พระ ฟากบ้านหนองผือทิศตะวันตก วัดป่าของหลวงปู่และหมู่พระเณรอยู่ทิศตะวันออกของบ้านหนองผือฟากทุ่งนา วัดแม่ขาวและวัดพระไกลกันไม่ต่ำกว่ายี่สิบห้าเส้น และองค์ท่านไม่ให้พระไปติดต่อเขา เป็นต้นว่า ถักซบบาตร (ถลกบาตร) หรือทอประคดเอว หรือเมื่อเวลาเขามาตอนเช้าส่งอาหารหลวงปู่เป็นบางรายเท่านั้น

โยมทางไกลมานอนค้างคืน เมื่อค้างคืน เขาก็ไปหาพักหากินหานอนที่อื่น ไม่ว่าโยมประจำบ้าน และโยมมาทำบุญทางอื่น เขาไม่เอา

ศาลาของพระเป็นที่รับอาหารของเขา เขาไปกินกันทางอื่น เว้นไว้แต่มาคนเดียว หรือสองคนเป็นเพศผู้ชาย มาศึกษาธรรมะจากต่างจังหวัดไกล หรือมาเยี่ยมภิกษุสามเณรป่วยอยู่ที่นั้น แล้วจะได้ดูแลรักษาช่วยกันแล้วนอนค้างคืนอยู่ติด ๆ กัน ก็ต้องกินอยู่นั้นนอนอยู่นั้นด้วย แต่ก็กินหนเดียวมื้อเดียวเหมือนพระ อยู่อย่างสงบไม่อึงคะนึง เขามีใจพอพึงเป็นเองไม่ได้บังคับ

พระอาจารย์มั่นถือผ้าบังสุกุลตลอดชีวิต

ด้านบิณฑบาต หลวงปู่มั่นพาลูกศิษย์ปฏิบัติยินดีภัตที่ตกลงในบาตร ไม่ค่อยส่งเสริมในการตามส่งทีหลังอันเป็นปัจฉาภัต ยินดีฉันรวมในบาตรทั้งหวานคาวไม่ซดช้อน เอามือเป็นช้อน ด้านจีวรยินดีบังสุกุลวางไว้ที่กุฏิบ้าง บันไดใกล้ที่ขึ้นลงบ้าง ทางไปส้วมและใกล้ทางจงกรมและทางไปบิณฑบาตบ้าง และในศาลาที่ประชุมฉันบ้าง

แต่หลวงปู่มีภาพพจน์ลงไปอีก มีข้อสังเกตของพระอาจารย์มหาบัว เล่าให้ผู้เขียนฟังเป็นพิเศษจึงสังเกตได้ พระอาจารย์มหาบัวเล่าให้ฟังว่า *หล้าเอ๋ย ผมสังเกตหลวงปู่มั่นได้ คือผ้าบังสุกุลอันใดที่เจ้าศรัทธาเขาทำกองบังสุกุลไว้เป็นส่วนรวม เช่น ที่หนทางบิณฑบาตและศาลา และที่ร่มไม้ไกลจากกุฏิองค์ท่าน แม้ท่านจะขาดเขินสักเพียงใดก็ดี องค์ท่านไม่ค่อยจะใช้ให้เขา หรือไม่ใช้เลยก็ว่าได้ องค์ท่านใช้แต่เฉพาะที่เขาเอามาบังสุกุลไว้ที่กุฏิ ใกล้บันได ใกล้ส้วม ใกล้บริเวณทางจงกรมขององค์ท่านเท่านั้น สังเกตดูดูถ้าไม่เชื่อ เมื่อสังเกตดูก็*

เป็นจริงแท้ ๆ เพราะองค์ท่านลึกซึ้งใช้ของไม่มีราคีแก่ท่านผู้ใด และของที่เขาเอามาบังสุกุล ใกล้บริเวณที่องค์ท่านอยู่และพักนั้นก็ดี องค์ท่านไม่ได้หวงไว้ใช้องค์เดียว เมื่อลูกศิษย์ขาดเขินก็ให้ทั้งนั้น

ในยุคหนองผือ พระอาจารย์มหาเป็นลูกศิษย์ของหลวงปู่มั่นลึกซึ้งมากทุกวิถีทาง หลวงปู่มั่นไว้ใจกว่าองค์อื่น ๆ ในกรณีทุก ๆ ด้าน ควรจะเปลี่ยนไตรจีวรผืนใดผืนหนึ่งก็ดี หรือครบทั้งไตรก็ดี หรือสิ่งใดที่ควรเก็บไว้เป็นพิเศษ เฉพาะองค์หลวงปู่ก็ดี ในด้านจีวรและของใช้เป็นบางอย่าง ตลอดทั้งเภสัช เป็นหน้าที่ของท่านพระอาจารย์-มหาทั้งนั้น เป็นผู้แนะนำให้คณะสงฆ์รู้ความหมายลับหลังหลวงปู่มั่นทั้งนั้น และหลวงปู่มั่นก็มิได้นัดหมาย ให้พระอาจารย์มหาบัวทำประโยชน์เพื่อองค์ท่านเองอย่างนั้น ทั้งทางตรงและทางอ้อม ลึกหรือตื้นด้วยประการใด ๆ เลย พระอาจารย์มหาเคารพลึกซึ้งเป็นเองและไม่ผิดธรรมด้วยไม่ผิดวินัยด้วย เพราะธรรมวินัยมีอยู่แล้วว่าภิกษุสามเณรใด ไปไล่ที่ตีเบี้ยปัจจัยสี่ที่ได้มาโดยทางที่ชอบ จากพระเถระในสังคมนั้น ๆ หรือสำนักนั้น ๆ เป็นอาบัติทุกกฎ ในพระวินัยปิฎกได้กล่าวไว้แล้ว

ฉะนั้น ในพระพุทธศาสนาจึงเว้นคุณวุฑโฒ วัยวุฑโฒไม่ได้ บิดามารดาฝ่ายฆราวาสก็โดยนัย กุลบุตรกุลธิดาจะไปไล่ที่ตีเบี้ยในการกินการใช้กับบิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ก็ขาดความเคารพและสิริและไม่สมบูรณ์ในธรรมวินัยส่วนนี้ด้วย กลายเป็นตีเสมออกตัญญูแม้ถ้าองค์ท่านเกินงามในการกินการใช้ ก็ต้องมีอุบายละมุนละไมกลอุบายปรารภศึกษาโดยเคารพ ว่าทำอย่างนั้นมันจะมิเกินไปดอกหรือประการใด เมื่อท่านเห็นว่าเกินไป ท่านก็จะผ่อนลงโดยสุภาพ

เมื่อท่านเห็นว่าไม่เกินไป ท่านก็จะอธิบายเหตุผลให้ฟังโดยสุภาพให้เราเข้าใจ เพราะเราใช้อุบายเตือนโดยเคารพ ท่านก็จะใช้อธิบายโดยเคารพละมุนละไม ผู้น้อยเตือนผู้ใหญ่ ใช้คำหยาบและเสียดสีไม่ได้ พระวินัยมีไว้แล้ว ผู้ใหญ่เตือนผู้น้อย แล้วแต่กรณีในเนื้อเรื่องและเหตุผล เป็นภาพพจน์อยู่กับท่าน แต่พระวินัยและธรรม ห้ามมิให้ผูกอาฆาตและเฆี่ยนตีเพราะเกินไป พระองค์ทรงบัญญัติไว้พอดีแล้ว

เสนาสนะยุคบ้านหนองผือ

ที่นี้ด้านเสนาสนะ องค์หลวงปู่มิได้ชอบก่อสร้างหรูหราอะไรดอก ทำพอได้อยู่ได้พักก๊อก ๆ แก๊ก ๆ ไปเท่านั้น อย่างสูงก็มุงกระดานปูกระดานก็ไม่ไสกบ ฝาก็เหมือนกัน สมัยนั้นมีปูกระดานมุงกระดานสี่หลังเท่านั้น กับศาลาอุโบสถอีกหลังหนึ่ง กว้างประมาณหกเมตรยาวประมาณแปดเมตร เป็นศาลาเก่าโบราณที่เขาปลูกไว้ก่อนหลวงปู่มั่นไปอยู่ ส่วนศาลาฉันนั้นที่ปูฟากได้กล่าวแล้ว หลังอื่น ๆ ที่พระเณรอยู่นั้นปูฟากมัดด้วยเครือเถาวัลย์แลมัดด้วยตอก กั้นด้วยฝาแถบตองใบตองก่อและใบหูกวางทั้งนั้น ประตูทำเป็นฝาแถบตองเป็นหูผลักไปมา หน้าต่างฝาแถบตอง เสี้ยมไม้ไผ่เป็นง่ามค้ำเอาในเวลาเปิด เชือกระเดียงตากผ้า ก็ฝั้นเอาฝ้ายอีโป้เป็นสามเกลียว เพราะฝ้ายไม่อดส่วนเครื่องมุงกุฏิหญ้าคาเป็นส่วนมาก

ตามธรรมดาประจำปี พอถึงเดือนกุมภาพันธ์ ก็มีการซ่อม-

แซมหลังคา ระดมไพหญ้า เวลาเช่นนั้นโยมก็มาช่วย พระเณรทั้งหมดก็ไพหญ้า ใครจะใช้อุบายหลบการงานไม่ได้ เว้นไว้แต่ผู้ป่วยจริง ๆ จัง ๆ การทำงานมิได้มีเสียงอึกทึก เมื่อมีเรื่องจำเป็นพูดกันพอได้ยิน ถ้ามีการผ่าฟืน ก็ได้ยินแต่เสียงงาน ฟังไกลหนึ่งเส้นแล้วไม่ได้ยินเสียงพูด ถ้าไกลหนึ่งเส้นแล้วได้ยินเสียง ก็ได้ยินแต่เสียงหลวงปู่องค์เดียวเท่านั้นละ แต่มิได้ทำงานจนเลยเขตข้อวัตร เช่น กวาดตราดและตักน้ำ เป็นต้น การเก็บเครื่องมือและอะไรต่ออะไรเรียบร้อย ไม่ปล่อยระเนระนาด ถ้าทำสองวันติด ๆ กันยังไม่เสร็จ หลวงปู่ให้หยุดวันหนึ่งเสียก่อน เกรงว่าสมถะและวิปัสสนาจะไม่ติดต่อ แล้วจึงทำต่อไปเป็นระยะ หยุดเป็นระยะ

หยุดนี้ แปลว่างานที่เกี่ยวข้องหมดวัด แต่ข้อวัตรเกี่ยวกับครูบาอาจารย์ประจำวันเวลานั้น และส่วนรวมประจำวันเวลานั้นจะไม่ตรงต่อเวลาไม่ได้ ผูกขาดอยู่แล้ว ส่วนข้อวัตรประจำตัวเดินจงกรมภาวนาตอนกลางคืนนั้น ก็ผูกขาดอีก จะอวดอ้างว่าตอนกลางวันเรามิได้พัก เราจะนอนแต่หัวค่ำละวันนี้ หรือเราจะตื่นสายละวันนี้ ก็ไม่ได้อีก เว้นไว้แต่เจ็บป่วยจริง ๆ ถ้าเจ็บนิด ๆ หน่อย ๆ แล้วโกหกว่าเป็นหนัก องค์หลวงปู่ก็รู้ และหมู่เพื่อนผู้ตาแหลมก็รู้อีก วิชาขี้เกียจขี้คร้าน วิชามักง่าย วิชาเห็นแก่ตัวในอามิสต่างไม่มีในสำนักของหลวงปู่เลย ถ้ามีอยู่ไม่ได้กระเด็นเลยไม่วิธีหนึ่งก็วิธีหนึ่งละ ในยุควัดป่าบ้านหนองผือ ไม่ขี้เกียจเขียนเลย พอใจเต็มที่แล้วเพราะเห็นด้วยตาพิจารณาด้วยใจ เพราะไม่ได้อ้างออกนอกไปว่า ได้ยินแต่เขาว่า เขานั้นมันเกิดทีหลังของหูและตานอกตาในตาปัญญา ตาปัญญาชั้นสูงสุดสามารถไล่ความหลงและโง่ โง่และ

หลง และอวิชชาและกิเลสก็อันเดียวกัน กองปัญญานิพพิทาวิมุตติไล่ไปแตกกระเจิง

๒๔๙๐ พระเถระผู้ใหญ่มาศึกษาธรรม

วัดป่าบ้านหนองผือยุคนั้น จะว่าชุมทางของพระเณรผู้ปฏิบัติก็ได้ไม่ผิด จะว่าชุมทางของผู้ปฏิบัตินั้น ก็คือใจอันประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ก็ได้ไม่ผิดอีก แต่ถ้าไม่เขียน ผู้อ่านและผู้ฟังก็คอยแต่จะแซงอยู่ เขียนซะอย่าให้แซงจะเสียเวลา

ปี ๒๔๙๐ นั้นเอง ในฤดูแล้งวันนั้นเป็นวันบังเอิญก็ว่าได้มีพระผู้ใหญ่อันเป็นเถระต่างทิศต่างจังหวัด เข้าไปศึกษาหารือธรรมะกับหลวงปู่ในสำนัก พร้อมกันในวันเดียว ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ อุดร พระอาจารย์สิงห์ นครราชสีมา และท่านพระครูอะไรลืมชื่อไป ท่านเจ้าคุณอริยเวที (เขียน ป.ธ.๙) กาฬสินธุ์ หลวงปู่อ่อน หลวงปู่ฝั้น พระอาจารย์มหาทองสุข และพระอาจารย์กงมา สมัยนั้นหลวงปู่อ่อนอยู่วัดป่าหนองโดก อ.พรรณานิคม หลวงปู่ฝั้นอยู่ธาตุนาเวง วัดป่า อ.เมืองสกลนคร พระอาจารย์มหาทองสุขอยู่ วัดป่าสุทธาวาส อ.เมือง จ.สกลนคร มีพระอาจารย์กงมา วัดดอยธรรมเจดีย์ แต่ยังมิได้ใส่ชื่อวัด เพราะไปตั้งใหม่ บางวันบางวาระก็อยู่พักวัดป่าบ้านโคก

วันที่พระผู้ใหญ่มาเยี่ยมหลายองค์โดยมิได้นัดหมายเช่นนั้น พอถึงหนึ่งทุ่ม ก็จุดตะเกียงเจ้าพายุตีระฆังลงไปรวมกันที่ศาลาอุโบสถ (ไม่ใช่ศาลาโรงฉันดอก เพราะมันคับแคบเกินไป) ครั้นกราบไหว้

พร้อมกันเสร็จสิ้นแล้ว ต่างก็นั่งพับเพียบเงียบสงัดอยู่สองสามนาที หลวงปู่มั่นมีสันติวิธีปรารภขึ้นเย็น ๆ ว่า *เออ วันนี้เหมาะสมผมจะได้ศึกษากับพวกท่าน จะผิดถูกประการใดขอให้พวกท่านปรารภได้ไม่ให้เกรงใจ ผมได้ศึกษาน้อยเรียนน้อย*

แล้วองค์ท่านเสนอว่า *พระบรมศาสดาบัญญัติอนุศาสน์แปดอย่างเป็นข้อเว้นเรื่องใหญ่ อันเป็น ปู่ ย่า ตา ทวด ของความผิด คือปาราชิกสี่ แล้วอีกสี่ประเภทในฝ่ายปัจจัย ให้ปฏิบัติจนถึงวันสิ้นลมปราณเพราะเป็นปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต เรียกนิสัยก็มีสี่อย่าง เที่ยวบิณฑบาตหนึ่ง อยู่โคนไม้หนึ่ง นุ่งห่มผ้าบังสุกุลหนึ่ง และก็เภสัชดองน้ำมูตรเน่าหนึ่ง ด้านบิณฑบาตพระองค์ได้ทอดสะพานไว้แล้วจนสิ้นลมปราณ แต่พวกเราไม่ค่อยจะไปบิณฑบาตกัน กลับเห็นว่ามีลาภแล้วก็คอยให้เขาเอามาส่ง และบังสุกุลพวกเราก็ไม่อยากแสวงเสียเลย อยู่ที่สงัดกายวิเวก พวกเราก็ไม่อยากแสวงเลย สิ่งเหล่านี้พวกเราได้นึกคิดอย่างไรบ้าง พวกเราถูกตามอนุศาสน์แล้ว หรือหากว่าบกพร่องอยู่บ้าง*

ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ยิ้มอยู่โดยเคารพมิใช่ยิ้มแย้ม ส่วนท่านเจ้าคุณอริยเวที ป.ธ.๙ กราบเรียนว่า *ไม่มีสิ่งจะแซงพระอาจารย์ได้ดอก พวกกระผมจำได้ท่องได้เฉย ๆ ขอรับผม*

ในสมัยนั้นผู้เขียนอายุสามสิบปีล่วงไปกว่า ได้สังเกตพฤติการณ์ของพระเถระในที่ประชุมทุก ๆ องค์ ตลอดพระภิกษุหนุ่มสามเณรน้อย ใช้มารยาทเคารพรักหลวงปู่มั่น เหมือนบิดามารดาบังเกิดเกล้า ไม่มีท่านองค์ใดจะจับผิดจับถูก ในทางแง่ร้ายอันใดเลยแห่งหลวงปู่มั่น การประชุมถึงจิตถึงใจจึงได้จำไว้ไม่ลืม คล้ายกับว่าเวลาร่างกายร้อน

เข้าพักร่มไม้สูง ๆ โต ๆ มีกิ่งก้านสาขาอากาศโปร่งข้างล่าง ลมมาพัดพอเย็น ๆ ดีไม่ค่อยไม่แรง เรียกว่าประชุมเย็น มิใช่ประชุมร้อน

แล้วองค์หลวงปู่ก็ปรารภต่อไปอีกว่า *พระบรมศาสดาทรงพระมหากรุณา ทรงสั่งและทรงสอนเป็นชั้นที่หนึ่ง คือภิกษุจึงมีคำออกหน้าว่า ภิกขเว เกือบทุกวรรคทุกตอน ถ้าภิกขเวไม่ศึกษาปฏิบัติแล้ว จะให้ใครปฏิบัติศึกษาเล่า ส่วนพระองค์ทรงพระกรุณาทรงสั่งสอนอุบาสก อุบาสิกา เทวดา มาร พรหมก็ดี ว่าในพระบาลีน้อยกว่าภิกษุทั้งหลาย นางภิกษุณีก็ดี สามเณรก็ดี สามเณรีก็ดี นางสิกขมานาก็ดี ในพระบาลีเห็นมีน้อยกว่าภิกษุ ผมผู้นั่งหลับตาได้ความอย่างนี้ ตามประสาผู้เฒ่า*

แล้วองค์ท่านหลวงปู่ก็ปรารภสมาธิ สมาธิ แปลว่า ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ที่เพ่งอยู่อันเดียวเป็นหลัก แต่เมื่อรวมเข้าไปจริง ๆ แล้วก็พักอยู่ให้รู้จักรสชาติของธรรมในชั้นนี้ แต่เมื่อหมดกำลัง ก็ถอนออกมา ส่วนญาณพิเศษว่าหลุดว่าพ้นยังไม่ปรากฏ เป็นเพียงพักอารมณ์อันหยาบเฉย ๆ เรียกว่าจิตใจพักงานอันหยาบของอารมณ์ แต่จะติดอยู่แค่เพียงรสของสมาธิไม่ได้ เพราะรสของสมาธิเป็นรสขนาดกลาง ต้องพิจารณาใช้สติปัญญาลงสู่ธาตุขันธ์ ในส่วนรูปขันธ์นามขันธ์ให้เสมอภาคเหมือนหน้ากลอง ทั้งอดีตทั้งอนาคต ปัจจุบันใด ๆ ทั้งสิ้น ลงสู่ไตรลักษณ์เสมอหน้ากลองอีกเรื่อย ๆ ติดต่ออยู่ไม่ขาดสาย ย่นย่อลงมาเป็นหลักอันเดียวในปัจจุบัน ทรงอยู่ซึ่งหน้าสติซึ่งหน้าปัญญา ตราบใดนิพพิทาญาณยังไม่ปรากฏแก่สันดานอันประณีต ก็พิจารณาติดต่ออยู่ ไม่ขาดวรรคไม่ขาดตอนอยู่อย่างนั้นมีทางเดียวเท่านี้ไม่มีทางอื่นเลย แต่นาน ๆ จึงจะพิจารณาคราวหนึ่ง

ขาด ๆ วิ่น ๆ นั้น ผู้มีนิสัยหยาบก็พอประทังไปเท่านั้น ไม่สามารถจะถึงนิพพิทาญาณ ความเบื่อหน่ายคลายหลงคลายเมาได้ง่าย กลายเป็นหมันไปอีก

สมถกรรมฐานทุกประเภท นับแต่หนังหุ้มอยู่โดยรอบเป็นต้นไปก็ดี หรือล้าน ๆ นัยก็ดีแล ก็ต้องปลงปัญญาลงสู่ไตรลักษณ์ทั้งนั้น เพราะไตรลักษณ์เป็นที่ชุมทางของสมถะ และสมถะคล้ายกับเป็นเมืองขึ้นของไตรลักษณ์แบบตรง ๆ อยู่แล้ว ไตรลักษณ์เป็นเมืองขึ้นของนิพพิทาญาณ ความเบื่อหน่าย ความเบื่อหน่ายเป็นเมืองขึ้นของวิมุตติ วิสุทธิ นิพพาน พระโสดาบันเปิดประตูเข้านิพพานได้แล้ว แต่ยังไม่ถึงศูนย์กลางพระนิพพาน ยังไม่ได้เที่ยวรอบในพระนิพพาน

จริงอยู่ พระนิพพานไม่มีประตูรูป ประตูนาม ศูนย์ขอบศูนย์กลางไป ๆ มา ๆ อยู่ ๆ อะไร เป็นเพียงอุทาหรณ์เทียบเฉย ๆ เพราะคำพูดก็เป็นวจีสังขาร พระนิพพานมิใช่คำพูดและนึกคิด หรือรสสิ่งต่าง ๆ มีรสเกลือ เป็นต้น ซึ่งเป็นรสหยาบ ๆ ในโลกของโลกลิ้น โลกผัสสะ กระทบจึงจะรู้จักเค็ม เว้นไว้แต่ชิวหาประสาทพิการ แม้ชิวหาประสาทจะพิการก็ตาม รสของเกลือเค็มตามธรรมชาติของความจริง ก็เค็มอยู่อย่างนั้นแล ฉันใดก็ดี ความนึกคิดและคำพูดก็ดีจะไม่นึกคิดถึงพระนิพพานอยู่ก็ตาม พระนิพพานก็เป็นธรรมชาติอันไม่ตายอยู่นั้นแล ลิ้นพิการเปรียบเหมือนยังไม่รู้รสนิพพาน

องค์ท่านเปรียบเทียบอีก สีมาพัทธสีมา ที่คณะสงฆ์ทำกรรมถูกต้องไม่เป็นสีมาวิบัติ คณะสงฆ์สี่รูปขึ้นไปก็สวดถอนได้ แต่โลกุตตรธรรมนี้ละเอียดไปกว่านั้น นับแต่พระโสดาบันขึ้นไปหาพระอรหันต์ แม้พระบรมศาสดาทุก ๆ พระองค์ อริยสงฆ์ของพระ

พุทธเจ้าเหล่านั้นทั้งหมดจะพร้อมกันมาสวดถอนจิตใจของพระโสดาบันก็ดี ให้เป็นปุถุชนคนหนาย่อมเป็นไปไม่ได้

เหตุนั้นพระอริยเจ้าทั้งหลาย จึงยอมเคารพธรรมอย่างแจบจมไม่จืดจาง ไม่ใช่ว่าพระอริยเจ้าทั้งหลายไม่ถือมั่นแล้วจะไม่เคารพธรรม ยิ่งเคารพมากกว่าปุถุชนคนหนาไม่มีประมาณได้ ไม่ใช่ว่าถอนอุปาทานความยึดมั่นถือมั่นได้แล้ว ก็เลยเถิดไปไม่มีข้อวัตรเคารพธรรม เรียกว่าพระอริยเจ้าเลยเขตแดนตน กลายเป็นพระอริยะของพระเทวทัต แต่ท่านก็เห็นความผิดของท่านแล้ว แต่เห็นความผิดรู้ตัวจวนค่ำ เลยไม่มีเวลาขอขมาโทษพระองค์ ได้ขอแต่ลับหลัง เพียงไหล่ขึ้นมาหาคอหาหัวโดยน้อมถวาย ถึงกระนั้นก็ยังจะได้เป็นพระปัจเจกในอนาคต เพราะได้สร้างบารมีมาได้สองอสงไขยแล้วยังเหลือแสนมหากัป แต่ยังเป็นโลกีย์อยู่ จึงสามารถประพฤติล่วงอนันตริยกรรมได้ หลวงปู่มั่นประชุมคณะสงฆ์วันนั้นถึงหกทุ่มนับทั้งปกิณกะสารพัด

พิธีปลุกเสกพระพุทธรูป

กล่าวเรื่องต่อไปอีก ปฏิปทาของหลวงปู่ทอดสะพานให้ลูก ๆ หลาน ๆ ยังมีอยู่อีกมากมายนัก การเรี่ยไรแผ่ ๆ ขอ ๆ ในทางตรงและทางอ้อม และจัดงานขึ้นในวัดเพื่อหารายได้สมทบการก่อสร้างหรือซ่อมแซมที่เกี่ยวกับตัวเงิน ๆ ไม่มีในขันธสันดานขององค์หลวงปู่เลย ของรางของขลังไม่มีในปฏิปทาเลย รูปเหรียญขายพระเล็ก

พระน้อยพุทธาภิเษก ก็ไม่มีในปฏิปทาขององค์ท่านเลยนา วิชาปลุกเสก แกะหูแกะตา แคะหู แคะตา ให้พระพุทธรูป หรือทำพิธีบวชให้พระพุทธรูป ก็ไม่มีในสันติวิธีขององค์ท่าน

องค์ท่านกล่าวว่า *สมมติเป็นพระพุทธรูปแล้วก็เสร็จกัน เราดีอย่างไร จึงจะไปบวชให้องค์ท่าน องค์ท่านบวชก่อนเราแล้ว เราดีอย่างไรจึงจะไปปลุกท่านให้ตื่น ท่านตื่นก่อนเราเข้าสู่อนุปาทิเสสนิพพานแล้ว เราดีอย่างไรจึงจะไปแคะหูแคะตาให้องค์ท่าน ตานอกตาในหูนอกหูในขององค์ท่านดีกว่าเราแล้ว จะภิเษกภิษันให้องค์ท่านเป็นอะไรอีก องค์ท่านเป็นพระพุทธเจ้าเต็มภูมิแล้ว จะเอาไสยศาสตร์ไปพอกไปทาองค์ท่านทำไม นั้นแหละตัวบาป นั้นแหละขุมนรกขุมมิจฉาทิฏฐิ เห็นผิดเต็มภูมิแล้วยังสำคัญว่าเห็นชอบ เข้าข้างตัวแต่ไม่เข้าข้างธรรมวินัย เพียงเท่านี้ก็ยังไม่รู้จักผิดรู้จักถูกแล้ว ธรรมอันละเอียดลออก็ยังมีขึ้นไปกว่านี้มาก ไฉนจะรู้ได้*

พูดไปมากเป็นภัย แต่มีประโยชน์แก่นักปราชญ์ แต่บาดหูผู้ไม่ชอบ และจะถูกกล่าวตู่ว่า ขัดขวางรายได้แห่งวัตถุตัว ง. แต่เมื่อไม่พูดยามมีชีวิตอยู่ ก็ไม่รู้ว่าจะไปพูดในเวลาไหน เพราะตายแล้วพูดไม่ได้ และคนเราเป็นส่วนมาก มักจะเข้าใจผิดไป คือเราจะทำดีตอนไหน ๆ ก็เป็นคนขี้ขลาด แต่เมื่อมีผู้พาทำชั่วกลับอาจหาญใส่อยากจะอวดว่าตนเป็นผู้ใจถึง นักปราชญ์อวดว่าใจถึงทางทำดี คนพาลอวดใจถึงทางทำชั่ว ผลฝ่ายรับได้รับผิดกัน รสชาติของผลที่ได้รับก็ผิดกันราวฟ้ากับแผ่นดิน สิ่งที่มีวิญญาณครองสิงอยู่ในไตรโลกธาตุ ย่อมเป็นผู้ใจถึงทั้งนั้น ถ้าใจถึงทางดี ใจก็ได้รับผลดีตามส่วนควรค่าของเหตุที่ทำดี ถ้าใจถึงทางชั่วใจก็ได้รับผลชั่วตามส่วน

ควรค่าของเหตุชั่ว พระเทวทัตใจถึงทางมหาอเวจี พระอนาคามีใจถึงทางปราศจากกาม และปราศจากโทสะ พระอรหันต์ใจถึงทางไม่มีกิเลส แมลงวันใจถึงทางกินมูตรคูถ แมลงผึ้งแมลงภู่ใจถึงทางกินเกสรดอกไม้

เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ได้ความชัดขึ้นว่า เหตุใจ ผลใจ ส่วนไปทางชั่วแล้วแต่เหตุ ส่วนน้อยมากก็แล้วแต่เหตุ จะดับเหตุชั่วก็ต้องดับที่ใจ จะสร้างเหตุดีก็ต้องสร้างที่ใจ อนันตเหตุก็ใจเป็นผู้สร้างขึ้น อนันตผลก็ใจเป็นผู้ได้รับ จะปฏิเสธเหตุผลไปทางใดก็ไปไม่รอดได้ คัมภีโร แปลว่าล้ำลึกถึงใจ ใจนี้จะทำให้ลึกก็ลึกได้ จะทำให้ตื้นก็ตื้นได้ เพราะใจเป็นผู้ทำ แต่ก็ต้องพร้อมด้วยองค์สติองค์ปัญญาอีก มิฉะนั้นแล้วจะเป็นศิษย์ไม่มีครูไม่มีขอบเขตได้ จะกลายเป็นลมพัดนุ่น หรือไม้ลอยน้ำ หรือว่าวเชือกขาด ฉะนั้น พระบรมศาสดาจึงยืนยันว่า เรามิได้อยู่ใต้อำนาจของใจ เราบังคับใจได้ในกาลที่ควรบังคับ ปุริสทัมมสารถิ เราฝึกใจได้เหมือนนายสารถีฝึกม้า ใจที่ฝึกฝนแล้วตอนไหน ๆ ก็นำสุขมาให้ใจตอนนั้นเหมือนมีดที่ลับคมแล้วนำคมมาให้มีด ฉะนั้น เราจึงมักพูดกันว่า มีดนี้คมดี ไม่ได้พูดว่าคุณนี้คมดี ถ้ามีดไม่คมเล่าก็มักพูดว่า มีดนี้ไม่คมแท้ ไม่ได้พูดว่าคุณนี้ไม่คมแท้ นี้เป็นรูปเปรียบตื้น ๆ แต่มีดมันก็ไม่ได้ยืนยันว่ามันเป็นมีดดอก และมันก็มิได้ยืนยันว่า มันเป็นเหล็กฝนหรือไม่ฝนดอกนะ เพราะเป็นสมมติใช้กันในสังสารวัฏ เพราะใจเป็นต้นสมมติ สมมติมรรคผลนิพพานเป็นมหาสมมติที่สูง แต่รสชาติของสมมติมรรคผลนิพพาน ไกลกันกับรสชาติสมมติว่ากิเลส จนมองไม่เห็นได้ด้วยตานอกอันจับหน้าผาก ตาจับใต้หน้าผากกับตาเนื้อ ก็มี

ความหมายอันเดียวกัน

สรรพตาปัญญาย่นลงมาเป็นสอง ตาปัญญาทางโลกีย์ ตาปัญญาทางโลกุตตระ ตาปัญญาทางโลกุตตระเป็นตาปัญญาอันเดินลัดออกกองทุกข์ ตาปัญญาทางโลกีย์เป็นตาปัญญาอันเดินวนเวียนอยู่ในกองทุกข์ เพราะเดินวนเวียนอยู่ในถนนสายโลภ โกรธ หลง เรียกวงเวียนใหญ่ในไตรโลกธาตุ

ไตร แปลว่า สาม หรือจะเรียกว่า ผ้าไตรสำหรับบวชผู้จะท่องเที่ยวอยู่ในกองทุกข์ก็ได้ จะว่าเพลิงสามกองก็ได้ จะว่าคุกที่ใส่สัตว์ผู้ท่องเที่ยวในสงสารก็ได้ จะว่าป่าโลภ ป่าโกรธ ป่าหลง ให้สัตว์ผู้ชอบท่องเที่ยวทัศนาจรก็ได้ จะว่านรกขุมใหญ่ขุมรวมก็ถูกทั้งนั้นแหละ ว่าไปเท่าใดก็ไม่จบสิ้นได้ จะไม่ว่าอะไรก็ตาม ถ้ากิเลสไม่จบสิ้นก็มีคุณค่าอันเดียวกัน เพราะกิเลสมันไม่ตั้งอยู่เมืองว่าและเมืองไม่ว่า ถ้าหากว่าได้อรหันต์เพราะพูด เพราะว่า จั๊กจั่นร้องตลอดวัน จิ้งหรีดร้องตลอดคืนมันก็ได้อรหันต์ ถ้าหากว่าอยู่นิ่ง ๆ ได้อรหันต์ สัตว์จำพวกที่ปากไม่เป็นพูดไม่เป็น ก็ได้อรหันต์ทั้งนั้น ขึ้นอยู่กับสติปัญญาอันชอบต่างหากดอกกระมัง ผู้ปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ในสงสาร จะติดอยู่ในว่าก็ไม่ถูก จะติดอยู่ในไม่ว่าก็ไม่ถูกอีก คนใบ้บอดหนวกเป็นต้น พระพุทธศาสนาไม่รับบวช แต่จะอย่างไรก็ให้ศึกษาวิชาเข็ดหลาบในกองทุกข์ก็ใช้ได้

ปรารภเรื่องอื่นต่อไปอีก โรงครัวหุงต้มฉันในวัดเป็นนิจวัตรก็ดี หลวงปู่มั่นไม่ส่งเสริมเลย เว้นไว้แต่บิณฑบาตไม่พอฉันจริง ๆ จัง ๆ จนใช้คำว่าอดมาก หิวมาก องค์ท่านอ้างในอนุศาสน์ว่า ไปบิณฑบาตได้แต่ข้าว พระวินัยก็ชมว่าอติเรกลาโภอยู่ ถือว่ามีลาภ

พอที่จะศึกษา และปฏิบัติให้เป็นไปในพระพุทธศาสนาได้อยู่ ฝ่ายจีวรได้แต่ผ้าฝ้าย ผ้าเปลือกไม้ก็ถือว่าเป็นลาภอยู่แล้ว ฝ่ายเสนาสนะก็เรือนร้างว่างเปล่า รุกขมูลลอมฟาง เงื้อมหินหรือถ้ำคูหา หรือกุฏิปราสาทกระต๊อบใบไม้เหล่านี้ เป็นต้น ก็ถือว่าเป็นลาภแล้ว ส่วนจำพรรษาต้องมีบานประตูปิดเปิดเข้าออกได้ จะเป็นใบตองก็ใช้ได้ทั้งนั้น ถือว่าเป็นลาภทั้งนั้น ส่วนเภสัชนับแต่ขามป้อมหรือสมอดองด้วยน้ำมูตรเน่า เป็นต้น ก็ถือว่าเป็นลาภทางเภสัชแล้ว

ถ้าพิจารณาแล้ว แต่ก่อนรักสันโดษมากนัก ยอมเป็นยอมตายต่อพระธรรมวินัยมาก เป็นเครื่องขัดเกลากิเลสในตัว แต่ทุกวันนี้ความนิยมสมมติกันก็สับสนปนเปไปบ้าง แต่จะแปลกประหลาดไปสักเพียงใดก็ตามอันเป็นฝ่ายวัตถุนิยม ก็อยู่ในวงแขนของพระอนิจจัง พระทุกขัง พระอนัตตาแล้ว เพราะเป็นศาลยุติธรรมฝ่ายสังขารตัดสินอยู่ทุกกาลไม่ลงธรรมาสน์ ได้ทั้งหยาบทั้งประณีต ทั้งภายนอกภายใน ไกลใกล้อดีตอนาคตปัจจุบันก็หมดปัญหาอันจะสงสัยอยู่แล้ว เมื่อหมดปัญหาอันจะสงสัยในสังขารแล้ว สังขารจะใช้กลมายาสาไถยมาจากประตูใดอีกก็ตาม ก็คงลวงไม่ได้อยู่นั่นเอง ย่อมได้เหยียบเล็บ เพราะสติปัญญาจะก้าวเหยียบเล็บของความเข้าใจผิดได้ ความเข้าใจผิดคงไปไม่รอดไม่มีที่ซ่อนตัว

นักปฏิบัติเพื่อพ้นจากความหลง อันดองสันดานของตนให้ติดให้วนอยู่ในอู่ของวัตถุนิยม แล้วไม่ปลงปัญญาลงสู่อนิจจตาทุกขตา อนัตตตาแล้ว ย่อมเป็นไปได้ยาก เจริญขึ้นในธรรมชั้นสูงได้ยาก และก็มักตื่นข่าวในสังขารโลก โลกคือสังขาร สัตว์โลก โลกคือหมู่สัตว์ โอกาสโลก โลกคือแผ่นดิน ตื่นข่าวทั้งอดีต ทั้งอนาคต ทั้งปัจจุบัน

ด้วย เมื่อตื่นข่าวก็ลังเลในปฏิปทาของตน แล้วก็คว้าหาเหมือนตกน้ำ จนตรอกจนมุมว่าในใจว่า ยังไงหนอ ยังไงหนอ อยู่อย่างนี้เสมอ ๆ ท่านผู้ติดอยู่ในกองนามรูป ก็คือผู้สงสัยอยู่ในกองนามรูปนั่นเอง ผู้สงสัยสรรพโลกสรรพสังขารก็คือ ผู้ติดอยู่ในสรรพนิมิต นิมิต แปลว่า เครื่องหมายหมายไว้ว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาจริง ๆ จัง ๆ จนแกะไม่ได้คายไม่ออก พร้อมทั้งมีความเห็นผิดดิ่งลงไป มีกำลังกล้าถอนได้ยาก เพราะฝังลึกแล้ว

หลวงปู่มั่นอาพาธ ไปพักวัดร้างบ้านนาใน

หันมาปรารภ ปี ๒๔๙๑ ในฤดูแล้งหลวงปู่มั่นก็เริ่มป่วยมีไข้สลับมีไอด้วย แล้วองค์ท่านป่วยอยู่ แต่ไปบิณฑบาตได้อยู่อีกประมาณหกเจ็ดวัน องค์ท่านนึกอยากจะไปพักบ้านนาในสักวาระ องค์ท่านก็สั่งเสียหลวงตาทองอยู่ว่า *อยู่เอ๋ย จะไปพักวัดร้างบ้านนาในสักระหว่างก่อนเพราะไกลกันจากวัดป่าบ้านหนองผือประมาณหนึ่งกิโล* แล้วก็บอกหลวงปู่มหาให้ดูแลหมู่ องค์ท่านจะไปกับองค์นั้นองค์นี้ก็ไม่ลั่นวาจาออกชื่อ (โอ ขออภัยคำที่เขียนว่าหลวงปู่มหานั้น หมายความว่า ใช้ในปัจจุบันที่เขียนอยู่ คำว่าพระอาจารย์มหาบัวก็ดี หรือพระอาจารย์มหาเฉย ๆ ก็ดี หมายความว่าเรียกใช้ในสมัยนั้น)

แล้วพระอาจารย์มหาพิจารณาว่า ควรให้องค์หนึ่งไปกับองค์ท่าน แล้วตกลงลับหลังหลวงปู่ว่า ควรให้ท่านทองคำไปด้วย แล้วก็จัดแจงบริขารรวดเร็วพลันทันกาล แล้วองค์ท่านไปพักได้สองคืน พระเณร

ยังไม่กล้าเข้าไปเยี่ยม เพราะเกรงองค์ท่านดุว่า เรามาวิเวกพากันมายุ่งทำไม พระเณรผู้อยู่ข้างหลังเงียบเหงาไปทั้งวัด ว้าเหว่มาก ปรากฏแก่ตาแก่ใจว่า ต้นไม้ต่าง ๆ ในวัดและบรรยากาศเงียบเหงาลมก็ไม่พัดมา คล้ายกับว่าว้าเหว่ไปตามกันหมด ผู้เขียนนี้เดินรุดไปรุดมาในวัด แลดูทิศทั้งสี่รอบ ๆ จิตใจคิดคล้อยละห้อยชวนให้นึกแต่เรื่องภายนอก คิดถึงหลวงปู่อยู่ไม่ขาด ภาวนาไม่ลงเป็นชิ้นเป็นอัน หวนคิดไปต่าง ๆ นานาว่า หลวงปู่ทรมานชาวบ้านชาววัดหรือบุคคลผู้ใดหนอ เราไม่รู้ได้ทั้งนั้นละ เป็นเหตุชวนให้คิดแท้ ๆ โอ๊ย ตับจะแตกตายละทีนี้ พอตกพลบค่ำห้าโมงเย็นก็ไปกราบพระอาจารย์มหาแล้วปรารภว่า *กระผมอยู่ไม่เป็นสุขอยากจะไปเยือนหลวงปู่ที่อยู่กับครูบาทองคำสององค์ ทั้งกลัวองค์ท่านจะดุ จิตใจกระผมว้าเหว่มากขอรับ กระผมนึกว่าจะไปองค์เดียว แล้วจะกลับตอนกลางคืนองค์เดียว จะเป็นประการใดหนอ*

องค์พระอาจารย์มหาตอบว่า *เออ ผมก็ว้าเหว่เหมือนกันท่านลองไปดูซิผมไม่ว่าดอก*

กราบลาองค์ท่านแล้ว ก็รีบไปพอไปถึงก็ค่ำมืดพอดี ขณะนั้นองค์หลวงปู่และครูบาทองคำนั่งอยู่พื้นดิน พอเรายังไม่ทันนั่งลงกราบองค์หลวงปู่พูดขึ้นเย็น ๆ ว่า *เออ คุณหล้ามา ไปเอาฟืนนั้นมาใส่ไฟให้กัน ดุ้นไหนไม่เรียบร้อยก็เก็บเสียเน้อ* ทีนี้อ้ายกิเลสมันสลดใจมากยั้งไม่อยู่ มือขวาจับเอาฟืนมาใส่ไฟ มือซ้ายเอาชายผ้าอาบมาเช็ดน้ำตา เพราะอ้ายกิเลสมันไหลหลั่งถั่งเทออกมา ทั้งนึกในใจว่า เออ เราหวนผิดคิดผิดว่า องค์ท่านจะดุว่ามันตามมาอะไรยุ่งแต่กลายเป็นหน้ามืออยู่ตามเดิม เป็นเรื่องทดสอบได้ชัดว่า องค์

หลวงปู่หนีมานี้ ไม่ใช่เรื่องเราเกี่ยวอยู่ในการองค์ท่านขัดข้องดอก เป็นเรื่องใดไม่ทราบได้อีกละ น้ำตาไหลอยู่ประมาณสิบห้านาทีก็พลิกจิตคืนได้

องค์หลวงปู่กับครูบาทองคำหัวเราะอยู่ และองค์หลวงปู่เปล่งวาจาว่า *เทวบุตรร้องไห้ เทวบุตรร้องไห้* พร้อมทั้งพูดพร้อมทั้งหัวเราะ และการจับไข้ขององค์ท่านก็เบาลงแล้ว ชะรอยจะเป็นด้วยอากาศโปร่งกว่ากันบ้างหรือยังไงไม่ทราบได้ ครั้นตอนดึกประมาณสี่ทุ่มเศษก็กราบลากลับวัด แล้วพระอาจารย์มหายังมิทันได้หลับ ขึ้นจากทางจงกรมใหม่ ๆ ไฟตะเกียงจุดริบหรี่อยู่ ขึ้นไปกราบองค์ท่าน เล่าถวายทุกประการ

องค์ท่านคำนึงพิจารณาแบบบรรจง องค์ท่านกล่าวว่า *เออ พรุ่งนี้ฉันเช้าเสร็จ ผมจะพาหมู่เราทั้งหมดและชาวบ้านหนองผือทั้งหมดไปอาราธนากราบเท้านิมนต์วิงวอนให้องค์หลวงปู่คืนมาวัดเราตามเดิม เพราะชาววัด ชาวบ้านก็ว้าเหว่เงียบเหงา กินมิได้นอนไม่หลับ แม้ตัวของผมก็สลดใจ และว้าเหว่มากคราวนี้ องค์ท่านจะไปวิเวกจริงหรืออะไร ๆ ผมก็พิจารณายากอยู่สักหน่อย ไม่ว่าแต่สักหน่อยละ พิจารณายากกันดี ๆ นี้เอง หล้าเอ๋ยหล้า*

ครั้นตื่นเช้าบิณฑบาตฉันเสร็จ โยมก็หลั่งไหลเข้ามารวมกันที่วัดป่า องค์พระอาจารย์มหาก็ประกาศ พระในวัดเตรียมตัวหมผ้าจีวร และโยมก็เอาแคร่สำหรับจะหามองค์หลวงปู่ไปพร้อมด้วยทั้งชาวบ้านชาววัดประมาณร้อยคน พอไปถึงก็เงียบสงัด ไม่มีใครกรอบแกรบและไอจาม กราบพร้อมกันหมดแล้ว โยมผู้ฉลาดขอโอกาสกราบเรียนว่า *เวลาที่องค์หลวงปู่มาพักวิเวกเพียงสองสามวันนี้ เท่า*

กับว่านานถึงร้อยพันปี ทั้งชาวบ้านและชาววัดไม่เป็นอันกินอันนอน ว้าเหว่ม...! ขอกราบเท้าเรียนถวายองค์หลวงปู่ได้โปรดกรุณากลับตามเคยเทอญ โทษของเกล้าอันใดมี ขอได้โปรดประทานอภัยให้เกล้าและทุกถ้วนหน้าเทอญ การปฏิบัติทุก ๆ ประการ หลวงปู่เห็นสมควรประการใด ทั้งชาวบ้านและชาววัดจะยอมทำตาม ไม่มีขัดหฤทัยของธรรมแห่งองค์หลวงปู่ตามสติกำลังอยู่ทุกเมื่อเทอญ

ครั้นแล้วก็ค่อยจัดแจงแต่งบริขารขององค์หลวงปู่ นิมนต์หลวงปู่ขึ้นบนแคร่หามเดินช้า ๆ เงียบ ๆ โยมหามออกก่อน พระตามหลัง ที่นั่งขององค์ท่านปูอาสนะด้วยเบาะยัดใบกล้าแห้ง องค์ท่านนั่งขัดสมาธิไม่ขึงขังและไม่อ่อนแอ แลดูถึงใจไม่มีจะเทียบได้ ข้าพเจ้ากิเลสมากอยู่ไม่ไหวก็แทรกโยมเข้าไปจับแคร่ชู นึกในใจว่าเราก็มีสิทธิจะจับแคร่หลวงปู่ชูช่วยเขา แต่เราจะแลดูพระอาจารย์มหาเสียก่อน ถ้าพระอาจารย์มหาถลึงตา เราจะถอยออก แต่องค์ท่านก็เลยปลงธรรมสังเวชในกิริยาซ้ำ ข้าพเจ้าทั้งนึกในใจว่า โอ้ อนิจจาเอ๋ย น้ำตาของข้านี้นาเวยออกมาขายหน้าอีกแล้ว ผ้าอาบน้ำเช็ดน้ำตาไปจนตลอดทาง

หลวงปู่อยู่ท่าภาวนาหลับตาภาวนาอยู่ ทำไมถึงรู้ว่า เราน้ำตาไหลเพราะคนทั้งหลายก็หามไปเงียบ ๆ ช้า ๆ หลวงปู่ปรารภขึ้นเย็น ๆ เบา ๆ ว่า *หล้า ทำไมไม่คอยอยู่วัด ถ้ามาแล้วน้ำตาเธอออกง่าย นิสัยแปลกกว่าองค์อื่น* แล้วองค์ท่านนั่งภาวนาขัดสมาธิตามเดิมจนถึงวัด

ครั้นองค์หลวงปู่ขึ้นถึงกุฏิเรียบร้อยแล้ว บรรดาลูกศิษย์ที่ถือนิสัยก็มี รีบห่มผ้าเฉวียงบ่ามาขอโอกาสต่อนิสัยตามเคย ต่อแต่นั้นข้อวัตรในระหว่างลูกศิษย์กับหลวงปู่ ก็ของใครของมันตามเคย

ที่ทำมา ขอให้เข้าใจว่ามีพระอาจารย์มหาและหลวงตาทองอยู่เท่านั้น ไม่ได้ขอนิสัย เพราะองค์ท่านทั้งสองนี้มีพรรษาสูงพอควรแล้ว แต่พระอาจารย์มหานั้นขอหรือไม่ขอ ก็มีข้อวัตรประจำหลวงปู่แบบลึกซึ้งอยู่แล้ว ไม่จำเป็นจะสงสัยจะเอามากล่าววิจัยเลย เพราะองค์ท่านเป็นมือขวาช่วยหลวงปู่รองรับอยู่

ธุดงควัตรจัดเป็นมัชฌิมาปฏิปทา

ครั้นล่วงเข้ามาเวลาวันเดือนปี ชีวีของสังขารก็เคลื่อนคล้อยลงทุกวินาที ไม่ว่าคนแก่คนหนุ่มปานกลาง สังขารที่มีวิญญาณและไม่มีวิญญาณ มีหน้าที่แปรปรวนไปจากสภาพเดิมอยู่ทุกขณะลมปราณ

แล้วองค์หลวงปู่ป่วยลงชั้นที่หนึ่ง ไปบิณฑบาตได้รอบบ้าน

ชั้นที่สอง ไปบิณฑบาตริมบ้าน

ชั้นที่สาม ไปบิณฑบาตครึ่งทาง

ชั้นที่สี่ ไปบิณฑบาตประตูวัด

ชั้นที่ห้า ไปบิณฑบาตใกล้ศาลาฉัน แต่ไปฉันกับหมู่ที่โรงฉันอยู่ (หมายเหตุ ในระหว่างที่ไปไม่ถึงบ้าน โยมเขาจัดกันมาลัดใส่แต่เฉพาะองค์ท่านกับพระผู้ตามหลังองค์หนึ่งเท่านั้น คือ ครูบาวัน ส่วนนอกนั้นเข้าบ้านตามเคย มีหลวงตาทองอยู่ และพระอาจารย์มหาเป็นหัวหน้าพาเข้าบ้าน แต่ย่นเวลาเข้าเช้ากว่าเก่า เพราะได้มาทันข้อวัตร)

ชั้นที่หก หลวงปู่บิณฑบาตที่ริมบันไดกุฏิองค์ท่าน

ชั้นที่เจ็ด องค์หลวงปู่ยืนบิณฑบาตที่บนระเบียงกุฏิ

ชั้นที่แปด หลวงปู่ตั้งบาตรไว้ที่ระเบียงอันนั่งฉัน ให้เข้าใจว่าขณะที่บิณฑบาตที่บันได และระเบียงขององค์หลวงปู่นั้น หลวงปู่ไม่ได้ไปฉันกับลูก ๆ หลาน ๆ ในศาลาแล้ว จึงยอมฉันในถ้วยในชามและยอมชดช้อนสองสามกลืนบ้าง นี้อย่างไรเล่า หลวงปู่มิได้ทำเพื่อถือรั้นถือขลังอันใด ให้ส่งเสริมมานะทิฏฐิอันใดเลย ทำเพื่อทอดสะพานโต้ง ๆ ให้แก่ลูก ๆ หลาน ๆ ผู้สุดท้ายยอมเป็นยอมตายต่อข้อวัตรส่วนนี้ไม่คลอนแคลน ผู้มีนิสัยอย่างนี้ก็จะได้สืบไว้ ผู้ไม่มีนิสัยอย่างนี้ ก็มีที่พูดอีกว่า ไปบิณฑบาตและไม่ไป มันก็ได้กินและฉันอยู่ จะไปทำไมเกรงจะไม่ได้ฉันหรือ ท่านผู้ชอบอย่างนี้จะว่าก็ว่าซะ ถูกไปคนละส่วนอยู่ ไม่ผิดดอก เพราะพระธรรมวินัยส่วนนี้ไม่บังคับ แล้วแต่ศรัทธาแต่ละรายของเจ้าตัว แต่เป็นเครื่องขัดเกลากิเลส บางท่านกล่าวตู่ธรรมวินัยว่า *ธุดงควัตรเป็นอัตต-กิลมถานุโยค*

หลวงปู่มั่นเคยเทศนาว่า *ธุดงควัตรก็ดี คัมภีร์วิสุทธิมรรคก็ดี ย่นลงในพระปาฏิโมกข์แล้ว โมกขะโมกขัง แปลว่า ข้ามพ้นจากความผิด ธุดงควัตรจัดเป็นมัชฌิมาปฏิปทา แบบขัดเกลากิเลส ถ้าพระไม่ปฏิบัติบ้างแล้ว จะให้ผีตัวใดมาศรัทธาปฏิบัติเล่า*

ธุดงควัตรสิบสามข้อนั้น ต้องได้คนละหนึ่งสองสามข้อหรือสี่ข้ออยู่ เพราะเหตุว่า บางองค์ยินดีแต่เสนาสนะเดิม มิได้โยกย้ายไปทางอื่น เพราะสันโดษในเสนาสนะแล้ว ก็ได้ข้อที่ว่ายถาสันถติกังคะ ผู้ฉันหนเดียวก็ได้เอกาสนิกังคะ เหล่านี้เป็นต้น ยากนักยากหนาผู้จะไม่มีธุดงค์เลยทีเดียว ไม่ข้อหนึ่งก็ได้กันอยู่อย่างนั้น ผู้เขียนได้

ธุดงค์อยู่คือนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ฉันมื้อเดียวเป็นวัตร อยู่ป่าเป็นวัตร ฉันในบาตรเป็นวัตร ฉันในบาตรเป็นวัตรนี้ บางคราวก็มีภาชนะสองบ้าง เพราะเกี่ยวกับนมเป็นบางครั้ง บางทีก็มีน้ำแกงใส่แก้วบ้าง เพราะมีสิ่งที่อ้างแอบกินกับโรคท้องผูกบ้วง แต่ปฏิบัติมาได้ยี่สิบห้าปี จึงมีภาชนะสองบ้าง แต่กำลังจะแก้กลับคืนอยู่ เพราะพระหนุ่มเณรน้อยเห็นแล้วจับเอาเป็นตัวอย่าง ถ้าตอนไหนหัวหน้าหย่อนบ้าง พระหนุ่มเณรน้อยจับเอาแบบไว้ไม่วางเลย ตอนไหนเคร่งเข้าบ้าง ก็สะอิดสะเอียนถือกันว่าอากาศไม่ค่อยดีเท่าไรนัก

ที่เขียนอยู่เดี๋ยวนี้พรรษาสามสิบหกล่วงแล้ว อายุขัยล่วงไปเจ็ดสิบปี ส่วนอายุพรรษามีหน้าที่ล่วงไปก็ล่วงไปซะ แต่ทว่าสำคัญที่กิเลสมันล่วงไปหรือไม่ ยังเหลืออยู่หนักเบาเท่าไร หรือหากว่าสิ้นไปจากขันธสันดานแล้วต้องขึ้นกับภาพพจน์แต่ละรายของแต่ละบุคคลจะโอปนยิโกและปัจจัตตังผู้นั่งศาลบัลลังก์จะหยั่งดูตนเอง มิฉะนั้นแล้ว จะมัวแต่แอบกินกับอายุพรรษาไปเป็นอำนาจกวาดต้อนขู่เข็ญคนให้หักดอกไม้บูชากิเลสของตน

ตอนนี้ก็ไม่อยากเขียนดอก คล้ายกับว่าปากบอนหอนห้อแต่ก็มอบให้เป็นกิเลสปากบอนไปซะ ปากก็บอน มือเขียนก็บอนใจก็บอน บอนกับบ้อนก็มีความหมายอันเดียวกัน เพราะบอน บ่อนบ้อน บ๊อน บ๋อน มาจากใจ แต่เขียนแล้วอ่านแล้วฟังแล้วพิจารณาแล้วมิให้เป็นพิษเดือดร้อนก็แล้วไปเท่านั้น เพราะทุกสิ่งทุกอย่าง คิดแล้วนึกแล้วก็ล่วงไปเท่านั้น เพราะจิตสังขารจัดเข้าในนามโลก นามสังขารนามธรรม นามธาตุ นามอินทรีย์ นามังอนิจจัง นามังทุกขัง นามัง-อนัตตากันดี ๆ นี่เอง อย่างปฏิเสธไม่ได้ รู้เขียนรู้ลบรู้ได้รู้เสียรู้เกิด

รู้ตายรู้ไปหลาย รู้ไม่เกิดรู้ไม่ตาย รู้ไปมากก็ไม่เป็นไร แต่ระวังอย่าได้เดือดร้อน แต่ร้อนดับไปแล้วก็มิได้ระวังยาก แต่ถ้ามีอยู่ในใจ ก็ต้องระวัง ต้องร้อนแท้ ๆ การระวังเป็นการไม่ลืมตัวของผู้ยังไม่พ้นเพราะโชกโชนปฏิบัติอยู่ แต่ท่านผู้พ้นไปแล้วจะต้องระวังทำไมเพราะไม่มีโทษ ผู้ที่มีโทษอยู่ก็ต้องระวัง ถ้าไม่ระวังมันผิดจริง ๆ แต่บางสิ่งบางกรณีเกี่ยวกับโลกวัชชะ ก็ต้องรักษาตามพระวินัย แต่ก็ไม่ต้องหนักใจในพระบัญญัติ เพราะพระบรมศาสดาบัญญัติไว้แล้วบริบูรณ์ไม่บกพร่อง และบางท่านชอบกล่าวว่า ทำไมจึงไม่ทำสังคายนาอีกเล่า

ผู้เขียนตอบว่า พระไตรปิฎกบริบูรณ์อยู่ ไม่บกพร่องแล้วไม่ใช่ขาดเขินเลย ท่านผู้ใดเหยียบหลุมถ่านเพลิง ก็ปล่อยให้หลุมถ่านเพลิงสังคายนาเอา ทางดีตรงกันข้าม กรรมและผลของกรรมที่ทำดีและชั่วย่อมสังคายนาปวงสัตว์โลกอยู่ไม่มีกลางวันกลางคืนเลย อยู่ทุกลมปราณก็ว่าได้ อยู่ทุกขณะจิตก็ไม่ผิดอีก เพราะเหตุจิตผลจิตมีอยู่ในปัจจุบันแล้ว ไม่ต้องสาวโยงไปอดีตอนาคตก็ได้ เพราะพระไตรปิฎกฝ่ายสังคหนัย ย่นลงมาในปัจจุบันจิตปัจจุบันธรรมอันเป็นฝ่ายเหตุและผลแล้ว ฝ่ายที่ทรงอยู่นอกเหตุนอกผลเล่า ก็ย่นลงในเอกธัมโมในปัจจุบันธรรม อันไม่ตายไม่เกิดไม่ดับไม่แปรแล้ว ถ้าสงสัยตอนไหน ๆ แล้วความสงสัยตอนนั้นก็เป็นเหตุและเป็นผลวนกันอยู่ไม่มีเงื่อนต้นเงื่อนปลาย ความไม่สงสัยตอนต้นเป็นภูมิของพระโสดาบัน ความไม่สงสัยตอนท้าย เป็นภูมิของพระอรหันต์ แยกความสิ้นสงสัยออกเป็นสี่ชั้น ตามชั้นของมรรคและผลไปเป็นตอน ๆ สัจธรรมก็เช่นกัน แต่ก็ขึ้นอยู่กับนิสัยท่านผู้แตกฉานในธรรม

เป็นเกณฑ์ ไม่ทั่วไปทุกรูปทุกนามผูกขาดเลย

อาหารบิณฑบาตประเสริฐกว่า

ปรารภเรื่ององค์ท่านหลวงปู่ที่ได้เขียนข้ามไปบ้างเพราะระลึกได้ทีหลัง ในระหว่างท่านป่วยชราภาพ ชัดเซไปบิณฑบาตในบ้านอยู่นั้น วันหนึ่งครูบาทองคำ กระซิบกับผู้เขียนด่วน ๆ ว่า *ตอนองค์ท่านหลวงปู่ออกจากห้องแล้ว ตอนเช้าองค์ท่านลงไปจงกรมก่อนบิณฑบาต ท่านเป็นผู้รักษาไฟอั้งโล่ ที่เอาไปตั้งไว้ที่สุดของทางจงกรมทางละอัน เพราะระวังคอยดูแล เกรงองค์ท่านจะเซล้มใส่และก็ได้รักษาอยู่ใกล้องค์ท่าน ท่านจงกราบเท้าเรียนถวายว่า คณะสงฆ์ทุกถ้วนหน้าได้พร้อมใจกันแล้วว่า ขอกราบเท้าเรียนถวายองค์หลวงปู่ไม่ต้องลำบากไปบิณฑบาต คณะสงฆ์จะหามาเลี้ยง ดังนี้ เพราะเป็นเวลาสองต่อสอง ไม่มีองค์อื่นร่วมด้วยในกาลเทศะอย่างนั้น*

ตอบครูบาทองคำย่อ ๆ ว่า *เออ ผมก็จะลองกราบเท้าเรียนถวายนิมนต์ดู แต่ร้อยเปอร์เซ็นต์ทีเดียว ผมเข้าใจว่าองค์ท่านคงไม่ยอมรับ และผมเข้าใจว่า พระอาจารย์มหาคงได้พิจารณาแล้ว ถ้าหากว่ามีประตูจะได้ พระอาจารย์มหาคงกราบเท้าเรียนถวายก่อนพวกเราแล้ว และพระอาจารย์มหาจะไม่วิจารณ์พวกเราว่า อวดฉลาดข้ามกรายองค์ท่านดอกหรือ*

ครูบาทองคำตอบว่า *ไม่เป็นไรดอก ผมรับรองได้ผมจะแก้ช่วยดอก ถ้าหากว่าผิดพอคอขาดบาดตายต่อพระอาจารย์มหา ผม*

จะรับเอาว่าเป็นด้วยผมดอก ถ้าโอกาสวันนี้ไม่ทัน พรุ่งนี้จึงกราบเรียนนิมนต์ ในยามองค์ท่านจงกรมตอนเช้าที่อยู่สองต่อสองนั้นแหละ เพราะไม่มีใครคอยฟังอยู่ด้วย เพราะหมู่รวมคอยอยู่ศาลาหมดแล้วในตอนนั้น แต่วันนั้นไม่ได้กราบเท้าเรียนถวาย เพราะยังไม่ได้เล่าถวายพระอาจารย์มหาฟัง ทั้งเวลาก็ไม่อำนวย เพราะถ้าวันไหนองค์หลวงปู่ออกห้องสายบ้าง องค์ท่านก็เดินจงกรมไม่นานเพราะจวนบิณฑบาต แต่สุดท้ายก็เลยไม่ได้กราบเรียนพระอาจารย์มหาเลย และเจ้าตัวผู้จะกราบเท้าเรียนถวายอาราธนานิมนต์ก็นึกในใจอยู่แล้วว่าคงไม่ได้เป็นอันขาด แต่ด้วยความเคารพครูบาทองคำ ก็จะปฏิบัติตามลองดู ส่วนครูบาวันนั้น ท่านฟังแล้วพิจารณาอยู่ไม่ว่ากระไร คำว่า ครูบาทองคำ ครูบาวัน นั้น ในสมัยนั้นผู้เขียนเรียกท่านทั้งสองนี้ว่าครูบาแบบเต็มภูมิ เพราะถือว่าท่านทั้งสองนี้มีพรรษาเหนือตนไปไม่ถึงห้าพรรษาเพราะมุ่งเรียกตามพระวินัย ไม่มุ่งเรียกตาม ธรรมาจารย์ เหมือนพระสารีบุตร กับ พระอัสสชิ ครั้นเป็นวันใหม่ได้เวลาหมู่พระสงฆ์สามเณรไปรวมกันที่ศาลา รอคอยจะเตรียมตัวไปบิณฑบาต องค์หลวงปู่เดินจงกรมกลับไปกลับมาอยู่ ได้นั่งคุกเข่าอยู่กับพื้นดินใกล้ ๆ คอยดูแลองค์ท่านอยู่ เพราะเมื่อองค์ท่านป่วยทวีเข้า ก็ได้รักษาไฟอยู่ใกล้ ๆ เกรงจะล้มใส่ ยกมือประนมพร้อมทั้งคุกเข่าอยู่กับพื้นดินว่า *ขอโอกาสกราบเรียนถวาย พ่อ แม่ ครูบาอาจารย์ คณะสงฆ์พร้อมใจกันให้เกล้ากราบเท้าเรียนถวายพ่อ แม่ ครูบาอาจารย์ ขอนิมนต์วิงวอนมิให้ไปบิณฑบาต เพราะชราภาพแล้วเดินซัดไปเซมาคณะสงฆ์จะรับอาสาบิณฑบาตมาเลี้ยงดอกขอรับ*

ทีนี้องค์หลวงปู่ยืนกางขาออกนิดหน่อย กรุณากล่าวบรรจง

พร้อมทั้งแยบคายว่า พวกเราเป็นขี้เท้าขี้เล็บของพระองค์เจ้า ไปบิณฑบาตแต่ละวันมันได้ประโยชน์อยู่ เราก็ได้ข้อวัตร เขามาใส่บาตรเขาก็ได้จาควัตร ทานวัตร ของเขา ข้าวก้อนใดอาหารกับอันใดตกลงในบาตร ข้าวและกับอันนั้น เป็นของประเสริฐกว่ารับนิมนต์หรือเขาตามมาส่งในวัด ในมหาขันธ์และปฐมสมโพธิกถาได้กล่าวไว้ชัดแล้ว และผัวเดียวเมียเดียวกับลูกน้อยบางคนเขาก็ได้ใส่บาตร ไม่ได้มีเวลามาวัด และลูกเล็กเด็กน้อยมันตามแม่มันมาใส่บาตร มันก็ได้กราบไหว้ก็เป็นบุญจิตบุญใจของมัน ก็เรียกว่าเราโปรดสัตว์อยู่ในตัวแล้ว ขึ้นธรรมาสน์ จึงจะว่าโปรดสัตว์ มันก็ไม่ถูกละ อีกประการหนึ่ง พระบรมศาสดาของพวกเราทรงฉันบิณฑบาตของนายจุนทะกัมมารบุตรแล้ว ก็เสด็จถึงเมืองกุสินาราในวันนั้น รุ่งเช้าก็ทรงสิ้นพระชนมายุ เรียกได้อย่างง่าย ๆ ว่า พระองค์เสด็จบิณฑบาตจนถึงวันสิ้นลมปราณ ได้ทอดสะพานทองสะพานเงินสะพานอริยทรัพย์ไว้ให้พวกเราแล้ว ถ้าพวกเราไม่รับมรดกของพระองค์ท่าน ก็เรียกว่าลืมตัวประมาท พวกเราก็ต้องพิจารณาคำนึงให้ลึกซึ้ง

หลวงปู่สั่งไว้

ผู้เขียนเมื่อได้ฟังอย่างนั้น ในขณะนั้นน้ำตาก็ไหลออกมา เพราะประทับใจและเต็มตื้นมากนักแล้ว ก็พอดีได้เวลาไปบิณฑบาต ไม่ว่าแต่เท่านี้ขณะที่องค์หลวงปู่ไปบิณฑบาตไม่ได้ ยอมฉันอยู่ที่ระเบียงกุฏินั้น พอถึงเวลาจงกรม องค์ท่านก็เดินจงกรมวนไปมารอบระเบียง

เอาไม้เท้าคอยสักพื้นระเบียงป๊อกแป๊ก ๆ อยู่ สลดสังเวชและถึงใจมากนักหนาโลกาเอ๋ย ครั้นล่วงเวลามา ๒๔๙๒ ปวารณาออกพรรษาแล้ว องค์หลวงปู่ก็ชราพาธทวีเข้า พระอาจารย์มหาก็ได้จัดพระเณรเปลี่ยนวาระเข้าเฝ้ารอบ ๆ ใต้ถุนและรอบกุฏิขององค์หลวงปู่ แต่ครูบาวันครูบาทองคำและข้าพเจ้าไม่ได้เปลี่ยน เพราะได้ถูกนอนเฝ้าที่ข้างบนระเบียงกุฏิองค์ท่าน และก็มีงานประจำตัวคนละกระทง ข้าพเจ้ามีงานประจำตัวรักษาไฟอั้งโล่ และคอยชำระอาจมของหลวงปู่ วันหนึ่งตอนกลางวันประมาณสี่โมงเช้ากว่า ๆ หลวงปู่องค์ท่านสั่งข้าพเจ้าว่า *ถ้าเราตายรีบพากันเผาโดยด่วนเน้อ* ปรารภแบบเย็น ๆ เบา ๆ *ถ้าเผาแล้ว จงส่งข่าวไปหาท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์และญาติของเรา* กล่าวสั้น ๆ เบา ๆ แล้วองค์ท่านหลวงปู่ก็นิ่งภาวนานอนไม่รู้จะกราบเรียนอย่างไร เพราะอ้ายกิเลสน้ำตามันออกมาแล้ว ทั้งเอี้ยวคอไปแลดูครูบาวัน ครูบาวันก็แลดูประสบสายตากัน แต่ต่างคนก็ต่างนิ่งอยู่เงียบ ๆ อีกสักครู่หลวงปู่องค์ท่านบอกเย็น ๆ ว่า เอาไฟไปดับเสียเพราะร้อนบ้างแล้ว พากันไปพัก จะอยู่องค์เดียวไปสักพักก่อน แล้วก็พากันเก็บสิ่งของเงียบ ๆ ไม่ให้กระเทือนก๊อก ๆ แก๊ก ๆ กราบแล้วก็พากันลงมาพร้อมกัน ครูบาวันก็ขึ้นกุฏิของท่าน ส่วนข้าพเจ้ายังไม่ขึ้นกุฏิของตน ทอดสายตาแลดูกุฏิของพระอาจารย์มหาเห็นองค์ท่านพักอยู่ธรรมดา ก็ขึ้นไปกราบองค์ท่าน พร้อมทั้งประนมมือขอโอกาสกราบเรียนว่า

วันนี้องค์หลวงปู่กล่าวว่า ถ้าเราตาย รีบพากันเผาโดยด่วนเน้อ ปรารภแบบเย็น ๆ เบา ๆ ถ้าเผาแล้ว จงส่งข่าวไปหาท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์และญาติของเรา แล้วองค์หลวงปู่ก็นิ่งภาวนานอน พออีกสักครู่ ก็

บอกให้เอาไฟออก เพราะร้อนแล้ว แล้วก็บอกให้พวกกระผมลงว่าจะพักอยู่องค์เดียวสักพักก่อน ดังนี้ พวกกระผมเก็บของเรียบร้อยแล้ว ก็ลงมาพร้อมกันกับครูบาวัน กระผมก็ไม่ได้พูดกับครูบาวันอันใดเลย ต่างคนก็ต่างนิ่งแต่มองดูหน้ากันอยู่เงียบ ๆ ขอรับ

พระอาจารย์มหาถามว่า ในเวลาองค์หลวงปู่สั่งนั้นคุณอยู่ที่ไหน เรียนว่า เฝ้าไฟอยู่ใกล้เตียงขององค์หลวงปู่ เพียงหัวเข่าหลวงปู่ องค์ท่านถามต่อไปว่า ท่านวันอยู่ไกลใกล้ขนาดไหนและทำอะไรอยู่ เรียนว่า ครูบาวันอยู่ห่างหลวงปู่ประมาณวากว่า ๆ มีธุระเลือกยาอยู่เงียบ ๆ

องค์ท่านถามต่อไปอีกว่า ท่านวันได้ยินหรือไม่ เรียนตอบว่าได้ยิน เพราะกระผมได้เอี้ยวคอคืนไปแลดูครูบาวันประสบตากันอยู่ ครูบาวันก็ไม่พูดอะไร กระผมก็ไม่พูดอะไร ต่างคนก็ต่างเงียบ แล้วการสั่งเสียขององค์หลวงปู่จะเป็นความจริงหรือประการใดขอรับ

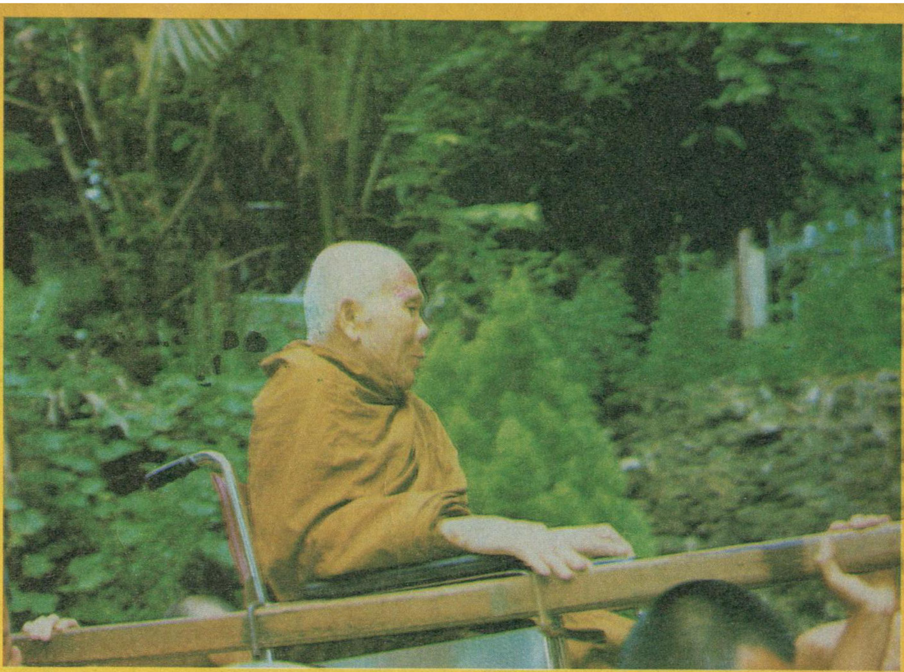
พระอาจารย์มหาตอบว่า จริงทีเดียว กราบเรียนว่า ถ้าเป็นความจริง ไฉนจึงสั่งกระผมเป็นคำฝากไปหาครูบาวันในตัว เพราะครูบาวันนั่งอยู่ไกลองค์หลวงปู่มากกว่ากระผม และกระผมเล่าก็เป็นผู้น้อยพรรษา และไฉนจึงไม่สั่งพระอาจารย์มหา ซึ่งเป็นพระผู้ใหญ่องค์สำคัญขอรับ

พระอาจารย์มหาตอบว่า ไม่เป็นอย่างนั้นดอก เพราะองค์ท่านมองเห็นว่าพระองค์นี้เป็นพระอ่อนพรรษาก็จริง แต่แก่อายุทั้งยอมตัวเข้าใกล้เราด้วย ขณะนี้เราไม่ต้องการพูดมากหลายคำ ถ้าหากว่าเราพูดกับพระผู้ใหญ่ มันจะต่อเราหลายคำ เธอหากจะนำคำอันนี้ไปเล่าให้พระผู้ใหญ่ฟังเอง เพราะเธอเป็นผู้สนใจอยู่แล้ว อันนี้เป็น

เพียงเริ่มธรรมาสน์เฉย ๆ ดอกหล้า พรุ่งนี้จะพูดดังกว่านี้ ให้คณะสงฆ์ได้ยินหมดละ เผง ๆ ทีเดียวละ ครั้นเป็นวันใหม่ฉันเสร็จแล้ว คณะสงฆ์ขึ้นไปมากจนหมดวัด ก็ปรารภขึ้นดังพร้อมทั้งบรรยายกว้างขวางออกไปละเอียด อย่างที่พระอาจารย์มหาทายไว้ไม่ผิดเลย องค์ท่านหลวงปู่บรรยายออกไปว่า *ถ้าเอาเราไว้นานก็จุกจิกมาก ลูก ๆ หลาน ๆ จะจุก ๆ จิก ๆ ขาดจากวิเวกจะมีแต่วิวุ่น และสัตว์ก็จะตายมาก และพระองค์เจ้าก็เจ็ดวันเท่านั้น ถวายพระเพลิง ถึงกระนั้นมัลลกษัตริย์เขาก็เอาไฟไปถวายพระเพลิงตั้งแต่วันที่สามแล้ว แต่ไฟไม่ติดถึงสามครั้ง เพราะเทวดาบันดาลไม่ให้ไฟติด เพราะคอยพระมหา-กัสสปะกำลังเดินทางมาพร้อมด้วยภิกษุห้าร้อย นี้เราเป็นขี้เล็บขี้เท้าของพระองค์เจ้า เก็บเราเอาไว้ก็คอยพระมหากัสสปะเหม็นเท่านั้น* ดังนี้ สั่งซ้ำ ๆ ซาก ๆ ด้วย ผู้เขียนมิได้มีความสงสัยในองค์หลวงปู่ว่าจะมักใหญ่ใฝ่สูงในเรื่องฌาปนกิจอันใดเลยแม้แต่นิดเดียว เพราะได้เห็นด้วยตาเต็มตา เห็นด้วยใจเต็มใจ และพยานอันสำคัญก็คือพระอาจารย์เนียม สิบแปดพรรษา พระอาจารย์สอ ก็เก้าพรรษา สองศพปีเดียวกัน สิ้นลมปราณวันไหนก็เผาวันนั้นอีกด้วย ที่องค์หลวงปู่อยากจะเผาลูกศิษย์แบบหนึ่ง แล้วอยากจะให้ทำให้องค์ท่านแบบหนึ่งนั้น เป็นไม่มีเลย เป็นเรื่องผู้อยู่ข้างหลังต่างหากที่เอาไว้ช้า เพราะมีมติจะสร้างโบสถ์ไว้ให้เป็นปูชนียสถานทางวัตถุเพื่อให้ถึงใจแก่ประชาชนผู้หนักไปในทางวัตถุ พระฝ่ายปฏิบัติก็เลยกลายเป็นปัญหาโบสถ์มาจนทุกวันนี้ละเอ่ย

วิทยุ ตู้เย็น โทรทัศน์

เรื่องที่ควรเขียนไว้เพื่อได้คำนึงก็คือ หลวงปู่มั่นไม่นิยมส่งเสริมการทำครัวเกี่ยวกับอาหารในวัดจนเป็นประเพณีนิจวัตร องค์ท่านอ้างในพระวินัยอย่างซ้ำ ๆ ซาก ๆ ว่าพระองค์ทรงพระอนุญาตในเวลาข้าวยากหมากแพง ครั้งสมัยเมืองเวสาลี ไปบิณฑบาตไม่ได้แม้ข้าวไม่พออิ่มเลย ส่วนกับนั้นไม่ว่าเสียแล้ว คล้ายกับว่ากับข้าวนั้นเป็นของประเด็นต่างหาก ครั้งพุทธกาลคล้ายกับว่า ถ้ามีข้าวพอจะอิ่มไปเป็นวัน ๆ แล้ว คงถือว่าพอเป็นไปพอปฏิบัติได้ไม่ถือว่าฝืดเคืองแต่ทุกวันนี้ พญาลิ้นพญารสมันเป็นเจ้าใหญ่นายโตเสียแล้ว ถ้าวัดไหนมีโรงครัวอาหารใหญ่ ๆ มีงบประมาณประจำวันมาก ๆ อากาศก็เหมาะถูกกับกิเลส ข้าชอบนัก และมีนมมีโอวัลติน ฉันก่อนบิณฑบาตแล้วจึงไปบิณฑบาต ยิ่งถูกนิสัยข้ามาก กลางวันก่อนเที่ยงก็มีอาหารว่างนี้ แหมมันยิ่งเหมาะมาก ด้านน้ำเปิดเอาที่ไหนก็ได้ไม่ต้องลำบากตักโทรทัศน์ วิทยุ ตู้เย็น พัดลม หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ สยามรัฐ หรืออะไรข้ารู้ทั้งนั้น เจ้าสัวคนนั้นอยู่ถนนนั้นบ้านเลขที่เท่านั้นเท่านี้ อาเสี่ยก็เหมือนกัน ผมก็รู้ทั้งนั้นผมไม่โง่คนหรอก สำหรับผม ไม่ต้องมาหาอุบายโม้และโฆษณาต่อหน้าผมเลย ผมนั้นมันไม่ค่อยได้ฉันข้าวอยู่วัดหรอก เขามาเข้าคิวเอาผมไปฉันทุกหนทุกแห่ง ประสาพวกคุณอะไรไปบิณฑบาตหล็องจ่อง ๆ จึงมีผู้ใส่ให้บ้างป๊อกแป๊กลง บางวันก็พอได้ฉันบ้าง บางวันก็ท้องพร่อง การไปเที่ยวต่างทิศเล่า ผมต้องการ

ไปเครื่องบิน รถไฟ รถทัวร์ อะไร ๆ ได้ทั้งนั้น สิ่งเหล่านี้มันมีในธรรมบท บทแห่งธรรมในครั้งพุทธกาล กรรมฐานทุกวันนี้มักจะไปแถวนี้เป็นส่วนมาก ส่วนครูอาจารย์ในฝ่ายเหตุที่องค์ท่านได้สร้างสมมาไว้แล้วบริบูรณ์ ผลฝ่ายรับเป็นมาเอง องค์ท่านเสวยไปแบบโอนาโอนาไม่ได้ลืมตัวลืมตน พวกที่ยังไม่รู้อิโหน่อิเหน่ กำลังออกลิงออกลายประสงค์ใส่อยากให้ได้ลาภยศ สรรเสริญเยินยอเหมือนครูบาอาจารย์ ถ้าคราวได้ไปเที่ยววิเวกเล่า ก็ไปเที่ยววิวุ่นหาเทศน์เอาคน ส่วนตนเองเป็นยังไงช่างมัน มันเป็นอยู่อย่างนี้เป็นส่วนมากทีเดียว เขาโคกับขนโค มันเป็นของเหลือวิสัยอจินไตยต้องเขียนไว้บ้าง ต่างเป็นเหตุให้ได้สอนตัวผู้เขียน เพราะกันลืมตนลืมใจลืมธรรม การเขียนจะให้ถูกใจคนทั่วโลกย่อมทำไม่ได้

ย้อนคืนมาปรารภในเวลาองค์หลวงปู่เริ่มป่วย อันเป็นสำคัญในอนาคตังสญาณ ญาณในส่วนอนาคต องค์ท่านทายไว้ว่า *เราสิ้นลมปราณไปนี้ ต่างองค์ก็ต่างออกลิงออกลายแย่งกระดูกกัน และก็จะไม่ลงกันในฝ่ายปฏิปทา เพราะต่างก็จะอ้างกันว่า เราได้ฟังมาอย่างนี้ เราได้ใกล้ชิดอย่างนี้ แล้วก็แตกกันไม่ลงกันได้สนิท จะพอพูดกันได้แต่ภายนอก ส่วนภายในต่างฝ่ายก็ต่างเพ่งกันว่าปีนเกลียว* ผู้เขียนได้ยินกับหูอยู่บ่อย ๆ ซ้ำ ๆ ซาก ๆ ก่อนเวลาฉันอาหารนั้นแหละ องค์หลวงปู่ชอบปรารภในตอนนี้ถึงหกเจ็ดวันติด ๆ กัน หลวงปู่กล่าวต่อไปอีกว่า *พระอาจารย์เสาร์สิ้นลมปราณแล้วต่างแย่งกระดูกกัน บางท่านเอาไปปั่นปั้นรูปพระทำเป็นของรางของขลัง สารพัดจะพรรณนาได้ แต่มั่นมิได้เอาอะไรเลย เพราะถือว่าเรามิใช่หมาพอที่จะแย่งกระดูก พวกที่อยู่กับเราเดี๋ยวนี้ ผู้ปรารถนาดีก็มี ผู้จะออกลิง*

ออกลายปีนเกลียวในอนาคตก็มี ถ้าเราพูดมากก็จะเดือดร้อน ถ้าเราไม่พูด ก็คล้ายกับว่าเราไม่รู้ในอนาคต และก็ไม่มีผู้กล้าพูดอีก ฝ่ายบรรดาลูกศิษย์ที่ได้ยินแล้ว พอลับหลังองค์หลวงปู่แล้วก็จับกลุ่มกันกระซิบกันว่า *ถ้าท่านองค์ใดไม่ได้ฟังเทศน์ตอนนี้ การอยู่กับองค์ท่านก็ไม่มีความหมายอะไรเลย เพราะเทศน์ซ้ำ ๆ ซาก ๆ อยู่หกเจ็ดวันแล้ว* ฝ่ายผู้เขียนก็พิจารณานิ่งอยู่ แต่นึกในใจไว้ว่า ถ้าเราไม่ตายก่อน องค์ไหน จะเท็จจริงเพียงไรในส่วนนี้เราก็จะได้เห็นเราด้วยท่านผู้อื่นด้วย ผลสุดท้ายก็....แต่ก็ไม่กล้าเขียนเพราะจะ....

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก องค์หลวงปู่ไม่รับคนเข้าบวชได้ง่าย ๆ การบวชที่กะวันลาสิกขาไว้แล้วหลวงปู่ไม่รับ แม้การลาสิกขาในสำนักก็ไม่มี พระเณรในวัดถ้าท่านผู้ใดคุยกันปรารภในการลาสิกขาก็ดีหรือปรารภเรื่องโลกเพื่อเพลินในโลกก็ดี องค์หลวงปู่รู้จักก็ไล่หนีมิให้อยู่ด้วย องค์ใดทะเลาะกันในสำนักก็ไล่หนีทั้งสองด้วย เพราะองค์หลวงปู่ถือว่า ที่ปฏิบัติภาวนามิใช่ที่ทะเลาะกัน เพราะมิใช่โรงศาลจะมาไต่สวน ขอให้เอาคดีไปว่ากันในฝ่ายพระเถระทางปกครองทางปริยัตินั้นเถิด ดังนี้ บางเรื่องบางกรณีก็พิจารณาระงับอยู่ในที่นั้นเสร็จ แต่น้อยรายที่สุดแท้ ๆ จึงจะรับพิจารณาให้ ข้าพเจ้าผู้เขียนเห็นว่า อุบายนี้ดี เพราะต่างรูปต่างนามต่างพรรคต่างพวกจะไม่จับกลุ่มทะเลาะกัน จะมุ่งแต่ประโยชน์ต่อกันทางสุภาพ อะไรไม่เหมาะสมก็จะเอาแต่ความดีอันมีเหตุผลพอมาปรารภกันจะไม่เอาความโกรธออกหน้าในการตักเตือนกันและกัน จะรับฟังของกันและกัน จะรับพิจารณาของกันและกัน จะไม่ชิงดีชิงเด่นกันเอาแพ้เอาชนะ เพราะมุ่งความเป็นธรรมมุ่งความสงบเป็นใหญ่ องค์หลวงปู่มั่นมีนโยบาย

แยบคายลึกลับในทางตรงและทางอ้อม สอนลูก ๆ หลาน ๆ แยบคาย

คำอธิษฐานของหลวงปู่หล้า

องค์หลวงปู่ได้เทศน์ปกิณกะต่าง ๆ อันเป็นคติที่ประเปรียว ไม่อืดอาด ไม่มักใหญ่ใฝ่สูง ไม่นอนใจไม่เกียจคร้านไม่ทะนงตัวว่า ยี่สิบห้าพรรษายังไม่ได้ทิ้งบาตรให้ใครล้างให้เป็นนิจวัตรเลย ทำเอง และยังไม่เอาพระเอาเณร ตาปะขาวไว้อุปัฏฐากเลย ข้อนี้ก็สำคัญ ควรเขียนไว้ พระปฏิบัติทุกวันนี้ชะรอยจะตรงกันข้ามเป็นส่วนมาก ส่วนผู้เขียนสิบห้าพรรษาจึงมีผู้ล้างบาตรให้บ้าง ส่วนตักน้ำใช้น้ำฉันนี้ หามก็ดี คอนก็ดี หิ้วก็ดี สิบแปดพรรษายังได้ทำอยู่ และทุกวันนี้ ก็ยังได้กำชับดูแลในการเปิดปิดอยู่ ทิ้งไม่ได้เพราะอาศัยน้ำฝนไหล จากหลังคาลงสู่ถัง และถ่ายเทถังอยู่สูงลงไปสู่ที่ต่ำ แม้กระโถนที่ เอาไว้ประจำตอนกลางคืน ตื่นเช้าก็ไม่ผูกขาดว่า จะเอาไว้ให้แต่ ลูก ๆ หลาน ๆ ล้างให้ ล้างก่อนไปก็มี แต่ไม่เอาความผิดกับลูก ๆ หลาน ๆ ถือว่าเคยทำติดนิสัย และเป็นการไม่นอนใจว่าตนเป็นเถระเต็มภูมิ และเป็นการแบ่งเบากับลูก ๆ หลาน ๆ อีกด้วย การกวาดลานวัด ตกอายุเจ็ดสิบล่วงเข้าไม่ค่อยจะทันพระเณรเสียแล้ว เพราะบางที ก็มีแขกมาพูดด้วย ถ้าจะบอกเขาและดุด่าบ้าง ก็วาสนาตนไม่พอ ก็กลัวเขาผูกเวร และบางทีก็ไส้เลื่อนลง ก็จำได้นอนหงายลงชัน หัวเข่าให้ไส้เลื่อนลง แล้วรัดด้วยเข็มขัดหัวงูเห่าก่อน แล้วจึงได้ไป กวาดลานวัดก็กินเวลาไปบ้าง ถ้ารัดไว้หมดวันหมดคืนลมก็เดินไม่

สะดวกอีก มันเป็นสรรพทุกข์ไปทางหนึ่งอีก

ไส้เลื่อนนี้รังควานขึ้นแต่ พ.ศ. ๒๕๒๒ อายุ ๖๘ พรรษาสามสิบสี่ ว่าน ๆ ยา ๆ สมุนไพรจิปาถะสารพัดไม่หาย และก็มีท่านผู้มีศรัทธาเมตตาจะพาไปผ่าตัดให้ โดยมิได้ให้ลงทุนทรัพย์แต่ประการใด ๆ ก็มีอยู่หลายรายแล้ว และขอขอบคุณท่านทั้งหลายเหล่านั้นอยู่โดยทุกเมื่อเพราะเจตนาดี แต่เมื่อพิจารณาดูเหตุผลของตนแล้ว ก็มีการเพ่งโทษตนเองว่า ก. ฐานะของเราป่าเถื่อน ไม่สมฐานะโรงพยาบาลโก้เก๋ และเป็นที่ลำบากแก่ผู้อื่นติดตามเฝ้า และเจ้าตัวก็ไม่สะดวกหัวใจอีก ข. ตนอยู่ในป่าในภูเขาคมนาคมก็ไม่สะดวก ขึ้นเขาลงห้วยหลวงหูหลวงตาผ้าดำ ๆ ไม่มีอำนาจวาสนาอันใดเลย แต่สำคัญตัวว่าเป็นผู้ปฏิบัติเด็ดเดี่ยวในป่าในเขา พอมีอุปสรรคเข้าในทางป่วย ก็ทำขมับหว่ำ ๆ เส้นเอ็นเป็นเกลียว หน้าเหี่ยว ๆ ไม่มีสง่าราศีผมหงอกครึ่งท่อน ไปนอนค้างคืนกีดขวางประชาชนในโรงพยาบาล อายุก็ล่วงกาลผ่านวัยแล้ว ข้อนี้แหละเพ่งโทษตนเองมาก ไม่มีศาลอุทธรณ์ตนเองเลย ค. เมื่อได้ความเฉพาะตนเองอย่างนี้แล้ว ก็อธิษฐานซ้ำลงไปให้แน่นผูกมัดตนเองอีกว่า จะไม่ผ่าไม่ตัดใด ๆ ที่ในโรงพยาบาลเลย มอบให้คุณหมอพระเพลิงตัดผ่า อันเป็นอิสระผู้อยู่ข้างหลัง หรือจะฝังก็แล้วแต่กรณี แต่ที่ดินภูเขาขุดยากคาขี้หิน

มีปัญหาว่า ไฉนจึงเอาองค์หลวงปู่มั่นและพระอาจารย์มหาบัวมาปะปนกับประวัติของตนสุ่มสี่สุ่มห้าด้วย เล่าไปแต่เรื่องของตนมิได้ดอกหรือ ตอบว่า ไม่ได้เพราะไม่สมดุลในยุคนั้น และก็ได้เขียนไว้ในตอนต้นนั้นแล้ว คล้าย ๆ กับว่ากาไปจับภูเขาทองจะเล่าแต่เรื่องกาก็ไม่ได้ จำต้องได้เล่าเรื่องภูเขาทองด้วย เพราะภูเขาทอง

มีคุณค่ามากกว่ากาหาประมาณมิได้ ธรรมดาของกาไม่มีใครถามมันเลย มันก็ร้องประกาศตัวของมันว่า กา กา กา กา อยู่อย่างนั้นเองแล้ว อนิจจาเอ๋ย และก็มีสุภาษิตข้อหนึ่ง เป็นของโบราณของไทยในรัชกาลที่หกแห่งเบ็ดเตล็ด เล่มสาม กล่าวไว้ให้คำนึงว่า ยางขาวขนเรียบร้อยดูดี ภายนอกหมดจดสีใสเปรียบฝ้าย ภายในหนังนั้นดำปานกา บุปผาบางชนิดดอกสวยไม่หวยหอม บางชนิดทั้งสวยทั้งหวยหอม บางชนิดไม่สวยแต่หวยหอม บางชนิดทั้งไม่สวยทั้งไม่หวยหอม ไม้ต้นใหญ่ไม่มีแก่นก็ได้ ไม้ต้นใหญ่ด้วยทั้งแก่นโตด้วย ไม้ต้นเล็กทั้งไม่มีแก่นด้วย ไม้ทั้งต้นเล็กด้วยทั้งมีแก่นด้วย ของที่ดีย่อมมีประโยชน์แก่ผู้รู้จักใช้ ไก่แจ้คุ้ยเขี่ยหาอาหาร ได้พลอยเม็ดหนึ่งงามดีมีค่ามาก ขันขึ้นเปรย ๆ ว่า ถ้าเจ้าของของเจ้ามาพบเข้าเช่นนี้เขาคงเก็บเจ้าไปฝังไว้ในหัวแหวนตามเดิม นี้เจ้าไม่มีประโยชน์อันใดกับเรา ว่าแล้วก็คุ้ยเขี่ยไปในแปลงอื่น ๆ

ผู้เกิดมาพบพระพุทธศาสนา อันเป็นของมีคุณค่าล้ำเลิศ แต่เห็นว่าไม่ประเสริฐเท่าลัทธิของตนที่เคยสนใจใคร่ครวญมา ปล่อยเวลาให้ตายไปเปล่าประโยชน์ ไม่มีวันจะเห็นโทษว่าตนหลง กรรมนิยมกรรมบันดาล ย่อมอาจหาญว่าตนดีพอใช้ได้ สัตว์อยู่ใต้โลกาย่อมตกหลุมบ่มบ้า คือ หลุมกิเลส แต่มีขอบเขตยกเว้นพระโสดาบันเป็นต้นไปเสีย เหลือนอกนั้นเป็นอันไม่แน่นอนได้ จะแน่นอนได้อยู่ก็แต่อู่ของความหลง เพราะมิได้เดินตรงออกจากความหลงของตัว ยังมัวเมาในการเห็นผิดเป็นชอบ สิ่งที่ประกอบไปทางผิดติดนิสัย ท่านผู้หวังดีมีชัยในโลกุตตรสมบัติ อย่าได้ให้ศีลห้าวิบัติแปรผัน อบายมุขทุก ๆ อันรีบเว้นพลันทันท่วงทีเทอญ อย่านานเนิ่นช้าชีวาเข้าหลั่งไหล

ไปม้วย ช่วยตนเองเมื่อยังมีชีวาดีกว่าช่วยตนเองยามหายใจฝืด เวลามีเพียงเล็กน้อยเท่าเมล็ดงา เมื่อหายใจออกมามีอุปสรรคสด ๆ มาขบถโดยเร็วด่วน ๆ หายใจเข้าไม่ได้แน่นหน้าอก หรือลมตีขึ้นเบื้องสูงแรงกล้าเหลือวิสัยได้จำใจมรณา ผู้มีสติปัญญาภาวนาทันกับเหตุการณ์พร้อมทั้งมีญาณสัมปยุตด้วยปัญญา ตัดความอาลัยในโลกาได้พลันทันกาล ก็เข้าสู่อนุปาทิเสสนิพพานโดยแท้แลพระนิพพานนี้เป็นของลึกซึ้งมาก เป็นของยากอยู่กับท่านผู้อาลัยอาวรณ์กับโลกอดีตกับโลกอนาคต กับโลกปัจจุบัน โลกอดีตนั้นคือผู้รู้ที่ล่วงไปแล้วโลกอนาคตนั้นคือผู้รู้ที่ยังไม่มาถึง โลกปัจจุบันนั้นคือผู้รู้ที่ยังมีอยู่ทรงอยู่ในปัจจุบัน โลกอดีตโลกอนาคตนั้น มารวมอยู่ในโลกผู้รู้ในปัจจุบันแล้ว ไม่ต้องสงสัยไปส่งส่ายหา จะเป็นกรรมเป็นวิบากวนกันอยู่เหมือนงูกินหางตน เหมือนหยอกเงาตน จะไม่มีเงื่อนต้นเงื่อนปลายไม่จบสิ้นลงได้ อย่าสำคัญตัวเข้าไปสอดแทรกเสวยและยึดถือ อย่าไปจี้ อย่าไปปล้น อย่าไปลักไถ่ลักถอน มอบคืนส่งคืนให้ผู้รู้ด้วยมหาสติมหาปัญญาอันชัด อย่าได้สุ่มเดาด้นคาดคะเน ให้เป็นมหาปัจจัตตังอันสุดท้ายแล

ดวงประทีปใกล้สิ้นแสง

ย้อนมาปรารภองค์หลวงปู่มั่นผู้ชราพาธเพิ่มหนักเข้า ออกพรรษาแล้ว ครูบาอาจารย์ผู้เป็นหัวหน้าจำพรรษาอยู่ต่างทิศต่างจังหวัดต่างอำเภอ ต่างตำบล ก็ทยอยกันเข้ามาเฝ้าองค์หลวงปู่ที่วัดป่าบ้าน-

หนองผือ ต่างก็ออกความเห็นมติตามเจตนาแต่ละองค์ ๒๔๙๒ เดือนพฤศจิกายนนั่นเอง เป็นข้างขึ้นของเดือนนั้น มีพระอาจารย์เทสก์ หลวงปู่เทสก์ในปัจจุบัน สมัยนั้นองค์ท่านจำพรรษาอยู่เขาน้อย ท่าแฉลบ จ.จันทบุรี มีหลวงปู่อ่อน สมัยนั้นองค์ท่านจำพรรษาอยู่วัดป่าบ้าน-หนองโดก อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร มีหลวงปู่ฝั้น สมัยนั้นองค์ท่านจำพรรษาอยู่วัดป่าธาตุนาเวง ที่เรียกว่า วัดภูธรพิทักษ์ อ.เมือง จ.สกลนคร มีพระอาจารย์กงมา หรือ หลวงปู่กงมา สมัยนั้นองค์ท่านจำพรรษาอยู่วัดดอยธรรมเจดีย์ แต่กำลังเริ่มก่อสร้างอยู่ ยังไม่ทันกว้างขวาง ไปบิณฑบาตบ้านนาสีนวล แต่องค์ท่านไป ๆ มา ๆ อยู่วัดป่าบ้านโคก เพราะวัดเดิมอยู่นั้น ก็ถูกขึ้น อ.เมือง จ.สกลนคร มีพระอาจารย์กู่ หรือ หลวงปู่กู่ก็ว่า จำพรรษาอยู่วัดป่าบ้านโคกมะนาว อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร มีพระอาจารย์มหาทองสุข วัดป่าสุทธาวาส อ.เมือง จ.สกลนคร และสมัยนั้นวัดป่าบ้านหนองผือ องค์หลวงปู่มั่นก็ขึ้นบัญชีพระประจำปีกับวัดสุทธาวาสอยู่ มีพระอาจารย์สีโห สมัยนั้นองค์ท่านจำพรรษาอยู่นครราชสีมา เป็นวัดใดสงสัยจำไม่ชัด มีพระ-อาจารย์กว่า สมัยนั้นองค์ท่านจำพรรษาบ้านนาหัวช้าง อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร นั้นเอง ให้เข้าใจว่า พระอาจารย์กู่ก็ดี พระอาจารย์กว่าก็ดี หลวงปู่ฝั้นก็ดี เป็นเครือญาติใกล้ชิดกันในฝ่ายตระกูลวงศ์ แต่พระอาจารย์กู่มีพรรษาเหนือกว่าหลวงปู่ฝั้น ได้สิ้นลมปราณไปหลังหลวงปู่มั่นพรรษาหนึ่งเท่านั้น มีพระอาจารย์วิริยังค์ สมัยนั้นองค์ท่านจำพรรษาอยู่วัดป่า อ.ขลุง จ.จันทบุรี และก็ไป ๆ มา ๆ อยู่วัดป่ากงสีไร่ อันเป็นอำเภอขลุงนั้นเอง จึงเขียนไว้เป็นที่ระลึก

วัดแตกสาแหรกขาด

เมื่อองค์ท่านพระเถระเหล่านี้ ต่างก็มีศรัทธามารวมกัน ในยามออกพรรษาแล้วที่วัดป่าบ้านหนองผือดังกล่าวแล้วในเรื่องหลวงปู่องค์ท่านชราพาธเพิ่มทวีขึ้นก็ประชุมปรึกษากัน ส่วนหลวงปู่กงมายืนยันทางเดียวด้วยน้ำใสใจจริงว่า ควรนิมนต์หลวงปู่พักวิเวกวัดป่าบ้านม่วงไข่ก่อนซ้ำ ๆ ซาก ๆ อยู่เป็นหลายครั้ง ส่วนองค์หลวงปู่เทสก์ หลวงปู่อ่อน หลวงปู่ฝั้น พระอาจารย์กู่ พระอาจารย์มหาทองสุข พระอาจารย์มหาบัว พระอาจารย์กว่า เหล่านี้ ตามพฤติการณ์ไม่ได้จ้ำจี้จ้ำไชกราบเท้าเรียน แล้วแต่องค์หลวงปู่จะสะดวก แต่ก็ไม่ขัดขวางหลวงปู่กงมาด้วยประการใด ๆ อะไรนัก ตกลงองค์หลวงปู่มั่นก็รับไปแบบจำใจ

ตื่นขึ้นเป็นวันใหม่ ไปบิณฑบาตแต่เช้าฉันเสร็จแล้วก็เตรียมตัวโกลาหล แล้วลูกศิษย์ที่ขอนิสัยด้วยประจำวัดหลวงปู่มั่น ก็แบ่งออกเป็นสองพวก พวกที่ไปก่อน ให้ไปก่อนแต่เฉพาะผู้มีข้อวัตรจำเป็นอันเว้นไม่ได้ ซึ่งเกี่ยวกับองค์หลวงปู่ ให้ไปสามองค์ก่อน คือ ๑. ครูบาวัน ๒. ข้าพเจ้า ๓. พระสีหา เท่านั้น พระอาจารย์มหาบัวและหลวงตาทองอยู่ให้ควบคุมหมู่ผู้อยู่ข้างหลังไปพลางก่อน เพราะการตัดเย็บจีวรก็ยังไม่เสร็จสิ้นเท่าไรนัก เพราะจุก ๆ จิก ๆ กับงานฉุกเฉินหลายด้าน วัดแตกสาแหรกขาด ฝ่ายพระอาจารย์ต่าง ๆ ที่มาต่างทิศก็ยกทัพไป

พร้อมกองหน้าหมด เงียบเหงาเย็นเงียบ ออกเดินทางสามโมงเช้า เอาแคร่มาหามหลวงปู่ ทั้งพระทั้งโยมประมาณสองร้อยคน หามไปตามทางเกวียนผ่านบ้านหนองผือ ไปทางทิศตะวันตกค่อยเดินไปเท้าต่อเท้า แล้วเลี้ยวขวาโค้งตรงไป อ.พรรณานิคม อนิจจาเอ๋ย บ้าน-หนองผือเศร้าโศกโศกาน้ำตาหลั่งไหล เพราะเอาองค์มิ่งขวัญเขาหนีไกลไปจากถิ่นบ้านเขา สารพัดผู้จะคร่ำครวญรำพันพิไร เสมือนพากันตายไปเงียบไงทั้งบ้าน

พอผ่านบ้านหนองผือไปประมาณสองกิโลเมตร องค์หลวงปู่พูดเย็น ๆ ขึ้นว่า *พากันหามไปปิ้งไฟเผาที่ไหนหนอ* ข้าพเจ้าอยู่ใกล้ไม่หนีจากคานหามทางปลายเท้าขององค์หลวงปู่ ปะปนแทรกโยมไปไม่วาง พอได้ยินเสียงองค์หลวงปู่บ่นเย็น ๆ และนอนหลับตาปรารภเช่นนั้น อ้ายกิเลสมันสังเวชและโศกขึ้นมา น้ำตาไหลอาบแก้มโยมตั้งร้อยสองร้อยทั้งพระไม่นึกละอายเลย มีปัญหาว่า ครูบาอาจารย์ทั้งหลายและอาจารย์วันและคุณสีหาไปไหนขณะนั้น

ตอบว่า ครูบาวันและคุณสีหาได้กระติกน้ำองค์ละลูกสะพายออกก่อนที่หามแคร่ไปไกลกันกว่าสิบวา ครูบาอาจารย์ทั้งหลายก็เดินออกหน้าที่หามแคร่ไปไกลกว่านั้นเป็นลำดับ ส่วนตามหลังแคร่ไปก็เป็นระยะ ๆ เป็นทิวแถว ส่วนพวกเกวียนที่ขนของก็ตามหลังบาตรบริขารโยมสะพายเอาหมดแล้ว ข้าพเจ้าจึงได้แทรกแซงโยมเข้าใกล้ที่หามได้ ข้าพเจ้าไม่ได้หามใส่บ่าหรอก เป็นเพียงเอามือขวาจับชูเอียงตัวซิกแซ็กเดินไปโยมเขาหาม เขาเอาผ้าผูกเป็นวงสะพายบ้างเอามือจับคนละมือบ้าง เพราะมากคน บางแห่งก็หย่อนลง บางแห่งก็ยกขึ้นเพราะดินสูงต่ำ ที่ไหนหญ้ารกปกคลุมทางเพียงเข่าและแข้งขา

ก็เรียบราบไปหมด เพราะคนนั้นเหยียบบ้าง คนนี้เหยียบบ้าง ผู้เขียนมันเป็นเจ้ากิเลสมันเป็นเจ้าน้ำตาไปสุดทาง ข้าพเจ้าไม่ได้ใส่รองเท้าเลย เพราะมีความเห็นว่าเข้าใกล้องค์หลวงปู่ไม่สมควร โยมเขาจะใส่ก็ตาม มอบให้เป็นเรื่องของเขา แต่เขาก็ใส่บ้างไม่ใส่บ้าง และบางแห่งก็มีหนาม ตาใครตามันรักษาเอาเท้าของตัวที่จะเหยียบไป ได้ทางพอควรก็พักดื่มน้ำ องค์หลวงปู่ดื่มสองสามจิบ แล้วนอนตะแคงข้างขวาอยู่บนแคร่ที่ปลงวางไว้ ประทับจิตประทับใจว้าเหว่เต็มตื้นมาก

พักประมาณสิบหรือสิบห้านาทีโดยคาดคะเน ก็เดินทางต่อพอถึงทุ่งนาแห่งหนึ่ง เป็นหนทางมีตมมีโคลนเลอะเทอะ และจวนแจจะค่ำมืด ไม่มีทางเว้นแต่ที่นาเขา ข้าวเขากำลังจะพอเกี่ยว เขามีศรัทธาไขรั้วรื้อรั้วออกให้ฝ่าเหยียบข้าวไป คนทั้งสองร้อยกว่าฝ่าตะลุยข้าวไปจนสุดทุ่งนาเขา จึงได้ลัดใส่หนทางอันพ้นโคลนตม ข้าวก็ล้มไปเรียบราบ พร้อมทั้งหล่นพร้อมทั้งขาด นับว่าศรัทธาเขาเกิดขึ้นสด ๆ แก้ปัญหาซึ่งหน้าได้โดยสุจริตใจ จะหาได้ยากในสมัยนี้ และเป็นข้าวที่กอโตและเป็นรวงโต เมล็ดโตด้วย การเสียหายอย่างน้อยก็ไม่ต่ำกว่าหกร้อยกิโลกรัม เรียกว่า บุญองค์หลวงปู่เป็นปาฏิหาริย์อยู่ในตัวแล้ว จะอัศจรรย์แต่การดำดินบินได้ จึงจะว่าเก่ง ถ้าอย่างนั้น นกมันก็มีปาฏิหาริย์อยู่ทุกวัน เก่งอยู่ทุกวัน ไส้เดือนก็ดี ปลาไหลก็ดี เป็นต้นมันก็ดำดินอยู่ทุกวันมีปาฏิหาริย์อยู่ทุกวัน เก่งอยู่ทุกวัน แต่ไม่ถือเอาเป็น สรณัง คัจฉามิ เพราะไม่สำคัญในสิ่งเหล่านี้ สำคัญอยู่แต่กิเลสน้อยเบาบางและเหือดแห้งไปเท่านั้น พร้อมทั้งข้อวัตรปฏิบัติอันชอบที่ถูกต้องเท่านั้น คนโดยมากมักตื่นปาฏิหาริย์ทางดำดิน

บินบน แต่ผู้เขียนลงเอยมากที่สุดก็คือ อนุสาสนีปาฏิหาริย์ คำสอนของพระองค์เป็นปาฏิหาริย์ที่ไม่จืดจางและมีอยู่ทุกกาลของแต่ละตัวสัตว์ บุคคล เทวดา มาร พรหม ด้วยประจำกองรูปขันธ์ นามขันธ์อยู่ไม่ลบเลือนไปทางใด คือ กรรมและผลของกรรม เป็นปาฏิหาริย์อยู่ทุกอิริยาบถของจิตใจอยู่แล้ว ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วอยู่แล้ว จะไปหาปาฏิหาริย์ที่ไหนอีก จับไฟก็ร้อน ไม่จับไฟก็ไม่ร้อนเป็นปาฏิหาริย์ทั้งนั้น และก็มีความหมายอันเดียวกันกับกรรมและผลของกรรม คนเราเชื่อกรรมและผลของกรรม ก็คือเชื่อปาฏิหาริย์ ก็คือเชื่อ พุทธ ธรรม สงฆ์ ด้วยนั้นละ

ปรารภเรื่องหลวงปู่ต่อไป ขณะที่กำลังจะแวะผ่านข้าวเขานั้น พระมหาเถระได้พูดกันว่า *ไม่ควรเอาองค์หลวงปู่ไปพักม่วงไข่ เพราะเป็นวัดร้างมาหลายปี มีต้นไม้ทึบมาก อากาศไม่โปร่ง* และ*เดี๋ยวนี้ก็ค่ำแล้ว และองค์หลวงปู่เล่าอาการก็หนักเข้า เพราะจะอ่อนเพลียในการหามมาข้ามป่าโคกดงก๊อกแก๊ก* ๆ จึงตกลงแวะบ้านกุดก้อม (ดงภู่ก็ว่า) เป็นวัดป่าพระอาจารย์กู่ พอถึงที่นั้นก็หนึ่งทุ่มกว่า ๆ โดยประมาณ อาการหลวงปู่ก็หนักขึ้นทวีมาก ต่อรุ่งเช้าจึงเบาลงบ้าง ในวันนั้นฉันจังหันแล้ว มีพระองค์หนึ่งจะไปตัดช่องกระดานศาลาใกล้ที่พักป่วยขององค์หลวงปู่ เพื่อให้เป็นช่องขององค์หลวงปู่ถ่ายอาจม องค์หลวงปู่ปรารภดัง ๆ ขึ้นว่า *อย่ามาทำเลย ท่านหล้าเธอกำกับของเธอประจำอยู่ มาทำแล้ว ก็ไม่ถูกความประสงค์ของเธอดอก* ดังนี้ ข้าพเจ้าได้ยินแล้วอ้ายกิเลสน้ำตามาอีกละ ไหลลงเลยมันไม่ละอายใคร เพราะสำเหนียกในใจว่า เราปฏิบัติองค์หลวงปู่มาด้วยประการใด ๆ ตามประสาเราเป็นเวลาสี่ปีล่วงเข้า หลวงปู่คงไม่

หนักธรรมหนักใจ ว่าเราปฏิบัติเพื่อเอาหน้าเอาตา และไม่สงสัยว่าเราปฏิบัติไม่เคารพ และก็ตรงกับเจตนาของเราด้วย องค์หลวงปู่ดักใจทายใจเราถูกได้ไม่ผิด คิดดังนี้ได้กะทันหัน อ้ายน้ำตาพลันไหลลงอีก

ห่างจากเรื่องนี้ไปประมาณหนึ่งชั่วโมง จึงละโอกาสไปขอยืมเลื่อยปลาตองและสิ่ว มากราบเท้าเรียนองค์หลวงปู่ขอโอกาสทำถวาย ไม่ให้กระทบกระเทือน เอาไม้หนุนทางใต้ให้ตึง สิ่วเจาะลงพอหลวมปลายเลื่อย เอาเลื่อยเล่มที่คมประมาณห้านาทีก็เสร็จ ส่วนทางใต้นั้นหาภาชนะรองใบโต ๆ แล้วเอาขี้เถ้ารองหนา ๆ เวลาไปเก็บสะอาดเอามือกอบใส่อันอื่นไปเทในหลุม แล้วล้างมือให้สะอาดด้วยน้ำมันก๊าดและขี้เถ้าโดยเร็ว ไม่อดแต่ผู้จะแห่ถือกระบวยให้ เพราะได้เคยเอาเป็นข้อวัตรมาหลายปีแล้ว คราวอยู่หนองผือมีผู้แย่งจะทำแต่หลวงปู่มหาไม่ให้ทำ เพราะเกรงองค์หลวงปู่มั่นจะไม่พอใจไม่ไว้ใจเพราะเกรงว่าหลวงปู่มั่นจะวิจัยว่า ปฏิบัติไม่ถึงพริกถึงขิง ระอาแล้วก็มอบให้องค์อื่น มันเป็นภาพพจน์เหลาะแหละ เว้นไว้แต่เจ็บป่วยนอนคาที่ไปไม่ได้ เมื่อได้พูดก็พูดไปซ้ำซะ

คราวพักรักษาองค์หลวงปู่อยู่วัดป่ากุดก้อม ข้าพเจ้าและครูบาวันมิได้ไปบิณฑบาตเลย เพราะคณะพระเถรานุเถระไม่ให้ไปให้รีบเอาบาตรลงไปตั้งไว้ศาลาฉันเท่านั้น พระสงฆ์กลับมาจากบิณฑบาตจะใส่ให้และก็ได้ฉันทีหลังหมู่อีกซ้ำ ส่วนครูบาวันนั้นได้ลงไปฉันพร้อมหมู่ เป็นเพียงไม่ได้ไปบิณฑบาต ครูบาวันฉันเสร็จแล้ว จึงได้ขึ้นมาเปลี่ยนข้าพเจ้าลงไปฉัน แต่ก็พอใจอยู่ไม่ห่วง เพราะพ่อของเราปู่ของเรามีคุณค่ากว่าอาหารในท้องเราแต่ละวันแล้ว

ในระหว่างพักอยู่ป่ากุดก้อมคือบ้านภู่ หรือว่าดงบ้านภู่ก็เรียกกันหลายอย่าง มีพระเถระมาเพิ่มขึ้นอีก คือ ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ จ.อุดรฯ พระอาจารย์สีลา วัดป่าบ้านวา อ.วานรนิวาส จ.สกลนคร รวมพระเณรทั้งหมดสี่สิบรูป และมาพักได้สามคืน พระอาจารย์-มหาบัวก็ทิ้งบ้านหนองผือมาและหมู่ทั้งหลายก็ทยอยมาจากบ้านหนองผือได้สิบเอ็ดวัน ครูบาทองคำก็มากับหมู่อีก เหลือแต่หลวงตาทองอยู่องค์เดียว ส่วนองค์หลวงปู่มั่นก็ป่วยหนักเข้า ๆ พักอยู่ที่นั้นได้สิบเอ็ดคืน ตื่นเช้าชาวสกลนครตลอดถึงคุณหมอ แพทย์ใหญ่ในสกลนครก็มาถึงแต่เช้าตรู่ ชาวสกลนครกราบเท้าเรียนถวายวิงวอนว่า *ขอนิมนต์ให้ไปพักวัดป่าสุทธาวาส* นิมนต์วิงวอนถึงสามสี่ครั้งติด ๆ กัน

องค์หลวงปู่ปรารภว่า *เออ หามศพตกป่าช้าหนอ ไม่มีวันได้หามคืน บัดนี้มาถูกเราแล้ว* องค์หลวงปู่กล่าวต่อไปว่า *ถ้าไปก็ลำบากอีกละ เพราะลูกศิษย์ก็มาต่างทิศมากเข้าสี่สิบองค์รวมทั้งเก่าใหม่* เขากราบเรียนว่า *มากน้อยเท่าไรก็ตามขอรับ* จะเอารถขนวันยังค่ำ*นั้นแหละ* แท้จริงสมัยนั้นมีรถวิ่งไปมาจากสกลนคร อุดรธานี สอง-สามคัน กับรถกรมทางคันหนึ่ง หนทางก็เป็นหินลูกรังปูถี่ ๆ ห่าง ๆ ลัก ๆ ลั่น ๆ ยังไม่เรียบร้อยได้ แล้วก็กราบเท้าเรียนถวายให้องค์หลวงปู่ฉันอาหาร องค์หลวงปู่ก็นั่งฉันได้อยู่ ไม่ได้พยุงชู ฉันประมาณห้าหกคำเล็กแห่งอาหารเหลว ๆ ที่ซดด้วยช้อน ครั้นเสร็จแล้วคุณหมอใหญ่ จ.สกลนคร ก็ฉีดยานอนหลับให้ด้วยการขออนุญาตสี่ห้าครั้ง องค์หลวงปู่ก็ยอมให้ฉีดแบบฝืน ๆ แล้วก็เตรียมตัวออกเดินทางโกลาหล อ้ายใจกิเลส อ้ายน้ำตากิเลส มันก็ไหลลงอีกละ แล้วเอาแคร่มาหามองค์หลวงปู่ข้ามทุ่ง องค์หลวงปู่นอนตะแคงข้างขวา

ซ้อนเท้าเหลื่อมกันหามข้ามทุ่งไปสู่ถนน ไกลประมาณเกือบกิโลจึงถึงถนน แล้วเอาองค์หลวงปู่ขึ้นรถกรมทาง เอานอนด้านหน้า ครูบาวัน อาจารย์วิริยังค์ ข้าพเจ้า คุณสีหา ก็ไปขบวนกองหน้า ส่วนหลวงปู่ก็นอนนิ่งไม่กระดิกพลิกไหวตัวอะไรเลย ปรากฏแต่ลมเข้า-ออกแบบเบา ๆ

พอถึงวัดป่าสุทธาวาสแล้ว ก็หามองค์หลวงปู่ขึ้นกุฏิพิเศษหลังหนึ่ง อันมีระเบียงรอบทั้งสี่ด้าน มุงกระดานกั้นฝา มีประตูเข้าห้องนอนสองทาง มีหน้าต่างบริบูรณ์ รอบระเบียงนอกมีลูกกรง ห้องนอนนั้นกว้างประมาณสามเมตร ปริมณฑลระเบียงโดยรอบสามด้านนั้นกว้างประมาณสองเมตรห้าสิบ ส่วนด้านหน้านั้น กว้างประมาณสี่เมตรหรือห้าเมตรนี่แหละ เพราะเป็นกุฏิสองห้อง แล้วก็มีระเบียงรอบสี่ด้าน แล้วกั้นห้องหนึ่งเป็นห้องนอน แล้วครูบา-อาจารย์ต่างทิศก็แตกตื่นกันมาเป็นระยะ ๆ องค์หลวงปู่สิงห์ โคราช หลวงปู่บุญหลาย หลวงปู่สาร พระอาจารย์เกิ่ง พระอาจารย์สิม ตลอดพระหนุ่มเณรน้อยฝ่ายปฏิบัติหลั่งไหลเข้ามาเป็นลำดับ ไม่สามารถจะบอกชื่อลือนามได้

สิ้นแล้วร่มโพธิ์แก้ว

แล้วก็เอาองค์หลวงปู่เข้าห้องนอนตะแคงข้างขวา พอตกเวลาประมาณหกโมงเย็น หลวงปู่กงมาบอกว่า *ท่านทองคำ ท่านหล้า ท่านสีหาพากันบอบโบยหิวนอนมานานแล้ว จงพากันรีบนอนอยู่ระเบียงนี้แต่หัวค่ำเสีย พระอาจารย์ฝั้นกับผมจะช่วยเฝ้าในห้ององค์หลวงปู่*

ส่วนท่านวันเขาพักกุฏิหนึ่งกับวิริยังค์กับท่านเนตรแล้ว ส่วนท่านมหาบัวพักรุกขมูลร่มไม้ในวัด เธอเร่งความเพียร เกรงหลวงปู่จะสิ้นลมก่อน พอจบคำแล้วต่างก็ปูผ้าลงกระดานพื้นระเบียง กราบพระองค์ละสามที คว้าเอาห่อผ้าสังฆาฏิมาหนุนหัว กำหนดลมหายใจเข้าออกไป ตาใสแจ๋วไม่หลับ เพราะมันเคยชินในการไม่หลับมานานบ้างแล้ว อาหารฉันหมดวันละเท่าไข่เป็ดก็ทั้งยาก จืดชืดไปหมด อายุขั้นสามสิบกว่า ๆ อนิจจาเอ๋ย

ประมาณตีหนึ่งกว่า ๆ หลวงปู่กงมา มาดึงแขนกระซิบบอกว่า *พากันลุก พากันลุก พระอาจารย์ใหญ่ใกล้จะสิ้นลมแล้ว* กระซิบตอบองค์ท่านว่า *ข้าน้อยยังไม่หลับดอก* แล้วองค์ท่านบอกให้รีบด่วนไปนิมนต์ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ พระอาจารย์สิงห์ พระอาจารย์มหาและครูบาวัน ข้าพเจ้ารีบไปกุฏิท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ก่อน ไปถึงแล้วกล่าวว่า *ขอกราบเท้าเรียนถวายพระเดชพระคุณ องค์หลวงปู่หนักมาก* *เออ ๆ ข้าจะไปเดี๋ยวนี้* แล้วไปปลุกพระอาจารย์สิงห์ *ขอโอกาสพ่อแม่ครูบาอาจารย์ องค์พระอาจารย์ใหญ่หนักเต็มทน เออ เราก็ไม่ค่อยหลับสนิทดอก* แล้วไปปลุก พระอาจารย์มหาบัว พอเดินไปที่ใกล้ใต้ร่มไม้ องค์ท่านถามก่อนแล้วว่า *ใคร ๆ* ตอบว่า *กระผม พระ-อาจารย์ใหญ่เป็นมาก* แล้วผ่านไปหาอาจารย์วัน พระสีหาไปบอกก่อนท่านไปแล้ว แล้วก็รีบขึ้นไปเกรงไม่ทันเห็นใจหลวงปู่ แล้วท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ปรารภว่า *พวกเราต้องอยู่ระเบียงนอกห้อง ปล่อยให้ลูกศิษย์องค์ท่านผู้โชกโชนปฏิบัติมีสิทธิปลงธรรมสังเวชอาจารย์ใหญ่ เพราะห้องก็แคบ ถ้าพวกเราชิงเข้าไปก็ไม่เป็นธรรม* ตกลงอยู่ในห้องคอยจ้องดูลมออกเข้าของหลวงปู่หกองค์ เจ็ดกับหลวงปู่ฝั้น

หลวงปู่ฝั้นนั่งห่างองค์หลวงปู่มั่นประมาณวาหนึ่งต่างหาก ผินหน้ามาทางองค์หลวงปู่ใหญ่ อยู่ข้างหลังพระอาจารย์กงมา หลวงปู่ฝั้นนั้นองค์ท่านนั่งขัดสมาธิภาวนาอยู่นิ่ง ๆ พวกที่เข้าคิวนั่งรอบกายขององค์หลวงปู่มั่น ห่างจากกายขององค์หลวงปู่มั่น ก็ประมาณฝ่ามือ พระอาจารย์กงมานั่งอยู่ทางขวาขององค์หลวงปู่ที่นอนตะแคงขวานิดหน่อย เพียงไหล่ขององค์หลวงปู่ พระอาจารย์มหาบัวนั่งอยู่เพียงบั้นเอวขององค์หลวงปู่ ข้าพเจ้านั่งอยู่ใต้ฝ่าเท้ากับท่านสีหา ครูบาทองคำนั่งอยู่เพียงหัวเข่าด้านหลังขององค์หลวงปู่ ครูบาวันนั่งอยู่เพียงบั้นเอวขึ้นไปหาอกขององค์หลวงปู่ ต่างก็นิ่งจ้องดูลมขององค์ท่านอยู่ ประมาณสักยี่สิบนาที องค์ท่านก็สิ้นลมปราณไปเงียบ ๆ ทีนี้อ้ายใจผีบ้าน้ำตากิเลสมันก็ไหลออกมาตามอำเภอใจมันอีก คงจะเป็นเวลาตีสองกว่า ที่ทางในเมืองเขาได้รับข่าว เขาก็มาถึงประมาณตีสามกว่า ๆ ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ก็เลยบอกว่า *พวกพระเราออกจากห้อง ปล่อยให้ญาติโยมเขาปลงธรรมสังเวชชมดูศพพระ-อาจารย์บ้าง* ข้าพเจ้าลงล้าหลัง เห็นนาฬิกาอยู่ใกล้ศีรษะองค์หลวงปู่ เป็นนาฬิกาขององค์หลวงปู่ คิดขึ้นได้รวดเร็วว่า ถ้านาฬิกาอันนี้หายก็จะเป็นปัญหาอีก เพราะเราลงหนีทีหลัง นึกแล้วก็เอาไว้ใส่ย่ามแต่ยกมือขึ้นใส่หัวเสียก่อน แล้วก็รีบเอาไปถวายพระอาจารย์สิงห์ หลวงปู่สิงห์ก็เรียก ว่าแล้วองค์ท่านก็เก็บไว้ อา...ปรารภผ่านไป พอองค์ท่านสิ้นลมปราณ ก็ขอโอกาสพระอาจารย์มหา แล้วยกมือใส่หัวอีก เอามือสองมือชูคางขององค์หลวงปู่ไว้ให้สนิท ชูไว้ประมาณสองสามนาทีก็เลยจับสนิท เพราะเกรงว่าเมื่อเย็นแล้วตัวแข็งแล้วจะไม่สนิทเข้า

มีปัญหาว่า ไฉนจึงเขียนเรื่องก๊อก ๆ แก๊ก ๆ แท้ จะเอาไปพระนิพพานด้วยดอกหรือ หลับตาตอบว่า เรื่องของเจ้าตัวที่ได้ผ่านทุกข์มาในสงสารปัจจุบันชาติ พระบรมศาสดาและพระอริยสาวกที่ทรงปุพเพนิวาสยิ่งระลึกได้กว่าเราหาประมาณมิได้ เราเพียงแค่นี้จะประสาอะไรกัน เท่าน้ำลายขององค์ท่านบ้วนทิ้งก็ไม่ได้ คราวบ้าเขียนก็ต้องยอมไปตามบ้าก่อน เมื่อเห็นโทษในบ้า ก็จะหายจากบ้าดอก และก็ได้คำนึงว่า เป็นยุคสำคัญของผู้เขียนในชาตินี้ด้วย คงจะดีกว่าเขียนกลอนเพลง กลอนลำทางโลกสงสารโต้ง ๆ ถ้าไม่เป็นคติแก่ท่านผู้อ่านแก่ท่านผู้ฟังแล้ว เป็นคติแก่ตนเองก็เอา เห็นว่าไม่ขาดทุนสูญกำไรไปไหน เพราะจิตใจยังหนักแน่นใน พุทธ ธรรม สงฆ์ อยู่ไม่สงสัยลังเล เมื่อปรารภมากก็รู้จักว่าปรารภมาก เมื่อปรารภน้อยก็รู้จักว่าปรารภน้อย แล้วหัดมิให้ติดอยู่ในเงื่อนทั้งสอง ก็ต้องเป็นภาวนาวิปัสสนาอยู่ในตัวแล้ว ต้องขึ้นอยู่กับสติปัญญาเป็นเกณฑ์กันอยู่ดี ๆ นี้เอง รู้มากยากนาน รู้น้อยพลอยรำคาญ จะเอาเป็นประมาณไม่ได้เพราะกลอนพาไป พระองค์เจ้ารู้มากมิได้เห็นยากนาน พระ-อริยสาวก พระอริยสาวิกาก็เหมือนกัน เข้าสู่อนุปาทิเสสนิพพานไปก่อนท่านผู้อ่าน ท่านผู้ฟังไปก่อนแล้วแต่ปางไหน ๆ ใจใดเห็นภัยในรสใจอันเดือดร้อน ใจนั้นจะรู้จักการลดผ่อนในเรื่องร้อนของใจ, ใจใดไม่รู้จักรสของใจ ใจนั้นก็ไม่รู้จักรสของธรรม, ใจใดไม่รู้จักทางใจ ใจนั้นก็ไม่รู้จักทางธรรม, ใจใดไม่รู้จักพึ่งใจ ใจนั้นก็ไม่รู้จักพึ่งธรรม, ใจใดไม่รู้จักเหตุแห่งใจ ใจนั้นก็ไม่รู้จักเหตุแห่งธรรม, ใจใดไม่รู้จักดับเหตุแห่งใจ ใจนั้นไม่รู้จักดับเหตุแห่งธรรม, ใจใดไม่รู้จักหลุดพ้น ใจนั้นก็ไม่รู้จัก ธรรมอันหลุดพ้น, ใจใดไม่เคารพใจ

ใจนั้นก็ไม่เคารพธรรม, ใจใดไม่รู้จักใจที่ควรปฏิบัติเคารพ ใจนั้นก็ไม่รู้จักธรรมที่ควรปฏิบัติเคารพ, ใจใดที่ไม่รู้จักสรรพใจ ใจนั้นก็ไม่รู้จักสรรพธรรม, ใจใดไม่รู้จักเอกใจในปัจจุบัน ใจนั้นก็ไม่รู้จักเอกธรรมในปัจจุบัน, นิจจาเอ๋ย อนิจจาเอ๋ย

ต่อไปเรื่องศพขององค์หลวงปู่ ครั้นถึงเวลาเย็นในวันนั้น ก็กราบศพเอาเข้าหีบไม้ ที่เห็นว่าเป็นหีบชั้นทีหนึ่งในสมัยนั้น แล้วก็เอาไว้ที่ศาลาโรงฉัน แล้วสามทุ่มตอนกลางคืนมีการสวดมนต์ ธรรมจักรบ้าง อนัตตลักขณสูตรบ้าง อาทิตตปริยายสูตรบ้าง ธรรมนิยามบ้าง อภิธรรมบ้าง วนไปวนมา และมีการฟังเทศน์ทั้งโยมทั้งพระรวมกันตอนกลางคืนด้วยทุกคืน ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์เป็นประธานแต่งพระเถระทั้งหลายเปลี่ยนวาระกันเทศน์เข้าคิว สมัยนั้นพระ-อาจารย์มหายังมิได้เข้าคิวเทศน์ดอก องค์ท่านกำลังเร่งความเพียรออกไปวิเวกองค์เดียว เจ็ดวันจึงเข้ามาเยือนหนหนึ่งเป็นระยะ ๆ พระมาต่างทิศ บางวันถึงแปดร้อยก็มี บางวันสี่ร้อยขึ้นไป ห้าร้อย หกร้อย เจ็ดร้อย อย่างน้อยไม่ต่ำกว่าสี่ร้อย ตลอดสามเดือนการขบฉันก็เหลือแหล่ ไม่มีโจรผู้ร้ายพอที่จะว่าเดือดร้อน เจ็ดวันที่เรียกว่าสัตตมวาร ในสมัยนั้นทำบุญครั้งหนึ่ง แต่ก็เท่ากับว่าทำทุกวันอยู่ในตัวเพราะพระมาก ถ้าคิดเฉลี่ยแล้วเอาหกร้อยมาคูณเก้าสิบแล้วจะเป็นพระกี่องค์เล่า ก็เป็นพระห้าหมื่นสี่พันองค์ทีเดียวละ พระ-มหาเถระ พระราชาคณะทางกรุงเทพมหานครก็มาหลายองค์อยู่ สมัยนั้นวัดป่าสุทธาวาสเป็นวัดกว้างขวางวังเวง เพราะยังไม่มีสวนไม่มีบ้านท่านผู้ใด เป็นดงบ้าง เป็นป่าบ้าง กางกลดกางมุ้งอยู่ไหน ๆ ก็ได้ไม่คับแคบ ให้เข้าใจว่า องค์หลวงปู่มั่นสิ้นลมปราณล่วงไปสามสิบ

ปีกว่าเท่านั้น บ้านเมืองงอกมาหาวัดจนกลายเป็นวัดในเมืองไปแล้ว

ครั้งพุทธกาลมา ๒๕๒๔ ปีแล้ว วัดเชตวัน วัดบุพพาราม วัดเวฬุวัน วัดนิโครธาราม กูฏาคารป่ามหาวัน เหล่านี้เป็นต้น ครั้งพุทธกาลเป็นวัดป่าเป็นส่วนมากทั้งนั้น มิหนำซ้ำที่ประสูติ ตรัสรู้ ที่ทรงแสดงธรรมจักร ที่ปรินิพพานเหล่านี้เป็นต้น ย่อมเป็นป่าเต็มภูมิทั้งนั้น เมื่อครั้งพุทธกาล พระพุทธศาสนาเกี่ยวกับป่า ๆ ดง ๆ ภู ๆ เขา ๆ ตลอดพระวินัยอนุศาสน์ และพระสูตรต่าง ๆ แทบทุกสูตรที่เกี่ยวกับป่า ถ้าพวกเราจะรังเกียจวัดป่าวัดภู ในพระไตรปิฎก เรื่องพระเมฆิยะเขาก็สร้างวัดบนหลังภูเขา ถวายพระครั้งพุทธกาลก็หลาย ๆ แห่ง ถ้าหากว่าพวกเราตัดป่าตัดภูเขาออกแล้ว พระไตรปิฎกก็ไม่ครบ เราวิ่งไปหน้าเดียวไม่มองคืนหลังเสียเลย ก็จะเลยเถิดแผนที่ ถ้าเขียนผิดก็ขออภัยแก่ท่านผู้รู้ทุกถ้วนหน้าและขอรับฟังพิจารณาคำตักเตือนโดยเคารพด้วยอยู่โดยทุกเมื่อ เพราะหวังดีผูกขาดแล้ว

ปรึกษากันถวายเพลิง

กลับมาเล่าเรื่องปรึกษากันจะถวายเพลิง ครั้นองค์หลวงปู่สิ้นลมปราณได้สองวันแล้ว ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์เป็นพระมหาเถระผู้ใหญ่ในสังคมนั้น พร้อมทั้งคณะสงฆ์พระเถระทั้งหลาย กับคณะญาติโยมผู้สำคัญก็ประชุมกันที่กุฏิระเบียง อันเป็นกุฏิที่องค์หลวงปู่สิ้นลมปราณ ศพองค์ท่านนั้นเอาไปไว้ศาลาแล้ว ส่วนข้าพเจ้า ครูบา-

ทองคำ คุณสีหา สามองค์นี้คณะพระเถระสมมติไว้ว่า องค์หลวงปู่ใหญ่สิ้นลมปราณไปแล้ว ก็ให้พากันพักอยู่ระเบียงตามเคย เพราะท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์จะพักห้องในที่หลวงปู่ใหญ่สิ้นลมปราณ สามองค์นี้จงปฏิบัติท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์จนกว่าเสร็จสิ้นงานถวายเพลิงองค์หลวงปู่ ฉะนั้น จึงได้นั่งฟังใกล้ที่พระเถระทั้งหลายประชุมปรึกษาในการจะถวายเพลิง ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ปรารภขึ้นว่า *นับแต่วันสิ้นลมปราณไปสี่วันก็ถวายเพลิง เพราะองค์พระอาจารย์ได้สั่งลูกศิษย์ซ้ำ ๆ ซาก ๆ ว่า เผาให้เร็วที่สุด* แม้ข้าพเจ้าก็ชอบใจถวายเพลิงโดยเร็ว เพราะจะได้ต่างท่านต่างวิเวกตามอิสระของตน มิได้กังวลในอามิสใด ๆ ในการต้อนรับ การเก็บศพไว้นานมีเสียมากกว่าได้ ถึงแม้ว่าจะได้อามิสเป็นล้าน ๆ ในงานศพก็ตาม แต่ไม่เท่าอานิสงส์ของความสงบไม่คลุกคลี ไม่เท่าอานิสงส์ของความสันโดษ ยิ่งเป็นพระฝ่ายปฏิบัติแล้ว ก็ยิ่งประหยัดในการสันโดษ

การมีเล่ห์เหลี่ยมดักแร้วเอาปัจจัยกับท่านผู้อื่น ย่อมไม่สมควรกับท่านผู้หวังพ้นทุกข์ในปัจจุบันชาติ ถ้าหากว่าบวชมาพอเป็นนิสัยอย่างนี้ ผู้ที่อยู่ฆราวาสเขาก็พูดกันได้ใช้กันอยู่ เขาให้ทานเป็นบางครั้ง รักษาศีลเป็นบางครั้ง ภาวนาเป็นบางครั้ง ก็เป็นนิสัยไปทางดีของเขาอยู่ นิสัยอ่านว่านิสัย ประพฤติไปทางดีก็ว่านิสัยดี ประพฤติไปทางชั่วก็ว่านิสัยชั่ว แบ่งนิสัยออกเป็นสอง นิสัยโลคีย์ นิสัยโลกุตตระ นิสัยโลกุตตระนับแต่โสดาบันไป ต่ำกว่านั้นลงมาเป็นนิสัยไม่มีขอบเขต ข้าพเจ้าเข้าใจว่า การประพฤติถูกในทางเด็ดเดี่ยวนี้ ย่อมเป็นเครื่องเหนี่ยวใจของท่านผู้ต้องการพ้นทุกข์ในปัจจุบันชาติ แต่กลับเป็นอากาศไม่ดีของท่านผู้อยู่ผู้ไปพอแล้ววันแล้วคืน ธรรมดา

ปุถุชนคนหนา อยู่ก็อยู่ในโลก ไปก็ไปตามโลก ไม่เหมือนพระโสดาบัน ผู้รู้จักหนทาง ทางกาย ทางวาจา ทางใจ จะอยู่จะไปก็รู้จักหนทาง ทางใจอยู่ จึงไม่เรียกว่าอยู่ว่าไปในโลกโต้ง ๆ เพราะความไม่ลืมตัว ไม่ลืมตน ไม่ลืมใจ ไม่ลืมธรรมเป็นนายหน้าหัวใจอยู่ มนุษย์เราใน ไตรโลกธาตุ จะมีลาภยศสรรเสริญเยินยอ และมีปฏิภาณโวหาร พูดจนน้ำไหลไฟดับสักเพียงใดก็ตาม แต่ด้านกิเลสไม่เบาบาง ลดละ จากขันธสันดานเลยแม้แต่นิดเดียว ก็เป็นภาชนะน้ำเปล่า ความสำคัญ ตัวว่ามีที่พึ่ง สำคัญตัวว่าฉลาด ความสำคัญตัวนั้นก็เป็นการโกหก พกลมตนอยู่ในตัว มิหนำซ้ำทำตัวให้เป็นหมันอยู่ในตัวโดยไม่รู้ตัว อีกด้วย แต่พอรู้ตัวก็ค่ำไปเสีย ค่ำคือตายไป

แจกบริขารหลวงปู่มั่น

ย้อนคืนมาปรารภเรื่องการแจกบริขารขององค์หลวงปู่ นับ แต่องค์หลวงปู่สิ้นลมปราณมาได้เจ็ดวัน ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ ก็ประชุมสงฆ์ ทั้งพระเถระทุก ๆ องค์ ยัดเยียดเป็นประธาน ท่าน เจ้าคุณธรรมเจดีย์ได้ปรารภขึ้นว่า *ท่านมหาบัวเอ๋ย บรรดาที่ขอ นิสัยอยู่กับองค์พระอาจารย์ที่สิ้นลมปราณไปนี้ องค์ใดบ้างปฏิบัติ ใกล้ชิดพระอาจารย์บ้าง* พระอาจารย์มหาบัวเรียนว่า *ท่านวัน ท่าน ทองคำ ท่านหล้า ท่านสีหา* บอกชื่อตามอายุแห่งพรรษา แท้จริง พระ อาจารย์มหาบัวนั้นแหละองค์หนึ่งเป็นหัวหน้า ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ ก็รู้แล้ว

ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์กล่าวว่า *หล้าเธอจะเอาอันไหน บริขาร*

องค์พระอาจารย์ ทีนี้ธรรมสังเวชไม่รู้ว่ามาแต่ไหน เต็มตื้นพูดไม่ออก น้ำตาหยาดเลยขายหน้าอีกละ ได้เอาผ้าอาบปิดหน้าแล้วพลิกจิตอยู่สักครู่ แล้วเรียนว่า *เกล้ามิได้เอาอันใดดอก ธรรมและอามิสอันใดองค์ท่านให้มากแล้วบริบูรณ์ ในฝ่ายอามิสก็ดี ในยามองค์ท่านมีชีวิต บริขารจำนวนนี้เป็นบริขารที่องค์หลวงปู่ใช้ประจำเกรงจะเป็นบาป ฐานะของเกล้าไม่สมควร และเมื่อเกล้าเห็นยามใดจะเป็นเหตุให้เกล้าน้ำตาไหลอยู่ไม่แล้ว* องค์ท่านกล่าวต่อไปว่า *เธอจงรับเอาเป็นพิธีกับข้าให้เป็นสามีจิกรรมก่อน แล้วถวายองค์ใดต่อจึงถวายต่อไป* แล้วก็ยกมือใส่หัว แล้วน้อมรับสองมือใต้มือองค์ท่านสามครั้ง ครั้งที่หนึ่งเป็นกระติกน้ำร้อน ครั้งที่สองเป็นย่ามครั้งที่สามเป็นแก้วน้ำ

กระติกน้ำร้อนนั้นพอรับแล้ว ก็ถวายหลวงปู่เทสก์ต่อหน้าสงฆ์โดยเคารพ ย่ามนั้นนึกว่าจะถวายหลวงปู่ฝั้นจึงจะสมฐานะแต่กำลังถวายกระติกหลวงปู่เทสก์อยู่นั้น มีองค์หนึ่งอยู่ข้างหลังทั้งพูดทั้งดึงเอาย่ามว่า ย่ามนี้ให้ผมซะ ดังนี้ (แก้วน้ำก็เอาไปด้วย) แต่ไม่รู้ว่าเป็นองค์ใด ไม่ได้เอี้ยวคอดูเพราะพระขึ้นไปจนยัดเยียดแต่คงเป็นพระต่างอาวาส ไม่ใช่พระอาวาสเดียวกัน และก็พอใจอยู่ไม่อาลัย เพราะเคารพมากกว่าอาลัย การว้าเหว่ การเคารพ การสังเวชการรักนับถือทำให้น้ำตาไหลนี้คงเป็นรสชาติอันเดียวกัน คำว่าไม่อาลัย ไม่อาลัยในสิ่งของขององค์ท่าน แต่อาลัยอาวรณ์ในธรรมอันอื่นลึกไปกวาสิ่งของภายนอกนั้น

บาตรหลวงปู่มั่น

ไฉนท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์จึงถามข้าพเจ้าก่อนพระองค์อื่น ในการจะแจกให้ ก็น่าจะถามเป็นลำดับพรรษาลงมา แล้วจึงคิดเดาด้นว่าชะรอยองค์ท่านจะคิดว่า เอาให้ถูกกับกิเลสของผู้เจ้าน้ำตานี้ก่อนเถิด ก็อาจเป็นได้เพราะองค์อื่นภาวนาผ่านน้ำตาไปไกลแล้ว องค์นี้ยังเป็นบ่อยของน้ำตาอยู่ ตกนรกทั้งเป็นอยู่ สุดท้ายองค์พระ-อาจารย์มหา ครูบาวัน ครูบาทองคำ คุณสีหาก็ไม่เอาอะไรเหมือนกัน ส่วนบาตรนั้นก็ถวายท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์และองค์ท่านก็ต้องการอยู่ ไม้เท้านั้นพระอาจารย์กงมาเอาไปและตกไปกับพระเถระองค์อื่น ๆ บ้าง และเก็บไว้เป็นอนุสาวรีย์เป็นส่วนมาก เมื่อสร้างพิพิธภัณฑ์ที่เก็บบริขารเสร็จแล้ว บาตรก็ดีหรือไม้เท้าเป็นต้นก็ดี หลวงปู่มหาบัวกับด๊อกเตอร์เชาว์ไปเที่ยวขอคืนมาเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑ์ต่อไป ให้เป็นปูชนียสมบัติของกลาง แต่บาตรนั้นข้าพเจ้าจำได้รูปลักษณะ เห็นอยู่ในตู้พิพิธภัณฑ์ ไม่เหมือนลูกที่องค์หลวงปู่ใช้อยู่สมัยองค์หลวงปู่สิ้นลมปราณ บาตรลูกจริงคงเอาไว้บนเพดานสูง เพราะบาตรลูกนั้นเป็นบาตรกลมสันทัดระบมด้วยไฟ ขาวเป็นระยับ ไม่ได้สูงเรียว ปากออม ๆ แบบนี้ แต่ก็น่าพิจารณาอีกหลวงปู่สิ้นลมปราณไปหลายปี ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ใช้ไปใช้ไปทะลุแล้วก็ไม่ทราบ และท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ก็สิ้นลมปราณก่อนริเริ่มทำพิพิธภัณฑ์เก็บบริขารหลายปี คงจะมีท่านผู้อื่นเอาไปใช้แล้วไม่เห็นต้นเห็นปลายก็อาจ

เป็นได้ แต่เมื่อเวลาถูกไปขอคืน ล้า ๆ หลัง ๆ ก็เอาบาตรลูกอื่น ๆ ที่เก็บไว้ในตู้มาให้แก้ปัญหาซึ่งหน้าก็อาจเป็นได้ ส่วนบริขารอื่น ๆ นั้นไม่สงสัย สงสัยแต่บาตรเท่านั้น

จะอย่างไรก็ตาม ปรารภบ้า ๆ บอ ๆ ไปเฉย ๆ ดอก สิ่งไหนที่เราสมมติเป็นบริขารหลวงปู่มั่น แล้วเคารพนับถือกราบไหว้ก็เป็นบุญทั้งนั้น พระพุทธรูปไม้ อิฐ ปูน เหล็ก ทอง แก้ว เราทำขึ้นแทนเป็นฉายาของพระบรมศาสดาเป็นที่ระลึกพระคุณ ก็เป็นบุญที่ได้กราบได้ไหว้ได้ระลึกถึงเป็นอาหารของจิตวิมานของจิตก็เป็นบุญทั้งนั้น เห็นเมฆไหลผ่านอากาศ สมมติว่าพระบรมศาสดาเหาะมาก็ดี กราบไหว้ได้บุญทั้งนั้น ไม่เห็นอะไรเป็นวัตถุภายนอก แต่เห็นจิตใจของตนไม่ตรึกไปในกามารมณ์ ไม่ตรึกไปในทางพยาบาท ไม่ตรึกไปในทางเบียดเบียน ก็เป็นกุศลอันละเอียดลงไปที่ใจอีกเป็นภาวนาจิตตานุปัสสนาภาวนาไปในตัวด้วย ไม่เห็นอะไรเห็นแต่ดิน น้ำ ไฟ ลม เต็มไตรโลกธาตุ ทั้งภายนอกทั้งภายใน ไกล ใกล้ หยาบ ละเอียด สุขุม ทั้งอดีตด้วย ทั้งอนาคตด้วย ทั้งปัจจุบันด้วย เห็นแบบราบคาบเสมอหน้ากลองชัย ก็จัดเข้าในภาวนานัยแห่งรูปขันธ์ด้วย จะเป็นการบรรเทาช่วยให้ลดความหลงดิน น้ำ ไฟ ลม ลงได้ และการหลงหนังหุ้มก็จะผ่อนคลายลง เพราะหนังหุ้มเป็นธาตุดิน เมื่อไม่หลงดิน น้ำ ไฟ ลมแล้ว ความหลงสิ่งอื่น ๆ อันละเอียดไปกว่านี้ ก็อยู่ในกำมือกำใจจะชนะได้ เมื่อรู้ชัดอันหนึ่งอันอื่น ๆ ก็ค่อยเป็นไปดอก ถ้าหลงอันใดอันหนึ่งในสกลกาย สกลใจก็พลอยหลงไปด้วย ความหลงมีอำนาจฝ่ายกิเลส

หันมาเรื่องรอฌาปนกิจขององค์หลวงปู่ต่อไป เมื่อองค์

หลวงปู่ยังไม่ได้ถวายเพลิง ก็เป็นการจนใจอยู่ในตัวจะไปวิเวกทางใดก็ไม่พอจะสะดวกหัวใจ การงานอะไร ๆ ที่ปรุงแต่งขึ้นก็หนักทวีขึ้น ศาลาก็ต้องปลูกหนึ่งหลัง ยาวประมาณสิบห้าเมตร กว้างประมาณสิบเมตร หลวงปู่อ่อน หลวงปู่ฝั้น สมมติให้ข้าพเจ้าเป็นผู้ตัดเครื่องบนคือขื่อดั้งจันทันเอาเข้ากันเป็นตับแต่ล่าง ยกขึ้นใส่เสาเป็นหวี เพราะคนมากพระมาก อนิจจาเอ๋ย ทั้งอดนอน ทั้งฉันอาหารไม่มีรส ทั้งรับพระ ทั้งปฏิบัติท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์อันเป็นอุปัชฌาย์ของตนกลับหน้ากลับหลัง ด้านภาวนาพอสาบานไม่ได้ ด้านจงกรมไม่ได้เดินเสียเลย นึกถึงพระคุณขององค์หลวงปู่ไม่มีประมาณ เพราะองค์ท่านสั่งซ้ำ ๆ ซาก ๆ ไม่ให้เอาไว้นาน เพราะเกรงว่าลูก ๆ หลาน ๆ จะห่างเหินจากสมาธิภาวนา และก็เกรงว่าลูก ๆ หลาน ๆ จะเอาเป็นเยี่ยงอย่างเก็บศพไว้นานเป็นการคลุกคลี นับว่าเป็นอนาคตังสญาณญาณในส่วนอนาคตขององค์ท่านทายไว้ไม่ผิด เพราะอลหม่านจุกจิกคลุกคลียุ่งเหยิงมาก แต่ก็ตรงกันข้ามผู้ชอบเพลินก็ว่าสนุกดี ผู้รักประเพณีของฝ่ายปฏิบัติก็ว่าไม่เหมาะสม

การอยู่ร่วมโลกเป็นของยากนักหนามาแต่ดึกดำบรรพ์ เพราะจิตใจและความเห็นไม่ทรงอยู่ระดับเดียวกันได้ คล้ายกับพระอาทิตย์และพระจันทร์ พระอาทิตย์เดินเร็ว พระจันทร์เดินช้า จำเป็นต้องมีปักษ์ขาดบ้าง ปักษ์ถ้วนบ้าง และมีอธิกมาสบ้าง จะได้มีอุบายห้ามล้อผู้เดินเร็วได้บ้าง จะได้ใช้ผู้ช้าให้เดินเร็วเข้ากว่านั้นบ้าง มิฉะนั้นแล้วฤดูกาลก็จะผิดปกติไปมาก พระวินัยบางแห่งก็มีอนุโลมภิกษุผู้บวชใหม่ เช่น อาบัติทุกกฏบางประเภท เช่น นุ่งห่มยังไม่เรียบร้อยยังไม่เป็นปริมณฑลและฉันเมล็ดข้าวตกลงในบาตรและในที่นั้น แต่จะแอบ

กินกับอนุโลมไปหน้าเดียวก็ไม่ได้ เช่น ภิกษุเป็นบ้าไม่ให้โจทท่านด้วยอาบัติที่ทำที่ล่วงในเวลาเป็นบ้า ที่เรียกว่า อมูฬหวินัย เหล่านี้เป็นต้น ถ้าจะใช้แต่อนุโลมถ่ายเดียวก็ไม่ได้ ฉันใดก็ดี ผู้ปฏิบัติตึงย่อมไม่พอใจในผู้ปฏิบัติหย่อน ผู้ปฏิบัติหย่อนย่อมเป็นที่ไม่พอใจของผู้ปฏิบัติตึง แต่ตึงไปทางถูกก็น่าชม ตึงไปทางผิดนอกธรรมนอกวินัย ก็เป็นปัญหาไปอีก แต่ตึงไปทางถูกในปัจจุบันเดี๋ยวนี้คงจะเป็นการพอใช้ได้ในครั้งพุทธกาลกระมัง การปฏิบัติไปพอปานกลางในยุคปัจจุบัน คงจะจวนจะพอใช้ในครั้งพุทธกาล ถ้าสำคัญว่าปฏิบัติหย่อนในสมัยปัจจุบันยุคเดี๋ยวนี้ ก็คงจะเป็นชั้นเลวมากในครั้งพุทธกาลกระมัง แม้จะยิ่งหรือหย่อนหรือปานกลางหรือเลวก็ต้องมีธรรมวินัยเป็นเครื่องวัดทดสอบ จะบัญญัติเอาตามอัตโนมัติเอาของใครของมันก็ไม่ได้อีกละ เพราะคนเราเป็นส่วนมากย่อมเข้าข้างตัว ถ้าเข้าข้างธรรมแล้วไม่ค่อยจะผิด ถึงจะผิดก็ไม่ผิดมากมีประตูแก้ไขได้ คนมีกิเลสหนาเท่าใดก็ย่อมเข้าข้างตัวมากเท่านั้นพระอรหันต์เข้าข้างธรรมล้วน ๆ เพราะไม่มีอุปาทานใด ๆ ในขันธสันดานเลย จำพวกที่เข้าถึงโลกุตตระแล้ว ย่อมถือธรรมาธิปไตยเป็นแว่น เป็นกระจกเงา เป็นบรรทัด เป็นเครื่องวัดเครื่องตวงเป็นไม้เมตรไม้เซ็นต์ เหลือนอกนั้นเอาเป็นเกณฑ์ไม่ได้

วันถวายเพลิง

ปรารภเรื่องฌาปนกิจขององค์หลวงปู่ต่อไป เพราะยังไม่เสร็จ ครั้นเวลาล่วงไปใกล้เดือนสามเพ็ญ ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์และพระเถรานุเถระก็จะเตรียมถวายเพลิงองค์หลวงปู่ กะไว้ว่าพอถวายเพลิงเสร็จแล้วบรรดาพุทธบริษัทผู้ต้องการจะไปธาตุพนมประจำปีของงานธาตุพนม ก็จะได้เตลิดไปให้ทันได้ไม่เสียเที่ยวของผู้ต้องการไป จึงตกลงกันในวันข้างขึ้นสิบสามค่ำ แห่งเดือนสามเป็นวันถวายเพลิง กะกันว่าสามทุ่มจึงถวายเพลิง แต่มีผู้ขี้ดื้อไปลอบถวายเพลิงก่อนสามทุ่ม เวลาค่ำมืดแล้ว แต่ก็เป็นการแล้วไป ตื่นเช้าเก็บพระอัฐิธาตุในยามฉันเช้าเสร็จ ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ได้ประกาศว่า *ท่านผู้ใดไปลอบเอาพระธาตุไปเป็นส่วนตัว ฝ่ายพระเณรต้องปรับปาราชิก* เตาไฟนั้นทำเป็นรูปโบสถ์ พูนดินสูงหนึ่งเมตร เตาอยู่ศูนย์กลาง มีเปลวทั้งสี่ทิศเป็นรูโตทะลุออกมาทุกด้าน ไฟลุกโพลงโดยรวดเร็ว เก็บพระธาตุแล้วมาติกา บังสุกุล ถวายสิ่งของตามประเพณีนิยมกัน ก่อนถวายเพลิงก็เช่นกันวันยังค่ำก็ว่าได้ เมื่อเสร็จสิ้นแล้ว ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ก็เอาพระธาตุขึ้นไปบนระเบียงกุฏิ องค์ท่านถามข้าพเจ้าว่า *หล้าเธอจะเอาไหมอัฐิธาตุ* กราบเรียนว่า *เกล้าไม่เอาดอก เพราะองค์หลวงปู่เทศน์ซ้ำ ๆ ซาก ๆ ในเรื่องพระธาตุ อยู่บ้านหนองผือก่อนสิ้นลมปราณแล้ว* พระอาจารย์มหา ครูบาวัน ครูบาทองคำ คุณสีหาก็ไม่เอา หมู่คณะในวัดหนองผือก็ไม่เอา เพราะต่างก็จ้อง

กันว่า ใครจะเคารพคำสั่งขององค์หลวงปู่เพียงไร (เพราะกัณฑ์เทศน์เรื่องแย่งกระดูกกัน เป็นภาพพจน์ให้สำเหนียกเป็นเจ้าหัวใจอยู่)

แท้จริงแล้วข้าพเจ้าก็ไม่อยากได้จริง เพราะนึกในใจว่า ฐานะพระธาตุขององค์หลวงปู่ ไม่สมควรที่จะเอาไปใส่ย่ามตามไปในทิศทั้งสี่สับปนระคนกับสิ่งของอื่น ๆ เราไม่มีอิทธิพลจะสร้างเจดีย์บรรจุไว้ จะเอาไปให้เป็นบาปทำไม ครั้งพุทธกาลก็มิได้มีตำนานว่าท่านองค์ใดเอาไปเป็นส่วนตัวในทิศทั้งสี่ นอกจากจะเอาไปเที่ยวอวดคนว่าตนได้พระธาตุขององค์หลวงปู่เท่านั้น คิดดังนี้ชัดในตัวแล้วจึงไม่ได้เอา ถ้าจะเอาก็ได้เป็นกำมือ เพราะอุปัชฌาย์ของตนเปิดโอกาสพิเศษให้อยู่ เพราะองค์ท่านเป็นประมุขในสังคมนั้น ธรรมวินัยขององค์หลวงปู่ไม่ลี้ลับ ได้ทอดสะพานไว้ให้ลูก ๆ หลาน ๆ จนวันสิ้นลมปราณ มีปัญหาว่า พุทธ ธรรม สงฆ์ มิใช่สะพานทองสะพานเงินให้จิตใจปฏิบัติเคารพบูชาดอกหรือ ตอบว่าอันนั้นเป็นของจริงเป็นของทรงอยู่ทุก ๆ กาลแล้ว

ต่อไปกล่าวเรื่องท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ประชุมสงฆ์ว่า *พวกฝ่ายปฏิบัติเอ๋ย วันสุดท้ายของฌาปนกิจพระอาจารย์ที่ไปจากพวกเรานี้ ต่อไปประจำปีพวกท่านจงมาประชุมกันที่นี่นะ* ดังนี้ แต่ก็สองปีแรกการประชุมก็เป็นไปอยู่ มีขอบเขตบ้างก็มีพระไปมาก ครั้นนานมาก็เบาเข้าเป็นลำดับ ทั้งนี้คงจะเป็นด้วยเหตุที่ทำบุญมหาชาติบ้างพุทธาภิเษกบ้าง ซึ่งปีนเกลียวปฏิปทาขององค์หลวงปู่ที่ปฏิบัติมาบรรดาผู้รู้นอกรู้ในก็เลยไม่ดูดดื่ม บรรดาท่านผู้อยู่ใกล้หลบไม่ได้ก็มาแบบฝืน ๆ บรรดาญาติโยมชุดเก่าที่รู้จักปฏิปทาขององค์หลวงปู่แท้ก็พลอยเกิดสงสัยไปด้วย และสถานที่เล่าก็ไม่วิเวกเหมือนแต่ก่อน

กลายเป็นวิเวกบ้านวิเวกเมืองไปหมด ชะรอยจะเป็นด้วยเหตุนี้ นี้เป็นเพียงคาดคะเนเดาด้น แต่จะอย่างไรก็ตาม ศาลยุติธรรมคือ อนิจจังนั่งอยู่บนบัลลังก์ไม่ลงธรรมาสน์ เต็มอยู่สรรพไตรโลกา ยัดเยียดอยู่ ตัดสินตามมาตราอนิจจังแห่งมาตราที่หนึ่งของไตรลักษณ์ แต่เมื่อเห็นสบงแล้ว ก็ต้องเห็นจีวร ต้องเห็นสังฆาฏิก็ครบไตร ฉันใดก็ดี เมื่อเห็นอนิจจังแล้ว ก็ครบไตรลักษณ์กันดี ๆ อยู่ในตัว เมื่อเห็นหนังก็ต้องเห็นกระดูกและเนื้อเป็นต้นด้วย ถ้าเห็นหน้า ก็ต้องเห็นตาเห็นแก้ม เป็นต้น ผู้เห็นนั้นคือใคร ใครเป็นเจ้าของ ผู้เห็นหรือเป็นแต่สักว่าเห็น ใครเป็นผู้รู้ว่าเป็นแต่สักว่าเห็น ใคร เป็นผู้รู้ว่าเป็นแค่สักว่ารู้ ตามไปตามมาก็หยอกเงาตนเองเป็นสังขาร ละเอียดนัก

ครั้นท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์สั่งคณะสงฆ์ ให้มาสังสรรค์กัน ในวัดป่าสุทธาวาสปีละครั้ง เฉพาะฝ่ายพระธุดงค์แล้ว พระภิกษุ สามเณรทั้งหลายผู้อยู่ไกลต่างทิศ ก็ทยอยกันลากลับสำนักของตน ๆ และเตลิดไปวิเวกตามความประสงค์บ้างก็มีมาก ส่วนท่านเจ้าคุณ ธรรมเจดีย์ หลวงปู่อ่อน หลวงปู่ฝั้น หลวงปู่กงมา หลวงปู่เทสก์ หลวงปู่มหาบัว ฮอกจากสุทธาวาสเป็นหมวดหลัง ขณะที่รอทำฌาปนกิจ อยู่นั้น หลวงปู่เทสก์ได้ถามว่า *แล้วงานศพแล้ว เธอจะไปไหน* กราบ เรียนองค์ท่านว่า *องค์หลวงปู่มั่นสั่งเสียไว้ว่า ถ้าเราตายไปแล้ว ขอ ให้ท่านมหาบัวปกครองหมู่อยู่บ้านหนองผือนี้เสียก่อน อย่าพากัน แตกสานะโมไปทางอื่น เพราะชาวหนองผือจะว้าเหว่มาก แต่เกล้า ก็นึกคิดอยู่สองแง่ ถ้าไม่ไปกับท่านอาจารย์มหาบัว ก็จะไปกับพระ-อาจารย์* ดังนี้ องค์ท่านผู้ลึกซึ้งแล้วตอบว่า *ไปกับท่านมหาบัวก็ดี ไป*

กับผมก็ดี ดังนี้ ที่นี้องค์พระอาจารย์มหาบัวยังรักษาคำเดิม ที่หลวงปู่ใหญ่สั่งไว้แล้ว องค์ท่านพูดว่า *แล้วงานแล้วผมจะไปเที่ยวบ้านหนองบัว ตะวันตกบ้านหนองผือนั้นเอง แล้วจะเข้าจำพรรษาวัดป่าบ้านหนองผือตามคำสั่งขององค์หลวงปู่ใหญ่* และหลวงปู่เทสก์ก็เปิดประตูแบบเป็นกลาง องค์พระอาจารย์มหาก็เปิดประตูตามคำเดิมขององค์หลวงปู่ใหญ่สั่งเสียไว้ ข้าพเจ้าก็น้ำตาไหลต่อพระอาจารย์มหาซึ่งหน้าองค์ท่าน องค์ท่านตอบด้วยความจริงใจว่า *ถ้าท่านไปกับพระอาจารย์เทสก์แล้ว ผมก็ยินดี*

แล้วข้าพเจ้าก็ไปกราบลาท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ องค์ท่านก็กล่าวว่า *เจ้าก็รู้ดีในใจว่า เรานี้จะอยู่กับพระอาจารย์มหาบัว องค์ท่านก็ไม่ขัดข้อง จะอยู่กับองค์ท่านพระอาจารย์เทสก์ องค์ท่านก็ไม่ขัดข้อง เจ้ารู้ดีในภาพพจน์ของเจ้าแล้ว แต่เจ้ากำลังว้าเหว่ไม่รู้ว่าจะอยู่กับท่านผู้ใด ไปกับท่านผู้ใดแท้ เวลานี้เมื่อเหตุผลเป็นอย่างนี้ แต่ศรัทธานั้นมิได้ถอยหลังออกจากพุทธศาสนาดอก ถ้าเจ้าไปจันทบุรีกับท่านเทสก์จริง เจ้าจงไปเอามูลค่าโดยสารกับพระมหาสุพัฒน์ก่อนเป็นค่าโดยสารเพราะไปไกล มูลค่าของข้า พระมหาสุพัฒน์เธอเป็นผู้รู้จักดีให้เธอเบิกให้ไม่ยากดอก*

ตกลงก็ได้ไปกับองค์หลวงปู่เทสก์ แท้จริงข้าพเจ้าก็ไม่งามอยู่ในตอนนี้ เพราะองค์หลวงปู่ใหญ่ให้อยู่ในหนองผือต่อไปสักปีก่อนให้พระอาจารย์มหาเป็นหัวหน้า แต่มีหลวงตาทองอยู่เป็นผู้มีพรรษาเกินกว่าพระอาจารย์มหาอยู่หลายปี องค์พระอาจารย์มหาก็คงไม่สะดวกอยู่ จึงคืนไปอยู่พรรษาเดียวเท่านั้น ถ้าหากว่าข้าพเจ้าคืนไปอยู่นั้น ในปีนั้นก็จะว้าเหว่มากนัก เคยเห็นองค์หลวงปู่ประจำวัน

ก็ไม่เห็น เห็นแต่ที่นอน ที่นั่ง ที่จงกรมภาวนา ที่ฉัน ที่ถ่าย ที่ดื่ม ที่แสดงธรรม อดีตารมณ์สังเวชว้าเหว่เงียบเหงาจืดจางในสำนัก หนักเข้า ก็จะเจ้าน้ำตาอีก ในสมัยนั้นยุคนั้น เมื่อหลวงปู่ใหญ่สิ้นลมปราณแล้ว คล้ายกับบ้าใบ้เสียจริตพิศวงงงงวย เพราะคราวโศกก็โศกเกินงาม คราววิจารณ์ก็วิจารณ์เกินพอดี ความเกินพอดีเป็นยาเสพติด กลายเป็นนิสัยติดแก้ยากนัก สำคัญว่าตัวพอดี แต่เมื่อท่านผู้อื่นเห็นเข้าก็ว่าเกินพอดีไป ความพอดีพองามแห่งนิสัยวาสนานี้ ไม่รู้ว่าอยู่ระดับใดแท้เป็นของไม่มีระดับจะวัดกันได้ แต่ด้านจิตใจต่ำลงคงที่หรือสูงขึ้นนั้น เป็นปัจจัตตังจะรู้ตนเองแต่ละหัวใจแต่ละรายแล้ว

มูลค่าบังสุกุลที่ข้าพเจ้าได้รับ

สมัยนั้น มูลค่าของข้าพเจ้าที่แทะกระดูกองค์หลวงปู่บังสุกุลมีสี่สิบบาทเท่านั้น แล้วไม่เบิกสักสตางค์เลย ถวายสมทบกับโบสถ์ในวัดสุทธาวาสนั้น และหลวงปู่ใหญ่สิ้นหายใจแห่งชีวามรณกาเลในวัด ก็มีมูลค่าหมดวัดนั้นสี่ร้อยบาทเท่านั้น คือสมบัติวัดป่าบ้านหนองผือ ส่วนจีวรนั้นยังเหลือผ้าประมาณสี่ไม้ ส่วนน้ำมันก๊าดนั้นยังอยู่สิบสี่ปี๊บ ส่วนนมนั้นยังอยู่สามร้อยกระป๋อง ผ้าและนมได้เอามาใช้ในงานฌาปนกิจ เว้นไว้แต่น้ำมันเท่านั้น ของก๊อก ๆ แก๊ก ๆ ที่เอาไปใช้ในงานฌาปนกิจ เป็นต้นว่าจอกแก้วและตะเกียง เป็นต้น เสร็จงานแล้ว องค์หลวงปู่อ่อนได้จัดส่งวัดป่าบ้านหนองผือหมด

เรียบร้อย มีปัญหาว่า ไฉนจึงได้เอาของก๊อก ๆ แก๊ก ๆ ในวัดป่าบ้านหนองผือไปใช้ในงานศพบ้าง ตอบว่า สมัยนั้น ยุคนั้น วัตถุนิยมฝ่ายอามิสไม่ค่อยสมบูรณ์เพราะเงินมีราคา คณะสงฆ์จึงได้สมมติให้เอาไปใช้ชั่วคราว สงฆ์จึงได้สมมติให้ข้าพเจ้าและครูบาทองคำคืนไปเอา ชาวบ้านหนองผือกำลังว้าเหว่ คงจะเข้าใจไปทางอื่น แต่พระอาจารย์มหาบัวได้ตามไปอธิบายให้ฟังว่า ของที่เอาไป ไม่ใช่ว่าจะเอาไปเป็นมรดกของวัดป่าสุทธาวาสดอก และไม่ใช่พระทองคำและพระหล้าจะเอาไปเป็นส่วนตัว และการริเริ่มจะเอาของไปใช้ในงานก็มิใช่พระหล้าพระทองคำริเริ่ม คณะสงฆ์ฝ่ายพระเถรานุเถระริเริ่มต่างหาก ถ้าจะใช้ให้พระองค์อื่นมาเอา ก็เอาไม่ถูก เพราะไม่ใช่พระที่อยู่ในวัดป่าบ้านหนองผือมานาน ขอให้ญาติโยมอย่าพากันวิจารณ์ไปทางอื่นเลย แล้วก็หมดปัญหาไป บ้านแตกสาแหรกขาดพระก็ว้าเหว่ โยมก็ว้าเหว่ มองไปในทิศทั้งสี่ภายนอกของตาเนื้อก็ดูว่าจืดชืดหมด มองไปในทิศภายในด้านสติปัญญาก็เห็นแต่ทิศแก่ ทิศเจ็บ ทิศตาย ทิศวิโยคพลัดพราก ทิศปรารถนาไม่ได้สมหวัง ทิศอนิจจังทุกขังอนัตตา ทิศนิพพิทา ทิศวิราคะ ทิศวิมุตติทิศวิสุทธิ ทิศนิพพาน เป็นเข็มทิศของพระอริยเจ้าผู้ประเสริฐชี้ตัดผ่าศูนย์กลางโลกออก มิได้เป็นเข็มทิศชี้วนเวียน เหมือนเข็มทิศชาวโลกิยวิสัย โลกิยวิสัยเป็นเข็มทิศชี้วนเวียน โลกุตตระเป็นเข็มทิศที่ชี้เดินตรง ไม่เหลียวซ้ายแลขวาก็ได้ เพราะเป็นทางเตียนไม่มีสะดุดชุดตอ

ไปวิเวกกับหลวงปู่เทสก์

ปรารภเรื่ององค์หลวงปู่เทสก์ต่อไป ครั้นเสร็จงานถวายเพลิงแล้ว องค์หลวงปู่ก็พากันไปพักวิเวกวัดป่าบ้านจอมศรี เป็นเขตอำเภอเมือง จ.สกลนคร นั้นเอง ตั้งอยู่ใกล้สี่แยก แยกหนึ่งไปวัดป่าภูธรพิทักษ์ วัดป่าธาตุนาเวงก็ว่า แยกหนึ่งไป จ.นครพนม แยกหนึ่ง จ.อุดร ฯ แยกหนึ่งไปในเมืองสกล มีพระห้ารูปด้วยกันนับทั้งองค์หลวงปู่ ตั้งหน้าทำความเพียรไม่มีกลางวันกลางคืน เพราะเห็นว่าเป็นยุคที่ธุระว่างบ้างแล้ว ได้ความภาวนาประการใดกราบเรียนองค์หลวงปู่เทสก์ หลวงปู่เทสก์ก็เป็นผู้มีปัญญามาก เมื่อท่านผู้ใดติดอยู่ในสมาธิล้วน ๆ ก็ยุใส่สมาธิล้วน ๆ เมื่อท่านผู้ใดติดอยู่ในอุปจารสมาธิสัมปยุตด้วยนิมิตต่าง ๆ ก็ยุใส่ เมื่อท่านผู้ใดติดอยู่ในวิปัสสนาปัญญาล้วน ๆ ก็ยุใส่วิปัสสนาปัญญาล้วน ๆ แต่เมื่อมันเลยเถิดก็ดี องค์ท่านก็มีอุบายแก้ให้เยือกเย็นทรงเหตุผลมาก องค์ท่านกล่าวว่า *พวกเราทำเพื่อเป็นเครื่องชำนาญด้วย ทำเป็นเครื่องหลุดเป็นเครื่องพ้นด้วย ไม่เหมือนพระอรหันต์ พระอรหันต์นั้นทำเป็นเครื่องทรงอยู่ของขันธวิบากชั่วคราว แต่ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นติดอยู่โดยถ่ายเดียว เพราะได้รู้เท่าทันเทียมถึงเหนือกว่านี้ไปแล้ว* จึงเป็นเรื่องของขันธวิบากและจริยวัตรสืบประเพณีโต้ง ๆ โดยมิได้มีกิเลส คือผู้หลง ๆ มาสิงเจือปนอยู่ เรียกหยาบ ๆ ว่าใช้ดอกเบี้ยของทรัพย์ประจำวันคืนแบบไม่เดือดร้อนว่า ต้นทุนจะหายไปไหน

และไม่กลัวว่าโจรจะมาจี้ปล้นไปไหนอำนาจเหนือแล้ว

ครั้นพักอยู่วัดป่าบ้านจอมศรีอยู่ประมาณเกือบเดือน หลวงปู่เทสก์เตรียมตัวจะพาไปวัดป่าเขาน้อยท่าแฉลบ ริมทะเล จ.จันทบุรี เพราะเป็นที่ขององค์ท่านจำพรรษาผ่านมาในปีที่แล้วนี้ แล้วต้องไปต่อรถไฟที่ จ.อุดร ฯ เข้ากรุงเทพ ฯ ก่อน โยมบัวแถว นายเขียน ก็จัดส่งขึ้นรถ ขึ้นรถยนต์ สกลนคร-อุดรฯ พอถึงอุดรฯ ก็ไปพักค้างอยู่วัดทิพยรัตน์ วัดนั้นเป็นวัดที่โยมทิพยรัตน์สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่หก หลังวัดโพธิสมภรณ์นิดหน่อย ความจริง องค์หลวงปู่เทสก์จะเสียค่าโดยสารรถไฟให้พระที่ไปด้วยหมด เพราะโยมทาง จ.สกลนคร เขาทราบว่าพระจะไปจันทบุรีกับองค์หลวงปู่หลายองค์ เขาก็ถวายมูลค่าไว้จนพอ ข้าพเจ้านึกไปมาอยู่หลายรอบก็ได้ความว่า เราควรจะแบ่งเบาค่าโดยสารขององค์หลวงปู่เทสก์บ้าง เพราะมีทางจะแบ่งเบาได้อยู่ คือสมัยนั้นยุค จอมพล ป.พิบูลสงคราม รถไฟสายใดก็ตามขบวนใดก็ตาม ต้องมีตู้พิเศษหนึ่งตู้เป็นตู้ชั้นสองสำหรับให้พระไปฟรีมาฟรี แต่พระผู้จะขึ้นต้องมีใบรับรองจากเจ้าคณะจังหวัด ฝ่ายพระต้นทางของจังหวัดนั้น ๆ ก่อนประทับตราพร้อม ข้าพเจ้าจึงไปกราบเรียนขอใบสุทธิขององค์หลวงปู่เทสก์พร้อมทั้งห้าองค์โดยรวดเร็ว ไปวัดโพธิสมภรณ์ให้มหาสุพัฒน์ทำใบเดินทางให้คนละใบปลายทางลงกรุงเทพ ฯ เพราะมหาสุพัฒน์ก็เป็นหลานข้าพเจ้า เป็นเลขาท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ ฝ่ายท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ยังค้างอยู่สกลนครยังไม่กลับ พอได้ใบเดินทางแล้ว ก็รีบกลับวัดทิพยรัตน์ ไปกลับด้วยรถสามล้อ สมัยนั้นเขาเรียกรถสามล้อว่า แท็กซี่ ทักซี่ก็ว่า มาสมัยนี้เรียกสามล้อคำเดียว เพราะสมัยเรียกว่าเวลาชั่วคราวของกาลนั้น ๆ

และในวันนั้นเอง หกโมงเย็นได้ขึ้นรถไฟด่วนจากอุดร ฯ ถึงกรุงเทพ ฯ

หลวงปู่เทสก์รับนิมนต์ไปปักษ์ใต้

เมื่อถึงกรุงเทพ ฯ แล้วก็ไปพักวัดบรมนิวาส มีพระเปรียญอีสานอยู่ทั้งหมด พักกุฎิสระเต่ากับคุณบุญเหลือรู้จักกันดี เพราะแกเคยเป็นเณรปฏิบัติอยู่กับหลวงปู่เทสก์ แกพาไปเที่ยวเต็มวันอยู่สองวันขึ้นรถรางต้องยอมตามหลังแก แกพาขึ้นก็ขึ้น แกพาลงก็ลงเพราะเราไม่รู้จักที่ขึ้นลง แกไม่พาไปแต่สวนสัตว์ แกว่ามันไม่เหมาะสมกับเพศพวกเรา แต่ข้าพเจ้าก็ไม่ลืมตัว คิดในใจว่ามนุษย์ที่เที่ยวอยู่ในสงสารนี้ ยัดเยียดกันในประเทศหนึ่ง ๆ ก็พระนครหลวงหนอ เสมอภาคกันในด้านแก่ เจ็บตาย วิโยคพลัดพราก ส่วนทำดีทำชั่วนั้น มีระดับต่างกันตามกรรมและผลของกรรมจำแนก แต่ที่สุดทุกข์โดยชอบก็พระนิพพานแห่งเดียวกัน ผิดแต่ผู้ถึงก่อนและหลังเท่านั้นหนอ ได้ปลงธรรมไว้อย่างนี้เสมอ ๆ

ครั้นพักอยู่วัดบรมนิวาสนั้นประมาณหกเจ็ดวันแล้ว ก็มีพระอาจารย์ มหาปิ่น ชลิโต ได้มาพบหลวงปู่เทสก์ แล้วนิมนต์วิงวอนให้องค์หลวงปู่เทสก์ไปเที่ยวทางปักษ์ใต้ลองดูพร้อมทั้งลูกศิษย์ องค์หลวงปู่ตอบว่า *จะไปหมดไม่ได้ พวกเราต้องไปสืบทวนดู แล้วถ้าหากว่าสะดวกในการปฏิบัติ จึงจัดให้ทูตมาตามเอาพวกนี้ภายหลัง แต่ให้พวกนี้ไปพักรอคอยอยู่วัดป่าที่ท่าแฉลบ ที่ผมเคยจำพรรษาติด ๆ กันมาได้สองปีแล้ว ที่จังหวัดจันทบุรี ให้คุณจันทร์โสมพา*

พระเหล่านี้ไป เพราะเคยอยู่กับผมในที่นั้นแล้ว เดี๋ยวนี้วัดไม่มีพระแล้ว เมื่อตกลงกันดีแล้วก็แยกออกเป็นสองพวก พวกจะไปจันทบุรีก็ต้องเตรียมตัวในวันนี้ บ่ายสี่โมงเย็นไปลงเรือปากพนังที่ท่าสวัสดี ส่วนผมกับท่านมหาปิ่นกับคุณเกษม จะไปขึ้นรถไฟสถานีบางกอกน้อย พอได้เวลาก็กราบลาไป ใจว้าเหว่ไม่ดูดดื่มไม่เพลิน เพราะองค์หลวงปู่เทสก์ไปทางหนึ่งแล้วขาดความอบอุ่น ทั้งคิดถึงพระอาจารย์มหาบัวทางสกลนคร อีกใจหนึ่งก็นึกถึงหลวงปู่ใหญ่ที่สิ้นลมไปอยู่ยังไม่นานวัน สามกระทงสามด้านเจอเข้ามาละ ทางวัดเอารถยนต์ไปส่งถึงท่าสวัสดี เรือปากพนังจอดอยู่กลางแม่น้ำเจ้าพระยา ค่าโดยสารองค์ละยี่สิบห้าบาทห้าองค์ด้วยกัน ขี่เรือเล็กไปจอดเรือใหญ่อีกต่อหนึ่ง มีคนอยู่ในเรือนั้นประมาณร้อยคน เป็นเรือบรรทุกข้าวสาร พอหกโมงเย็นเรือก็เปิดหวูดออกตรงไปปากอ่าวทะเล ไม่ไว้ใจในชีวิตหนักเข้า เพราะเกรงเรือจะเป็นอันตราย มีปัญหาในใจถามตนว่า ถ้าเรือจมลงเราถึงแก่ความตาย เราจะไปเกิดที่ไหนเล่า ตอบตนว่าจะไปเกิดที่ไหนก็ตามหรือไม่ไปเกิดที่ไหนก็ตาม ขอให้ภาวนาตายคากันก็แล้วกัน ตายไม่ภาวนาเรียกตายไม่เป็น ตายเป็นเรียกว่าตายพร้อมภาวนา ต้องภาวนาไตรลักษณ์ตาย แล้วพลิกใจว่าไม่มีผู้ตาย สังขารธรรมแปรดับต่างหาก ธรรมฝ่ายไม่เกิดไม่ตายมีอยู่ทรงอยู่

ท่าแฉลบ จันทบุรี

ครั้นถึงวันใหม่บ่ายประมาณสี่โมงเย็น เรือก็ถึงท่าแฉลบ จ.จันทบุรี ก็ลงเรือไปวัดป่าท่าแฉลบพักที่นั้น เป็นเดือนเมษายน ๒๔๙๓ อากาศริมทะเลโปร่งมากแต่ก็ยุงมาก พักทำความเพียรอยู่ไม่มีกลางวันกลางคืน วันหนึ่งตั้งใจเดินจงกรมห้าโมงเย็นจนตลอดรุ่งเช้า ถึงยามไปบิณฑบาตจึงหยุด ไปบิณฑบาตตั้งสติไว้กับขาก้าวไปมา พร้อมทั้งพิจารณาธรรม รู้พร้อมกันไม่มีอันใดก่อนอันใดหลังกับกายที่เคลื่อนไหว ก้าวสั้นยาวหรือซ้ายขวา ขาขวาหรือซ้ายกำลังเหยียบดินหรือกำลังก้าวอยู่ รู้ทันกันไม่ถือเป็นของยาก และได้ไปวิเวกที่อ่าวหมู อ่าวยาง อันเป็นอำเภอแหลมสิงห์ เดินไปด้วยฝีเท้าบ้าง ลงเรือแจวบ้าง ไปสามองค์ด้วยกันและได้เดินด้วยฝีเท้า ไปวิเวกอำเภอขลุงกับท่านพูลสององค์ ได้ไปพักอยู่วัดขลุงอันเป็นวัดป่าที่ท่านอาจารย์วิริยังค์สร้างขึ้น องค์ท่านก็อยู่ที่นั้นด้วย วัดกงสีไร่ก็ไปพัก แต่มิได้นอนแรมเพราะเห็นว่าทึบมาก แล้วกลับด้วยฝีเท้าถึงวัดป่าทรายงาม อ.เมืองจันทบุรี พักอยู่กับท่านอาจารย์แบนและอาจารย์สัน ท่านอาจารย์แบนก็ดี ท่านอาจารย์สันก็ดี เป็นพระที่โอบอ้อมอารีกว้างขวางมาก วัดเหล่านี้สมัยนั้นวิเวกวังเวงทั้งนั้น ท่านถวิลได้พาไปเที่ยวบ้านโป่งแรด บ้านคมบาง วัดคลองกุ้ง วัดป่าเนินเขาแก้ว วนไปวนมากันอยู่ตามแถบนั้น แล้วเข้าจอดวัดป่าท่าแฉลบตามเดิม

พักอยู่จันทบุรีประมาณสามเดือน เวลาก็ล่วงไปเป็นเดือน

มิถุนายน เวลาห้าโมงเย็นวันหนึ่ง ได้กำลังเดินจงกรมอยู่ ทิดอโณทัย เจ้าของบริษัทเดินรถจันทบุรีพาณิชย์ สายกรุงเทพ ฯ ได้ยื่นจดหมายด่วนให้ ได้ฉีกอ่านในขณะนั้น เนื้อความในจดหมายว่า *คุณจันทร์โสม คุณหล้า คุณอรุณ คุณพูล ที่คิดถึง เดี๋ยวนี้ผมพักอยู่ที่วัดป่า อำเภอร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช ขอให้พวกท่านรีบเดินทางมากรุงเทพ ฯ มาพักวัดบรมนิวาส ขอให้มาพร้อมขบวนรถทิดอโณทัย บริษัทจันทบุรีพาณิชย์ เจ้าของรถเขารู้จักความหมายแล้ว และเมื่อพักรออยู่วัดบรมนิวาสนั้น ท่านมหาปิ่นจะไปรับเอาพวกคุณที่นั่น*

ด้วยความคิดถึง

เทสก์ เทสรังสี ปิ่น ชลิโต ป.

แล้วก็รีบแต่งของในขณะนั้น เพื่อจะไปนอนค้างที่วัดป่า-คลองกุ้งใกล้เมือง ได้รีบไปสั่งเสียโยมกลุ้ยและโยมออ ท่าแฉลบ เพราะเขาเป็นผู้ใกล้ชิดวัดป่าท่าแฉลบ แล้วจัดรถคันหนึ่งส่งถึงวัดป่าคลองกุ้ง ทิดอโณทัยก็กลับมาพร้อมกัน ทิดอโณทัยนัดหมายว่าตีสี่ในคืนนี้ให้ครูบาอาจารย์ไปรอรถที่หน้าวัดครับ แล้วแกก็กลับบ้านแกในเมือง แล้วพากันไปกราบพระครูมงคลที่เป็นเจ้าอาวาสลาล่วงหน้าไว้ในตอนตีสี่ องค์ท่านจัดให้พักรวมกุฏิเดียวกัน อนิจจาเอ๋ย ในคืนนั้นเองข้าพเจ้านอนไม่หลับเลย เพราะนิสัยแก้ยากถ้าจะไปไหนด่วน ๆ แล้วนอนไม่หลับเลย พอถึงตีสี่ก็พอดีรีบไปขึ้นรถที่หน้าวัด รถคันนั้นก็ออกตีสี่กว่าประมาณสามสิบนาที พอถึง จ.ระยอง รถก็จอดฉันเช้าแต่เกือบเที่ยงแล้ว ฉันอาหารด่วน ๆ ตามถ้วยชามประมาณสิบคำเท่านั้น รถคันนั้นบรรจุคน

โดยสารได้ประมาณหกสิบคน พอจะใกล้อำเภอสัตหีบ หม้อน้ำก็รั่ว วิ่งไปไม่นานก็ได้เติมน้ำ เจ้าของรถเขาบ่นว่า *เออ รถคันนี้เขายอว่า วิ่งเร็วกูก็ได้หน้าเพราะมึง เวลานี้กูก็เสียหน้าเพราะมึง* พอถึงกรุงเทพ ฯ ก็มืด เข้าทางศาลาแดง เขาเข็นรถไปจากศาลาแดง จนกว่าจะถึงบริษัทจันทบุรีพาณิชย์ก็กินเวลานาน เขาถือเป็นของสนุกทั้งเข็นไปทั้งกล่าวว่า *จันทบุรีเข็นส่งมิใช่ขนส่ง* พอถึงแล้ว ตำรวจตามส่งเพราะเกรงไม่ปลอดภัย เขาเอารถเก๋งตามส่งวัดบรมนิวาส ถึงวัดบรมนิวาสประมาณสองทุ่ม แล้วก็พักกุฏิหลังสระเต่าตามเคย โอ้อนิจจาเอ๋ย เขียนประวัติทุกข์ของตนก็ยืดยาวนักแท้ ๆ ไม่มีจบสิ้นได้ เพียงในชาติหนึ่ง ๆ ก็อเนกปริยายแล้วหนอ ขอเข็ดหลาบในเรื่องชาติ ๆ ภพ ๆ เพียงนี้เทอญ อย่าได้มีภพอย่าได้มีชาติต่อไปในข้างหน้าเทอญ ปฏิบัติน้อยขอให้กลาย ปฏิบัติหลายขอให้พ้น อย่าได้มาท่องเที่ยวในสงสารอีกเถิด พืชกิเลสมีเท่าใด ขอให้พระปัญญาเผาผลาญไหม้หมดไป วิมุตติญาณทัสนะจงปรากฏอยู่ทุกขณะลมปราณและทุกขณะใจ ถวายชีวันกตัญญูต่อพระนิพพานอยู่ทุกขณะใจ ไม่มีเจตนาอื่นจะมาเป็นเจ้าของหัวใจผูกขาดได้ ไล่หนีทันทีทีเดียว เจตนาย่อมเป็นยาโอสถสำคัญมาก

พบหลวงปู่เทสก์อีก

ครั้นพักอยู่วัดบรมนิวาสคืนแรก ตื่นเช้าไหว้พระภาวนาแล้วได้เวลาไปบิณฑบาต ฉันเสร็จแล้วประมาณห้าโมงเช้า พระ-อาจารย์มหาปิ่นก็มาเจอในที่นั้น ก็เตรียมเดินทางไปวัดป่า อ.ร่อนพิบูลย์ จ.นครศรีธรรมราช แต่การไปคราวนี้ได้ยืมมูลค่าจากวัดบรมนิวาสเก้าร้อยบาท เพราะการโดยสารรถไฟฟรีได้ยกเลิกกันทั่วประเทศแล้ว พอถึงวันใหม่ ได้เวลาก็ไปขึ้นรถไฟด่วนสถานีบางกอกน้อย ออกจากสถานีบางกอกน้อยเป็นเวลาห้าโมงเช้า ถึงจังหวัดสุราษฎร์ ฯ ก็หกโมงเช้า ก็ลงรถไปบิณฑบาตฉัน รถไฟก็ไปจอดที่นั้น เพราะข้ามแม่น้ำตาปีไม่ได้ สะพานถูกทำลายสมัยสงครามญี่ปุ่นกับอังกฤษ ฉันเช้าเสร็จแล้วก็ข้ามเรือไปต่อรถไฟฟากฝั่งโน้นไปถึงวัดป่าร่อนพิบูลย์ประมาณบ่ายสองกว่า ๆ แล้วพักอยู่ที่วัดป่าร่อนพิบูลย์นั้นหลายคืน เห็นอักษรที่หน้ากุฏิว่า สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนารัชกาลที่ห้า มีกุฏิอยู่หลาย ๆ หลังพอควร มีพระอยู่นั้นองค์เดียว อากาศเย็น มีน้ำตกจากเขาข้างทางรถไฟ ทิศตะวันออกไม่ไกลพอสามเส้น มีรอยพระบาทสร้างจำลองแต่รัชกาลที่ห้าพร้อมวัด เห็นแล้วก็รู้สึกสลดสังเวชรักเคารพในใจว่า พระวงศ์พระตระกูลของสมเด็จ-พระบรมราชาและสมเด็จพระบรมราชินีนาถนี้ ไม่ว่าจะยุคใด ๆ ก็ดี ย่อมทรงเคารพรักพระพุทธศาสนาอยู่เป็นเยี่ยงอย่างอันเลิศของประชาชนชาวพุทธ ตั้งแต่ดึกดำบรรพ์มาแต่ครั้งพุทธกาล

เป็นพระหัตถ์ข้างขวาของพระพุทธศาสนาอย่างประเสริฐแท้ ๆ แลหนอ

เล่าเรื่ององค์หลวงปู่เทสก์ต่อไป ขณะที่ไปถึงร่อนพิบูลย์แล้วหลวงปู่เทสก์มิได้อยู่นั้น องค์ท่านไปพักอยู่วัดพิศาล จากร่อนพิบูลย์ไปทางทิศใต้ประมาณหนึ่งกิโลเมตร โดยคาดคะเนประมาณดู ตื่นเช้าบิณฑบาตฉันเสร็จ ก็พากันจัดแจงบริขาร แล้วเดินไปถึงวัดที่องค์ท่านพักอยู่ แล้วพบพระอาจารย์คำผาย และพระอาจารย์พรหมาอยู่ที่นั้นกำลังจับเส้นถวายอยู่ พระอาจารย์คำผายและพระอาจารย์พรหมานี้ ได้ลงไปทางปักษ์ใต้แต่หลายปีแล้วเป็นพระภาคอีสานทั้งนั้น พอข้าพเจ้ากราบหลวงปู่เทสก์ครั้งที่หนึ่งแล้ว เกิดสลดสังเวชในใจว่า เราพลัดพรากจากพระเถระผู้ใหญ่ภาคอีสานแล้วลงมาทางนี้อีก ก็ได้พลัดพรากอีกเป็นเวลาเกือบสามเดือนหนอ เพิ่งได้มาพบขณะนี้แลหนอ เต็มตื้นเข้าแล้วน้ำตาก็ไหลอาบแก้มเลย องค์หลวงปู่เทสก์หัวเราะ แล้วทายใจออกมาว่า *คนเคยได้อยู่กับพระผู้ใหญ่ฝ่ายปฏิบัติเมื่อพรากไปไม่เห็นนาน พอเห็นเข้าก็สลดใจ* องค์ท่านทายถูกไม่มีผิดเลยแม้แต่น้อย แล้วก็พักอยู่นั้นคืนหนึ่ง ตื่นเช้าบิณฑบาตฉันเสร็จองค์ท่านก็พาหมู่กลับมาพักวัดป่าร่อนพิบูลย์ต่อไป ครั้นพักอยู่สองสามวัน องค์ท่านกับท่านอาจารย์มหาปิ่นและคุณเกษม ก็ข้ามทะเลไปภูเก็ตเพื่อไปสืบดูที่จำพรรษา เพราะเป็นเดือนมิถุนายนแล้ว แล้วปล่อยให้ห้าองค์นี้พักอยู่ร่อนพิบูลย์ไปพลางก่อน มีท่านอาจารย์จันทร์โสมเป็นหัวหน้า อนิจจา สังขารา ทุกขา อีกสี่ห้าวันก็ได้รับโทรเลขด่วนว่า *"ให้โดยสารรถไฟไปลงที่อำเภอกันตัง* จ.ตรัง

ไปพักที่สถานบำเพ็ญบุญรอขึ้นเรือที่ท่าเรือ" พอถึงวันหลัง เวลาบ่ายประมาณสองโมงกว่า โยม อ.ร่อนพิบูลย์ ก็ส่งขึ้นรถไฟกลับอำเภอทุ่งสง แล้วจากทุ่งสงตรงไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ เพราะรถไฟขบวนนี้ขึ้นมาจากทางสงขลา ถึงทุ่งสงแล้วเลี้ยวซ้ายหักคืนไปทิศตะวันตกเฉียงใต้ แล้วไปจอดที่ปลายทางท่าเรือ อำเภอกันตังฝั่งมหาสมุทรอินเดีย พอไปถึงแล้วก็ไปพักนอนแรมอยู่ที่ป่าจากสถานที่ทำบุญ ตื่นเช้าบิณฑบาตฉันเสร็จ ก็ได้รับจดหมายอีกสองฉบับเป็นจดหมายที่ไม่ปิดซอง เนื้อความในจดหมายว่า *ขอให้คุณหล้าเอาจดหมายฉบับนี้ไปส่งที่อำเภอกันตังด้วยตนเอง แล้วตอนเย็นรอลงเรือไปภูเก็ต แล้วให้พากันไปพักวัดจีนแล้วรออยู่นั้น ตอนบ่ายจะมีรถมารับไปโคกกลอย จ.พังงา (ส่วนการฉันนั้นโยมเขาจะมาเลี้ยงที่วัดจีนนั้น)* แล้วก็รีบไปส่งจดหมายที่อำเภอเพราะไม่ไกลจากที่พัก ไปองค์เดียว พอขึ้นไปถึงที่ว่าการอำเภอ เจ้าขุนมูลนายอำเภอนี้แปลกมาก พากันลุกยืนขึ้นยกมือประนมพร้อมกันหมด เราก็บอกว่าเป็นสุข ๆ แล้วยื่น จ.ม.ให้เขารีบอ่านในที่ประชุมนั้นว่า

ที่พักโคกกลอย จ.พังงา

วันที่.....เดือน.........พ.ศ.......

เจริญพร คณะกรรมการอำเภอนี้ทุกท่านที่นับถือไว้ในพุทธศาสนาตลอดกาลนาน ขอรบกวนวิงวอนว่าให้นายโพธิ์ เดชผล ศุลกากร ส่งพระธุดงค์ที่พักรออยู่สถานที่ทำบุญลงเรือถึงภูเก็ตให้โดยด่วนด้วย หวังว่าคงไม่ขัดข้องและก็คงเป็นบุญอยู่มิน้อยเลย

ด้วยความนับถือ

แล้วก็ลาเขากลับที่พัก พอบ่ายสี่โมงก็มีผู้มาบอกว่า ขอนิมนต์เตรียมตัวไปท่าเรือเพื่อลงเรือ แต่เรือนั้นจะออกหกโมงเย็น ก็จำได้ไปคอยก่อนเพราะจะสะดวกที่นั่ง

ภูเก็ต–พังงา

ครั้นได้เวลาหกโมงเย็นแล้วเรือก็ออก คนอยู่ในเรือนั้นประมาณสองร้อยคน เรือตรงไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ เป็นฤดูที่มีคลื่นจัด เป็นเดือนมิถุนายนข้างแรม ตั้งใจภาวนาไม่หยุดไม่หย่อนเพราะเสี่ยงชีวิตหนักเข้า เราอยู่สำนัก ธรรมดาก็เสี่ยงชีวิตประจำวันอยู่ทุกลมปราณแล้ว ไฉนจะไว้ใจในชีวิตได้ คลื่นมาแต่ละลูกละลูกก็เกือบเท่าภูเขาเสียแล้ว เรือกระโดดคลื่นเป็นระยะ ๆ เรือผินหน้าสู้คลื่น เพราะลมพัดมาจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ คลื่นก็ต้องมาตามลม จะผินข้างเรือให้สู้คลื่นเรือก็ต้องจม ถ้าพิจารณาน้อมเข้าหาธรรมแล้ว นั้นยังเป็นคลื่นภายนอกอยู่คลื่นภายในคือโลภ โกรธ หลง เป็นคลื่นที่กระทบกระเทือนอยู่ในขันธสันดานจนเคยชิน ผู้มีกิเลสมากก็คลื่นมาก ผู้มีกิเลสเบาก็คลื่นเบา ผู้ไม่มีกิเลสเลยคลื่นก็ไม่มีเลย เรือคือใจก็มิได้โอนเอียงไปทางใด แต่เป็นของพูดง่ายทำได้ยาก เพราะช่างลงมือทำเป็นของยาก ช่างปากทำเป็นของทำได้ง่าย ยากกับง่ายก็ขึ้นอยู่กับผู้ชอบและผู้ไม่ชอบ

ครั้นเรือจอดที่ท่าภูเก็ตแล้ว ก็เดินไปวัดจีนไกลจากท่าเรือ

ประมาณสิบห้าเส้น ญาติโยมมาใส่บาตรที่นั้นเป็นเวลาประมาณห้าโมงเช้า พระจีนอยู่ที่นี้องค์เดียวห้าพรรษา นุ่งกางเกงขากว้างยาว แกทักทายปราศรัยดีแกฉันเจ ครั้นฉันเสร็จแล้ว พระจีนก็พาเข้าไปชมที่กุฏิวิหารมีรูปพระกัจจายนะเหมือนกัน แกถามว่า *พูดภาษาจีงเป็งไหม* ตอบว่า *ไม่เป็ง* พอเวลาบ่ายสองกว่า ๆ รถพังงาก็มารับ รถวิ่งไปประมาณสี่สิบกิโลเมตรก็ข้ามน้ำอีก ข้ามเรือ เขาเรียกว่าท่าฉัตรไชย ไปถึงฝั่งนั้น เขาเรียกว่าท่านุ่น เป็นเขต จ.พังงา อ.ตะกั่วทุ่ง ขึ้นรถยนต์ต่อไปอีกประมาณสามสิบกิโลเมตร ก็ถึงสี่แยกโคกกลอย คือแยกหนึ่งไปภูเก็ต แยกหนึ่งไปตะกั่วป่า แยกหนึ่งไป จ.พังงา แยกเล็ก ๆ ไปทะเล แล้วทำวัดป่าขึ้นที่นากลางใกล้โคกกลอยนั้น เป็นดินราบ ไปบิณฑบาตได้สองทาง คือไปทางโคกกลอยทางหนึ่ง ไปทางนากลางทางหนึ่ง

พรรษา ๖ จำพรรษาโคกกลอย

ในปีนั้นญาติโยมทาง จ.พังงา จัดวัดขึ้นด่วน ๆ ได้สี่สำนัก เพราะก็จวนแจจะเข้าพรรษาแล้ว สำนักกระโสม ให้ท่านอาจารย์มหาปิ่นเป็นหัวหน้า สำนัก อ.ท้ายเหมือง ให้พระอาจารย์จันทร์โสม เป็นหัวหน้า สำนักกาไหล ให้อาจารย์สามเป็นหัวหน้า สำนักโคกกลอยนากลาง องค์หลวงปู่เทสก์เป็นหัวหน้า พระอาจารย์มหาปิ่นมาขอข้าพเจ้าไปอยู่ด้วย แต่องค์หลวงปู่เทสก์ไม่ยอมให้ เพราะมีเหตุผลว่า *คุณหล้าเคยได้อยู่กับพระผู้ใหญ่มานานปี กำลังว้าเหว่*

จงให้อยู่กับผมไปก่อน คุณอรุณก็เช่นกัน มีคุณเพชร พระ จ.ชุมพร อ.หลังสวน ไปด้วยอีกองค์ คุณเกษมก็อยู่ด้วยกัน เหลือนอกนั้นก็แล้วแต่เห็นสมควร คืออาจารย์พรหมา อาจารย์คำผาย และยังมีหลวงพ่อคำพัน มีลูกศิษย์ไปอีกห้ารูป ท่านเที่ยวอยู่ตามแถบนั้นก็เข้ามารวมกันแยกกันอยู่ ความอลเวงของญาติโยมและฝ่ายมหานิกายกระทบกระเทือนกันทางวาจาขึ้นเป็นธรรมดา เพราะภูเก็ตพังงาไม่เคยมีธรรมยุต แต่ผลสุดท้ายก็ลงเอย อยู่กับกรรมและผลของกรรมของใครของมันตามธรรมชาติของธรรม ไม่มีศาลใด ๆ จะมาตัดสินให้ใครแพ้ใครชนะได้ในโลกไม่ว่าโลกยุคไหน ๆ บุคคลผู้ไม่เชื่อกรรมและผลของกรรมแล้ว มักจะถือแพ้ถือชนะภายนอกเสมอ ด้านจิตใจก็เข้าหาพระพุทธศาสนาไม่ถึงความจริงได้ มักจะสุกเอาเผากินทั้งคว่ำทั้งหงายเพราะไม่กลัวเจอก้าง และมักจะทำชั่วในที่ลับและที่แจ้ง ผู้เชื่อกรรมและผลของกรรมลงได้สนิท ผู้นั้นจะไม่ทำความชั่วในที่ลับและที่แจ้ง แม้จะทำความดี ก็ไม่ทำเพื่อจะอวดจะอ้างใคร ๆ ทั้งนั้น ย่อมทำความดีได้สนิททั้งที่ลับและที่แจ้ง เรียกว่าสุปฏิปันโน คือปฏิบัติดีปฏิบัติตรง พอได้ข้ามปุถุชนคนหนาไปแล้วด้วยปัญญา อันรู้ทางเดินตรงไม่แวะซ้ายไม่แวะขวาเลยไม่สุ่มเดา

ครั้นจำพรรษาในโคกกลอย กลางพรรษานั้น ได้เคารพรักปฏิปทาที่หลวงปู่มั่นพาทำมา มีธุดงควัตรเป็นต้น ก็เกิดปัญหากับผู้ต้องการจะลดหย่อนบ้าง แต่องค์หลวงปู่เทสก์ องค์ท่านเทศน์บ่อย ๆ ว่า *พากันตั้งใจปฏิบัติอย่าลืมตัว ธรรมวินัยเป็นของเก่ามิใช่ของใหม่เลย* ข้าพเจ้าเห็นดีด้วย ถ้าเปลี่ยนตามยุค ตามสมัย ตาม

กาลเทศะไปหมดทุกอันไม่มีขอบเขต ก็จะไม่มีข้อวัตรปฏิบัติอันใดจะเหลืออยู่ พรรคทางกิเลสเป็นพรรคมีเสียงมาก พาดึงจิตใจให้ระอาและหย่อนลงได้ง่าย เราจึงสายระเดียงตากผ้าก็ว่าตึงจนหมดกำลัง แต่เมื่อถูกแดดมาพร้อมทั้งตากผ้าพาด ก็หย่อนลงจนลากดินฉันใดก็ดี เมื่อปัจจัยสี่บริบูรณ์มาบ้าง ข้อวัตรปฏิบัติก็หย่อนลงไปทีละเล็กทีละน้อย เมื่อปัจจัยไม่บริบูรณ์บ้างก็คอยแต่จะระอาอีก เมื่อผู้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ไม่มีเจตนาเพื่อพ้นทุกข์ในสงสารแล้ว นโยบายที่เป็นไปในมโนภาพย่อมปีนเกลียวไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ย่อมเป็นเจ้าเล่ห์เจ้ากลมายาอยู่นั่นเองทีเดียว

หลวงปู่มั่นในนิมิต

วันหนึ่งประมาณเวลาหกทุ่ม สนใจในข้อวัตรของหลวงปู่มั่นในยุคบ้านหนองผือ สกลนคร ไม่อยากให้หลุดไปสักอันเลย แล้วก็พิจารณาสังขารสูญจากสัตว์จากบุคคลในเงื่อนสอง พร้อมกับลมออกเข้าว่าไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา ติดต่ออยู่ไม่ขาดวรรคไม่ขาดตอนเงียบลงไป ได้ปรากฏเห็นองค์หลวงปู่มั่นมายืนบรรจง ห่มผ้าเฉวียงบ่าเอามือซ้ายหย่อนเหยียดลงใต้ท้อง เอามือขวาเหยียดลงประทับมือซ้ายทอดจักษุลงพอชั่วแอก สะพายย่ามทางขวา เป็นย่ามใหม่ มีสิ่งของอยู่ในย่ามด้วย เพราะย่ามพอง ๆ อยู่ ท่าทางยืนจงกรมและท่าทางปลงธรรมสังเวชอีกผินหน้ามาทางทิศใต้ ยืนอยู่ดินราบ ๆ ห่างจาก

กุฏิข้าพเจ้ามาทางทิศใต้ประมาณห้าวา ห่างจากกุฏิหลวงปู่เทสก์ไปทางทิศเหนือประมาณสิบสองวา ผินหน้ามาทางกุฏิหลวงปู่เทสก์ ในเวลานั้น ข้าพเจ้าอยู่ที่กุฏิหลวงปู่เทสก์ทำกิจธุระอันใดอันหนึ่งอยู่ และหลวงปู่เทสก์ก็อยู่ในกุฏิของท่าน แต่กุฏินั้นมิได้กั้นโล่งโถงอยู่ พอข้าพเจ้าเหลือบไปเห็นองค์หลวงปู่มั่นยืนในมรรยาทปลงธรรมสังเวช จิตใจก็เกิดปีติยินดีว่า อ้า องค์หลวงปู่ยืนผินหน้ามาใส่เรียบมากงดงามมาก นึกในใจได้โดยเร็วว่า เราต้องเหาะ คุกเข่าพร้อมทั้งประนมมือไป อย่าให้สูงประมาณบั้นเอว แล้วค่อยพยุงปลงลงต่อหน้าใกล้ฝ่าเท้าองค์หลวงปู่ พร้อมทั้งประนมมืออยู่เป็นนิจ นึกอย่างนี้ได้รวดเร็วแล้ว ก็เหาะพร้อมทั้งคุกเข่าพร้อมทั้งประนมมือไปโดยรวดเร็ว แต่พอใกล้องค์หลวงปู่ประมาณหนึ่งศอก ก็ค่อยพยุงเข่าลงจดพื้นดินพร้อมทั้งแหงนคอขึ้นแลหน้าองค์หลวงปู่ แม้น้ำตาไหลออกด้วยซ้ำ

องค์หลวงปู่ถามว่า *ท่านจะเปลี่ยนย่ามไหม* เรียนองค์ท่านว่า *ไม่เปลี่ยนดอก ข้าน้อย เพราะย่ามอันใช้อยู่เดี๋ยวนี้ก็เป็นของพ่อแม่ครูบาอาจารย์ให้* แล้วองค์ท่านถามอีกเป็นครั้งที่สองว่า *เอาย่าม* พร้อมทั้งเอื้อมมือให้ เรียนว่า *ข้าน้อยไม่เอาดอก ย่ามเดิมที่ใช้อยู่นี้ก็ยังดี ๆ อยู่ไม่ทันขาด และก็เป็นย่ามที่พ่อ แม่ ครูบาอาจารย์ให้* แล้วองค์หลวงปู่ก็หายตัวไปในขณะนั้น ข้าพเจ้าก็นั่งคุกเข่าประนมมือจิตพะวงอยู่ที่เก่ายังมิได้เคลื่อนที่ไปไหน อีกสักครู่ท่านก็มายืนที่ใกล้ ๆ ที่เดิมนั้นอีก *เอาเอาย่าม* เรียนว่า *ข้าน้อยไม่เอาดอก* ยืนยันอย่างเดิมอยู่ องค์ท่านกล่าวว่า *โยมกำลังจะมาหาเรามากเราจะไปดอก* ว่าแล้วก็หายตัวไปเลย จิตก็ถอนออกมาเห็นลมหายใจออกเข้าอยู่

พร้อมทั้งพิจารณาไม่ใช่เราไม่ใช่ของเราอยู่ แต่น้ำตาปรากฏเปียกแก้ม ส่วนตานั้นใสแจ๋วอยู่ไม่ใช่หลับ รสชาติอันนี้จำได้ชัด ไม่มีเทวดา มาร พรหม ใด ๆ จะมาทำให้ลืมได้จนวันสิ้นลมไป

ครั้นเป็นวันใหม่ได้เวลาโอกาสอำนวย ก็ไปกราบเท้า เรียนถวายองค์หลวงปู่เทสก์อย่างพิสดาร องค์ท่านตอบว่า *ผมก็เหมือนกัน ถ้าเราเคารพหนักในครูบาอาจารย์องค์ใดย่อมปรากฏมาให้เห็น ยามเราสนใจธรรมในข้อวัตรต่าง ๆ แต่มิใช่เราสงสัยปฏิปทา ข้อวัตรมาส่งเสริมเจตนาดีของเราด้วยอุบายต่าง ๆ เป็นเรื่องทดสอบเราอยู่ในตัวว่าหนักแน่นในธรรมเพียงไร ตัวของเราเองก็ทดสอบเราเองได้ในตัว ชั่งน้ำหนักของตัวได้ไม่สงสัยเลย* แล้วองค์หลวงปู่เทสก์ถามต่อไปว่า *ถ้าพิจารณานอก ๆ ออกมากว่านั้นคุณได้ความว่ายังไงในเรื่องนี้* กราบเรียนองค์ท่านว่า *ได้ความบ้างตามประสา แต่จะถูกหรือผิดก็ไม่ทราบได้ ถ้าไม่ถูกให้พระอาจารย์โปรดแก้เทอญ ได้ความว่า หล้าเอ๋ย ข้อวัตรปฏิบัติที่เราพาทำอยู่ยุคหนองผือนั้น อันเกี่ยวกับหมู่สังคมตามความนิยมของกาลเทศะจะเปลี่ยนตามหมู่เพื่อนบ้างก็ได้ ส่วนด้านจิตใจภายในของใครของมันเป็นส่วนหนึ่งดอก เหตุนั้นจึงซ้ำ ๆ ซาก ๆ ในการจะเปลี่ยนย่ามให้แต่ด้วยอำนาจถือสัตย์ว่า จะไม่ยอมเปลี่ยน องค์หลวงปู่มั่นจึงไม่ใช้อุบายขู่เข็ญให้เปลี่ยน จึงหายตัวไปโดยสุภาพ กระผมพิจารณาได้อย่างนี้ จะถูกหรือผิดประการใดหนอครับ* องค์หลวงปู่เทสก์ตอบว่า *เออ คุณแก้ปัญหาของตนเองมีเหตุผลพอ ถ้าให้ผมแก้ผมก็แก้อย่างนั้นละ* แล้วก็จบไปในเรื่องนี้

ครั้นต่อมาพรรษาที่สอง ยุคภูเก็ต พังงา ทางภูเก็ตก็เพิ่มขึ้น

อีกสองสำนัก คือเขาโต๊ะแซะหลังศาลจังหวัด ตำบลบางงั่ว อ.เมือง จ.ภูเก็ต และสนามบินภูเก็ต เพราะมีครูบาอาจารย์และหมู่เพื่อนทยอยกันลงไปเรื่อย ๆ ไม่ขาด องค์หลวงปู่เทสก์ได้จำพรรษาที่ภูเก็ต พระอาจารย์เหรียญวัดป่าตะโหนดสวนพริก อำเภอตะกั่วทุ่ง พระ-อาจารย์มหาปิ่นวัดป่ากาไหล อ.ตะกั่วทุ่ง อาจารย์จันทร์โสม อ.ท้ายเหมือง ส่วนใหญ่ไปประชุมกันที่องค์หลวงปู่เทสก์อยู่ เพราะไปมาสะดวกเรื่องรถยนต์ ปีที่สองที่สามข้าพเจ้าจำพรรษากับพระอาจารย์เหรียญ มีหมู่ปีละห้าหกองค์ กุฏิปูฟากมุงจากกั้นจากทั้งนั้น ฤดูแล้งข้าพเจ้าชอบไปวิเวกองค์เดียวตามควนเขาดินบ้าง ควนเขาหินบ้าง เพราะภูเก็ตพังงามีแต่ภูเขาเป็นตับ ๆ แต่ก็มีเหมืองแร่ เหมืองดีบุก และสวนยางเป็นตับเหมือนกัน มีสัตว์ป่าเป็นตับ ๆ เหมือนกัน เพราะเขาไม่รังแกสัตว์ป่าเหมือนภาคอีสาน แต่เขารังแกปลาทะเล กุ้งทะเล หอยทะเล โจรผู้ร้ายมีน้อยนักหนาแท้ ๆ

กติกาของคณะสงฆ์

องค์หลวงปู่เทสก์มีปัญญามากมายนักหนา หลาย ๆ นัยที่เอาออกใช้กับลูกศิษย์ องค์ท่านกล่าวกับลูกศิษย์ที่จำพรรษาปีอยู่โคกกลอยว่า *พวกเรามาอยู่ภาคนี้จะเจริญและเสื่อมอย่างไร ขอให้ตอบได้ตามความเห็นอิสระของตนไม่ให้เกรงใจ* องค์หนึ่งก็เรียนตอบอย่างหนึ่งไปคนละแง่ แต่ความหมายของเนื้อเรื่องก็ลงรอยเดียวกัน ผิดแต่ตรง ๆ หรืออ้อมเท่านั้น พอถึงวาระข้าพเจ้า ก็เรียน

ตอบแบบเถรตรงว่า *ส่วนพ่อ แม่ ครูบาอาจารย์ขอยกไว้บนกระหม่อม เพราะรู้เท่ารู้ทันรู้มันรู้ตนโดยส่วนเฉพาะองค์แล้ว ส่วนผู้น้อยที่ยังไม่รู้อิโหน่อิเหน่นั้น จะเจริญขึ้นยากครับผม* องค์ท่านถามว่า *เพราะเหตุไร* เรียนตอบว่า *เพราะเหตุว่าสถานที่ไม่อำนวย มีแต่น้ำมากและเป็นภูเขาสูงชันเป็นส่วนมาก ที่ไหนพอปีนป่ายได้ก็เป็นสวนยาง เหมืองแร่ เหมืองดีบุก นา สวน เขาไปเสีย ส่วนบุคคล จีวร บิณฑบาต เภสัช พอเป็นไปได้ขอรับผม* องค์หลวงปู่คำนึงแบบเย็น ๆ แล้ว ไม่พูดว่าถูกหรือผิด แล้วผ่านไปเรื่องอื่น พระอาจารย์มหาปิ่นกล่าวต่อไปว่า *การตัดรับนิมนต์ออกคงจะดีเพราะยุ่งเหยิง* คุณอรุณกล่าวว่า *ถ้าไม่รับนิมนต์ก็ไม่รับทั้งคนรวยและคนจนให้เสมอภาค ถ้าคนรวยเขาเอารถมารับเราก็ปร๋อไป ก็ถูกโจมตีจากคนจนอีกหรือประการใด* ขอรับ แล้วก็หัวเราะกันแบบขัน ๆ ก็ตกลงไม่ได้กันในเรื่องนี้ น้ำมนต์ น้ำพรตัดออก เรื่องนี้สำเร็จได้ ยินดีผ้าบังสุกุลอันนี้ได้ ไม่ให้มีมูลค่าส่วนตัว อันนี้ได้ มูลค่ากลางสงฆ์และค่าเดินทางหรืออะไร ๆ ให้ขึ้นกับญาติโยมจะทำกัน ไม่ให้พระรู้จำนวนด้วย จะต้องการอะไรกับโยม ให้สงฆ์และพระเถระทราบก่อน มิฉะนั้นแล้วต่างคนจะต่างวุ่นตามอำเภอใจ ข้อนี้ได้กันแนบเนียนอยู่พอควร การก่อ ๆ สร้าง ๆ ที่ได้ลงทุนแต่ประมาณพันบาทขึ้นไป ไม่ให้พระไปริเริ่มเพื่อล้วงกระเป๋าเขา ข้อนี้ได้เป็นบางสำนักบางบุคคล แต่สามปีต้นได้เรียบร้อยอยู่ ต่อมาคงกระจุยกระจายบ้าง แต่ข้าพเจ้าได้สามปีก็กลับก่อนหมู่ทั้งสิ้น

อุบายกลับอีสาน

การที่ข้าพเจ้าไปเที่ยวต่างจังหวัดนับแต่อดีตที่ล่วงมา ได้นึกในใจเป็นพิเศษว่า ถ้าหากมีชีวายุมั่นขวัญยืนมีอายุพอเจ็ดสิบแปดสิบแล้วส่วนเสนาสนะภายนอก จะเก็บตัวตายในยามแก่ชราที่ไหนหนอได้สำเหนียกสถานที่ไว้อยู่เสมอ ๆ ไม่ได้ไปเที่ยวดูบ้านดูเมืองดูภูมิประเทศภายนอกเฉย ๆ แต่เพื่อพ้นทุกข์ในสงสารอันนั้นขาดตัวอยู่แล้ว เจตนาอันนี้มิได้ขบถคืนและมิได้บังคับ เพราะมีเจตนาต้นมือก่อนออกอุปสมบทแล้ว มิได้หนักใจในเจตนา และเวลาที่อยู่ในปักษ์ใต้ ได้สำเหนียกว่า ถ้าเราอยู่ต่อไปอีกให้ถึงสี่ปีก็คงไม่ไหว เพราะสถานที่ไม่อำนวยดังกล่าวแล้ว แต่ถ้าเราจะไปซึ่งหน้าญาติโยมเล่าก็เป็นเรื่องกระทบกระเทือนทั้งฝ่ายพระและฝ่ายโยม ทำให้พระมากับเราอีกไม่ต่ำกว่าหนึ่งองค์ และก็เกรงคุณอรุณจะกลับพร้อม ถ้าหากว่าเราจะทำกลอุบายลาเยี่ยมบ้าน ทั้งค่าไปและค่ากลับในการโดยสาร โยมเขาก็จัดให้พร้อม เมื่อโยมเขากำลังระแวงและหวงพระอยู่อย่างนี้ ก็เป็นเหตุให้พิจารณามากขึ้น

เมื่อออกพรรษาแล้วในปีที่สาม พอถึงเดือนมกราคมก็ลาออกวิเวกแต่ผู้เดียว ตั้งใจว่าจะกลับภาคอีสาน แต่มิได้เล่าให้ท่านผู้ใดฟังในเรื่องจะกลับ และจะค่อยวิเวกไปไม่ด่วน โยมและฝ่ายคณะสงฆ์ก็คงสงสัยมาก เพราะเห็นจัดบริขารออกเหลือน้อย รองเท้าก็ไม่เอาผ้าจีวรและสังฆาฏิตัดใหม่ ๆ ย้อมใหม่ ๆ ก็ไม่เอา เพราะเห็นว่าผ้าใหม่

เวลาเราได้ถูกซักน้ำธรรมดาคราวจำเป็นผ้าจะขาวออก ผ้าไตรเก่าพอจะคุ้มปีอยู่ดังนี้ ผ้าอาบน้ำเอาสองผืนกับผืนเก่า ผ้าอังสะผืนเดียว ผ้าสบงผืนเดียว ผ้าปกหมอนตัดออก เอาผ้าปูนอนคือผ้าอาบปกเอาในตัว ย่ามตัดออก หนังสือมีแต่ปาฏิโมกข์กับใบสุทธิเอาผ้าเช็ดหน้าห่อ ยาแก้พิษสัตว์กัดต่อยยาตราพระตลับเดียว ไฟแช็กแก๊ส ไฟฉาย มุ้งบาง กลดไม่ใหญ่โตเท่าไร สะพายบ่าเดียวแบกกลดขึ้นรถยนต์ไปลง จ.พังงา ในตัวจังหวัดไกลจากที่จำพรรษาอำเภอหนึ่ง ไปพักถ้ำกรรจ์ ทิศตะวันออก ไกลจากเมืองหนึ่งกิโลเมตร ได้ข้ามน้ำกว้างประมาณสองเส้นลึกเพียงเข่า ไหลอยู่ไม่ขาดไหลลงสู่ทะเลใน ให้เข้าใจว่าทางทิศเหนือของภูเก็ต เขาเรียกกันว่าทะเลใน ทางทิศใต้ทิศตะวันออก ทิศตะวันตกของภูเก็ต และทิศเหนือของภูเก็ตก็คือมหาสมุทรอินเดียเราดี ๆ นี้เอง แปลว่า จ.พังงา เป็นแหลมของ จ.สุราษฎร์ฯ ยื่นออกไปแทงมหาสมุทรอินเดีย ภูเก็ตอยู่ในเกาะมหาสมุทรอินเดียและจังหวัดพังงานี้อยู่ในหุบเขาลึก หลังเขาตีนเขามีสัตว์ป่านานาชนิด เช่น เสือ งู ลิง ค่าง บ่าง ชะนี หมี อีเก้ง เลียงผาเป็นต้น ถ้าไล่นับไปมากก็จะเป็นเดรัจฉานกถาในพรหมชาลสูตรสีลขันธวรรค นักปราชญ์อ่านพบก็จะหัวเราะว่า พูดแต่เรื่องบ้านเรื่องเมือง พระธุดงค์อะไรอย่างนี้แปลกมาก จะกลายเป็นธุดงค์แผนที่ภายนอก ไปอยู่ถ้ำไหน ๆ ก็หนีไม่พ้นถ้ำกายถ้ำใจนี้เองจะได้พิจารณากัน สัตว์ป่าที่อยู่ในถ้ำนี้มานมนานจนตั้งบ้านตั้งเมืองได้มีอิสระก็คือสัตว์กิเลส ราชสีห์ตัวที่หนึ่ง สอง สาม ก็คือโลภ โกรธหลง ไฟก็ว่า อวิชชาก็เรียก ได้ยศได้นามหลายชื่อแท้ ๆ เพราะเป็นเจ้าใหญ่นายโตประจำกายประจำใจ เป็นเจ้าโลกเจ้าสังขารมานมนาน

เขากลัวแต่กองทัพธรรมอริยมรรคอริยผลเท่านั้น ต่ำกว่านั้นลงมา เขาไม่กลัวหรอก คล้ายกับริ้นกับยุงไปกัดช้างเท่านั้นแหละ หรือมิฉะนั้นคล้ายกับเอาไม้จิ้มฟันไปงัดภูเขา กิเลสก็ไม่หวั่นไหวได้ง่าย ๆ

วิเวกถ้ำกรรจ์

ในขณะที่พักวิเวกอยู่ถ้ำกรรจ์นั้น เป็นถ้ำดินราบ ถ้ำคล้ายกับวงเล็บ มีแคร่สูงประมาณสี่สิบเซ็นต์ ปูฟากไม่ได้กั้น นอนพอสุดหัวสุดเท้า กว้างประมาณเก้าสิบเซ็นต์ บาตรต้องตั้งไว้ใต้เตียงหัวนอน มีคลองน้ำไหลอยู่หน้าถ้ำ เพดานถ้ำหินสูงประมาณสามเมตรก็มี ประมาณสองถึงสี่ห้าเมตรก็มี ทางจงกรมก็อยู่กับนั้น ยาวประมาณเจ็ดวา มีน้ำไหลอยู่หน้าถ้ำเป็นคลองลึกเพียงเข่า เขาทำร้านล้างบาตรให้ที่นั่น นั่งสรงที่นั่นก็ได้ น้ำจืดดีใสสะอาดไม่มีบ้านคนอยู่เหนือน้ำที่ไหลมา ตีนเขาต่ำกว่านั้นลงมาประมาณหนึ่งเส้นเป็นสวนยางเขา ด้านภาวนาหนักไปทางเมตตา พิจารณาลงมาจนถึงอนัตตาธรรม อันไม่มีเวรอันไม่มีภัยอันไม่มีศัตรูพร้อมกับลมเข้าออก ไม่มีกลางวันกลางคืน เพราะถือว่าต้องพึ่งตนเองหนักเข้าตลอดทั้งขาไปขากลับบิณฑบาต ฉันในบาตรรวมทั้งหวานคาวตามเคย เพราะกลัววิบัติ ไปบิณฑบาตในเมืองไม่ไกลนัก เต็มบาตรทุกวันทั้งกับพร้อม มีโยมชาวบ้านตามปฏิบัติตอนฉันเช้าวันละคนไม่ขาด เขามีนิสัยดี คำใดเราบอกอย่า ๆ แล้วไม่ฝืนเลย สัตย์ซื่อสุจริตมาก เขาว่าเขาไม่ค่อยเห็นพระมาอยู่องค์เดียวอย่างนี้ ถ้ามาก็สามสี่ห้าองค์

เป็นกลุ่ม ห้าวัน เจ็ดวันก็ไป ก็มักเห็นอยู่แต่สนามกลางเมือง และริมถนนที่คนผ่านไปมาปักกลดอยู่กับดิน และมักจะมีของขลังมาพร้อมด้วยเป็นอันมาก โดยมากมักเป็นพระทางสงขลา พัทลุง และภาคกลางก็มี และก็มีผู้นิยมชมชอบ

เมื่อขณะเขียนอยู่เดี๋ยวนี้ได้พิจารณาขึ้นว่า จะเป็นลัทธิใด ๆ ก็ตามที่อ้างอิงว่าถือพระพุทธศาสนา หลักพิสูจน์ของการปฏิบัติก็มีอยู่ว่า สิ่งใดที่เป็นการส่งเสริมให้กิเลสมากขึ้น สิ่งนั้นไม่ถูก ถ้าประพฤติถูก กิเลสก็ห้ามล้อหรือเบาลงหรือเหือดแห้งหายขาดไป ผลรายรับต้องปรากฏอย่างนี้แก่ผู้ปฏิบัติ ขณะที่ทวนดูตนดูใจ มิฉะนั้นแล้วการปฏิบัติก็เป็นเถรส่องบาตร เห็นท่านจ้องส่องดูบาตรก่อนลงมือฉัน ก็จ้องดูแต่ไม่รู้ว่ามีความหมายยังไง การเดินทางใจไปมรรคผลนิพพาน จะติเตียนหนทางที่พระองค์ทรงพระมหากรุณาธิคุณเปิดไว้แล้วอย่างโล่งโถงก็ไม่ได้ ต้องติเตียนใจ สติปัญญาของตนเข้าใส่หนทางเท่านั้น ไม่ได้ลงทุนถางและซ่อมแซมเหมือนทางภายนอก ทางภายนอกต้องซ่อมแซมกันอยู่เรื่อย ๆ จะเทียบใส่อาหารภายนอก มีผู้หามาให้ครบมีแต่ล้างมือเปิบกินก็ดี อาหารนั้นถ้าไม่กินนานไปก็บูดก็เน่า เป็นหนทางที่พระองค์เจ้าถางไว้เตียนก็ดี อาหารที่พระองค์เจ้าปรุงแล้วสุกแล้วใส่สำรับไว้บริบูรณ์แล้วก็ดี หนทางก็ไม่กลับรกอีกอาหารก็ไม่บูด

ต่อไปในเรื่องผ่านเมืองพังงาไปบิณฑบาต บรรดาผู้ที่มาลัดใส่บาตรพระหลวงพ่อนี้ เขาร้องวิงวอนประจำว่า ขอให้เทวบุตรเทวดา อินทร์ พรหม พระยม พระกาฬ จตุโลกบาลทั้งสี่จงรักษาพ่อท่านอย่าให้มีอันตรายใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะหวาดเสียวเหลือเกิน

เขาเล่าให้ข้าพเจ้าฟังดังนี้ จะเป็นคำเท็จจริงอย่างไร ก็มอบให้เป็นเรื่องของเขา ผู้เขียนก็ไม่รับได้ไม่รับเสียด้วย แต่ก็คงเป็นคำจริงเพราะเราภาวนาหนักไปในอัปปมัญญา ตามความจริงแล้วเสือมันเอาคนตัดยางไปกินบ่อย ๆ อยู่ตามแถบนั้น เพราะการตัดยางเขานิยมกันแต่เช้ามืด มัดตะเกียงไฟติดหน้าผาก แต่ตีสามตีสี่เป็นส่วนมาก สำหรับผู้กล้าหาญ เขานิยมกันว่ายางมันไม่แห้งมันออกดีในเวลาตอนกลางคืนได้ยินงูใหญ่ร้องอยู่ใกล้ ประมาณสิบห้าสิบหกวาแต่มิได้เห็นตัว ชะรอยมันจะร้องอยู่ในรู ที่เป็นรูเป็นโพรงเข้าไปในเขาส่วนเสือนั้นไม่ปรากฏเห็นหรือมันมามองดูก็ไม่ทราบได้ เพราะเป็นหุบเขาแหลม ๆ เข้าไป แต่คราวล่วงมาไปวิเวกที่บางนุที่ควนเขาดินคนเดียว อ.ตะกั่วทุ่ง มันมาร้องอยู่ใกล้ ๆ อย่างอาจหาญมากนักหนาคราวอยู่วัดป่ากระโสม ตะโหนดสวนพริก ตะกั่วทุ่ง ก็หกโมงเย็นมันออกมาสูดกลิ่นเล่นอยู่ตามทางที่ลัดไปมา ระหว่างกุฏิต่อกุฏิที่เป็นทางแคบ ๆ อันเป็นกุฏิบนควนเขาดินที่อยู่ไกลหมู่บ้าน พอมันเหลือบเห็นข้าพเจ้า มันก็กระโดดเข้าป่าหญ้าฝรั่ง (สาบเสือ) เสียความกลัวตายของสัตว์ที่มีกิเลสอยู่นี้ต้องมีกลัวกันทั้งนั้นเว้นพระ-อรหันต์เสีย เหลือนั้นต้องกลัวกันไม่มากก็น้อย ท่านผู้ดับตัณหาได้สิ้นเชิงแล้ว ความขลาดกลัวขนพองสยองเกล้าย่อมไม่มี แต่คนโดยมากชอบมอบให้โรคเส้นประสาทเป็นส่วนมาก และก็ขอฝากท่านผู้รู้ไว้ด้วยการเขียนเกี่ยวกับธรรมชั้นสูงมิได้ยืนยันเข้าข้างตัวฝ่ายเดียว เพราะจะกลายเป็นมานะความถือดิ่งลงไปหน้าเดียวถอนได้ยากอุปาทาน

อาจารย์ภูเขาทอยพาให้เข็ดหลาบ

ครั้นพักทำความเพียรอยู่ถ้ำกรรจ์ประมาณสองเดือนแล้ว จิตสังขารก็คิดอยากจะข้ามเขาทอยไปทางอำเภออ่าวลึก ซึ่งเป็นเขตจังหวัดกระบี่ จึงถามโยมว่า โยมเอ๋ย อาตมามาพักอยู่ที่นี้ ก็สะดวกสบายพอควรวันเวลาชีวาก็ล่วงไป นึกอยากจะไปเที่ยวต่อไปทางอำเภออ่าวลึก ภูเขาขวางหน้าอยู่นี้มีที่ข้ามไปได้หรือไม่ เขาตอบว่าไม่อยากให้ท่านไปง่าย เพราะประชาชนเขาจะขนดินทราย มาปูพื้นถ้ำให้พ่อท่านอยู่ ตอบเขาว่า อาตมาด่วนไปข้างหน้าเพราะเกรงจะไม่ได้เที่ยวหลายแห่งโยมเอ๋ย แม้จะไม่มีพระอยู่นี้ การขนทรายมายิ่งสะดวกดี เพราะพระมาพักจึงจะขน เป็นการไม่สะดวกเท่าไรในฝ่ายพระ เพราะลำบากหลบกับญาติโยมที่ผ่านไปมาอันเป็นเพศหญิง เรารีบทำไว้ก่อนพระมาพักดีกว่านะ เขาตอบว่า ถ้าพ่อท่านไปแล้ว ใครหนอจะพอใจขนเพราะไม่มีกำลังใจ เพราะไม่เห็นพระ ตอบเขาว่า ถ้าอย่างนั้นก็รอไว้ก่อน ต่อเมื่อมีพระมาในอนาคตจงพากันขนเน้อ จะอย่างไรอาตมาก็จะได้ลาไปตามแผนที่วางไว้ พวกเราจะอยู่ไกลกันขอบฟ้าแดนดินใด ๆ ก็ตามต่างก็ถึงพุทธ ธรรม สงฆ์ เป็นสรณะอยู่ได้ชื่อว่าอยู่ใกล้กันโดยธรรมแลนา แล้วก็หมดปัญหากัน แล้วเขาพูดว่า ถ้าจะไปจริง ๆ จะได้นิมนต์กลับไปทางตลาด จะส่งพ่อท่านไปทางเรือจะสะดวกและถึงเร็ว ถามโยมว่า ภูเขาทอยนี้ ได้ยินเขาเล่าว่ามีคนข้ามมาข้ามไปได้อยู่ด้วยฝีเท้า เขาตอบว่า ได้อยู่ก็จริง แต่ชันมากสูงมาก

บ่ายสี่โมงเย็นจึงจะถึงตีนเขาทางทิศตะวันออก ตอบเขาว่า *ถ้าอย่างนั้นอาตมาก็อยากจะทดสอบดูว่า อาตมาจะกล้าเป็นกล้าตายเพียงขนาดไหน ขอโยมจงไปส่งให้ถูกทางช่องข้ามเถิด* ว่าแล้วเขาก็พาไปแบบฝืน ๆ เขาพาไปตามตีนเขาประมาณแปดเส้น ก็เห็นหนทางข้ามลัดเขาแคบ ๆ พอสังเกตได้ เขาบอกว่า *ไม่มีเส้นปลีกดอกอย่าได้แวะซ้ายและขวาเลย* ตอบเขา *ถ้าอย่างนั้นขอให้โยมกลับโดยสวัสดิภาพเทอญ* เขายกมือใส่หัวแล้วก็กลับ

แล้วก็ตั้งใจภาวนาพร้อมกับขาก้าวปีนภูเขา บางแห่งก้าวได้ทีละคืบ บางแห่งก้าวได้ทีละกว่าคืบ บางแห่งก้าวได้ทีละศอกกำ ไปยังไม่ถึงหลังเขา ก็พักเหนื่อยผินหน้าลงทางที่ปีนขึ้นมา เอาส้นสองส้นยันที่เป็นหลุม หนีบกลดไว้กับรักแร้ สะพายบาตรเฉวียงบ่าให้แน่น เอาฝ่ามือสองฝ่าแบออกกดพื้น ตัวยั้งน้ำหนักอยู่ที่ส้นสองส้น อยู่ที่ก้น อยู่ที่ฝ่ามือทั้งสองที่กดลงสนิทพื้น พักบรรเทาทุกข์กายอยู่กับหนทางที่นั้นประมาณสิบนาที แล้วก็ค่อยพยุงตัวยืนขึ้น ปีนขึ้นต่อไป ประมาณเที่ยงวันก็ถึงหลังเขาเหงื่อออกโชกโชน เดินไปไม่พอสิบห้าวาก็ชันริบหรี่ลงอีก ลงยากกว่าปีนขึ้นอีกเสียด้วย เพราะได้ห้ามล้อยั้งลง ๆ แบบเบาที่สุด พอถึงตีนเขาก็สี่โมงเย็นกว่า ๆ แล้วเหลียวคืนหลังที่ข้ามมา เข็ดหลาบมากไม่เสียดายไม่อาลัยว่าจะข้ามอีกระอามาก น้ำก็ไม่ได้ดื่มเลย อาจารย์ภูเขาทอยจังหวัดพังงา พาให้เพิ่มความเข็ดหลาบในสงสารสาครยิ่งขึ้น อาจารย์เกิด อาจารย์แก่ อาจารย์เจ็บ อาจารย์ตาย อาจารย์วิโยคพลัดพรากอาจารย์ปรารถนามิได้สมหวัง อาจารย์อนิจจัง อาจารย์ทุกขัง อาจารย์อนัตตา เป็นอาจารย์สอนให้เข็ดหลาบในวัฏสงสารอยู่ไม่เลือกกาลไม่เลือกเวลา

แต่ขออย่าให้เป็นผู้หูหนวกตาบอด รับฟังรับพิจารณาอยู่ไม่เลือกกาล จึงจะคุ้มค่าแห่งความหลงและความไม่หลง มิฉะนั้นแล้วก็ไปไม่รอดจากความหลง ๆ ใหล ๆ หลำ ๆ ได้

ครั้นตกถึงตีนเขาแล้วเป็นทุ่งนา กว้างประมาณสามไร่ ยาวประมาณยี่สิบไร่ มีน้ำไหลลงจากภูเขา เป็นคลองเล็ก ๆ ใสสะอาดจืดสนิทมีกระต๊อบกระหน่ำอยู่กว้างประมาณสามเมตร ยาวประมาณสี่เมตรกว่า โล่งเตียนไม่มีคนอยู่นั้น และไม่มีสิ่งของอะไร นึกในใจว่า ถ้าพบเจ้าของมาที่นั้น ก็จะขออนุญาตพัก แต่ก็ไม่พบเลย พักหายเหนื่อยแล้วก็สรงน้ำ ด้วยความสังเวชตนว่าเกิดมาทุกข์ ทุกข์อยู่องค์เดียว ไปอยู่องค์เดียว ไม่มีใครเป็นพยานได้ มีแต่หัวใจตนเป็นพยานตนเอง สรงน้ำแล้วก็พอดีค่ำ กราบพระแล้วก็ภาวนานอน และก็ไม่หลับสนิทได้ ไม่นึกกลัวและไม่นึกหาญ เป็นเสมอ ๆ อยู่ คงจะเป็นเพราะคุณธรรมอันวิเวกไม่มีเพื่อนสอง ไม่เป็นอารมณ์อันจะพูดกับเพื่อนเนาะ ๆ แนะ ๆ อะไร เพื่อต้อนรับกันเป็นคำ ๆ เป็นเรื่อง ๆ เป็นวรรค ๆ ตนเป็นที่พึ่งของตนโดยแท้ ใจเป็นที่พึ่งของใจโดยแท้ ธรรมเป็นที่พึ่งของธรรมโดยแท้ กรรมเป็นที่พึ่งของกรรมโดยแท้จริง

ครั้นเช้าได้เวลาก็เข้าไปบิณฑบาต มีบ้านอยู่ทางทิศตะวันออกไกลประมาณยี่สิบเส้น มีหลังคาเรือนประมาณห้าหกหลัง ฉันเสร็จแล้วพักอยู่ที่นั้น บ่ายประมาณสามโมง มีโยมแวะไปคุยด้วยสองคน ได้ถามเขาว่า *มีถ้ำอยู่ตามแถบนี้หรือไม่* เขาตอบว่า *มี* ถามเขา *ไกลขนาดไหน* เขาตอบ *ไม่ไกลเท่าไรนัก* ถามเขา *ไปเดี๋ยวนี้จะทันหรือไม่* เขาตอบ *ทันครับ* แล้วเขาก็พาไป พอไปถึง เป็นที่ขรุขระมากเป็นซอกเขา

เข้าไปลึก แล้วมีน้ำซึมอยู่ด้านหนึ่ง มีทาก มีเงื้อมหินขลุกขลัก ทางจงกรมก็ไม่มีที่จะราบเรียบยาวพอห้าวาเลย เวลาก็ค่ำเข้า มีป่าไม้ทึบไม่สว่าง มีรอยสัตว์ป่าลงไปกินน้ำละลากละลายมาก ทีนี้หามศพตกป่าช้าถ้าจะคืนพักที่เก่าก็ไม่เหมาะ คล้ายกับว่าเราขลาดกลัวเกินไป ว่ากับเขาว่า *เออ ค่ำแล้ว จะทำร้านก็ไม่ทันดอก จงพากันเอาใบไม้ปูดินแล้วทำที่ให้แขวนกลด แล้วก็พากันกลับบ้าน จวนค่ำแล้ว* เขาทำเสร็จก็กลับ พอเขากลับแล้วก็กางกลดมุ้ง ปูผ้าอาบลงที่เขาปูใบไม้ให้ ที่ดินราบเพราะเป็นถ้ำราบ เงื้อมหินนิดหน่อย พอถึงเวลาหนึ่งทุ่มก็กราบพระและจะสวดพาหุง ความง่วงเหงาหาวนอนไม่รู้ว่ามาจากไหน ทำอุบายแก้ยังไงก็ไม่หายได้จึงทวนดูว่า เรามาอยู่ที่อัตคัดอันตรายมาก ทำไมเราง่วงเหงาหาวนอนมากผิดธรรมดาแท้ ๆ จะอย่างไรก็ตาม เราจะอธิษฐานธรรมแล้วจะนอน ยกมือประนมนึกในใจว่า ด้วยเดชพุทธ ธรรม สงฆ์ ขอเป็นมิตรเป็นสหายปราศจากสรรพเวรภัยทั่วทั้งไตรโลกาอยู่ทุกเมื่อแล ระลึกได้ไม่ระลึกได้ก็ดี ขอผูกขาดจองขาดตราบเท่าเข้าสู่อนุปาทิเสสนิพพานแล แล้วก็นอนกำหนดพุทโธพร้อมลมออกเข้า คงไม่พอห้านาทีเลยหลับไป

รู้สึกตัวตื่นขึ้นประมาณตีสองกว่า ๆ มดง่ามกัดเพราะเป็นดินชุ่ม แล้วคิดว่าเรามิใช่คนขี้เซาหาวนอนอะไรนัก มานอนเหมือนหมูถึงเพียงนี้ เป็นด้วยอากาศทึบ ธาตุขันธ์สู้ไม่ไหว ทั้งเอาผ้าปัดมดออกจากกาย ทั้งพลิกใจภาวนา ถึงอย่างนั้นก็ยังจะเคลิ้มหลับอยู่ แต่ก็นึกเผลอไปมิได้เพ่งแสงสว่างเป็นอารมณ์เพื่อบรรเทาง่วงลองดู และนิสัยเจ้าตัวเล่าก็ไม่ค่อยได้หัดเพ่งแสงสว่างเป็นอารมณ์

อีกด้วย จึงเป็นเหตุให้ไม่ได้ระลึกถึง เพราะเคยเพ่งแต่อานาปานสติเป็นหลักส่วนมากแห่งสมถะ แม้จะพิจารณาไตรลักษณ์ก็อาศัยอานาปานเป็นนายหน้า แม้พระองค์จะทรงพระกรุณาสอนพระมหาโมคคัลลานะผู้ไปทำความเพียรอยู่บ้านกัลลวาลมุตตคามแขวงมคธแล้วนั่งโงกง่วง ทรงสอนอุบายให้ระงับโงกง่วงด้วยวิธีต่าง ๆ ก็เลยลืมไปเสีย เลยกลายเป็นวางยาไม่ถูกกับโรคที่กำเริบกะทันหัน ก็เลยถูกแพ้การโงกง่วงไปเสีย ถ้าเสือหรืองูหรือมีสิ่งบันดาลให้ตายในคืนนั้นสด ๆ ด่วน ๆ ถ้าพลิกใจไม่เหมาะสมก็คงจะเป็นปัญหาอยู่

พักเขาเฒ่าพบงูใหญ่

ครั้นตอนเช้า ก็จัดแจงบริขารเตรียมเดินทางไปผ่านข้างบ้านเขา เขาวิ่งมารับแล้วได้พูดกับเขาว่า *อากาศทึบมากที่คับแคบอีก ถ้าจะบิณฑบาตที่บ้านเรานี้ ก็ยังเช้าเกินไป ถ้าอาตมาไปข้างหน้าจะมีบ้านหรือไม่ และจะมีที่พักสะดวกหรือไม่* เขาตอบว่า *ต้องไปพักเขาเฒ่าเพราะมีเงื้อมหินและมีเตียงอยู่นั้นด้วย ไปบิณฑบาตบ้านเขาเฒ่าแต่พอไปถึงจะสายมากครับ เออ ถึงสายบ้างก็ไม่เป็นไรดอก ขอจงส่งอาตมาให้ถูกทางโยมเอ๋ย* เขาไปส่งประมาณยี่สิบเส้น ข้ามน้ำไหลเชี่ยวลึกเพียงเข่า ไหลลงมาจากเขาทอยกว้างประมาณหกเมตร แล้วก็บอกเขากลับ พอไปถึงเขาเฒ่าก็สี่โมงเช้าโดยคาดคะเน มีคนหนึ่งตามพาไปถ้ำ แล้วก็เลยไม่ไปบิณฑบาตเลย เพราะหมดเวลาแล้ว และเขาก็รู้ว่ายังไม่ฉันอาหาร บอกเขาลัดไว้ว่า *อาตมาไม่ฉันก็ได้*

ดอกวันนี้ โยมไม่ต้องลำบากดอก เพราะมาหลอนกันผิดเวลาแล้ว เขาไม่ยอมเขาเอาปิ่นโตมาเถาหนึ่ง แล้วแก้บาตรออกเอาใส่บาตร ฉันให้เขาประมาณเก้าหรือสิบคำนี้แหละ เขาเล่าว่า พระพัทลุงและสงขลานาน ๆ ก็ผ่านมาพักอยู่ แต่อยู่ไม่นานเพราะมาหลายองค์ที่พักไม่พอ ปรารภกันประมาณยี่สิบนาทีแล้วเขาก็กลับ บ้านเขาเป็นบ้านห่าง ๆ กัน เพราะเขาอยู่ตามนาตามสวนของใครของมัน สมัยนั้นโจรผู้ร้ายไม่ค่อยมี แต่ทุกวันนี้ก็คงจะบอกไม่ถูกเพราะวุ่นวายขัดข้อง

ที่พักอยู่เขาเฒ่านั้นเป็นเงื้อมหิน พื้นเสมอดินราบ แต่เงื้อม-หินข้างบนสูงมากเป็นที่มุงยื่นออกไป พื้นใต้ที่ราบที่อาศัยพัก มีเตียงสูงประมาณสี่สิบเซ็นต์ เขาทำที่บวงสรวงไสยศาสตร์เป็นกระท่อมหนึ่งที่เรียกว่ากระต๊อบหรือกระหนำไกลจากเตียงใกล้หน้าผา เป็นโพรงเป็นรูเข้าไปในหน้าผานั้นประมาณหลวมครุ ภูเขาลูกนั้นเขาเรียกว่าภูเขาถ้ำเขาเฒ่า ตำบลเขาเฒ่า จังหวัดพังงา วันไปถึงทีแรกก็พักอยู่ที่เตียง นอนเอนกายพักอยู่เป็นเวลาประมาณบ่ายหนึ่งโมง มีงูใหญ่ตัวหนึ่งเลื้อยตรงมาทางทิศเหนือ ล่องตามหน้าผามาที่ก้อนหินใต้หน้าผา หัวของมันเกือบจดกับเตียงด้านทางที่ผินศีรษะไป คอของมันยกขึ้นพร้อมทั้งที่เลื้อยมา ยกคอสูงประมาณห้าสิบเซ็นต์ มาแบบเรียบ ๆ ช้า ๆ ตาของมันเท่าหัวแม่มือ ข้าพเจ้าก็ลุกนั่งพับเพียบหัวของมันอยู่ห่างเตียงประมาณหนึ่งศอก ตัวของมันยาวประมาณสี่เมตร โตประมาณวัดผ่าศูนย์กลางสิบเซ็นต์กว่า มันก็ยกคอทำตาปริบ ๆ อยู่แบบสุภาพ นึกขึ้นได้สด ๆ แล้วพร้อมทั้งโบกมือกล่าวว่า *ไป ๆ ๆ ๆ เลี้ยวไปทางนั้น จะมาสงสัยเราทำไม เราแผ่เมตตาถึงเธอ*

ทุกวัน ไม่ว่าแต่เธอเลย สิ่งที่มีวิญญาณครองสิงทุกถ้วนหน้าทั่วทั้งสรรพไตรโลกา เราขอเป็นมิตรเป็นสหาย ปราศจากเวรภัยอยู่ทุกเมื่อ พร้อมทั้งอุทิศกุศลผลบุญให้ทุกถ้วนหน้าอยู่โดยทุกเมื่อจงได้รับแต่สรรพสุขทั้งปวงผูกขาดจองขาด ระลึกได้ไม่ระลึกได้ก็ดีตราบเท่าเข้าสู่อนุปาทิเสสนิพพานทุกถ้วนหน้านั้นเทอญ ไป ๆ ๆ ๆ มันเลยเลี้ยวขวาตรงไปใต้ถุนกระต๊อบที่เขาบวงสรวง ยกคอเรียบ ๆ อยู่อย่างนั้นเลื้อยไปช้า ๆ แบบมีสติ หัวมันห่างออกไปจากเตียงประมาณสองวา แต่หางสุดของมันยังอยู่ใกล้เตียง แล้วมันร้องขึ้นว่า หูหูหูหู ท้องของมันยุบพองยุบพองในเวลามันร้อง แล้วมันก็เข้าไปในโพรงหินหน้าผาเงียบ แล้วพะวงนึกในใจว่ามันมาหากินต่างหากแต่มาเจอเรา ห่างจากกันไปประมาณสิบนาทีก็ออกมาอีกจะลัดไปทางตีนเตียง ยกคอมาเหมือนเดิม มาเรียบ ๆ ออกจากโพรงหินมาประมาณวากว่า ๆ แล้ว ทีนี้ตั้งใจได้กว่าคราวก่อนจึงพูดขึ้นทั้งกวักมือให้กลับ พูดว่า *ไป ๆ ๆ ๆ กลับ ๆ เราบอกแล้วไม่ฟัง เราไม่มาหาเอาทรัพย์ในดินสินในน้ำดังกล่าวแล้วนั้น กลับ ๆ ๆ ๆ* ทั้งโบกมือพร้อม เวลามันกลับมันก็ถอยตัวกลับประมาณหนึ่งคืบแล้วขว้างหางคืนมา แล้วเข้าไปในรูนั้นต่อไป ไฉนมันเข้าไปในรูแล้วจึงออกมาอีกโดยด่วนนัก ชะรอยมันจะออกไปหากินทางชายทุ่งแล้วด้วยอำนาจของพุทธ ธรรม สงฆ์ และจิตใจมิได้มีเวรมีภัยกับมัน มันก็ไม่กัดไม่กินไม่ทำอันตรายใด ๆ มิใช่ภูตผีเทวบุตรเทวดาจำแลงแปลงกายอะไรเลย หรือจะเรียกว่าคู่สร้างบารมีมาทดสอบว่าจะขลาดกลัวขนาดไหน และจะนึกหาค้อนหาไม้มาฆ่ามาตีหรือไม่เหล่านี้เป็นต้น ก็อาจเป็นได้ เรื่องงูภายนอกก็ไม่สำคัญเท่างูภายใน

งูภายในคืองูกิเลสที่พันจิตพันใจอยู่ เป็นงูสำคัญมาก แผ่พังพานโลภ โกรธ หลงอยู่ไม่ลดละได้ โสดาบันเป็นต้นไป งูจะไม่รัดจิตรัดใจให้แน่น พอหายใจสะดวกบ้าง เห็นหนทางและมีทางจะชนะงูในอนาคต ต่ำกว่านั้นลงมาอยู่ในเกณฑ์ตายคาปากงู

ตื่นเช้าไปบิณฑบาตสองเรือนเท่านั้น เพราะบ้านเขาอยู่ห่างกันตามสวนตามนา แต่ก็พอได้ฉันอยู่ เขาตามมาส่งอาหารคนหนึ่ง ได้ถามเขาว่า *คุณโยม ที่นี้มีงูหรือไม่* เขาย้อนถามว่า *พ่อท่านเห็นหรือ* ตอบเขาว่า *เห็น* เขาถามว่า *ตัวใหญ่ขนาดไหน* ตอบว่า *ตัวขนาดแข้งโตนี่แหละ* เขาตอบว่า *ตัวใหญ่กว่านั้นก็มีเท่าโคนขา* ถามเขาว่า *มันกัดเป็นไหม มีพิษไหม* เขาตอบว่า *มันกัดเป็นและมีพิษมากเป็นที่สองของงูเห่า แต่มันไม่ค่อยกัด มันชอบกิน* ถามเขาว่า *ชื่องูอะไร* เขาตอบว่า *ชื่องูบองหลาครับ มันเคยอาศัยไปมาอยู่ตามแถวนี้มานานแล้ว มันเป็นงูกายสิทธิ์ แต่ก็ไม่ค่อยทำใครดอก*

แท้จริง แต่ยังมิได้พบงูก็นึกในใจว่า จะพักอยู่ที่นั้นประมาณสามวันเท่านั้น แต่เมื่อพบงูแล้วและเล่าให้เขาฟังแล้ว ก็จำเป็นต้องอยู่ไปอีก ต่างดัดสันดานตนเองบ้าง และเกรงเขาจะว่าพระธุดงค์ขี้ขลาดเกินไป อยู่ไปอีกได้สัปดาห์หนึ่งและไม่เห็นงูมาอีก มีแต่เสือโคร่งผ่านมาได้ใกล้ประมาณสิบห้าวา โยมเขาบอกเล่าให้ฟัง เขาเห็นรอยมันแต่เจ้าตัวมิได้ไปดูกับเขา แล้วนึกในใจว่า ถ้ากรรมตายไม่มาถึงแท้ กรรมเป็นอันมีชีวิตก็ต้องรอดไปเป็นคราว ๆ แต่ก็ไม่พ้นตายไปได้ เมื่อนึกให้ละเอียดแล้วเสือกิเลสก็ตั้งบ้านตั้งเมืองอยู่รอบเมืองใจอีก คำว่า เสือ แปลว่าผู้ยังมีโกรธโหดร้ายอยู่ เห็นแต่กระเป๋าไส้กระเป๋าท้องของตน พระอนาคามีเท่านั้นจะพ้นจากปากเสือโกรธ

ไป ต่ำกว่านั้นลงมา ไม่พ้นจากปากเสือโกรธเลยแลหนอ เมื่อน้อมเข้ามาภายในเป็นอัชฌัตตาธัมมาแล้วเรื่องเสือภายนอกก็แบ่งเบาผ่อนปรนลงมาได้ มหันตโทษของเสือภายในสามารถใช้กาย วาจาไปทำอนันตริยกรรมทั้งห้าได้ ฉะนั้น ศีลห้าศีลแปดข้อต้น เป็นรากเหง้าของศีลอย่างสมบูรณ์ ถ้าล่วงศีลข้อต้นแล้วศีลข้ออื่น ๆ ก็จะพลอยล่วงไปด้วย ตรงกันข้ามถ้ารักษาศีลข้อต้นได้ ข้ออื่น ๆ ก็พลอยจะสมบูรณ์ไปด้วย เพราะได้รากแก้วของศีลที่มีเมตตาเมตใจเมตธรรม เพราะตัดสินลงในใจในธรรมแล้วว่า จะไม่ฆ่าตายหงายไว้แก่ใคร ๆ ทั้งปวง โดยมิได้เลือกหน้า เป็นเมตตาธรรมาธิปไตย เห็นธรรมเป็นใหญ่แล้ว ไม่ได้เห็นตนเห็นโลกเป็นใหญ่กว่าธรรมใด ๆ ทั้งสิ้น ผู้มีศีลห้าบริบูรณ์ก็คือผู้มีทรัพย์ภายในบริบูรณ์อริยทรัพย์นั้นเอง ฉะนั้นศีลห้าของผู้มีศีลบริบูรณ์จึงเป็นโลกุตตรศีล เป็นพรหมจรรย์เบื้องต้นของพุทธศาสนา

อ่าวลึก–แหลมสัก

พักอยู่นั้นตามสมควร เจ็ดวันแล้วก็ลาเขาไปพักบ่อแสน ลงเรือแจวไปสองชั่วโมงสุดเขตจังหวัดพังงาเพียงนั้น เป็นพรมแดนต่อ จ.กระบี่ พักอยู่หาดทรายมีกระหน่ำเล็ก ๆ ถามเขาว่า *บ่อแสนนี้หมายความว่าอย่างไร* เขาตอบมาจัง ๆ ว่า *คือแสนทุกข์แสนยากนะพ่อท่าน* ให้คะแนนเขาว่า *ดีแล้ว ตอบไม่หนีจากหลักธรรมะ* พัก

อยู่นั้นสามคืนแล้วลาเขาไป อ.อ่าวลึก จังหวัดกระบี่ ตีหนึ่งตอนกลางคืน เขามารับเอาบริขารไปลงเรือแจว ขณะนั้นน้ำทะเลกำลังขึ้น เขาแจวเรือโต้น้ำขึ้น เสียงปลากระโดดตูมตาม ๆ ตามป่าไม้ริมทะเลใน เรือไปจอดท่าอำเภออ่าวลึกแล้ว พวกชาวเรือประมาณเจ็ดคนนั้น เขาหาบแตงโมเข้าไปขาย อ.อ่าวลึก ขณะนั้นเป็นเวลาตีสี่โดยคาดคะเน พอเขาหาบแตงโมไปแล้วสักครู่ ฝนตกลงมาอย่างหนักแต่ไม่ลมจัด ก็ยืนสะพายบาตรอยู่ที่ท่าน้ำ กั้นกลดอยู่ประมาณหนึ่งชั่วโมง มืดแปดด้านไม่แลเห็นอะไร นึกในใจแล้วก็คล้ายกับว่าอาจารย์ฝนลองดีให้ยืนกั้นกลดภาวนาเป็นเรื่องขัน ๆ อยู่บ้าง

สว่างเป็นวันใหม่ ก็เตรียมเข้าไปบิณฑบาตใน อ.อ่าวลึก จากท่าเรือไปในตัวอำเภอประมาณสามสิบกว่าเส้น ใกล้จะเข้าบ้าน มีโยมคนหนึ่งมาช่วยถือกาน้ำและกลด เขาเล่าว่า *พระธุดงค์ภูเก็ตโคกกลอยพังงา มาพักวิเวกอยู่ชานอำเภอที่ป่ามะพร้าวนี้ได้หลายวันแล้ว กระผมจะตามพ่อท่านบิณฑบาตไป แล้วจะพาพ่อท่านไปฉันกับพระธุดงค์พวกนั้น* แล้วบิณฑบาตพอได้ข้าวพออิ่ม แล้วก็ไปหาท่านเหล่านั้นกำลังแต่งบาตรจะเตรียมฉัน ต่างก็มองดูกันแล้วหัวเราะ เพราะเป็นพวกเดียวกัน แต่จำพรรษาคนละสำนักเฉย ๆ เมื่อฉันเสร็จแล้วล้างบาตรเก็บบริขารแล้ว ก็ทักทายปราศรัยกันจนจบเรื่อง แต่พอเที่ยงวันมีชาวตำบลแหลมสัก อำเภออ่าวลึก เขาเอาเรือบรรจุคนมาประมาณสองร้อยคน เขาได้ทราบว่าพระธุดงค์มาพักอยู่ อ.อ่าวลึก สวนมะพร้าวหลายวันแล้ว และเขาจะมาซื้อของในอำเภออ่าวลึกด้วยและจะมาขอพระไปไว้พักวิเวกบ้านเขาด้วย ขณะนั้นมีพระอยู่ด้วยกัน นับทั้งเจ้าตัวผู้ไปใหม่ในวันนั้นห้ารูป

คือ ท่านอาจารย์อาจ ท่านอาจารย์พรหมา คุณสุบิน คุณเจริญ แล้วเขานิมนต์ต่อหน้าสงฆ์ว่า *ขอให้ท่านอาจารย์ทั้งหลายแบ่งพระให้พวกกระผมบ้าง จะให้กี่องค์ก็เอาจะให้องค์ไหนก็เอา* ตกลงก็เลยได้ข้าพเจ้า เขาก็เลยรับเอาบริขาร กราบลาครูบาอาจารย์และหมู่เพื่อนแล้วก็ไป และเจ้าตัวก็พอใจด้วย เดินไปประมาณสองกิโล ก็ถึงที่ท่าตำบลแหลมสัก แล้วลงเรือตอนเย็น ไปประมาณหนึ่งชั่วโมงกว่า ๆ ก็ถึงบ้านแหลมสัก มืดประมาณหนึ่งทุ่มตอนหัวค่ำ น้ำทะเลกำลังขึ้น เขาเอาไปพักไว้กระต๊อบฟากโรงเรียน มีเหี้ยมีงูเห่างูกะปะมาก พักอยู่ที่นั้นเกือบจะเข้าเดือน วิเวกพอควร ญาติโยมก็เป็นที่สบายพอควร มีนายมนูญ แม่นุ้ย แม่โฉมาให้ความสะดวก ไปบิณฑบาตก็สะดวกไม่ไกลนัก ไม่ใกล้นัก สงัดวิเวก โยมพังงาที่สำนักจำพรรษาเขาทราบว่าอยู่ที่นั้น เขาก็นิมนต์ให้กลับด้วยการเขียนจดหมายมาหา ก็เลยเขียนจดหมายตอบไปหาคณะสงฆ์หนึ่งฉบับ เนื้อความในจดหมายว่า

ที่พักชั่วคราวริมทะเล บ้านแหลมสัก ตำบลแหลมสัก อ.อ่าวลึก จ.กระบี่

วันที่....เดือน........พ.ศ. ๒๔๙๖

กราบเรียน พระเถรานุเถระ และคณะสงฆ์ทุกถ้วนหน้าที่เคารพอย่างสูง

กระผมเที่ยววิเวกไปก็ไกลไปไกลไป คงจะไม่ได้กลับเสียแล้ว โทษของเกล้าอันใดมี ขอได้กรุณาโปรดเกล้าอยู่ทุกเมื่อเทอญ

กราบเรียนมาด้วยความเคารพอย่างสูง

หล้า เขมปตโต

แล้วจ่าหน้าซองว่า *กราบเรียนพระเถรานุเถระทุกถ้วนหน้า วัดป่าโคกกลอย ตำบลนากลาง อ.ตะกั่วทุ่ง จ.พังงา เมื่อได้ทราบแล้วอ่านแล้ว กรุณาถวายต่อทางวัดป่าเขาโต๊ะแซะ ภูเก็ต ด้วยครับ* จะเป็นพระคุณยิ่งอย่างสูง

ส่วนจดหมายไปหาโยมพังงานั้น ลงที่พักอยู่ วันที่....เดือน........ พ.ศ....... แล้วกล่าวใน จ.ม.ว่า *เจริญธรรมคณะญาติโยมชาวพังงาที่ร่วมสุขทุกข์กับวัดป่าทุก ๆ ท่านที่นับถือ* อาตมาไปเยี่ยมวิเวกคงจะ*ไม่ได้กลับเสียแล้ว เมื่อต่างฝ่ายต่างมีพุทธ ธรรม สงฆ์ ประจำใจอยู่ได้ชื่อว่าอยู่ใกล้กันโดยธรรมแล ส่งข่าวมาด้วยความนับถือไว้ในพระพุทธศาสนาตลอดกาลนานแล หล้า เขมปตโต*

นี้แหละเรื่องสังขารของการวิโยคมันเป็นอย่างนี้ละ

ที่ป่าช้าจังหวัดตรัง

ครั้นพักอยู่ที่นั้นเกือบเดือนแล้ว ก็ลาเขาลงเรือข้ามอ่าวลึกไปพักอยู่หนองจิกคืนหนึ่ง เขาส่งขึ้นรถยางไปจังหวัดกระบี่ พอถึงก็ค่ำมืด เขาเอาไปพักไว้นอกเมือง โรงเครื่องจักรคั่วกาแฟ มีชายโสดอยู่นั้นคนเดียวที่กว้างขวางหลาย ๆ ห้อง ตื่นเช้า เขาส่งขึ้นรถเถ้าแก่เขาเอานมมาให้ฉันสองแก้ว ก็เลยฉันแก้วเดียว หกโมงเช้ารถก็ออกเดินทาง ข้ามอำเภอคลองท่อม พอถึงอำเภอห้วยยอดเป็นเวลาห้าโมงเช้าชาวรถเขาหยุดอยู่ประมาณสามสิบนาที เขาจะจัดเพลถวาย บอกเขาว่า*อาตมาฉันมื้อเดียว ฉันนมหกโมงเช้าหนึ่งแก้วแล้ว ความหิวไม่*

รบกวนดอก แล้วรถก็ได้เวลาวิ่งต่อไปถึงจังหวัดตรังประมาณบ่ายสองกว่า แล้วไปพักที่ป่าช้า ไกลจากสถานีรถไฟประมาณเกือบกิโล มีโยมเอาเสื่อมาปูที่ดินราบใต้ต้นไม้ต้นหนึ่ง และมีน้ำหนึ่งครุ แขวนกลดที่กิ่งไม้ต้นนั้น ผินหัวหนุนหลุมศพ เพราะศพที่เขายังไม่เผาเขาถมดินพูนขึ้นเตียน ๆ เขาไม่เอากิ่งไม้และหนามมาปกไว้เหมือนภาคอีสาน ด้านภาวนาหนักไปทางบริกรรมเมตตาอยู่ ไม่มีกลางวันกลางคืนเป็นส่วนมาก มาแต่ถ้ำกรรจ์ จังหวัดพังงาแล้ว แผ่จนถึงอนัตตาจิตอนัตตาธรรม อันไม่มีเวรอันไม่มีภัยไม่มีศัตรู แต่ก็เห็นคุณค่าทันตาเฉพาะตน เพราะกระแสจิตใจไม่นึกเพ่งโทษใคร สติก็ตั้งได้ง่ายไม่โผล่ออกมาหงุดหงิด ตั้งจิตว่าขอโยนิทั้งสี่ทุกถ้วนหน้าจงเป็นสุขในพุทธ ธรรม สงฆ์ อยู่ทุกเมื่อดังนี้เสมอ ๆ ไม่ได้บังคับยาก ส่วนเวลานอนก่อนหลับเอาไว้กับลมออกเข้าพร้อมบริกรรมเมตตา

ตื่นเช้าได้เวลาไปบิณฑบาตที่ในเมือง ตอนบ่ายประมาณห้าโมงมีจีนคนหนึ่งอายุราวสามสิบ หน้าตาคมคายผ่องใส มากราบแล้วถามว่า *ทั่งมาพักที่ลี่เห็งผีไหมล่ะ*ตอบ *ไม่เห็นเลย* ถาม *เห็งงูไหมล่ะงูกะปะมังมีหลาย* ตอบ *ไม่เห็น* ถาม *แล่ว ๆ ทั่งจะไปไหนล่ะ* ตอบ *จะไปกรุงเทพฯ* ถาม *ท่าง ๆ จะไปด้วยวิธีไหนล่ะ* ตอบ *จะเดินไปพอจำพรรษานครศรีธรรมราช ร่อนพิบูลย์ก็จำ* จีนพูดต่อไปว่า *มัง ๆ ไกลง่ะ* ตอบ *ไกลก็ค่อยเดินไป ค่ำที่ไหนก็นอนที่นั้น* จีนพูดต่อไปว่า *ถ้า ๆ หยั่งลั้ง ผง ๆ จะเอาเงิงให้ทั่ง* ตอบ *อาตมารับเงินถือเงินเอาเองไม่ได้* จีนพูดต่อไปว่า *ถ้า ๆ หยั่งลั้งเอาใบสุกทิกทั่งมา ผงจะไปซื้อตั๋วรถด่วงมาให้ เขาขายล่วงหน้าหกโมงเย็ง* แล้วก็ก้มหน้าพิจารณาอยู่สักครู่ได้ความว่า คนพอหน้าพอตาเธอคงไม่ต้มเรา แล้วเอาใบสุทธิให้ เขาก็

ขี่รถจักรยานไป ไม่นานเท่าใดก็กลับมาเอาใบสุทธิและตั๋วรถให้ รถด่วนตู้ชั้นสองหกสิบสองบาทห้าสิบสตางค์ แล้วแกถามว่า *ข้าว ๆ จะกิงที่ไหนล่ะ* ตอบ *อาตมาเคยทนหิวได้* แกตอบว่า *ถ้าหยั่งลั้งก็ไม่ยาก พรุ่ง ๆ ลี้ไม่ต้องบิงทะบาก ลกไปแต่เช่าจะไม่ทั่งลก จงไปรอผง ที่สถานี ผง ๆ จะมาลักที่ลั้ง* จบคำแล้วแกก็กลับบ้าน ถามว่า ไฉนจีนคนนั้นจึงไปเยี่ยมป่าช้า ตอบว่า บิดาเขาถึงแก่กรรมถูกฝังไว้จมดิน เขาเอาธูปเทียนไปจุดบูชาคุณของบิดาเขา และเขากำลังริเริ่มจะโกยขึ้นเผา ธรรมเนียมของชาวจีน เด่นมากในทางเคารพบิดามารดาแห่งพระคุณ ตรงคำสอนของพระพุทธศาสนามากในส่วนนี้ ฉะนั้นจีนจึงไม่ค่อยจะตกต่ำในการครองชีพ และมักจะมีแต่ผู้มีศักดิ์มีศรีเป็นส่วนมาก นักโทษจีนในเรือนจำของประเทศไทยมีน้อยที่สุดนัก

ปรารภเรื่องเดินทางต่อไป ครั้นเป็นวันใหม่ได้เวลา ก็ส่งสาดกับครุเขาแล้ว ก็ลาเขาไปสถานีรถไฟเพื่อรอขึ้นรถ พอไปถึงสถานีก่อนหนึ่งโมงเช้า นายสถานีมารับเข้าไปไว้ในห้องเสมียน จัดเก้าอี้มาให้นั่ง เจ้านายทางนั้นเคารพพระอย่างไม่เสียธรรม ไม่ให้พระอยู่ข้างนอกปะปนกับโยม อีกสักครู่จีนสองคนผัวเมียแลเห็น ก็เข้ามาในห้องเสมียนรับเอาบริขารแล้วพูดว่า *นิมง ๆ นิมง ๆ ผง ๆ ให้ลูกผงไปนั่งจองตู้ชั้นสองไว้แล้วลูกผู้ชาย* ฝ่ายสามีก็สะพายเอาบาตร ภรรยาแบกเอากลด ข้าพเจ้าลาเสมียนย่อ ๆ แล้วก็ไปขึ้นรถไฟ เขาประเคนบริขารแล้ว เขาก็ประเคนถุงยาง ใส่ข้าวกับปลาแห้งสามตัว ไข่สามฟอง ยาเกล็ดทองสองซอง น้ำสองขวดแก้ว แล้วก็เอาไว้ที่ตะแกรงข้างบนใกล้ที่นั่ง ส่วนน้ำสองขวดเอาไว้ที่ใต้ม้านั่ง แล้วถามเขาว่า *ขวดนี้เมื่อฉันน้ำแล้ว จะให้อาตมาปฏิบัติยังไงหนอ* เขาตอบว่า *กิงแล้วก็ขว้างทิ้ง*

ก็ล่าย หรือทิ้งไว้ในลก ถ้าใครอยากล่าย ก็ให้เขาไม่ต้องเป็นกังวง แล้วจีนคนนั้นเขียนชื่อของตนให้เป็นอักษรไทย ชื่อนายดำใช่ จริงจิตร อยู่ถนนราชดำเนิน จ.ตรัง พอพูดกันจบคำไม่ช้าก็ตีระฆังแก๊ง ๆ ๆ รถไฟก็เปิดหวูด ให้พรเขาย่อ ๆ แล้วเขายกมือใส่หัวแล้วก็ลงรถไป รถไฟก็ออกช้า ๆ ผ่านสถานีแล้วก็เร็วจัดเข้านั่งห้อยเท้าภาวนาใน รถไฟ จิตใจก็รู้สึกเบามาก รถไฟสายปักษ์ใต้สมัยนั้นไม่ยัดเยียด คนโดยสารเหมือนสายเชียงใหม่ อุบลฯ อุดรฯ เลย และคนโดยสาร ก็ไม่ใจจืด เห็นพระมาในรถองค์เดียวไม่มีญาติโยมมาด้วย ก็เลี้ยง อาหารไม่ดูดายเลยนา เวลาประมาณห้าโมงเช้าก็ถึง อ.ทุ่งสง จ.นคร-ศรีธรรมราช ต้องลงรถที่นั้น รออยู่ประมาณสามสิบนาที เพราะรถ คันที่วิ่งขึ้นมาจาก จ.ตรัง จะรอสับหลีกกับรถด่วนที่วิ่งขึ้นมาจาก สงขลาเพื่อเข้ากรุงเทพฯ แล้วรถคันมาจาก จ.ตรัง จะได้เลี้ยวขวา ตรงลงไปทาง จ.สงขลา

รถไฟ รถใจ รถธรรม

ขณะก่อนจะลงรถไฟที่ทุ่งสงนั้น ได้เชิญให้คนโดยสารเอา ถุงอาหารที่เอาไว้บนตะแกรงนั้น ให้เขาประเคนเตรียมไว้แต่เนิ่น ๆ แล้ว เพราะรู้จักคราวหนทางอยู่ เพราะคราวขาลงไปภูเก็ตก็ได้ผ่าน ทางสายนั้นแล้ว ขณะที่ลงพักที่ทุ่งสงรอรถสงขลานั้น ได้รีบฉัน อาหารสี่ห้าคำ เพราะสงสารสองผัวเมียที่จัดแต่งให้แต่ จ.ตรัง เหลือ นั้นก็เลยเอาให้นายสถานี มีปัญหาว่า มิได้ตีตั๋วอีกดอกหรือ มิได้

ตีดอกเพราะตีจาก จ.ตรังถึงสถานีบางกอกน้อยแล้ว ใคร ๆ มาในรถขบวนนั้นมิได้ตีตั๋วที่ทุ่งสงทั้งนั้น อีกไม่นานรถไฟด่วนจากสงขลาก็เปิดหวูดโผล่มา ก็รีบขึ้นชั้นสองตามเดิม เขาหยุดอยู่ประมาณสิบนาทีก็วิ่งขึ้นกรุงเทพฯ รถมาจากตรังก็วิ่งลงสงขลา ผินหลังใส่กันเออ รถไฟวิ่งไปตามรางเหล็กภายนอก แต่มีรูปขันธ์นามขันธ์ขับไปรถภาวนาก็วิ่งไปตามภาวนาติดต่อ ไปถึงสถานีต้นทางของโลกุตตระก็คือสถานีพระโสดาบัน สถานีที่สองก็คือสถานีพระสกทาคามี สถานีที่สามก็คือสถานีพระอนาคามี สถานีที่สี่ก็คือสถานีพระอรหันต์แล้วไม่ตีตั๋วกลับอีก ไม่เหมือนสถานีภายนอกและรถเหล็ก รถไม้รถดิน รถน้ำ รถไฟ รถลม ภายนอก เป็นของที่ควรทบทวนพิจารณาทั้งนั้น มิฉะนั้นแล้วจะเป็นเดรัจฉานกถา เพราะปรารภเรื่องบ้านเรื่องเมืองเรื่องรถเรื่องรา ฯลฯ นักปราชญ์อ่านพบย่อมหัวเราะเป็นเหตุให้รู้จักภูมิจิตภูมิใจภูมิธรรมว่าอยู่ระดับใดด้วย อันนี้ก็น่าคำนึง

การเขียน การอ่าน การพูด การทำ ลืมตน ลืมตัว ลืมใจลืมธรรมนี้ เมื่อเขียนอ่านพูดทำน้อยก็ผิดน้อย เมื่อเขียนอ่านพูดทำมากก็ผิดมาก ตรงกันข้าม เมื่อไม่ลืมตัวไม่ลืมใจไม่ลืมธรรมแล้วเมื่อเขียนอ่านพูดทำน้อยก็ถูกน้อย เมื่อเขียนอ่านพูดทำมากก็ถูกมากเมืองผิดเมืองถูกทั้งหลาย ย่อมเป็นเมืองขึ้นอยู่ที่เมืองใจ คือเมืองใจที่ไม่ประกอบด้วยสติปัญญา คือเมืองใจที่ประกอบด้วยสติปัญญาเมืองที่ไม่ผิดไม่ถูก และไม่ติดอยู่ในเงื่อนทั้งสองแห่งความผิดถูกนั้นเป็นเมืองขึ้นพระนิพพาน แต่พระนิพพานมิได้บัญญัติว่าเป็นบ้านเมืองเลย เพราะพระนิพพานมิได้มาเป็นทาสเฝ้าเอาความผิด และเฝ้า

เอาความถูก และเฝ้าเอาบ้านเอาเมืองอะไร ๆ ทั้งนั้น รสกลอยที่จืดเพราะถูกแช่น้ำพร้อมทั้งล้างเสร็จจืดชืดแล้ว รสคันและเฝื่อนไม่มีอิสระจะกลับมาเป็นทาสทาโสทาสา กับกลอยที่ถูกแช่พร้อมทั้งล้างดีแล้วอีกเลย ข้อนี้ย่อมเป็นของจริงอยู่แต่ไร ๆ ขาดตัวแม้ไม่เขียนอีกไม่อ่านอีก ไม่พิจารณาอีก ก็เป็นจริงอีกอยู่อย่างนั้น ความจริงไม่หนีจากความจริงในชั้นนี้อีกละ ความจริงไม่หนีออกจากความจริงย่นลงสั้นที่สุดก็มีสอง ความจริงในโลกีย์หนึ่ง ความจริงในทางโลกุตตระหนึ่ง ในทางโลกุตตระ ขยายออกก็เป็นแปด ตามชั้นของมรรคและผล ความจริงไม่หนีจากความจริงทางโลกีย์ ในส่วนทางดีขยายออกเป็นสี่ประเภท คือมนุษย์ที่เต็มภูมิไม่บ้าใบ้เสียจริตผิดธรรมดา สวรรค์ เทวโลก พรหมโลก (แต่อย่าลืมว่าพระอริยเจ้าปนอยู่บ้างก็มี เว้นอนุปาทิเสสนิพพานเสีย) ส่วนความจริงไม่หนีจากความจริงของฝ่ายโลกีย์ไปทางต่ำ คือมนุษย์ที่บ้าใบ้เสียจริต สัตว์เดรัจฉาน สัตว์นรก เปรตทุกจำพวก แต่อย่าลืมว่าจำพวกเหล่านี้สร้างบารมีสูงต่ำกว่ากัน เช่น พระเทวทัตจะได้เป็นพระปัจเจก ช้างปาลิไลยก์จะได้เป็นพระปัจเจก เพราะได้รับลัทธพยากรณ์แล้วจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถ้าจะกล่าวตู่ว่า ผู้เขียนเป็นบ้าอารมณ์ก็ดีแต่ผู้ที่บ้าแล้งก็ยังมีอีก ถ้าจะกล่าวเรื่องบ้าแล้ว ก็ขึ้นอยู่กับกิเลสน้อยมาก ถ้าจะว่าขึ้นอยู่กับจิตกับใจหน้าเดียว ก็มิได้ความชัด ใจที่ไม่มีกิเลสจะว่าบ้าย่อมไม่ถูกธรรมแท้ (เว้นพระอรหันต์เสีย เพราะหายหลง หายบ้าโดยสิ้นเชิงแล้ว ปราศจากธรรมเมาธรรมมัวไปแล้ว) แต่ก็ไม่ควรกล่าวตู่ว่าพระอริยเจ้าเป็นบ้า จะเป็นบาปหนักเพราะเป็นคำหยาบโลน นับแต่พระโสดาขึ้นไป เพราะการกำหนดว่าบ้าต้องมี

ขอบเขต จะผิดสัมมาวาจาไปไม่รู้ตัว

เวลาห้าโมงเช้าขึ้นรถไฟสถานีทุ่งสง พอมาถึงสถานีบางกอกน้อยก็สี่โมงเช้า ลงจากรถไฟถามตำรวจที่ท่าน้ำ ตำรวจส่งข้ามเรือไปท่าพระจันทร์ สามล้อได้จูงรถมารับ บอกว่า *ขอบพระคุณอยู่ แต่ไม่มีมูลค่าให้เพราะถือมูลค่าไม่ได้* เขาตอบ *ไม่มีมูลค่าก็ตามกระผมจะไปส่ง กระผมก็ถือศาสนาพุทธ กระผมอยู่อยุธยา ชื่อศรี บุญเรือง บิดามารดาของกระผมก็ศาสนาพุทธ แล้วจะไปพักวัดไหน* ตอบเขาว่า *ไปพักวัดบรมนิวาส* ขึ้นรถแล้วก็สนทนากันไปตามทาง เขาพูดว่า *ไปพักวัดวงแขเป็นยังไง* ตอบเขาว่า *วัดดวงแขนั้นไม่รู้จักกับท่านผู้ใด วัดบรมนิวาสนั้นรู้จักพระมาก มาพักแล้วสองครั้ง* เขาถามว่า *จะไปทางไหน* ตอบ *จะไปทางสะพานยศเส แล้วแวะซ้ายวัดสามง่ามพักกุฏิสระเต่า* แล้วเขาสังสรรค์ต่อไปว่า *ท่านอาจารย์มาจากไหน* ตอบ *ภูเก็ต พังงา ไม่ได้มารวดเดียว วิเวกพักที่นั่นที่นี่มาเป็นเวลาสองเดือนแล้ว พอมาถึง จ.ตรัง โยมผู้ใจบุญส่งขึ้นรถไฟด่วน ก็มาตกรถที่สถานีบางกอกน้อย ตำรวจส่งขึ้นเรือข้ามฟากมา ก็บันดาลมาเจอคุณผู้ใจบุญอีก* สามล้อพูดต่อไปว่า *ที่ว่าพระไม่มีเงินในกระเป๋าติดตัวนี้ ขนของกระผมชูขึ้นน่าสังเวชมากนัก กระผมเห็นแต่พระมีเงินในกระเป๋าเยอะแยะกัน* พอถึงสะพานยศเสเจ้าตัวก็ลงเดิน เพราะสังเวชเขาเข็นรถขึ้นมอสูง เขาบอกว่าไม่ต้องครับสักเพียงไร ก็ฝืนลงแล้วตอบเขาว่า *อาตมานึกเกรงใจมาก เมื่อคุณลึกซึ้งอาตมาก็ต้องลึกตามบ้าง มิฉะนั้นแล้วอาตมาก็ไม่เป็นธรรม* ขณะนั้น บังเอิญมิได้มีรถคันใดผ่านมาในที่นั้นเลย พอถึงหลังมอสูง จึงนั่งรถไปอีกสักครู่ก็แวะซ้ายไปถึงกุฏิสระเต่า เธอยกมือใส่หัว ให้พรเธอย่อ ๆ แล้วก็

กลับไปตามวิสัยของเธอแล

ขณะนั้นพระหมู่เพื่อนแลเห็นก็ร้องถามว่า *มาแต่ไหนสายนัก ฉันเช้าที่ไหน* ตอบว่า *คนโดยสารรถไฟเขาเลี้ยงในรถ* ถาม *เอาเงินที่ไหนให้เขา* ตอบ *ตกรถท่าพระจันทร์ บอกเขาว่าไม่มีมูลค่าให้ เขาก็มาส่งฟรีตามทุกข์ ๆ ยาก ๆ อย่างนี้แหละ* พวกพระมหาว่า *เออ ดีละ มาแบบนี้ก็ดี* แล้วก็กราบไหว้ถามไถ่กัน จบเรื่องแล้วจัดที่พักให้แล้วก็จบกัน ต่างคนก็ต่างพักตามอิสระ พักอยู่นั้นประมาณหกวัน ไปบิณฑบาตทางหลังวังสระปทุมและถนนเพชรบุรี ไปองค์เดียว และตามตรอกตามซอย เวลาฉันก็ฉันพร้อมกันกับพวกมหานั้น แต่เราฉันมื้อเดียว ข้าวในบาตรก็เหลืออยู่มาก ไว้ให้เด็กนักเรียนเขา พูดกับพวกท่านมหานั้นว่า *ผมมันเคยในบาตรแล้ว ก็ต้องเอาตามเรื่องของใครของมัน ผมไม่ให้ข้าวและกับเหลือในบาตรพอฟองไข่เป็ดดอก พวกคุณมหาใช้ช้อนกลาง ก็เป็นทางสะดวกดี เพราะมิได้เปื้อนน้ำลายกัน ผมเอาช้อนกลางตักใส่บาตรผมแล้วก็เป็นแล้วกัน พวกเรามาพบกันก็ภาคอีสาน บิดามารดาของพวกเราเลี้ยงมา ก็ข้าวเหนียวนึ่งกับปลาร้านั้นแหละเป็นหลักส่วนมาก* การปรารภกันง่าย เพราะพระกุฏิสระเต่านั้นมีแต่พระอายุพรรษาน้อยกว่าเรา เว้นมหาไผทเสีย แต่มหาไผทก็คุ้นเชื่องกันแต่คราวอยู่อุดรฯ ๒๔๘๘ นั้นแล้วเท่าที่สังเกตดูพฤติการณ์มารยาท ก็ดูว่าไม่ขัดข้องกับเจ้าตัวในเวลาพักอยู่ เพราะมารยาทไม่พิรุธ

เรื่องพิเศษเมื่อระลึกได้ก็ควรเขียนแทรกลงอีกคือ หลวงปู่มั่นย่อมเคารพปริยัติและพระเถรานุเถระฝ่ายปริยัติธรรมมากนัก องค์ท่านเคยปรารภให้ฟังในยุคบ้านหนองผือ สกลนครว่า *องค์*

สมเด็จพระมหาสมณเจ้านี้ พระองค์ท่านแตกฉานในธรรม ในพระวินัยมากมายนักหนาแท้ ๆ แม้พระองค์เจ้าอื่น ๆ ก็แตกฉานเหมือนกัน ถ้าหากว่าฝ่ายปริยัติธรรมไม่แปลออกเป็นภาษาไทยไว้ พวกเราผู้เรียนน้อยก็ไม่รู้จักความหมายแต่ละชั้น ๆ ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธจะแยกกันไม่ได้ หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก ต้องอิงอาศัยกันอยู่ฉันใดก็ดี ปริยัติปฏิบัติปฏิเวธก็อาศัยกันอยู่อย่างนั้นสัทธรรมสามอย่างนี้จะแยกกันไม่ได้เลย ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ อุดรธานีมีนิสัยทางเรียนเราก็ปล่อยให้เรียน แต่ก่อนลูก ๆ หลาน ๆ เราว่าอยากจะเรียนก็มี เราได้ซื้อหนังสือให้ครบ แต่เรียนไปแล้วไม่ตั้งใจไม่เป็นท่า จะเอาปฏิบัติก็ไม่ได้ จะเรียนก็ไม่ได้ เลยลาสิกขาไปเสียหลายราย แต่ก็กรรมนิยมกรรมบันดาลของใครของมัน กรรมและผลของกรรม ย่อมเป็นเงาตามตัวของผู้ยังท่องเที่ยวในสงสาร เว้นพระนิพพานเสีย เพราะพระนิพพานไม่ได้มาเป็นทาสกรรมและผลของกรรมเหมือนคนคุมนักโทษ พระนิพพานเป็นธรรมอันเหนือเหตุผลไปแล้ว ไม่ได้เป็นนายยามมาคอยเฝ้าเหตุเฝ้าผล พระนิพพานไม่ได้เกี่ยวกับรูปขันธ์นามขันธ์ เพราะรูปขันธ์นามขันธ์เป็นฝ่ายสังขาร ผ่านพ้นสังขารไปแล้ว แม้จะบัญญัติว่าธาตุว่าธรรมว่าอายตนะ ว่าอินทรีย์ก็ตาม แต่ไม่ทรงอยู่ในกองนามรูป ฉะนั้น จึงหาพระอรหันต์ในกองนามรูป ที่เรียกว่าขันธ์ห้าไม่ได้ กองนามรูปเป็นหนทางเดิน เพื่อให้พิจารณาให้ถึงความเบื่อหน่ายคลายหลง

กลับอีสาน

ครั้นพักอยู่วัดบรมนิวาส พระมหาวิชัยจะส่งค่ารถให้ถึงอุดรฯ แต่เจ้าตัวขอไว้ว่าส่งถึงอยุธยาก็พอแล้ว เพราะนึกจะไปเที่ยววัดป่าท่านฉลวยบ้าง ไปรถไฟธรรมดาก็พอแล้ว ไม่จำเป็นจะไปรถด่วนเลย ท่านให้เด็กไปส่งขึ้นรถไฟสินค้าตู้ชั้นสาม ค่ารถสองบาทห้าสิบสตางค์ ไปถึงอยุธยา พักอยู่ที่อยุธยาสามวัน พักอยู่วัดป่าท่านฉลวยบ้าง เขาเอาไปพักกระต๊อบเล็ก ๆ บ้าง เขาพาไปดูพิพิธภัณฑ์ในพระบรมราชวังเก่า อันมีพระพุทธรูปทำด้วยหิน วัดผ่าศูนย์กลางตรงหน้าอกคงได้ประมาณสี่สิบเซ็นต์ พระศอขาดราบ ๆ ไปเกลื่อนกลาดอยู่ตั้งแต่สงครามโบราณเป็นอนุสรณ์ที่น่าสังเวชมาก นึกระอาในสงสารเพิ่มขึ้น ๆ

มนุษย์ทั้งหลายย่อมเป็นผู้ใจถึงทั้งนั้น ย่นใจถึงลงมาเป็นสองทาง คือใจถึงไปทางก่อเวรก่อภัยหนึ่ง ใจถึงไปทางไม่ก่อเวรไม่ก่อภัยหนึ่ง พระอริยเจ้าใจถึงไปทางโลกุตตระ ต่ำกว่านั้นลงมาการอวดว่าใจถึงเอาเป็นประมาณไม่ได้ ผลของกรรมที่ใจถึง ย่อมตามผู้ใจถึงอยู่ทุก ๆ ชั้นให้ผลต่าง ๆ กันตามลำดับของตัวเหตุ ตัวกรรมตัวพืช ตัวกิริยาที่หว่านไว้ ที่ปลูกไว้ ที่สร้างไว้ ด้วยความที่ว่า ข้าใจถึงไม่ต้องปฏิเสธ และไม่ต้องสงสัยเลย แม้จะมีผู้เชื่อกรรมและผลของกรรมหรือไม่ก็ตาม จะมีผู้ถือพระพุทธศาสนาหรือไม่ก็ตาม ในโลกยุคไหน ๆ ก็ตาม กรรมและผลของกรรมก็นำสนองกรรมอยู่อย่างนั้น

เพราะมโนกรรมเป็นต้นสายเหตุของกรรมทั้งหลาย ย่อมให้ผลในภพนี้บ้าง ภพหน้าบ้าง เป็นลำดับบ้าง ตามกิจที่ทำบ้าง ในชาติในภพสืบ ๆ บ้าง ตามส่วนควรค่าของเหตุที่สร้างขึ้นน้อยและมาก ไม่ว่าทางดีและทางชั่วขึ้นอยู่กับเหตุใจ ที่เป็นนายหน้าสร้างขึ้นเสมอ ๆ ใจจะรู้ตัวหรือไม่รู้ก็ตามไม่เป็นปัญหา ถ้าใจและผลของใจไม่มีแล้วก็ไม่มีใครจะสงวนใจที่จะปฏิบัติใจ ผู้ปฏิเสธกรรมและผลของกรรมในภพนี้และภพหน้าและภพสืบ ๆ นั้น คนตาบอดมาอวดดีสนเข็มกับคนตาดี ก็มีความหมายและรสชาติอันเดียวกัน ผู้ที่เชื่อกรรมและผลของกรรมลงได้สนิท ก็คือผู้มีตาปัญญาไม่บอด จะแลดูข้างหน้าข้างหลังซ้ายขวา ก็เห็นชัดได้ถนัดไม่มีเมฆหมอกบัง เป็นสัมมาทิฏฐิเห็นชอบในชั้นนี้ได้ เขานับวันจะก้าวหน้าในปัญญาชั้นสูง ทุกข์ใจในขันธสันดานก็นับวันจะลดลงได้ จะไม่เป็นทาสของความหลงของเจ้าตัวอยู่นานเนิ่นช้า เป็นสติปัญญาทำลายมืดไปแบบก้าวหน้า

ครั้นพักอยู่อยุธยาสามวันแล้ว โยมเถ้าแก่ส่งขึ้นรถด่วนเป็นเวลาห้าโมงเช้า ตู้ชั้นสองราคาโดยสารลดลงครึ่งค่าแล้วสี่สิบแปดบาทปลายกี่สตางค์ก็ลืมไป ตู้รถเกาะกันเป็นทิวแถว พอถึงสถานีอุดรฯ ก็ประมาณสองโมงเช้ากว่า ๆ ได้ยืนมาแต่อยุธยาจนถึงอุดรฯ ยัดเยียดมาก เรียกว่ายืนภาวนามาก็ได้ตาใสแจ๋ว ลงจากสถานีอุดรฯ แล้วก็เดินสะพายบาตรลัดใส่บ้านเดื่อ เดินไกลประมาณสี่กิโลก็ถึงบ้านเดื่อ พวกลูก ๆ หลาน ๆ เขามาใส่บาตรที่วัดบ้านเดื่อ พักฉันที่นั่น เป็นวัดของหลวงปู่อ่อนตา (ไม่ใช่หลวงปู่อ่อนตา วัดกรมทหาร) ฉันอาหารเสร็จแล้ว ก็ลาท่านไปพักวัดป่าโนนนิเวศน์ พักอยู่คืนหนึ่ง ฉันเช้าเสร็จก็ลาหลวงปู่พรหมมีไปพักบ้านกุดสระและบ้านขมิ้น

บ้านละคืน ก็กลับพักวัดป่าโนนนิเวศน์อีก รุ่งเช้าหลวงปู่พรหมมีใช้ให้ไปรับนิมนต์ เขาทำบุญใกล้วัดโพธิสมภรณ์ ส่วนหลวงพ่อหลวงปู่พรหมมีไปรับนิมนต์สายถนนหมากแข้ง เขาทำบุญเรือนใกล้โรง-พยาบาลเก่า เพราะวันนั้นเขานิมนต์สองแห่งจุกจิก

ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์เมตตา

พอข้าพเจ้าไปถึงที่นิมนต์ตอนเช้า เข้าไปในที่ปะรำพิธี ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ทอดสายตาเห็น องค์ท่านกวักมือให้ไปนั่งหัวแถวหักมุมตรงหน้าขององค์ท่านแล้วผินหลังใส่โยม แล้วองค์ท่านถามว่า *เธอไปพักอยู่ที่ไหน* เรียนตอบ *วัดป่าโนนนิเวศน์* ถาม *ได้กี่คืนแล้ว* เรียนตอบ *ได้สองคืนแล้วครับผม* ถาม *เธอมาจากภูเก็ต พังงาหรือ* เรียนตอบ *ครับผม* ถาม *ทำไมเจ้าจึงมาเสีย* เรียนตอบ *เพราะสถานที่ไม่ค่อยจะสะดวก แผ่นดินคับแคบครับผม* ถาม *ทำไมเธอจึงไม่มาพักกับข้าเล่า* ตอบ *เพราะเวลายุ่งจุก ๆ จิก ๆ ในการเยี่ยมญาติ* องค์ท่านกรุณาว่า *เออ เราจะให้เด็กวัดตามไปพร้อมในเวลาเสร็จนี้ ให้เขาช่วยเอาบริขารมา มาพักกับข้าฯ* แล้วก็หยุดถาม แล้วองค์ท่านบอกว่า *นี้ช้อน เธอจงตักเอาใส่บาตรเธอทั้งข้าวทั้งกับ เธอฉันในบาตรตามเคย ไม่ต้องเกรงใจข้า พระธุดงค์ไม่ยินดีฉันในบาตร ข้าเบื่อมาก* ข้าพเจ้าตักเอาแต่สิ่งที่ไม่เป็นน้ำ ทั้งข้าวทั้งอาหาร ก็ขนาดกำปั้นก็ไม่พอ เพราะตั้งใจว่าจะมิให้บาตรเปื้อนเลอะเทอะ จะให้เหลืออยู่เพียงคำเดียวเท่านั้น

พระเถระมีแต่หัววัดทั้งนั้นประมาณสิบกว่าองค์ ท่านเจ้าคุณหนองคายก็มา เจ้าตัวไม่เคยนั่งหักมุมอยู่หัวแถวกับเจ้าฟ้าเจ้าคุณก็ดูว่าขัน ๆ แปลก ๆ ดูว่าไม่มีการสวดพาหุงและให้พร ชะรอยเราจะไปสาย ท่านทำเสร็จแล้วก็อาจเป็นได้ ญาติโยมอยู่ที่นั้นประมาณเจ็ดสิบคน เมื่อองค์ท่านบอกลงมือฉันก็ตั้งใจฉัน เสร็จแล้วองค์ท่านก็ให้เด็กตามไปพร้อมเพื่อช่วยเอาบริขารมาวัดองค์ท่าน นึกในใจว่าพ่ออุปัชฌาย์ของเรานี้ รู้จักนิสัยของลูก ๆ แล้วให้ความอบอุ่น ไม่มีอุบายขู่เข็ญแต่ประการใดเลย พูดเหมือนอย่างพ่อกับลูก ๆ หลาน ๆ อย่างกันเองแบบคุ้นเชื่องมาแล้วหลาย ๆ ชาติ แต่เรามิได้ลืมตัวว่าจะคุ้นเชื่องจนเลยเถิดไม่เคารพ เพราะธรรมดาผู้ปฏิบัติ จะคุ้นเชื่องกับพระเถระเพียงใดก็ตาม หน้าที่ของการเคารพก็ต้องคงที่ จะเลียสบเลียปากเหมือนสุนัขเลียปากเจ้าของก็ไม่ได้ ธรรมอันนี้เป็นธรรมทรงตัวมาแต่ดึกดำบรรพ์ ตลอดอนาคตไม่เปลี่ยนแปลงไปไหนได้ ท่านผู้ใดเอาออกใช้ก็ต้องถูกทั้งนั้น เป็นธรรมอันไม่ล้าสมัยอยู่ทุกกาล แต่นักปฏิบัติมักอยากจะลืมตัวลืมใจลืมธรรม เมื่อคุ้นเชื่องกับบิดามารดา ปู่ย่า ตายาย และอุปัชฌาย์อาจารย์เข้าบ้างแล้ว มักจะตีเสมอขาดคารวะ เห็นมีอยู่ดาษดื่นเต็มโลก ขายไม่ออก บอกไม่ได้ ใช้ไม่ฟัง หลวงปู่มหาได้เตือนข้าพเจ้าไว้เสมอ ๆ ในคราวหนองผือหลวงปู่มั่น ข้าพเจ้าจำไว้ได้ไม่ยอมลืมเลย จึงได้เขียนไว้เป็นมรดกของลูก ๆ หลาน ๆ ผู้หวังดีในอนาคต มิฉะนั้นคำสอนตอนนี้อันเป็นเนื้อธรรมล้วน ไม่มีกระดูกและก้างปนเจือ ก็จะอันตรธานหายไปจากโลก จะมีแต่กุลบุตรกุลธิดาสะสมความเย่อหยิ่งจองหองอวดดี

พักอยู่วัดโพธิสมภรณ์คืนหนึ่งแล้ว ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์

ก็ส่งขึ้นรถยนต์มาลงสกลนคร พักอยู่สุทธาวาสหนึ่งคืน ก็เดินทางด้วยฝีเท้ามาพักวัดป่าบ้านโคกกับพระอาจารย์อุ่นหนึ่งคืน แล้วไปพักวัดดอยธรรมเจดีย์ประมาณเจ็ดวัน เอาฟืนช่วยหลวงปู่กงมาอยู่บ้าง ลาออกจากนั้นก็ไปพักวัดป่าบ้านนาโสก อยู่ประมาณเจ็ดวัน มีเณรโสบ้านนาโสกอยากจะไปห้วยทรายด้วย จึงพูดกับเณรว่า ถ้าเณรอยากไป จงไปที่หลังอย่าได้ไปพร้อมกัน เพราะจะทับถมข้าคล้ายกับข้ามายักยอกเอาเณรไปด้วย เณรกล่าว อยากจะไปศึกษากับพระอาจารย์มหาบัวที่วัดป่าห้วยทราย ได้ยินแต่กิตติศัพท์มาหลายปีแล้วอยากเห็นอยากรู้ วัดบ้านนาโสกสมัยนั้น มีหลวงพ่อมิ่งอยู่นั้นกับเณรสององค์ คือ เณรดา เณรโส จึงปรารภกับหลวงพ่อว่า หลวงพ่อผมมาพักที่นี้เป็นกรรมอันไม่ดีแล้ว เณรโสจะไปกับผม จงห้ามเณรโสช่วยกัน ผมมิได้ชวนมิได้มีนโยบายนอกในลึกตื้นอันใดกับเณรโสเพื่อแยกแยะให้เณรโสไปด้วย ผมรู้เห็นและปฏิบัติตามคัมภีร์พระวิสุทธิมรรคอยู่ว่า ไม่ควรไปเกลี้ยกล่อมเอาภิกษุสามเณรของท่านผู้อื่นไปตามตน และไปปฏิบัติตน จะเป็นอาบัติทุกกฎหลาย ๆ ตัวต่อเมื่อส่งภิกษุสามเณรนั้นคืนให้อาจารย์เดิมของเขาแล้ว จึงแสดงอาบัติทุกกฎในส่วนนี้ตก ผมย่อมเคารพพระวินัยส่วนนี้อยู่นะครับ ไม่ว่าไปพักสำนักใด ๆ ผมย่อมระลึกเห็นและปฏิบัติพระวินัยส่วนนี้อยู่ ไม่ทำแบบปากว่าตาขยิบเลย ขณะผมขึ้นรถไฟมีคนโดยสารมากก็จริง ก็เรียกว่าคนเดียว พระบรมศาสดากล่าวยืนยันแล้วว่าการเดินทางไกลคนเดียว ถ้ามีหมู่ในรถในเรือมากก็ตาม ถ้าไม่คุ้นเชื่องกับใครพอที่จะฝากศพฝากไข้ได้ ก็เรียกว่าไปคนเดียวมาคนเดียวทั้งนั้น ฉะนั้น วิสสาสา ปรมา ญาตี ความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง

จะเป็นเครือญาติสักปานใดก็ตาม ถ้าไม่คุ้นเคยกัน ต่างคนก็ต่างอยู่ ไม่สนิทชิดเชื้อแล้ว ความอุ่นอกอุ่นใจในระหว่างทั้งสองฝ่ายก็กลาย เป็นโมฆะ ก็เท่ากับว่าไร้ญาติไร้มิตรไร้ความอุ่นใจ แต่ทางปรมัตถ์ ก็ให้หวังพึ่งตนเองเสมอ ๆ เณรโสตอบว่า ครูบาอาจารย์มิได้ล่อลวง ผมไปด้วยประการใด ถ้าหากว่าครูบาอาจารย์ล่อลวงผมไปด้วยแล้ว ผมก็เห็นความไม่เป็นธรรมของครูบาอาจารย์อีก ผมก็ถอนศรัทธา ไม่อยากไปอีก แม้ตัวของผมก็อายุสิบเก้าแล้ว ย่อมสนใจพิจารณา อยู่ทุก ๆ ด้านบ้าง แล้วผมก็บอกตรงอยู่แล้ว ว่าอยากจะไปเรียน ปฏิบัติอยู่กับครูบาอาจารย์ผู้มีชื่อเสียง คุณพ่อมิ่งจะถือว่าข้ามกราย อิดหนาระอาใจ ก็ดูว่าจะไม่สมเหตุผล หลวงพ่อมิ่งก็เลยอนุโมทนา เพราะได้พูดถึงธรรมอันมีเหตุผล

ถึงห้วยทรายกราบหลวงปู่มหา

ตื่นขึ้นเป็นวันใหม่ฉันเสร็จเรียบร้อย ก็กราบลาหลวงพ่อ เตรียมเดินทาง โยมจะส่งขึ้นรถมุกฯ ก็ไม่ยอมไป เพราะกว่าจะเดินทาง ถึงบ้านต้อง จึงจะได้ขึ้นรถสายอุบลฯ แล้วไปลงมุกดาหาร แล้วจะ เดินแต่มุกดาหารถึงห้วยทราย ยิ่งเป็นเรื่องใหญ่โตนัก เดินลัดไปทาง บ้านดงหม่อนก้านเหลืองเสียดีกว่า แล้วโยมก็ไปส่งสองคนไปส่งถึง แจ้งตะวัน (แจ้งตะวันเป็นชื่อสถานที่) แล้วก็กลับ ต่อแต่นั้นก็ตั้งหน้า เดินตรง ข้ามบ้านโพนแดง ข้ามบ้านดงหม่อนก้านเหลือง ข้ามห้วย บังทรายไปพักใกล้บ้านสงเปือย ที่ทุ่งนาแห่งหนึ่ง อยู่กลางดงมีเถียงนา

ว่าง ๆ อยู่หลังหนึ่งก็พอดีกับค่ำพักนอนที่นั้น และมีเถียงนาอีกหลังหนึ่งอยู่ไกลกันประมาณสิบเส้น เจ้าของเขานอนประจำอยู่เขานอนเฝ้าของเขา ไปขอตักน้ำที่บ่อของเขามาไว้ล้างหน้า ส่วนสรงน้ำนั้นสรงแต่ห้วยบังทรายแล้ว เขาเล่าว่า *เถียงนาหลังที่พระคุณเจ้าพักนั้น สองสามวันมานี้เขาปล้นกันที่นั้น เขาถูกปล้นแล้ว เขาก็ย้ายเข้าบ้านเดิมบ้านสงเปือย ส่วนพวกข้าน้อยก็จะย้ายเข้าบ้านเดิมเหมือนกัน* พักอยู่ที่นั้นภาวนาก็สงบเงียบ คงหลับนิดเดียวก็สว่างเป็นวันใหม่ไปบิณฑบาตที่เถียงนานั้น ได้ข้าวคนละปั้นกับอาหารพอดีกับข้าวความจริงแล้วข้าวก็ดี อาหารก็ดี เขาก็ตามไปส่งอีกอยู่สงสารเขาไม่เอาของเขาไว้มากเลย เพราะสังเกตเขามิใช่คนรวย หาเช้ากินค่ำ เอาไว้ปั้นเดียวใหญ่กว่าไข่เป็ดบ้าง ก็เป็นบุญอันมากแล้ว ให้พรเขาย่อ ๆ แล้วก็ฉัน เสร็จเรียบร้อยแล้วทุกประการก็ลา เขาบอกทางแล้วก็ตั้งหน้าภาวนาเดิน ข้ามบ้านนาคำ บ้านตากแดด เข้าบ้านหนองเอี่ยนทุ่งแล้วเดินทางตามทางหลวง พอถึงห้วยทรายก็มืดพอดีจุดไฟ องค์หลวงปู่มหาก็อยู่ในศาลากำลังเทศน์พระและแม่ชีอยู่ ท่านทักว่า *ท่านหล้ามาแล้ว* ท่านประกาศว่า *นี้แหละเขียงเช็ดเท้าพระอาจารย์ใหญ่มั่นองค์หนึ่ง* กราบนมัสการแล้วองค์ท่านก็ถามไถ่ทุกประการตกลงได้นอนอยู่ที่ศาลาเพราะกุฏิเต็ม ได้เรียนองค์ท่านว่า *กระผมจับไข้มาแต่บ้านหนองเอี่ยนทุ่ง เพราะกรำแดดมาร้อน ๆ แล้วฝนตกลงมา ลมจัดเปียกตัวหมดแล้วจับไข้ขึ้นทันที ทั้งเดินทั้งไข้ผ้าเปียกจนแห้งกับตัว เดี๋ยวนี้ก็ไข้อยู่ขอรับ* ครั้นรุ่งขึ้นเป็นวันใหม่ก็ขอนิสัยรู้สึกเบาใจที่ได้มาอยู่กับองค์ท่าน

ได้พบกัลยาณมิตรอีก

ย้อนคืนหลังมาปรารภ คุณเพ็ง คุณสีหาที่ได้เคยอยู่ด้วยกันในยุคหนองผือ พอข้าพเจ้ามาพักวัดป่าสุทธาวาส คุณเพ็ง คุณสีหาพอได้รับทราบข่าวว่า ข้าพเจ้ามาถึงวัดป่าสุทธาวาส จะไปหาพระอาจารย์มหาบัวขณะนั้นคุณเพ็งคงอยู่กับหลวงปู่ฝั้น คุณสีหาคงอยู่กับพระอาจารย์วัน ก็พากันชวนกันไปหาพระอาจารย์มหาบัว เพื่อจะได้จำพรรษารวมกันหมู่เก่าอีก เพราะเคยได้อยู่ร่วมกันมาแล้วในยุคหนองผือ รู้จักนิสัยใจคอกันแล้วจะปฏิบัติสะดวก

สมัยนั้น เป็นเวลาฤดูเดือนพฤษภาคมข้างแรม หลังวิสาขบูชา ๒๔๙๖ แล้ว พระอาจารย์มหาได้ปรารภลับหลังกับหมู่ว่า *ผมไปอยู่กับหลวงปู่มั่นเสนาสนะเต็มหมด องค์ท่านได้พาหมู่ทำกุฏิให้ผมอยู่ มาบัดนี้ผมจะได้ทำกุฏิให้ท่านหล้าอยู่ละ ผมเป็นเวรกับองค์หลวงปู่ในตอนนี้อีกแล้วใช้เวรไปเสีย* แล้วได้รีบทำกุฏิมุงหญ้าปูฟากอีกหลังก็เสร็จไปโดยเร็ว ได้ให้อาจารย์สิงห์ทองไปอยู่ แล้วได้สับเปลี่ยนหลังอื่นให้ข้าพเจ้าไปอยู่ แต่อยู่ใกล้พระอาจารย์มหาไปทางทิศเหนือนั้น กุฏิที่ปลูกใหม่อยู่ใกล้พระอาจารย์มหาทางทิศใต้ สามเณรโสให้อยู่ข้างใกล้โรงไฟ ปีนั้นมีพระสิบเอ็ดรูป สามเณรสี่องค์ คือ หนึ่ง พระอาจารย์ผู้เป็นหัวหน้า สอง พระอาจารย์สม สาม พระอาจารย์สิงห์ทอง สี่ หลวงพ่อนิล ห้า ข้าพเจ้า หก คุณเพียร เจ็ด คุณสุพัฒน์ แปด คุณเพ็ง เก้า คุณสีหา สิบ คุณลี สิบเอ็ด คุณสวาส เณรสี่องค์

หนึ่ง เณรน้อย สอง เณรน้อยอีก สาม เณรบุญยัง สี่ เณรโส

ปฏิปทาของหลวงปู่มหาพาทำ เหมือนสมัยยุคหนองผือหลวงปู่มั่น เพราะสมัยห้วยทรายแขกโยมยังไม่มาก การบวชพระบวชเณรถ้ามีขึ้น ก็เดินด้วยฝีเท้าไปบวชมุกดาหาร ต้องนอนทางคืนหนึ่ง ที่สองไปนอนมุกฯ เช้าฉันเสร็จก็บรรพชาและอุปสมบท เสร็จแล้วออกเดินทางด้วยฝีเท้านอนค้างคืนกลางทางอีก บิณฑบาตเช้าเสร็จฉันเสร็จเดินทางต่อจึงถึงวัดป่าบ้านห้วยทราย กองทุกข์เดินทางเป็นอย่างนี้ ทุกวันนี้ไปไหน ๆ ก็มิได้เดินด้วยฝีเท้า พอห้าหกเจ็ดแปดกิโลอะไรเลย แต่ด้านข้อวัตรปฏิบัติชุดเก่ากับชุดหลังนี้พร้อมทั้งจิตใจ จะเป็นอย่างไรนั้นก็ของใครของมันตามธรรมชาติ จะตัดสินลำเอียงเข้าข้างตัวเลยก็ไม่ได้ และประวัติยุคห้วยทราย ก็เป็นยุคที่พระอาจารย์มหาตีและเข่นพระเณรโดยมิได้เลือกหน้าเหมือนกัน แต่อย่าลืมว่าสมัยบ้านห้วยทรายในยุคนั้น ในศาลาโรงฉันยังได้ใช้กระโถนกระบอกไม้ไผ่บ้านอยู่นะ แม้อยู่ตามกุฏิเป็นส่วนมากก็เหมือนกันน้ำมันก๊าดก็มีเพียงปีละสองปี๊บ ผ้าที่จะทำไตรจีวรก็เหลืออยู่หมดวัดเพียงปีละไม้สองไม้เท่านั้น มูลค่าในวัดทั้งหมดรวมกันในวัด บางทีก็ร้อยสองร้อยเท่านั้น บิณฑบาตก็มีแต่หมกห่อตกลงในบาตรเป็นส่วนมาก ฉันในบาตรทั้งหวานทั้งคาวพร้อม ไม่ได้ขโมยน้ำแกงใส่โจกแก้วเลย เว้นแต่น้ำมะพร้าวเป็นบางคราวเท่านั้น นมโกโก้ กาแฟมาห่าง ๆ บุหรี่ขาวมาห่าง ๆ

ปรารภมาทำไม จะเอาไปพระนิพพานด้วยหรือ ปรารภไว้เพื่อให้กุลบุตรสุดท้ายคำนึง จะได้ไม่ลืมตัวในสมัยวัตถุนิยมหรูหรา เพราะเกรงกิเลสจะหรูหราขึ้น ด้านเสนาสนะก็กั้นใบตองและฟางเป็นส่วน

มากพระอาจารย์มหาก็ยังอยู่กุฏิฟากและมุงหญ้า ประตูหน้าต่างก็ทำเป็นงวงฝาแถบตองผลักไปมา หรือเวิกออกแล้วก็ค้ำเอา ด้านทำความเพียรมีเวลามากกว่าทุกวันนี้ คราวหนุ่มอยู่หลวงปู่มหายิ่งประเปรียวกว่านี้มากพวกลูกศิษย์ที่ได้ไปหุ้มหลวงปู่บ้านตาดในยุคปัจจุบันนั้น องค์ท่านอนุโลมที่สุด อย่าว่าองค์ท่านดุเลย เพราะวัตถุอะไรก็บริบูรณ์หมดแล้ว ล้างมือเปิบเอาเท่านั้น เพียงลงทุนรับแขกไปมาเท่านั้น ถ้าหากว่าแขกไม่มาหาครูบาอาจารย์ชุดเก่าแล้ว จะให้แขกไปหาผีที่ไหนอีกก็ไม่ได้ น้ำห้วยหนองคลองบึงบางไหลลงสู่ทะเลและมหาสมุทร ก็มีทั้งน้ำใสและน้ำขุ่น ทั้งสกปรกและสะอาด ตลอดถึงหมู่สัตว์น้ำนานาอเนก ตลอดเพชรพลอยที่อยู่ในท้องมหาสมุทร ทองแดง ทองเหลือง ดีบุก ตะกั่ว ทองคำ เป็นต้น ก็ต้องขึ้นอยู่กับท่านผู้มีวิชาปัญญาจะเลือกเอาได้ใช้ประโยชน์ จะไปเพ่งโทษทะเลและมหาสมุทรก็ไม่ได้อีกละ

กรรมจุดป่าดักนก

ในสมัยนั้นบันดาลวันหนึ่งตกกลางฤดูเดือน ๔ ลมพัดตึง ๆ ใกล้จะหมดฤดูหนาว ข้าพเจ้าไปบิณฑบาต กุฏิเป็นกุฏิฟาง มุงหญ้า กั้นฟาก ปูฟาก จุดตะเกียงเล็ก ๆ ไว้ เป็นตะเกียงโป๊ะเล็ก ๆ ลมมันก็พัดเข้ามาที่ตรงตะเกียงนั้นเอง ข้าพเจ้าไปบิณฑบาตกับหมู่เพื่อนกลับคืนมา เอาผ้าไปตากไว้ข้างกุฏิแล้วก็ห่มผ้ามาฉันจังหัน ลมมันจัดชะรอยตะเกียงมันจะล้มเราลืมดับมัน แล้วมันไหม้กุฏิลุกขึ้นพรึบ

เดียวอย่างรวดเร็ว ผ้าที่ตากอยู่นั้นไหม้หมด มุ้งก็ไหม้หมด กลดก็ไหม้หมด ใบสุทธิก็ไหม้หมด มีดโกน มีดพับไหม้เสร็จเรียบ ไปเอาก็ไม่ทันไม่มีเวลาที่จะทันลุกขึ้นรวดเร็วทีเดียว หลวงปู่มหาหัวเราะแล้วท่านพูดว่า *บุพกรรมของคนเรานี้ผิดกันแท้ ๆ เหลือแต่ผ้าติดตัวนอกนั้นไหม้หมด*

เจ้าของนึกขึ้นได้เลย เลยไม่พูดให้ท่านฟัง นึกเห็นตัวเองไปจุดป่าดักตังบาน (เครื่องมือจับนกชนิดหนึ่ง) ในสมัยนั้นอายุ ๑๕ ปี ไปจุดป่ากลางโคกกลางโรง ไปดักตังบาน วันไหนไม่ได้เข้าโรงเรียน เมื่อก่อนเขาหยุดเรียนตามวันพระ เพราะไปเข้าโรงเรียนในโรงธรรมที่เรียกว่าหัวแจก โรงธรรมนั้นน่ะเรียกตามภาษาบ้านนอก โรงเรียนจึงหยุดวันพระ ไม่ได้หยุดตามวันเสาร์อาทิตย์ แล้วก็ไปจุดป่า ถ้าวันไหนไม่ไปวิดน้ำเอาปลา ก็ไปจุดป่าดักนกตามโคกตามโรง พอจุดป่าแล้วนกขาบมันร้องแจ๊ว ๆ แล้วก็บินมา จุดเวียนที่ดักตังบานไว้ มันคงจะมาจับไม้ต้นนี้กระมัง ก็ต้องไปดักไว้ตรงนั้น บางศีลก็ได้ ๔ ตัว ๕ ตัว บางศีลก็มามือเปล่า บางศีลก็ไฟไหม้ถูกตังบาน ไฟมันก็ไหม้ไปตามโคกตามนาทั่วที่ทั่วแดน ไหม้ตามโคกตามโรงเพราะเมื่อก่อนมันห่าง ๆ ทาง วันสองวันถึงจะมีโรงนาสักหลังหนึ่ง ที่ไม่ดีไม่มีด้วยซ้ำ เพราะโคกมันกว้างทุกวันนี้ไปจุดอย่างนั้นไม่ได้แล้ว ถ้าหากไปจุดอย่างนั้น ก็คงมีหวังได้เข้าตะราง เพราะทุกวันนี้ที่ไหน ๆ ก็มีแต่บ้านแต่เรือนมีแต่ไร่นาเขาหมด ข้าพเจ้ามาคิดเห็นบุพกรรมวันที่จุดป่านั้น มันตามมากับชาติ

อยู่มาอยู่มา คุณแม่แก้ว (แม่ชีแก้ว เสียงล้ำ) ท่านเห็นไฟไหม้ท่านก็หาอุบายเอาบริขารมาบังสุกุล ชวนญาติพี่น้องของท่านมาบังสุกุล

หลวงปู่มหาก็เห็นว่ามันได้วาระของข้าพเจ้า บริขารนั้นขาด คุณแม่แก้วคงจะหาอุบายถ่ายให้ จึงได้มาบังสุกุลให้เรา ผ้าไม้หนึ่ง ตลอดถึงมีดโกนพร้อม ส่วนใบสุทธินั้นได้ไปเปลี่ยนใหม่ ได้ไปเอากับเจ้าคุณมุกดาหารโมลี หลวงปู่มหาเซ็นรับรองให้ ท่านก็เลยมาตัดจีวรและสบงให้ หมู่ทั้งหลายที่เห็นเหตุการณ์ ก็เกิดสลดสังเวชก็มี หลวงปู่มหาหัวเราะแล้วท่านว่า *บุพกรรมของคนเรานั้นต่างกัน ของใครของมันถึงคราวมาถึงแล้วต้องสู้เอา* ท่านก็พูดเป็นธรรมอยู่เท่าที่สังเกตดูมันเป็นบุพกรรมของเจ้าของเคยได้จุดป่าจุดเมืองมามันเห็นกับชาติมันตามนำมา การจุดป่าจุดเมืองนี้ถึงแม้จะไม่ให้ไหม้เถียงไร่เถียงนาใครก็ตาม มดตัวแดงแมลงตัวน้อยมันก็ตายกันเป็นทิวแถวไป

พอถึง ๒๔๙๘ ออกพรรษาแล้วจีวรกาลเสร็จ องค์ท่านจะได้ไปเอามารดาบวชขาว องค์ท่านก็คิดละหวนทวนไปมาว่า ถ้าบวชแล้วจะเอาโยมมารดามาอยู่ห้วยทราย คุณชีแก่ ๆ อายุมากตลอดทั้งหนุ่มก็มีอยู่มากแล้ว เกรงจะมาทับถมให้ภาระหนักขึ้นแก่ผู้ที่ท่านบวชก่อน เพราะเป็นโยมมารดาของผู้เป็นเจ้าอาวาส ก็ต้องจะได้ให้เกียรติให้คุณเป็นพิเศษเกรงจะหนักใจแก่ท่านผู้มีอายุมากและพร้อมทั้งบวชก่อน จึงตกลงใจว่าบวชโยมมารดาแล้ว จำจะหาที่อยู่ใหม่ องค์ท่านจึงปรึกษากับคณะสงฆ์ว่า *ผมจะได้ไปบวชโยมมารดา ส่วนจะกลับนั้นบอกไม่ถูกเสียแล้ว ส่วนที่จะไปกับผมนั้นจะไปหมดก็ไม่ถูก เวลาอยู่เราก็แย่งกันอยู่ เวลาไปเราก็แย่งกัน มันเป็นเรื่องไม่งามแก่ฝ่ายปฏิบัติ จะเสียวงศ์ตระกูลฝ่ายปฏิบัติ ฉะนั้นขอให้คุณสม โกกนุทโท จงพาหมู่อยู่นี้บ้างในพรรษาต่อไปนี้ ทีนี้ส่วนผู้ที่จะไปกับผมคนนั้นคนนี้ผมก็ไม่ว่า ส่วนจะอยู่นี่ก็เหมือนกัน ถ้าไปกับผมมากก็ลำบาก*

อีก เพราะไม่ทราบว่าจะได้อยู่ที่ใดแน่ จึงเป็นของน่าควรคิดมากแท้ ๆ ในเรื่องนี้

วิเวกภูเก้า

ฝ่ายข้าพเจ้านึกในใจทวนไปมารอบ ๆ ด้านสารพัดว่า การไปคราวเดียวกันหลาย ๆ องค์ ยังไม่ได้ที่พักที่อยู่นี้ ได้ถูกมาแล้วในคราวไปภูเก็ต พังงา เดี๋ยวนี้ตกอยู่ในระหว่างไม่สะดวกอีกละ อยู่ก็ไม่สะดวก ไปก็ไม่สะดวก และอายุของเราก็เข้าเกณฑ์สี่สิบแล้ว เราจำพรรษาอยู่นี่อีกปีหนึ่งเป็นหมู่ท่านอาจารย์สมเสียก่อน เราจึงยกธงตั้งใจไปองค์เดียวที่ภูเก้า ตกลงใจได้แล้วก็อยู่ต่อ แต่ไม่พูดให้ท่านผู้ใดฟัง แล้วองค์ท่านพระอาจารย์มหาก็เตรียมตัวไปพักอยู่มุกฯ หมู่ก็ทยอยไปอีกยังเหลืออยู่หกองค์เท่านั้นแล้วองค์พระอาจารย์มหาก็ไปบวชโยมมารดาที่อุดรฯ แล้วลงไปจันทบุรี ไปตั้งวัดอยู่ใกล้สามแยกสีพลิ้ว คณะญาติอาจารย์เจี๊ยะถวายที่ดิน ออกพรรษาแล้วโยมมารดาขององค์ท่านชวนกลับ แล้วตั้งวัดอยู่บ้านตาดปัจจุบัน

ส่วนข้าพเจ้าจำพรรษาอยู่กับครูบาสมวัดป่าบ้านห้วยทรายอีกพรรษาหนึ่ง จึงรวมเป็นอยู่นั้นสี่ปี มีพระหกรูป เสร็จกฐินแล้วเสร็จจีวรกาลเดือนพฤศจิกายนข้างแรม ก็ลาครูบาสมและญาติโยมไปพักภูเก้า มูลค่าบาทเดียวก็มิให้โยมส่ง เอาไม้ขีดไฟไปห้ากลักเท่านั้นบริขารก็ตัดออกเอาแต่พอดี ทันได้อยู่ในภูเก้าองค์เดียวห้าเดือน ก็มีโยมพ่อตาลไปบวชเป็นปะขาวด้วย ใกล้จะเข้าพรรษา ก็มีโยมเข้าไปบวชเป็นปะขาวอีก เมื่อมีปะขาวมาแล้วก็ได้ตั้งกฎไว้ว่า *อย่าไปหุงต้ม*

อาหารใด ๆ เลย บิณฑบาตมาเลี้ยงกันตามบุญตามกรรมธรรมชาติ เห็ดก็ดีหน่อไม้ก็ดี ไม่ต้องเป็นกังวล เพราะเราออกจากครูบาอาจารย์มาใหม่ ๆ ชาวโลกที่อยู่ใกล้ก็จะมองไปในแง่ร้ายว่า ออกมาจากครูบาอาจารย์มาไม่กี่วันก็มาแอบกินกับตาปะขาว หุงต้มหน่อไม้และแกงเห็ดแกงหาวกินตะพืดปีนเกลียวมาก ส่วนบาตรนั้นอาตมาจะล้างเองตากเอง พวกปะขาวเฒ่าสองคนให้พากันปัดกวาดศาลาและล้างถาดตอนฉันเสร็จ ส่วนตราดนั้นกวาดช่วยกันทุก ๆ คน ลงไปจนถึงบ่อน้ำทุกวัน ส่วนรับบาตรนั้นให้เปลี่ยนกันไปรับ วันหนึ่งคนหนึ่งผลัดกัน อาตมามิได้มอบบาตรให้หมด คือให้สานตะกร้าทำเป็นสายสะพายหรือคอนเอา ข้าวและอาหารในบาตรจะแบ่งออกให้สองส่วน เหลือไว้ในบาตรส่วนหนึ่ง อาตมาก็จะสะพายเอง แบ่งเบากันจึงจะไม่หนักมาก ส่วนเวลาฉันเราจึงตรวจดูกันอีก ว่าใครได้อะไรไม่ได้อะไร เท่าที่ได้มาแต่ละวันอันบริสุทธิ์ตกในบาตรแล้ว ส่วนผมนั้นต้องโกนหมดทุกคนนุ่งขาว ส่วนเงินที่ได้มาทีละห้าบาทหกบาทนั้นให้ชาวบ้านเก็บไว้ คือ พ่อบี้ พ่อแหลม ไม่ให้มีอยู่ในตัวสักตังค์เลย ให้ตั้งใจภาวนา ข้าพเจ้ายังไม่ทิ้งตักน้ำเลยยังคอนอยู่โชกโชนเสือ ๆ แส ๆ กวาดตราดอยู่ใกล้ ๆ มันก็ร้องอยู่สบายใกล้ ๆ ได้ยินเสียงกวาดอยู่มันไม่กลัว ลิงมีตั้งฝูงละร้อยตัวมันไม่กลัวเลย งูใหญ่ได้ยินแต่เขาว่ามันอยู่รูขี้หินลึกตามแหงเข้าไปในภู แต่งูเล็กขนาดแขนหรือเล็กกว่านั้นมีมากในฤดูฝน มันออกตกตูมมาจากหน้าผาบ่อย ๆ เขาว่ามีเปรตมีผีแต่ไม่ปรากฏ ไม่เหมือนถ้ำพระเวส นาแก

ขณะที่อยู่ภูเก้านี้ได้เป็นไข้ป่วยอยู่ห้าหกวัน ขณะที่อยู่องค์เดียวยังไม่มีตาปะขาว ไปบิณฑบาตไม่ได้สามสี่วันอาเจียน นายจูเที่ยวไป

ส่งอาหารแต่ไม่ให้นอนเฝ้า โยมพ่อแหลมแม่แหลมมีศีลห้าเป็นประจำ พ่อบี้แม่บี้ก็มีศีลห้าเป็นบางวาระ บ้านโคกกลางทุก ๆ ท่านก็พอเป็นไป บ้านเหล่า บ้านหลุบปึ้ง บ้านแวงสายของแม่ตาลพ่อตาล ย่าเคี้ยว แม่มุ้ย ย่าเคี้ยว เป็นนายหน้าในวงศ์นี้ พ่อทองเขียน แม่ออกสร้อย พ่อออกจารย์พัน เป็นต้น เป็นกลุ่มบ้านเหล่า พ่อออกขุนอินทร์ แม่ออกแพงเป็นกลุ่มบ้านหลุบปึ้ง โยมบ้านโคกกลาง แม่ไชย ครูอุ่น ผู้ใหญ่ทอง นายกระษิณ นายศรี น.ธ.เอก แม่สุ่ย ต่างก็ได้ให้บิณฑบาตและอะไร ๆ ตามสามารถแต่ละท่าน ๆ และก็พ่อออกแพง แม่ออกแพง และนางแพงเล่า ก็เป็นวงศ์สำคัญอีกวงศ์หนึ่งในโคกกลาง แต่ขออภัยที่ไม่ได้ลงชื่อหมด คือเอาแบบรวบรัดว่า จะออกชื่อหรือไม่ออกชื่อก็ตาม เมื่อทำดีแล้ว ผลของการทำดีย่อมไม่ได้ต้อนเข้าคอกยากเหมือนโคและกระบือ ผลของความดีความชั่วย่อมเข้ามาเอง สู่คอกใจไม่ยาก

การพักปฏิบัติธรรมอยู่ภูเขาลูกนี้ก็อัตคัดทางน้ำบ้าง ชะรอยจะเป็นด้วยมิได้สร้างบารมีที่เกี่ยวกับน้ำ ๆ มาแต่ภพก่อน ๆ ก็อาจเป็นได้ และคงเป็นผลของกรรมในปัจจุบันชาติ เมื่ออยู่ฆราวาสได้ไขน้ำและวิดน้ำออกจากห้วยหนองคลองบึงต่าง ๆ เพื่อเก็บเอาตัวปลามาบูชาพญาลิ้นพญาท้องพญาไส้ก็อาจเป็นได้ หรือด้วยทางขุดน้ำบ่อ ก่อศาลา ไม่ค่อยเอาใจใส่ถือว่าเป็นงานไม่สำคัญ ก็เลยได้รับอานิสงส์จำเป็นไม่สะดวกทางน้ำ ๆ และเสนาสนะเสีย แต่ก็สมน้ำหน้าที่ตนสร้างไว้ไม่ดี จึงเป็นผู้มีลาภน้อยโดยประการทั้งปวง มิได้เอาลาภไปพระนิพพานก็จริง แต่ปัจจัยสี่เป็นลาภทางอนุศาสน์ของพระวินัยเพื่อเป็นเครื่องอาศัยของบรรชิต เพื่อประพฤติพรหมจรรย์ให้สะดวกให้

เจริญได้ ถึงแม้จะสอนมิให้ติดอยู่ในปัจจัยสี่ก็จริง แต่ก็ต้องได้อาศัยที่มีมาโดยเป็นธรรมอยู่ มีน้อยก็ได้อาศัยน้อย มีมากก็ได้อาศัยมาก จะประมาทก็ไม่ได้อีก เมื่อเห็นท่านผู้มีลาภมากได้มาโดยเป็นธรรม ก็มีความริษยาเสีย เห็นท่านผู้มีลาภน้อยแต่ได้มาโดยเป็นธรรม ก็ดูถูกว่าเป็นผู้มีลาภน้อยกว่าตน เมื่อผ่านพบเข้าก็ถือตัวขี้โอ่ไม่อยากพูดอยากถามด้วย เป็นเรื่องที่ไม่รู้จักลาภทั้งนั้น เพราะหลงลาภ หลงยศ และไม่เป็นผู้รู้ธรรมด้วย เป็นผู้ไม่ถึงธรรมด้วย เป็นผู้ไกลพระนิพพานด้วย มักจะเห็นอยู่เป็นส่วนมาก

พักอยู่ภูนี้ก็ได้ปฏิบัติมีเวลาพอควร ฉันเช้าเสร็จเก็บบริขารเรียบร้อย ก็ได้เดินจงกรมจนถึงเที่ยงวัน ภาวนาติดต่อไม่ค่อยขาดวรรคตอน แม้กวาดลานวัดก็ภาวนาพร้อมกับความเคลื่อนไหวของกายที่กำลังกวาด ที่เงื้อมือกวาดไปกวาดมา ก้าวขาไปมาก็ภาวนาพร้อม เวลาลงไปตักน้ำ บ่อหินไกลจากที่พักประมาณสิบห้าเส้น ได้เอาครุหรือปี๊บไปวางไว้ พร้อมทั้งไม้คอนน้ำประมาณสิบห้าวาแล้ว จึงคืนมากวาดไปจนถึงที่วางปี๊บไว้กับไม้คอนน้ำ แล้ววางตราดไว้ที่นั้น แล้วเอาปี๊บกับไม้คอนน้ำไปวางไว้ที่ข้างหน้าเป็นระยะ ๆ จนถึงบ่อหินสรงน้ำแล้ว ตักน้ำแล้วคอนน้ำเอาตราดคือไม้กวาดขึ้นข้างบนบ่ารวมกันกับไม้คอนน้ำ ค่อยปีนขึ้นตามทางที่กวาด แล้วมาหาที่พักประจำเวลาบ่ายสามโมงทุกวัน ส่วนบริเวณที่พักก็กวาดทุกวันเหมือนกัน สมัยทุกวันนี้ถือกันว่า วาสนามากกว่าคนชุดเก่า น้ำจะเปิดก๊อกที่ไหนก็ได้ทั้งนั้น กลางป่าก็สนุกนอน ลุกขึ้นแล้วก็ขบขามป้อมสมอกร๊อบ ๆ ตลอดถึงเครื่องดื่มอะไร ๆ ก็ไม่อด ทันสมัยมากโทรทัศน์ พัดลม รถแลนด์ รถเบ๊นซ์ โตโยต้า ดัทสัน ทันสมัยทุกประการ อากาศของข้า

ดีมาก อากาศก็เลยเถิด กลายไปเฝ้าอากาศทวารหนักทวารเบาเขาเป็นส่วนมาก ผู้เขียนเขียนไว้เตือนตนต่างหาก ท่านผู้อ่านท่านผู้ฟังอย่าโกรธเน้อ ถ้าจะเอาโกรธไปพระนิพพานด้วย ก็จงหาบเอาแบกเอาไปให้พอใจ เพราะไม่ได้ซื้อไม่ได้ขอกับใคร ๆ เป็นของทิพย์แบบสด ๆ ร้อน ๆ ถ้าผู้เขียนกิเลสมากผู้อ่านผู้ฟังก็จงหัวเราะเยาะเอาเทอญ ถ้าถูกก็มอบไว้กับมรรคและนิโรธเสีย ถ้าผิดก็มอบไว้กับสมุทัยและทุกข์ ไม่เป็นหน้าที่ของผู้เขียน และท่านผู้อ่านท่านผู้ฟังท่านผู้พิจารณาจะไปเป็นสงครามความเห็นความรู้กับปัญหา เสียสมอง เป็นปัญหาเสียสติเสียปัญญาเสียใจเสียธรรมแต่ละรายของเจ้าตัวเอง

ลัทธิพิสดาร

สมัยข้าพเจ้าอยู่ภูเก้า เบื้องต้น ข้าพเจ้าอยู่องค์เดียว ๕ เดือน ได้มีญวนคนหนึ่งขึ้นไปหาข้าพเจ้าอายุประมาณ ๓๐ ปี เป็นคนรูปร่างขนาดกลาง ในสมัยนั้น เขามาหาถ่ายรูปเขาเลยขึ้นไปหาข้าพเจ้า เมื่อขึ้นไปหาแล้วจึงชักชวนข้าพเจ้าว่า *ญาครู ญาครู* จะพูดอันหนึ่งให้*ฟังจะเอาด้วยไหม* ข้าพเจ้าก็เลยบอกว่า *เฮอ เอาไม่เอาก็ขอให้จงพูดไปเสียก่อน อย่าเพิ่งเร่งรีบมาข่มเหงนัก ให้อาตมาฟังเสียก่อน* เขาจึงพูดไปว่า *เอาตั้งใจฟังให้ดีจะพูดให้ฟัง ศาสนาไม่มี พ่อแม่ก็ไม่มี คุณพ่อคุณแม่ก็ไม่มี ทำการทำงานได้แล้วให้ทำขึ้นสู่รัฐบาล ไม่ให้มีกรรมสิทธิ์ส่วนตัว ให้แต่พอเพียงได้กินได้อยู่ทำงานให้รัฐบาลหมดให้คนเสมอกัน ญาครูจะยินดีด้วยไหม* ข้าพเจ้าเลยบอกว่า *ยินดี*

ไม่ยินดีก็ขอให้จงพูดไปก่อนอาตมาจะฟัง อย่าเพิ่งเร่งเพิ่งรัดมากนัก เขาจึงพูดต่อไปว่า ไม่ให้มีผู้ใหญ่ไม่ให้มีผู้ต่ำ ไม่ให้มีผู้สูงให้เสมอกันหมด เงินเดือนให้เท่ากันมีความสุขเสมอกันหมด มีลูกออกมาให้รัฐบาลเอาไปเลี้ยงไม่ต้องลำบาก ของถ้าหากได้มากก็ให้เอาขึ้นรัฐบาลหมด ไม่ให้ผู้หนึ่งผู้ใดเป็นเจ้าเป็นของ ให้แต่พอกินพอใช้ ให้คนเสมอกัน ไม่ให้มีชั้นวรรณะ ให้เป็นนายเหมือนกันหมด ถ้าหากเป็นลูกน้องก็ให้เป็นลูกน้องเหมือนกันหมด ถ้าจะเรียกว่าลูกน้องก็ให้เรียกว่าลูกน้องเหมือนกันหมด ถ้าจะเรียกว่านายก็เรียกว่านายเหมือนกันหมด ไม่ให้มีผู้ใดเป็นใหญ่ ให้เสมอกันหมด ศาสนาไม่มี ญาครูเห็นดีด้วยไหม คุณพ่อคุณแม่ไม่มี ท่านเลี้ยงมาเป็นเรื่องของท่าน ท่านเป็นผู้ทำออกมาท่านก็ต้องเลี้ยง บาปไม่มี บุญไม่มี บุญก็คือกินได้นอนหลับนั่นเอง จะเอาด้วยไหม

ข้าพเจ้าเลยบอกว่า เออ หมดแล้วหรือยัง ถ้าหากหมดแล้วอาตมาจะตอบ ถ้าหากว่ายังไม่หมดให้พูดต่อไป

เขาบอกว่า ขอพูดแค่นี้เสียก่อน ขอให้ญาครูตอบมา

ข้าพเจ้าเลยพูดว่า อาตมาจะถามบ้างหละ จะทำให้คนเสมอกันได้อย่างไร คนขาหักจะทำให้เป็นคนขาดีได้ไหม คนโง่ทำให้เป็นคนฉลาดได้ไหม คนมีกำลังน้อยทำให้มีกำลังมากได้ไหม

เขาตอบยอมรับความเป็นจริงว่า ทำไม่ได้

ข้าพเจ้าจึงพูดต่อไปว่า พ่อก็เป็นพ่อเต็มภูมิ แม่ก็เป็นแม่เต็มภูมิ จะไปพูดว่าเสี่ยวว่าสหายได้หรือ จะไม่ให้มีคุณมีค่าได้อย่างไร หน้าที่ท่านเลี้ยงมาแล้ว ก็เป็นหน้าที่ของเราที่จะเลี้ยงท่านตอบ ท่านได้เลี้ยงมาแล้วเลี้ยงตอบท่าน ทำกิจธุระของท่านดำรงวงศ์ตระกูลประพฤติตนให้เป็นคนรับทรัพย์มรดก เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำ

บุญอุทิศให้ท่าน เราต้องประพฤติอย่างนั้น เหมือนมีคน ๆ หนึ่งมายกมือไหว้เราว่า สบายดีหรือ เราก็ยังได้ยกมือไหว้ตอบว่า สบายดี เรื่องของท่านเลี้ยงเราเราก็ควรเลี้ยงท่านตอบ จะไปพูดอย่างนั้นก็ไม่ได้ อาตมาก็ไม่เลื่อมใสด้วยถ้าพูดอย่างนั้น ทำคนให้เสมอกันจะทำอย่างไร มันไม่เสมอกันดอก เอ้า อาตมาจะพูดให้ฟัง อย่างองนี้เก่งทางช่างไม้เก่งทางช่างเหล็ก อาตมาเป็นแต่เพียงทุบหิน เขาก็ไล่อาตมานี่แหละไปทุบหิน องเป็นช่างไม้ก็ต้องไปอยู่ร่มอยู่เงา การกินการอยู่การหลับนอนก็ต่างกัน หรืออย่างต่ำองก็คงเป็นผู้คุมอาตมา อาตมาเป็นผู้ทุบหิน ผู้คุมนั้นก็คงจะได้อยู่ในร่ม อาตมาก็ต้องได้ทุบหินตากแดดอยู่กลางแจ้ง มันจะเสมอกันได้อย่างไร คนเราพ่อก็ต้องเป็นพ่อเต็มภูมิ แม่ก็ต้องเป็นแม่เต็มภูมิ แผ่นดินก็ยังมีต่ำมีสูงจะให้เสมอกันได้อย่างไร เงินห้าบาทกับเงินสิบบาทอันไหนราคาสูงกว่ากัน เงินใบละร้อยบาทกับใบละบาทอันไหนราคาสูงกว่ากัน

เขาเลยตอบว่า เงินใบละร้อยบาทราคาสูงกว่า

ข้าพเจ้าก็เลยพูดต่อไปว่า มันก็มีชั้นวรรณะอยู่ในตัวมัน ใครไปทำให้มัน ก็คุณสมบัติของมันมีของมันเอง ดินไม่มีปุ๋ยกับดินมีปุ๋ยมันก็ยังมีคุณสมบัติต่างกัน ไม้ยูงกับไม้ไผ่อันไหนมันดี น้ำหนักเท่ากันไม้ยูงก็ราคาสูงกว่า ก็คุณสมบัติมันต่างกัน มันก็สูงขึ้นตามคุณสมบัติของมัน พ่อก็เป็นพ่อเต็มภูมิ แม่ก็เป็นแม่เต็มภูมิ จะไปเตะตูดว่าสหายหมดก็ไม่ได้ ตัวเองโง่แล้วจะมาสอนให้คนอื่นโง่ด้วย องเป็นบ้าแล้วยังจะมาสอนให้อาตมาเป็นบ้าด้วย อาตมาไม่ไปด้วยนะ ถ้าหากว่าไม่มีชั้นวรรณะ ทำไมไม่ให้สตาลินมาทุบหินบ้าง ให้ทหารไปเฝ้าอยู่ทำไมร้อยชั้นพันหลีบ

เขาเลยพูดขึ้นว่า *โอ๊ย ถ้าพูดไปแล้วขี้ฉ่อ (ขี้โกง) ไปญาครูนี่น่าโมโหแท้ ๆ*

ข้าพเจ้าเลยพูดว่า *มันถูกตามคำอาตมานะ ขอให้พิจารณาดูอย่าเพิ่งโกรธ เพราะมันมีที่แซง อาตมาก็เลยแซง จะโกหกได้ก็โกหกได้เฉพาะคนโง่ ๆ เท่านั้น*

เขาก็เลยพูดว่า *ถ้าพูดแล้วขี้ฉ่อ (ขี้โกง) ไปตะพึดตะพือ หนีดอกญาครูนี่ อย่างนั้นจะไปเดี๋ยวนี้แหละ*

ข้าพเจ้าเลยบอกว่า *เออ ไปก็ไปเสียซิ*

แล้วเขาก็เลยไป ส่อแสดงให้เห็นว่า เขานั้นไปเที่ยวประกาศให้คนโง่เลื่อมใสเท่านั้น ผู้ถึงศีลถึงธรรมจะเลื่อมใสได้อย่างไร

พรรษา ๑๔ ก่อตั้งภูจ้อก้อ

ครั้นพักอยู่ภูเก้าออกพรรษาแล้วก็ได้ไปมุกดาหาร ไปบวชโยมพ่อตาลผู้เป็นตาปะขาว แท้จริงท่านก็ไม่มุ่งจะบวชเป็นพระ แต่เห็นว่าคนพอหน้าผ้าพอผืน และยังไม่เคยบวชเป็นพระสักที ก็เลยอบรมให้บวช จะอยู่ได้เท่าใดก็แล้วแต่กรณี (ส่วนตาปะขาวเทนั้นลาสึกจากตาปะขาวไปอยู่บ้าน) ส่วนพ่อตาลเมื่อบวชแล้วอุปสมบทแล้วพักอยู่ภูเก้าอีกไม่กี่วันโยมแม่ตาลและคณะวงศ์ตระกูลนิมนต์มาพักภูจ้อก้อทั้งหมด จะได้สามวันเจ็ดวันก็แล้วแต่

มาทีแรกพักถ้ำประมาณสี่ห้าคืน ญาติโยมบ้านแวงจึงปรึกษากันว่า *ถ้าจะให้ท่านอยู่ถ้ำก็คับแคบ ญาติโยมมาก็อัดแอ* แล้วเขาลำเลียง

ไปทำกระหน่ำหลังถ้ำ ปูฟากมุงฟางกั้นฟาง กว้างประมาณสองเมตร ปริมณฑลเสาไม้กลมเท่าแข้งระเบียงไม่มี พาดบันไดขึ้นห้องนอนเลย เป็นป่ารกชัฏ มีต้นเปือยโต ๆ สูง ๆ เฒ่า ๆ เป็นระยะ ๆ ครึ้ม ต้นเปือยนั้นเป็นโพรงตลอดปลาย ฤดูฝนต้องมีงูขึ้นกุฏิประจำวัน มาหากินจิ้งเหลนที่มาซ่อนตัวอยู่ตามฟางที่กั้นและฟากปูขลุกขลักไม่สนิท บางทีขดอยู่ใต้ตีนบาตร แต่เป็นงูกะปะโดยมาก งูมีทุกชนิด จนไม่รู้จักชื่อก็มีเพราะเป็นภูเขาดง ตามหน้าหินหน้าผาก็มีรูมีเงื้อมขลุกขลักมาก เสือเหลือง เสือดำก็มี อีเห็น ชะมด ตะกวด เสือโคร่งมีปีทีแรกแล้วหายไป

น้ำใช้น้ำฉันอัตคัดมาก ได้หามได้คอนปีนขึ้นเขาไกลประมาณยี่สิบเส้น ปีที่สองน้ำใกล้เข้ามาบ้างประมาณสิบห้าเส้น แต่ถึงอย่างนั้นก็ไม่คุ้มได้ไปตักห้วยค้ออันไกลยี่สิบเส้นอยู่ ฤดูฝนเดือนเก้าเดือนสิบพอทำเนาบ้าง เพราะได้ตักเอาน้ำไหลใต้หินหน้าผา ลูก ๆ หลาน ๆ เขาก็ตักช่วยด้วย แต่ผู้หนักกว่าเพื่อนก็นางวารินทร์ นางสมัย นางสัยและลูก ๆ หลาน ๆ อื่น ๆ สารพัด พระเณรจะปล่อยให้เขาหมดก็ไม่ได้อีก ต้องตักเป็นหลักไว้ประจำวันแบ่งเบากัน ข้าพเจ้าไปบิณฑบาตคอนปี๊บไปพร้อมคอนได้น้ำเต็มปี๊บ ทำไม้คอนให้หนักข้างหน้า ให้สามเณรอินทร์ถวายรับบาตร แล้วก็คอนน้ำมาพร้อมมิให้เสียเที่ยว สามวันกวาดหนทางบิณฑบาตจนถึงห้วยค้อคราวหนึ่ง เพราะงูกะปะมาก มิฉะนั้นต้องเหยียบเวลาไปบิณฑบาต ถ้าวันไหนถูกกวาดหนทางต้องเอาปี๊บไปวางเป็นตอน ๆ กวาดไปถึงปี๊บกับไม้คอนแล้ววางตราดไว้ เอาปี๊บกับไม้คอนไปวางไว้อีก กลับมาเอาตราดกวาดต่อไปถึงปี๊บและไม้คอนอีก เป็นระยะ ๆ จนถึงที่ตักน้ำสรงแล้วตักเอาน้ำคอน

หลวงปู่ขาวแบกคาน ใช้ไม้เป็นคานหาบน้ำเข้าตุ่ม ซึ่งพระสงฆ์ท่านหาบน้ำไม่ได้
(ไม่ยอมลดตัวเพราะไม่มีใครท่านใช้สอย)

ขึ้นเขา เอาตราดทับข้างบนไม้คอน บ่อที่ขุดนั้นบ่อหนึ่งริมห้วยค้อกอไผ่แม่ไลย สอง ริมห้วยค้อข้างสวนพ่อปลี แม่ธนูศิลป์และแม่ขัดสาเป็นผู้ขุด สาม บ่อสารวัตรสำเนียงไกลกว่าบ่อห้วยค้อ สี่ บ่อใกล้นาพ่อสงวนอีกแต่ไม่คุ้มปี ห้า ทำนบสะพานห้วยชันของพ่อนางสงวนเขาให้สรงและล้างบาตรแต่พอถึงเดือนมกราคมก็แห้งเสีย หก ขุดบ่อใต้ทำนบของพ่อนางสงวนก็ไม่คุ้มปีอีก เจ็ด ขุดบ่อนาเนิดก็ไม่คุ้มปี แปดขุดและเจาะหินใกล้ศาลาฉันอาหาร พอได้ล้างบาตรแต่พอเดือนกุมภาพันธ์ก็แห้งเสียได้วันละปี๊บก็ทั้งขุ่นเป็นตม ก็ไม่พ้นหาบคอนมาจากห้วยค้อในฤดูเดือนสาม สี่ ห้า

มีปัญหาว่า เป็นบ้าดอกหรือ จึงไปยอมเป็นยอมตายอยู่ที่อดน้ำแท้ พระนิพพานอยู่นั้นแห่งเดียวหรือ ที่อื่นมีที่ปฏิบัติถมไปภาคอีสานกว้างขวางมาก จะมาเขียนเล่ากินสมบัติอะไร มันได้ผลอะไร ตอบว่า จริงอยู่ แต่ผลของกรรมเล่าเมื่อสร้างไว้แล้วใคร ๆ ย่อมบิดพลิ้วไม่ได้ ถ้าบิดพลิ้วได้แล้ว คุกตะรางก็ไม่ต้องมี การท่องเที่ยวในสงสารสร้างบารมีก็ไม่มี มีแต่นิพพานสิ่งเดียวเท่านั้นเป็นเอเย่นต์อยู่บุคคลผู้จะถึง *สุคโต* ได้ก็ต้องผ่าน *ทุกขโต* มาเต็มที่ก่อน มิฉะนั้นการเข็ดหลาบในสงสารก็ไม่ชัดได้ ฉะนั้นจึงมี *ทุกขา ปฏิปทา ทันธาภิญญา* ปฏิบัติลำบากทั้งรู้ได้ช้า *ทุกขา ปฏิปทา ขิปปาภิญญา* ปฏิบัติลำบากแต่รู้ได้เร็ว ส่วน *สุขา ปฏิปทา ขิปปาภิญญา* ปฏิบัติสะดวกทั้งรู้ได้เร็ว *สุขา ปฏิปทา ทันธาภิญญา* ปฏิบัติสะดวกแต่รู้ได้ช้า เนื่องด้วยกรรมและผลของกรรมต่างกัน สัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นไปตามกรรมและผลของกรรม

ครั้นต่อมาก็มีคุณสีลา อินทวังโส ได้เอาแท้งค์น้ำมาให้สองลูก

พอได้ใส่น้ำไว้ฉัน ถึงกระนั้นก็ยังไม่พ้นไปตักน้ำห้วยค้ออีก อยู่มาร้านสมศักดิ์ศรี นิคมคำสร้อย ได้สร้างถังน้ำคอนกรีตขึ้นสามถัง กว้างสองเมตร สูงสามเมตร ก็เบาลงบ้าง กุฏิอีกสองหลังพร้อมทั้งโรงไฟก็รู้สึกเบาไปบ้าง แต่ฤดูเดือนห้ายังได้ไปตักน้ำห้วยค้ออยู่บ้าง และก็ถังอิฐสี่เหลี่ยมผืนผ้าสูงหนึ่งเมตรกว่า ๆ ยาวประมาณเมตรกว่า ๆ แต่ทุกวันนี้ประชาชนทางใกล้ทางไกลเมตตาสงเคราะห์อะไรต่ออะไรก็พอแบ่งเบาขึ้นมาบ้าง แต่ก็ยังเป็นขี้โหล่ของภาคอีสาน ในทางอัตคัดทรมานอยู่ทุก ๆ ด้าน ด้านจักรเย็บผ้า คุณสีลาหามาไว้ให้ใช้กว่าสิบปีแล้ว สะพานข้ามห้วยค้อ คุณสีลาก็พาญาติโยมสร้างขึ้นให้ เพราะแต่ก่อนไต่ขอนไม้ยางอยู่แปดปี พระอาจารย์จามก็มาช่วยเมตตาสงเคราะห์อะไรต่ออะไรด้วย ญาติโยมทางบ้านแวง บ้านหลุบปึ้ง บ้านโคกตลอดหนองสูงใต้บ้านเหล่า ตลอดถึงหนองสูงห้วยทรายต่างก็ได้ช่วยเหลือตามสติกำลังแต่ละท่านละคน เท่าที่สามารถและเท่าที่ศรัทธา จะพรรณนาไปเป็นท่าน ๆ คน ๆ ก็เขียนไม่ไหว

ศาลาแม่ออกรักษาศีลนั้น ครูชาลี พรรคพล และนายถนอมวงศ์เสน่ห์ เป็นผู้ริเริ่มและศรัทธาต้น ส่วนศาลาปัจจุบันและถังน้ำใหญ่สี่ถังเป็นส่วนรวม ทั้งพระทั้งเณรทั้งญาติโยมสารพัด ต่างวัดต่างจังหวัดที่มาเที่ยวเจอเข้าก็ช่วย ไม่ขัดไม่ดูดาย สำหรับผู้เขียนมิได้อะไรเลยได้แต่เขียนเท่านั้น ได้อะไรมาสู่สำนัก ได้ด้วยเดชพุทธ ธรรม สงฆ์และครูบาอาจารย์และสพรหมจารี ภิกษุสามเณรและคณะญาติโยมใกล้ไกล พร้อมทั้งพุทธบริษัทของพระพุทธ ธรรม สงฆ์ ใกล้ไกลเรื่องถังน้ำคอนกรีตไม่ว่าชุดสร้างก่อนและตอนหลัง ร้านสมศักดิ์ศรีนิคมคำสร้อยต้องเป็นภาระจิปาถะ ชาวรถและญาติโยมบ้านแวง

และบ้านเป้าก็เข้าแบกหามช่วยเหลือ ทางบ้านเหล่าผู้ใหญ่กองและลูกบ้าน ก็ช่วยเอาทรายมากว่าพันปี๊บขนขึ้นใส่รถเข็น ตลอดครูและนักเรียนตำบลหนองสูงใต้ทุก ๆ โรงเรียน ขนจากตีนเขาขึ้นบนภูอย่างโกลาหลอลหม่าน ขอขอบคุณทุก ๆ ท่าน ๆ ทุก ๆ วัยไว้อยู่โดยทุกเมื่อด้วย ท่านผู้ใดทำด้วยศรัทธาน้อยและมากด้วย พุทธ ธรรม สงฆ์ จงได้รับผลตามส่วนควรค่าของเหตุที่ทำน้อยแลมากทุกถ้วนหน้านั้นเทอญ ผู้เขียนย่อมยินดีพอใจแต่ละท่าน ๆ ทั้งนั้นเพราะยุคภูจ้อก้อเป็นยุคอายุขัยวัยแก่ของข้าพเจ้า ที่ได้ท่องเที่ยวมาในสงสาร พร้อมทั้งเป็นยุคอัตคัดทุกประเภท คมนาคมก็ไม่สะดวกขึ้นเขาลงห้วยขลุกขลัก วัตถุนิยมก็ราคาแพงสูงขึ้นทวี บรรดาท่านชาวพุทธในประเทศไทยก็ดี หรือนอกประเทศบ้างก็ดี นับแต่ข้าวเม็ดหักผักเส้นหนึ่งก็ดีขึ้นไปหามาก โดยข้าพเจ้ารู้ตัวก็ดีมิได้รู้ตัวก็ดีคิดเป็นราคามูลค่าแต่สตางค์หนึ่งขึ้นไปก็ดี ได้ร่วมกุศลผลบุญกับข้าพเจ้าด้วยกำลังกาย กำลังวาจาก็ดี ด้วยกำลังใจขณะจิตเดียวก็ดีด้วยเดช พุทธ ธรรม สงฆ์ จงภิญโญยิ่ง ๆ จนถึงที่สุดทุกข์ โดยชอบทุกถ้วนหน้า ทั่วทั้งไตรโลกาอยู่ทุกเมื่อเทอญ แม้จะได้ร่วมหรือมิได้ร่วมก็ตาม แผ่อัปปมัญญาไปทั่วทั้งไตรโลกาผูกขาดอยู่ทุกเมื่อ และระลึกได้ไม่ระลึกได้ก็ดี เป็นอธิษฐานปารมีสัมปันโน เป็นสัจจปารมีสัมปันโน ผูกขาดจองขาดอยู่ทุกเมื่อแล นิพพานังในชาตินี้เทอญ

****

ไม่เคยใช้อุบายเรี่ยไร

หันมาปรารถเรื่องอยู่ภูจ้อก้อได้สามพรรษา พรรษาที่สี่ก็รื้อกระต๊อบฟางทิ้ง ญาติโยมบ้านแวงมีพ่อศิลป์ ก็ริเริ่มทำกุฏิสามัคคีขึ้นกว้างสามเมตร ยาวสี่เมตรกว่า ๆ ต่อแต่นั้นก็ค่อยทยอยขึ้นปีละหลังบ้างสองปีต่อหลังบ้าง ปีละสี่หลังก็มี เป็นวงศ์ของคุณนพดล กรุงเทพฯ แต่ก็ไม่อยากจะเล่าเรื่องก่อ ๆ สร้าง ๆ ดอก เพราะใคร ๆ อยู่ที่ไหน ๆ ก็พอได้พูดกันอยู่ในเรื่องนี้ ทีแรกก็นึกว่าเอาเด็ด ๆ เดี่ยว ๆ จะไม่ก่อสร้างใด ๆ ทั้งสิ้น แต่อยู่นานติดต่อกันไปหลายปี หมู่พระเณรมาพักอาศัยไม่มีที่พักก็จำเป็นได้ทำ แต่มิได้แผ่มิได้ขอเรี่ย ๆ ไร ๆ ให้ปีนเกลียวของธรรม มีมาโดยชอบธรรมก็จึงทำ ไม่ได้ใช้อุบายจัดงานในวัดเพื่อหาเงินขูด ๆ เกลา ๆ มาก่อสร้าง ทำพอได้อยู่ได้พักเท่านั้น และก็อาศัยน้ำฝนจากหลังคาลงใส่ถัง เพราะภูลูกนี้มิได้มีน้ำเป็นหลักก็จำเป็นจำไป และเมื่อไม่น้อมว่าเป็นสมบัติของตัวแล้ว กิเลสก็คงไม่กำเริบมากเท่าไรนักหนา น้อมเป็นของพระพุทธศาสนาแล้ว กิเลสก็เบาลงคะนองตัวไม่ได้ จะน้อมเป็นของตัวได้ชั่วคราวก็แต่เพียงบริขารแปดเท่านั้น แม้ถึงอย่างนั้นก็ยังได้สับเปลี่ยนให้องค์นั้นองค์นี้อยู่ ไม่ว่าแต่เท่านี้ แม้หนังหุ้มอยู่โดยรอบที่ยืมมาจากธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ก็จะได้ส่งคืนให้ ดิน น้ำ ไฟ ลมอยู่ เพราะจะได้แตกสลายลงสู่ธาตุเดิมอยู่ ดินแตกไปเป็นดิน น้ำแตกไปเป็นน้ำ ไฟแตกไปเป็นไฟ ลมแตกไปเป็นลม ลงสู่มหาภูต

ธาตุเดิมคงที่ ด้านกิเลสคือความหลงไม่รู้เท่าปัญหาของตนที่มาหลงดินหลงน้ำหลงไฟหลงลม ก็จะได้มาสร้างดินสร้างน้ำสร้างไฟสร้างลม เป็นเปรตเป็นผีเฝ้าดินเฝ้าน้ำเฝ้าไฟเฝ้าลม ขันอยู่เหมือนนกเขาว่า ของกู ของกู ของกูอยู่ก็ต้องขึ้นอยู่กับกรรมของผลของกรรมอีก

พระพุทธศาสนาเป็นของลึกซึ้ง ไม่เป็นสิ่งที่ผู้หูหนาตาเถื่อนจะเข้าใจความหมายได้ง่าย ๆ ฉะนั้น ในโลกจึงมักจะเจอแต่คนตาบอดมาอวดสนเข็มกับคนตาดีเป็นส่วนมาก ฝ่ายแจวเรือพายเรือข้ามน้ำมีน้อย เขาโค ขนโคเป็นฝ่ายกางขาลงโต้น้ำให้เรือวนเรือฝืด ด้านจิตใจหนักไปในทางกิเลส ด้านมันสมองก็มันไปทางกิเลส มอบให้ใจเป็นใหญ่ทั้งทางคว่ำทางหงาย มอบให้มันสมองเป็นใหญ่ทางคว่ำทางหงาย ใจมีกิเลสหรือไม่มีกิเลสไม่ต้องมีกรรมการเลือกเฟ้นเลย มันสมองมีกิเลสหรือไม่มีกิเลสก็ไม่มีกรรมการเลือกเฟ้นเลย ด้านสติปัญญาก็เหมือนกัน ไม่มีกรรมการเลือกเฟ้นเลย เสือมันก็มีสติปัญญาอยู่ แต่สติปัญญาของมันมุ่งตะครุบเขามาใส่กระเป๋าท้องของมัน เมื่อจิตใจและธรรมยังไม่ถึงพระอริยบุคคลชั้นใดชั้นหนึ่งแล้ว ย่อมเป็นผู้กินไม่เลือกทั้งนั้น ธรรมะแท้เป็นทรัพย์สินของนักปราชญ์ แต่เป็นหอกเป็นง้าวเป็นฟืนเป็นไฟของคนพาล หมายความว่าพวกคนพาลเข้าใจความหมายอย่างนั้น แต่ที่จริงแล้วหาได้เป็นฟืนเป็นไฟเป็นหอกเป็นง้าวกับใครไม่ เป็นจริงอยู่ตามธรรมชาติของบาปบุญมรรค ผล นิพพาน คงที่

ยุคภูจ้อก้อปัจจุบัน

ยุคภูจ้อก้อนี้ นับแต่ยุคต้นมาจนถึงปัจจุบันที่เขียนอยู่นี้ก็ดี ไม่ว่าบรรพชิตและฆราวาสใกล้และไกล ต่างก็พากันดูแลช่วยเหลือตามสติกำลังของตน ๆ อยู่ เท่าที่จะทำได้ ฝ่ายพระเณรยุคต้นแท้ก็คุณอินทร์ถวาย คุณสีลา โยมบิดาของคุณอินทร์ พร้อมทั้งเผ่าพงศ์วงศ์ตระกูล พร้อมทั้งวงศ์วานตลอดวงศ์ของคุณย่าเคี่ยว วงศ์แม่อ้อ กำนันชิววรรณ กำนันบัวผัน และทุก ๆ ท่านไม่สามารถจะเอามาลงให้หมดได้ นางสวางค์ พัฒนากร วงศ์ผู้ใหญ่ตาลอีก สารวัตรสำเนียง ย่อมมีคุณแก่ข้าพเจ้าอยู่แต่ละท่านละคน ไม่ทางหนึ่งก็ทางหนึ่ง และขออภัยที่ไม่ได้เขียนออกชื่อไว้ครบในที่นี้ด้วย ตัวของข้าพเจ้าเองไม่ได้หัดเป็นนิสัยอกตัญญูมนุษย์เลย ย่อมถือเอาเยี่ยงอย่างพระมหาสารีบุตรมาคำนึงอยู่บ่อย ๆ พระมหาสารีบุตรนั้น พระราธะคราวเป็นฆราวาสอยู่ ได้ใส่บาตรให้พระสารีบุตรเพียงทัพพีเดียวเท่านั้น องค์ท่านก็หัดจำไว้ระลึกได้ ดังมีในเถรประวัติ ถ้าจะถูกกล่าวตู่ว่าการเขียนอย่างนี้เป็นการประจบประแจง ผู้เขียนก็มีที่อ้างอย่างนี้ เพราะมนุษย์โดยมากมักจะอกตัญญูกัน ถ้าเกลียดโกรธใคร ก็มักแต่จะเอาสิ่งนั้นมาเป็นเจ้าหัวใจบูชาไฟโทสะ เป็นการหักดอกไม้บูชาความโกรธของตน พร้อมทั้งอุปนาหะผูกโกรธไว้ เวรก็ไม่มีหนทางจะเบาลงและระงับได้

คนแต่ละคนก็ต้องได้ทำความดีไว้ให้เรา ไม่อันหนึ่งก็ต้อง

อันหนึ่งให้จงได้ ถ้าชาตินี้ไม่มี ชาติก่อน ๆ ก็คงมี และชาติหน้าไปอีกเล่าก็ยังอักโข ถ้าเชื่อว่ามีชาติหน้า ภพหน้า ชาติก่อน ภพก่อนแล้ว การทำคุณให้แก่กันและกันก็ดี การระลึกถึงคุณของกันและกันก็ดี การไม่ควรทำเวรแก่กันและกันก็ดี การเชื่อกรรมและผลของกรรมก็ดี การเชื่อพุทธ ธรรม สงฆ์ ก็ดี การทำต่อกันและกันก็ดี เชื่อกรรมและผลของกรรมในปัจจุบันชาติก็ดี เชื่อว่าบาปบุญมี มรรค ผล นิพพาน มีในปัจจุบันจิต ปัจจุบันธรรมก็ดี ก็ได้มหาทรัพย์ภายในขุมต้นมากกว่าแผ่นฟ้าแผ่นดิน อันเป็นศรัทธาทรัพย์และปัญญาทรัพย์สมดุลกันแล้ว เป็นทรัพย์ที่ไม่สูญหายไปไหนด้วย มิได้หาบ มิได้หิ้ว มิได้แบก มิได้คอน มิได้เอารถ มิได้เอาเกวียนขนให้ยากด้วย ไม่มีท่านผู้ใดจะมาลักไถ่ ลักถอน ลักจี้ ลักปล้น ตกน้ำก็ไม่จม ไม่พลัดไม่พรากไม่จากไป เป็นเงาจิตเงาใจ ไปตามตัวใจไปตามตัวธรรม เบามาก ข้อนี้ย่อมเป็นธรรมอันจริง เป็นใจอันจริง เป็นปัญญาอันจริง เป็นศรัทธาอันจริงของพระอริยบุคคล

บุคคลผู้เป็นบัณฑิต ย่อมเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เช่น เชื่อว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น แต่เหตุชั่วใครจะบัญญัติเอาตามกิเลสของตนสักเพียงไรก็ตามว่าเหตุดี เหตุชั่วนั้นจะกลายเป็นเหตุดี ก็ย่อมเป็นไปไม่ได้อีก เหตุดีแท้ ๆ จะบัญญัติผิดว่าเหตุชั่ว เหตุนั้นก็เป็นเหตุชั่วไปไม่ได้ เพราะมีผลในเหตุนั้น ๆ เป็นศาลยุติธรรมตัดสินอยู่ปลายทาง ไม่ลำเอียงในโลกไหน ๆ ในธรรมไหน ๆ ผู้ที่จะเลือกเหตุดีเหตุชั่วได้สนิทใจไม่ลังเล ก็ต้องเป็นผู้แยบคายในเหตุดีเหตุชั่วมาแล้ว พร้อมผลลัพธ์ทั้งสองฝ่ายมาชำนิชำนาญ เป็นอาจารย์สอนตัวให้รู้ตัว ทั้งทางขึ้นทางล่องว่า สิ่งนี้เป็นเหตุแห่งสุข สิ่งนี้เป็นเหตุ

แห่งทุกข์ สุขเป็นผลแห่งเหตุอันนี้ ทุกข์เป็นผลแห่งเหตุอันนี้โดยชัดแจ้ง มิฉะนั้นแล้ว ก็เลือกเหตุเลือกผลไม่ได้จนวันตาย ย่อมถูกต้มตุ๋นโดยความไม่แยบคายของตนอยู่ตราบนั้น กรรมและผลของกรรม เหตุและผลของเหตุ พืชและผลของพืช เจตนาและผลของเจตนา การลงมือทำและผลของการลงมือทำ ก็มีความหมายอันเดียวกัน แต่ให้ผลต่างกันในทางดีทางชั่ว

อบายมุขทุกประเภท เป็นเหตุ พืช กรรม การลงมือทำและเจตนา เป็นทางฉิบหายผูกขาดอยู่แล้ว ไม่มีมนุษย์ เทวดา มาร พรหม และพระพุทธเจ้าองค์ใด ๆ จะมาทำให้เจริญได้ในตอนนี้ นอกจากจะละเว้นเสียให้ห่างไกลเท่านั้น ธรรมอันนี้เป็นธรรมสอนฆราวาสโต้ง ๆ ส่วนพระเณรนั้นต้องเว้นกันไปผูกขาดแล้ว มิฉะนั้นแล้ว จะกลายเป็นหมาป่าเป่าปี่ในนิทานอีสป และไม่รู้จักความหมายของพระเณรของพระพุทธศาสนาอีกด้วย ธรรมเนียมอันเป็นธรรมแท้ พระเณรต้องปฏิบัติธรรมวินัยชั้นสูงขึ้นไป เป็นหัวจักรของชาวโลก ถ้ายังเสนอหน้ามาเล่นการพนันอันเป็นอบายมุขอีก นุ่งผ้าเหลืองเสียผ้าขาว นุ่งผ้าขี้ริ้วถือเสียม ไปขุดปูตามทุ่งนามากินเหมือนเด็กเสียดีกว่า แต่เด็กผู้ไม่ห่มผ้าเหลืองเขาไม่ฆ่าสัตว์ก็มี อบายมุขไม่มีอยู่ในครอบครัวใด ครอบครัวนั้นจะเจริญก้าวหน้า ทั้งทรัพย์ภายนอกและภายในสูงส่งโดยรวดเร็ว โลกปัจจุบันมันข้องอยู่อย่างนี้อลหม่าน

คิดเห็นอันใดก็เขียนขึ้น เป็นเรื่องที่ไม่เป็นแนวเป็นแถวติดต่อ มาอยู่ปีที่แรก ญาติโยมทำกุฏิเล็ก เป็นกระต๊อบฟางทั้งมุงและกั้นด้วยฟางอยู่ได้สามพรรษา พรรษาที่สี่เขาทำกุฏิปูกระดานไม้เปือย กว้างสองเมตรเก้าสิบเซ็นต์ ยาวสี่เมตรกว่ามุงด้วยกระดาน

แต่กั้นด้วยฝาไม้ไผ่สานที่เรียกว่าฝาไม้เฮี้ยตามชาวอีสาน ทำเป็นฝาสานแล้วขอบริมให้แน่นแล้วผูกแขวนค้ำเอา ครั้นอยู่มาอีกสามปีก็เลยรื้อฝากออก กั้นด้วยกระดานไม้ตะเคียน ครั้นอยู่มาก็ค่อยงอกที่นั้นที่นี้ตามประสาของวาสนาอนาถา พอได้อยู่ได้อาศัย แต่มิใช่โอ่โถงภาคภูมิอะไร ถ้าเทียบใส่ฆราวาสก็แบบหาเช้ากินเย็น จับพลัดจับผลูเป็นธรรมเทศนาทุกข์อยู่ในตัว มิให้ลืมหลงได้เลย สถานที่และลาภยศก็พอดีกับจิตใจธรรมอันหยาบ ต้องถูกทรมานอยู่แบบขู่ว่า ๆ หือ ๆ ๆ ๆ เห็นไหมกองทุกข์ เข็ดหรือไม่เข็ด หลาบหรือไม่หลาบ อ้ายหน้าระยำดังนี้เสมอ ๆ

ที่อัตคัดทรมานนี้เป็นมหาอาจารย์เตือนสติอยู่ มิให้สงสัยในเรื่องชาติ ๆ ภพ ๆ คำว่าชาติ ๆ ภพ ๆ แล้ว จะเอาวัตถุภายนอกมาพอกลวงไว้เต็มแผ่นฟ้าแผ่นดิน มีแต่ขุมทองตั้งล้าน ๆ ขุมก็ตาม ผลลัพธ์ก็คือทุกข์ขาดตัวนั้นเอง เว้นพระอริยะเสียเพราะจิตใจและธรรมเหนือสิ่งเหล่านี้ไปแล้ว เพราะเครื่องผูกได้ขาดไปแล้วถอดออกแล้ว วัตถุนิยมไม่เป็นเชือกจะผูกท่านได้ เพราะฝึกจิตใจให้เหนือวัตถุนิยมไปได้ เพราะองค์ท่านไม่ติดอยู่ในสมมติว่า ได้ ๆ และไม่ติดอยู่ในสมมติว่า เสีย ๆ ได้ก็มอบคืนให้ได้ เสียก็มอบคืนให้เสีย มิได้ติดอยู่ในเงื่อนทั้งสอง ยอมตัวทำจิตใจให้เป็นโสด ธรรมที่เป็นอาหารของใจ ใจที่เป็นอาหารของธรรมก็พลอยเป็นโสดไปในตัวไม่ขี้หึงกัน ธรรมก็ส่งคืนให้ธรรมไปในตัว ใจก็ส่งคืนให้ใจไปในตัว มิได้มาเป็นศัตรูสงครามกัน ใจและธรรมก็ไม่มีใครผูกปัญหาให้กันและกันแก้เพื่อเอาคะแนนแพ้คะแนนชนะ ธรรมะชั้นนี้เป็นธรรมลึกผูกขาดของผู้ใจสูงอยู่แล้ว แต่ธรรมทรงอยู่ก่อนใจ เป็นธรรมชาติอันละเอียด

กว่าใจแล้ว ถ้าธรรมไม่ทรงมีอยู่ก่อนใจแล้ว ใจก็ไม่มีหนทางจะรู้ธรรมได้ และไม่มีหนทางจะเลือกเฟ้นได้

พระอรหันต์สิ้นลมปราณเข้าสู่อนุปาทิเสสนิพพานไปแล้ว ไม่เป็นหน้าที่จะไปบัญญัติว่าใจ ๆ อีกเลย เพราะไม่สมเกียรติ บัญญัติได้แต่เพียงว่า ธรรมอันไม่ตาย ธาตุอันไม่ตาย อายตนะอันไม่ตาย อินทรีย์อันไม่ตาย แปลว่า เป็นใหญ่ในทางอันไม่ตาย เพราะธรรมก็ดี ธาตุก็ดี อายตนะก็ดี อินทรีย์ก็ดี ไม่อิงอาศัยกับกองนามรูปแล้ว และกองนามรูปเล่าก็ไม่เป็นหน้าที่จะไปแอบอาศัยได้ เป็นของละเอียด-ลออมากมายจนไม่มีที่จะเปรียบเทียบได้

ผู้มิได้เห็นชัดซึ่งสังขารที่เกิดขึ้นที่แปรปรวนที่ดับไปติดต่ออยู่อย่างไม่ขาดสาย และไม่ได้พิจารณาให้ติดต่ออยู่พร้อมกับลมออก-เข้า แห่งพระอานาปานสติแล้ว ไฉนจิตใจพร้อมทั้งสติปัญญาอันสมดุลกันในขณะเดียว อันเป็นปัจจุบันทันตาทันใจทันปัญญาทันธรรม จึงจะเอนไป โอนไป น้อมไป ยินดีไป หนักไป ด่วนไปในพระนิพพานได้ เพราะบารมีอินทรีย์ยังอ่อนอยู่ เพราะอำนาจกรรมและผลของกรรมอันเป็นตัววัฏจักร อวิชชาความหลง ๆ เป็นเจ้าใหญ่นายโตผลักดันอันดองอยู่ในขันธสันดานผูกมัดรัดรึงไว้ จิตใจยังโอนไปเอนไป น้อมไป หมุนไป ส่ายไป ดึงดูดไปจูงไปเป็นพหุลกรรม กรรมที่เคยติดมาจนชินเป็นอาจิณกรรม เป็นแม่เหล็กดึงดูดในทางวัตถุ-นิยมภายนอกและภายใน วัตถุนิยมภายนอกมี รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ในส่วนรูปขันธ์ภายนอก ธรรมภายนอก ธาตุภายนอก วัตถุนิยมภายในก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย เรียกว่ารูปขันธ์ภายใน ธรรมภายใน ธาตุภายใน หรืออินทรีย์ภายในก็ว่า ส่วนนามนิยม

กันภายในก็คือใจ ธรรมภายในก็ว่าธาตุภายในก็ว่า เรียกว่า **นามธรรม** นามธาตุ นามอินทรีย์ นามขันธ์ภายใน ก็มีความหมายอันเดียว ส่วน นามธรรมภายนอก ธรรมารมณ์ภายนอกก็ว่า

คู่ต่อสู้ที่แท้จริง

แล้วธรรมภายนอกภายในเหล่านี้เล่า ธาตุภายนอกภายใน เหล่านี้เล่า ทั้งหมดมารวมกันแบ่งออกเป็นสามกาล ปัจจุบันกาล อดีตกาล อนาคตกาล เกิดขึ้นเป็นเบื้องต้น แปรปรวนในท่ามกลาง ดับเป็นสุดท้าย เป็นนิจวัตรหาระหว่างมิได้ เมื่อปัญญาญาณไม่เห็นแจ้ง ในฝ่ายนิโรธสัจจะเป็นเนืองนิตย์ติดต่ออยู่แล้ว ความเบื่อหน่ายจาก ความหลงความคลายเมาจากความหลง ความหลุดพ้นจากความหลง ก็ไม่มีหนทางจะปรากฏ ญาณวิมุตติอันถ่องแท้ก็ยิ่งไม่มองเห็นพอ ริบหรี่เลย

เมื่อฟันยังไม่ถึงแก่นจะเห็นแก่นอย่างไรได้ เมื่อฟันเมื่อเลื่อย ยังไม่ขาด จะสมมติว่าขาดอย่างไรได้ เมื่องานยังไม่เสร็จ จะสมมติ ว่าเสร็จอย่างไรได้ จะหลับหูหลับตาโกหกตน ก็ไม่พ้นพิษอันเดือนร้อน อีกละ เพราะความลับไม่มีในตนคือโลกภายใน อัชฌัตตโลก ปัจจุบันโลก ปัจจุบันสังขารก็ว่า ปัจจุบันกิเลสก็ว่า เพราะกิเลสมีทั้งปัจจุบันกิเลส อดีตกิเลส อนาคตกิเลส ถ้าปัจจุบันจิตปัจจุบันธรรมไม่มีกำลัง พร้อมด้วยสติปัญญาแก่กล้า เหนืออ้ายหลง ๆ ไปแล้ว ย่อมตีเมือง กิเลสไม่แตก ฉะนั้นแล้วกิเลสมันจึงมักจับเอาเป็นเชลยศึก

ไฟราคะ ไฟโทสะ ไฟโมหะ กับไฟกิเลสกับไฟโลภ โกรธ หลง นั้นต่างกันอย่างไร ก็ต้องมีความหมายรสชาติอันเดียวกัน หลายชื่อหลายนามหลายสมมติเรียกกันเฉย ๆ จะบรรเทาระงับได้ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา อันถูกต้องทางพุทธศาสนาเท่านั้น ไฟภายนอกจะระงับได้ด้วยน้ำภายนอก หรือระงับได้ด้วยไม่ให้เกิดขึ้นในต้นมือเท่านั้น ไฟภายนอกมีโทษมหันต์มีคุณอนันต์ ขึ้นอยู่กับการใช้ถูกและไม่ถูก ไฟกิเลสมีโทษโดยส่วนเดียวมิได้มีคุณ ไฟภายนอกดับได้ด้วยน้ำภายนอก แต่ไฟมากน้ำน้อยน้ำก็ดับไม่ได้ น้ำมากอยู่แต่ไม่รู้จักวิธีดับก็ใช้ไม่ได้อีก เพราะธรรมดาไฟเมื่อไหม้ลงไปแล้ว และมีเชื้อล่อมากมายอยู่แล้ว ไม่เป็นหน้าที่ของไฟ จะคอยให้น้ำมาดับตนมีหน้าที่ไหม้ไปตะพึด น้ำก็ไม่เป็นหน้าที่ว่า เราจะคอยเป็นกองปราบดับไฟ ฉันใดก็ดี ศีล สมาธิ ปัญญา ก็มิได้ยืนยันว่า เราจะเป็นกองปราบกิเลสเลย ถ้าประกอบ ศีล สมาธิ ปัญญา น้อย แต่ประกอบกิเลสมากกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ก็ปราบกิเลสไม่ชนะ

เรื่องแพ้เรื่องชนะภายนอก ไม่เป็นที่นิยมชมชอบของพระ-พุทธศาสนา พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นเรื่องเวรสนองเวร เรื่องภัยสนองภัยเป็นเรื่องกรรมสนองกรรม เป็นเหตุสนองเหตุ เป็นเรื่องภายนอกของพระพุทธศาสนาทั้งนั้น โอปนยิโกภายในของพระพุทธศาสนาสอนไว้ว่า ถ้าถูกแพ้ก็ถูกแพ้กิเลสของตนคือหลง ๆ เป็นต้น ถ้าชนะก็ชนะความหลงของตนไปเป็นตอน ๆ ก็ดี หรือโดยสิ้นเชิงก็ดี มีกฎเกณฑ์และความหมายของพระพุทธศาสนาเท่านี้

แต่ชาวโลกิยวิสัยย่อมนิยมชมชอบว่า ถูกแพ้คนอื่น พวกอื่น หมู่อื่น บ้านอื่น ตำบลอื่น อำเภออื่น จังหวัดอื่น ภาคอื่น ประเทศอื่น

และมักนิยมชมชอบว่า ถูกชนะคนอื่นพวกอื่น หมู่อื่น บ้านอื่น ตำบลอื่น อำเภออื่น จังหวัดอื่น ภาคอื่น ประเทศอื่น จนเป็นยาเสพติดนิสัยแก้ยาก ถ้าหากว่าโลกทั้งปวงต่างมุ่งหน้าประชันขันแข่ง เพื่อสู้รบขบกัดกับกิเลสของตนแล้ว โลกก็เต็มไปด้วยความเมตตาสามัคคีจะประสบแต่ความร่มเย็นปราศจากเวรภัยนอนหลับสนิทไม่สะดุ้งผวา เพราะไม่มีเวรอยู่รอบด้านเหมือนลูกพ่อแม่เดียวกัน รักชีวิตตนก็ต้องรักชีวิตผู้อื่นด้วย รักความสุขตนก็รักความสุขผู้อื่นด้วย รักเคารพของตนก็ต้องรักเคารพของผู้อื่นด้วย เหล่านี้เป็นต้น ทะเลเลือด ทะเลน้ำตา ทะเลเวร ทะเลภัยก็สงบไป เพียงรักษาศีลห้าเท่านั้น กฎหมายโลกกฎหมายธรรมก็บริบูรณ์แล้ว ไม่ต้องบัญญัติหลายมาตราก็ได้ พระพุทธศาสนาเป็นกฎของธรรมตายตัวทั่วไตรโลกา ทั้งโลกอดีต โลกอนาคต โลกปัจจุบันด้วยเป็นกฎของธรรมแท้อยู่ทุกกาล ทันสมัยอยู่ทุกกาล มิใช่ธรรมเถื่อน มิใช่ธรรมเดา มิใช่ธรรมด้น มิใช่ธรรม-คาดคะเน เป็นธรรมมีแต่เนื้อไม่มีก้างเจือปน มิได้นิยมเพศชั้นวรรณะเลย

ศาสนธรรมคุ้มครองโลก

พระพุทธศาสนาเป็นธรรมคุ้มครองสรรพโลกอยู่โดยตรง ๆ แล้ว ผ่านการบ้านการเมืองไปแล้ว ข้ามไปเป็นการคุ้มครองโลก เหนือไปกว่าการบ้านการเมืองไปอีก พระบรมศาสดาจึงยืนยันว่า ธรรมเป็นโลกบาล คือคุ้มครองโลกได้มีอยู่สองข้อ หิริ ความละอายต่อบาปทุจริต โอตตัปปะ ความสะดุ้งกลัวต่อบาปทุจริต ถ้าหากว่าธรรม

สองข้อเท่านี้ มีประจำใจของมนุษย์อยู่ทุก ๆ ท่าน ทุก ๆ หัวใจ เป็นมหาอาจารย์กระซิบบอกและเตือนตนอยู่ทุกหัวใจแล้ว กฎหมายก็ดี ธรรมะก็ดี ก็ไม่ต้องได้จำได้เรียนได้ท่องได้บ่นมากมายนัก เป็นหลักหัวใจของศีลของธรรมของกฎหมายอีก ถ้าไม่มีหิริ โอตตัปปะแล้วจะเรียนจบไตรปิฎกก็ใบลานเปล่าเป็นถังก้นทะลุ เทน้ำใส่เท่าใดก็เก็บไว้ไม่ได้ แม้จะเรียนกฎหมายจบทั้งนอกประเทศและในประเทศก็ตาม ก็เป็นถังก้นทะลุไม่รับน้ำไว้ (โลก ๆ ก็ต้องเจอแต่ก้างอยู่ตามเคย) พวกเราชาวพุทธจะหวังเอาลูกระเบิดปรมาณูเป็นสรณังคัจฉามิ ไม่เป็นที่พึ่งอันเกษม กลายเป็นปรมาณูเวรภัย

อัปปมาโณ พุทโธ อัปปมาโณ ธัมโม อัปปมาโณ สังโฆ มีพระมหาคุณอันไม่มีประมาณ ผู้มีปัญญาน้อยระลึกได้น้อย ผู้มีปัญญามากระลึกได้มาก ผู้มีเชือกสั้นขึ่งได้ใกล้ ผู้มีเชือกยาวขึ่งได้ไกล ผู้มีกำลังน้อยแบกของได้น้อย ผู้มีกำลังมากแบกของได้มาก ผู้ตามัวสนเข็มยาก ผู้ตาดีสนเข็มได้ง่ายนัก

สมัยที่อยู่ภูจ้อก้อตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๐ ติด ๆ กันมาทั้งฤดูแล้ง ฤดูฝน ฤดูหนาว ฤดูร้อนจนถึงขณะกำลังเขียนอยู่นี้ เป็นปี พ.ศ. ๒๕๒๔ พระอาจารย์ที่เทศน์ให้ฟัง พร้อมทั้งเฆี่ยนเล็กเฆี่ยนน้อย เฆี่ยนใหญ่เฆี่ยนโตประจำกายอยู่ พร้อมทั้งขู่เข็ญว่า *เธอเห็นไหม เธอรู้ไหม เธอเข็ดหลาบไหม* พร้อมทั้งเฆี่ยนพร้อมทั้งย้อนถามว่า *เห็นไหมทุกข์เกิด* เรียนตอบว่า *เห็นขอรับผม เห็นไหมทุกข์แก่* เรียนตอบว่า *เห็นขอรับผม เห็นไหมทุกข์เจ็บปวดในสกลกายจิปาถะสรรพเย็นสรรพร้อนสรรพโรค สรรพหิวข้าว สรรพกระหายน้ำ สรรพปวดอุจจาระปัสสาวะ* เรียนตอบว่า*เห็นด้วยรู้ด้วย รู้ด้วยเห็นด้วยขอรับผม*

เธอเห็นไหมความตายเป็นทุกข์ ถูกโรคชราถูกโรคต่าง ๆ ทำให้ตาย ถูกตัดคอถูกยิงตกรถตกราถูกทุบตีตาย ตกน้ำตายไฟไหม้ตาย ตายโหงจิปาถะ ตายผอมตายแห้ง ตายจากเช้า สาย บ่าย เย็น ตายจากคุณความดีอันจะพึงได้พึงถึง เธอเห็นไหมรู้ไหม ทั้งเห็นทั้งรู้ ทั้งรู้ทั้งเห็นไหม

เรียนตอบว่า *ทั้งรู้ทั้งเห็น ทั้งเห็นทั้งรู้กลมกลืนกันขอรับผม*

แล้วเธอเห็นรู้ว่าเป็นธรรมดาอะไรเล่า

เรียนตอบว่า *เป็นธรรมดาทุกข์ขอรับผม ไม่ใช่เป็นธรรมดาสุข เพราะธรรมดามันมีหลายธรรมดาขอรับผม ธรรมดาทุกข์อิงอามิสก็มี ธรรมดาทุกข์มิได้อิงอามิสก็มี ธรรมดาสุขอิงอามิสก็มี ธรรมดาสุขมิได้อิงอามิสก็มี ธรรมดาพระนิพพานก็มี ขอรับผม*

เธอทำไมถึงอวดฉลาดตอบเกินคำถามลามบ้าไป เธอใช้อุบายสอนผู้ถามไปในตัวหรือ

เรียนตอบว่า *ถ้าเรียนตอบไม่สมเหตุผลบ้าง ก็เกรงว่าจะถูกเฆี่ยนขอรับผม*

ที่นี้เราจะถามเธอต่อไป เธอจงตั้งใจตั้งธรรมตั้งสติปัญญาให้สมดุลกันในปัจจุบันทันกาล ที่นี้ทุกข์ปรารถนาไปมิสมหวัง ทุกข์พลัดพรากจากของรักของชอบใจ ทุกข์ประสบสิ่งที่ไม่น่าชอบเหล่านี้ เธอจะปฏิบัติยังไงเล่า

เรียนตอบว่า ทุกข์เหล่านี้เป็นทุกข์ฝ่ายกิเลสโต้ง ๆ อยู่แล้ว ต้องทำใจพร้อมทั้งสติปัญญาให้เหนือและสูงไปกว่าทุกข์เหล่านี้ด้วยวิธีเห็นว่าต้องไม่ยืนยันเอาทุกข์มาเป็นตัวตนเราเขา สัตว์ บุคคล ไม่ยืนยันเอาเราเขา สัตว์บุคคลว่าเป็นทุกข์ ไม่ยอมทำใจให้โศกเศร้าด้วย

เพราะอำนาจที่ได้เคยรู้แจ้งในกองนามรูป ว่าเป็นของไม่ได้อยู่ในวงแขนของผู้ใด มีหน้าที่เกิดขึ้นแล้วแปรไปแตกสลายไปอยู่ ไม่ว่าจะเป็นทาสของผู้ปรารถนาและไม่ปรารถนา ถ้าไม่ยอมละยอมถอนความเข้าใจผิดตอนนี้แล้ว ก็จะทุกข์ใจทวีคูณ ไม่มีประตูจะดับทุกข์ได้ เพราะส่วนนี้เป็นทุกข์ที่ควรละด้วยปัญญาอันรอบคอบ เพราะทุกข์เหล่านี้มันเนื่องมาจากทางวัตถุนิยมหวังอยากจะให้อยู่ในวงแขนและกำมือของตน คล้ายกับว่าจะกอบเอาดินทราย กำเอาดินทรายมิให้เล็ดลอดมือของตัวเลย คล้ายกับจะปั้นน้ำให้เป็นตัวรูปสัตว์รูปคนไปต่าง ๆ ย่อมเป็นไปไม่ได้ ก็ต้องทวนกระแสดูความเข้าใจผิดของตน แล้วก็ปล่อยวางความหวังแบบโง่ ๆ เสีย ปัญญาก็เหนือสูงขึ้นจากความหลง แล้วไม่สามารถจะกลับกลืนความหลงคืนได้ง่าย ๆ ได้เลย เว้นไว้แต่สติปัญญาอ่อนกว่าความหลงในตอนนี้ ถ้าสติปัญญาเหนือจากความหลงในตอนนี้แล้ว ก็เหนือจากความโง่ไปหมดทุกประเภท ความโง่จะขบถคืนไม่ได้ ชนะความหลงตอนนี้แล้ว ไม่มีประตูกลับคืนแพ้อีกเลย

โลกุตตรจิต โลกุตตรธรรม

ผู้มีศรัทธาความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ มีวิริยะในสิ่งที่ควรเพียรมีสติในสิ่งที่ควรระลึกได้ มีสมาธิในสิ่งที่ควรตั้งมั่น มีปัญญาในสิ่งที่ควรรอบรู้ เป็นกองทัพธรรมสมดุลกันแล้วย่อมเป็นช้างสารมหากำลังใหญ่ ความหลงที่เรียกว่าอวิชชาจะตั้งกองพลเข้ามาทางประตูใด

ความหลงย่อมอยู่ใต้อำนาจของธรรมแท้ ใจแท้ ศรัทธาแท้ วิริยะแท้ สติแท้ สมาธิแท้ ปัญญาแท้ เพราะธรรมเหล่านี้ขึ้นสู่โลกุตตระแล้ว ไม่มีเทวดา มารพรหม และมนุษย์ใด ๆ จะปลดเกษียณให้ลงสู่โลกีย์ได้

โลกุตตรจิต โลกุตตรธรรม มิใช่ธรรมลวงโลก มิใช่ปู่ทวดย่าทวด ตาทวด ยายทวด ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ ลวงโลก เพราะข้ามปุถุชนโคตรไปแล้วไกล ไม่อาลัยว่าจะลวงตนจะลวงโลก เหมือนโลกิยวิสัยที่หนักไปในทางอามิส สรณัง คัจฉามิ ที่เที่ยวกวาดต้อนผู้อยู่ระดับเดียวกันเข้า ให้เป็นพรรคตามกรรมนิยม กรรมบันดาลเหนี่ยวรั้งตั้งเจตนาและความหวังก็เป็นไปตามโลกีย์ ไกลจากโลกุตตระจนมองไม่เห็น จะเห็นกันได้ง่าย ๆ ก็เพียงกายและความประพฤติเป็นบางส่วนเท่านั้น เว้นไว้แต่จำพวกพระอริยะจำพวกเจโตปริยญาณเท่านั้น เหลือนั้นก็เดาด้นคาดคะเนผิดบ้างถูกบ้างแต่ต้องผิดนั้นแหละเป็นส่วนมาก

ผู้เห็นภัยอย่างเต็มที่ในสงสารทั้งอดีตทั้งอนาคตทั้งปัจจุบันนั้น กับผู้สนใจในทางปฏิบัติอย่างเต็มที่ก็ดี กับผู้ไม่ประมาทนอนใจนั้นก็ดี กับผู้สนใจในธรรมเพื่อหลุดพ้นนั้นก็ดี กับผู้เชื่อมรรค ผลนิพพานนั้นก็ดี กับผู้ไม่ตีตนตายก่อนไข้นั้นก็ดี กับผู้เลือกเฟ้นธรรมเลือกเฟ้นใจ ในธรรมที่ควรเลือกในใจที่ควรเลือกนั้น ก็มีความหมายอันเดียวกัน

ส่วนท่านผู้เห็นภัยในสงสารอย่างเต็มที่ และผู้ปฏิบัติธรรมให้สมควรแก่ธรรมอย่างเต็มที่นั้นก็ดี กับท่านผู้พ้นจากกิเลสโดยสิ้นเชิงอย่างเต็มที่นั้นก็ดี กับท่านผู้พ้นจากผู้รู้ในอดีต ผู้รู้ในอนาคต

ผู้รู้ในปัจจุบันนั้นก็ดี แล้วไม่ติดข้องอยู่ทั้งผู้รู้ในอดีต ผู้รู้ในอนาคต ผู้รู้ในปัจจุบันนั้นก็ดี กับผู้ไม่ติดอยู่ในนิมิตฝ่ายรูปขันธ์ก็ดี กับผู้ไม่ติดอยู่ในอรูปคือนามขันธ์นั้นก็ดี กับผู้ไม่ติดอยู่ในสรรพธาตุทั้งปวงก็ดี กับผู้ไม่ติดอยู่ในสรรพธรรมทั้งปวงก็ดี กับผู้ไม่ติดอยู่ในสรรพจิตทั้งปวงก็ดี กับผู้ไม่ติดอยู่ในสรรพอัตตาทั้งปวงก็ดี กับผู้ไม่ติดอยู่ในสรรพอนัตตาทั้งปวงก็ดี กับผู้ไม่ติดอยู่ในสูญ ๆ สาญ ๆ ทั้งปวงก็ดี กับผู้ไม่ติดอยู่ในสมมติและวิมุตติก็ดี กับผู้ไม่ติดอยู่ในได้ในเสีย กับผู้ไม่ติดอยู่ในอุปาทานก็ดี เป็นต้น เหล่านี้ย่อมมีรสชาติและความหมายอันเดียวกัน เหลือวิสัยที่จะบัญญัติและสมมติไปแล้ว ไม่เป็นธรรมที่ชาวโลกจะเอามาซื้อมาขายมาจ่ายในตลาดโลกได้ เพราะมิใช่ธรรมลิเกละครและกีฬา และฉายหนังภาพยนตร์โทรทัศน์ใด ๆ ทั้งสิ้น ผู้เขียนก็เขียนไปตามจิตสังขาร ท่านผู้อ่านผู้ฟังก็ต้องอ่านต้องฟังไปตามจิตสังขาร ปัญหาก็หากจบไปเอง

เจตนาผิดปิดทางหลุดพ้น

ยุคของผู้เขียนมาพักชั่วคราว อยู่ภูจ้อก้อนี้ สนุกฟังเทศน์ทั้งภายนอกภายในมากมายนัก ที่ว่าพักอยู่ชั่วคราว ก็หมายความว่าที่สมมติกันว่าวินาทีหนึ่งก็ดี นาทีหนึ่งก็ดี ชั่วโมงหนึ่งก็ดี วันหนึ่งคืนหนึ่งก็ดี เดือนหนึ่งก็ดี สองพันห้าร้อยยี่สิบสี่ก็ดี เป็นเวลาน้อยนักไม่หยุดยั้งล่วงไปล่วงไป จะว่าวันเวลาล่วงไปก็ถูก จะว่าชีวาล่วง

ไปตามสมมติก็ถูก แต่ปรมัตถ์มิใช่สัตว์มิใช่ชีวิต ไม่มีใคร ๆ ล่วงไปไหน ส่วนวันคืนก็ไม่ล่วงไปไหน เอกรัตตินทิวัง มีแต่กลางคืนกับกลางวันเท่านั้น พูดกลับไปกลับมาเพื่อมิให้ติดอยู่ในการพูดกลับไปกลับมาทั้งสมมติและปรมัตถ์ แต่ก็ตรงกันข้าม สิ่งที่ติดก็คอยแต่จะติด เช่น ยางขนุนและยางมะตอย เป็นต้น สิ่งที่ไม่ติดก็ไม่ค่อยอยากติด เช่น น้ำค้างบนใบบัว ปลายเหล็กแหลมไม่เก็บพันธุ์เมล็ดผักกาดไว้ นกบินในอากาศไม่มีรอย มีดเฉือนน้ำไม่มีแผล

ธรรมะในทางพระพุทธศาสนาเป็นธรรมลุ่มลึกและสูงยิ่งกว่าศาสนาใด ๆ ทั้งสิ้น ผูกขาดอยู่ทุกกาลไม่ได้พูดเข้าข้างตัว พูดเข้าข้างธรรมตามเป็นจริงของธรรม มิได้พูดเข้าข้างตัวตามความสำคัญว่าตัวเป็นเจ้าธรรม ยอมยกธงขาว ยอมให้ธรรมอยู่เหนือตัวเสมอ ๆ ไม่ตีตนเสมอธรรมเลย ฉะนั้น พระบรมศาสดาจึงยอมเคารพธรรม ถือว่าธรรมทรงอยู่ก่อนพระองค์ ถ้าธรรมไม่ทรงมีอยู่ก่อนพระองค์แล้ว พระองค์ก็ไม่สามารถจะรู้ธรรมได้ ศาสนาอื่น ๆ รู้ได้ปฏิบัติได้เพียงแค่เหตุผล แต่มิใช่ทางเหตุผลไปทางโลกุตตระ มีแต่ตามความประสงค์ของกิเลสไปทางวัตถุนิยมเป็นอัตตาธิปไตยเข้าข้างตนเข้าข้างกิเลส อย่างลึกบ้างอย่างโลดโผนสุกเอาเผากินเจอก้างเต็มโลก ฉะนั้น สมณะทั้งสี่จึงไม่มีในศาสนาอื่น ๆ นอกจากศาสนาพุทธคือ โสดา สกทาคา อนาคา อรหันต์ แต่พากันบัญญัติเอาแบบเข้าใจผิดบ้าง แบบหัวดื้อหัวแข็งสารัมภะแแข่งดีบ้าง ประมาทบ้าง

ฉะนั้น ในมหาปรินิพพานสูตร พระบรมศาสดาจึงยืนยันตามธรรมาธิปไตยว่า สมณะในที่อื่นนอกจากพุทธศาสนาแล้ว ไม่มีสมณะทั้งสี่ดังกล่าวนั้นเลย เพราะศาสนาอื่นประพฤติพรตมุ่ง

ลาภอามิสที่ตนหวัง ข้อวัตรปฏิบัติทั้งปวงจะเด็ดเดี่ยวสักเพียงไรก็ตาม เจตนาไม่นอกเหนือไปจากมุ่งลาภภายนอกที่ตนหวัง จึงปิดหนทางอันจะออกจากชาติชรา พยาธิมรณะ ไปได้เสียแล้ว เพราะผู้ต้นศาสนาทั้งหลายเหล่านั้น ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นไปได้เพียงโลกิยวิสัย อย่างสูงก็พรหมโลกเท่านั้น ด้วยกำลังฌานโลกีย์ ไม่สามารถเป็นธรรมเบื่อหน่ายคลายเมา คลายกำหนัดได้ พอได้เป็นนิสัยได้เท่านั้น

แม้ผู้ถือศาสนาพุทธ แต่เจตนาเป็นเจ้าเรือนมุ่งปัจจัยสี่เป็นเจ้าใหญ่นายโตของเจตนา เป็นเจ้าเป็นจอมอยู่ ก็ไม่สามารถจะบรรลุพรหมจรรย์เบื้องต้นได้ในปัจจุบันชาติ คือพระโสดาบันได้เลย จะเดินจงกรมภาวนาตลอดคืนตลอดวัน อดข้าวอดอาหารจนขุมขนผมหล่นก็ตาม ไม่ขึ้นถึงโสดาได้ ทั้งนี้ เพราะเหตุใดเล่า เพราะเหตุมุ่งลาภมุ่งอามิสภายนอกปิดประตูแล้ว แต่พอเป็นนิสัยในชาติภพต่อ ๆ ไปนั้นได้อยู่ ข้อนี้นักปฏิบัติควรโอปนยิโกน้อมเข้ามาในใจตน ตรวจดูเจตนาตนให้แยบคายทั้งนั้น เว้นไว้แต่ไม่ต้องการพระอริยะในชาตินี้ชั้นใดชั้นหนึ่ง หรือจนถึงที่สุดโดยด่วนเท่านั้น ผู้ไม่ต้องการโลกุตตระกับผู้นอนใจในสงสาร กับผู้หวังอามิสเป็นเจ้าหัวใจก็อันเดียวกัน

สติ ปัญญา เป็นอาจารย์

อนึ่ง อดีต อนาคต ย่อมเป็นเมืองขึ้นของปัจจุบัน เพราะปัจจุบันเป็นผู้ส่งส่ายเอามาใช้ให้รู้ความหมาย เมื่อปัจจุบันเป็นโลกิยวิสัย อดีตอนาคตก็พลอยเป็นโลกิยวิสัยไปด้วย แต่อดีต อนาคต

ไม่มี มีแต่ชื่อและบัญชีเพราะล่วงไปแล้ว เพราะยังไม่มาถึง ดีก็ดีไปแล้ว ชั่วก็ชั่วไปแล้ว อนาคตเล่าถ้าจะดียังไม่มาถึง ถ้าจะชั่วก็ยังไม่มาถึง ปัจจุบันจิตปัจจุบันธรรมเท่านั้นจะละเว้นได้ในทางที่ไม่ชอบและก็จะปฏิบัติได้ในทางที่ชอบ ถ้าหากว่าคอยไปบดเอื้องอยู่แต่อดีต อนาคต เท่านั้น ก็ลืมโอปนยิโกมาในปัจจุบัน จิตใจก็ห่างเหินจากสมาธิและปัญญา ผู้กำลังเดินมรรคภาวนายังไม่หลุดไม่พ้นจากความหลงของเจ้าตัวโดยสิ้นเชิงแล้ว ก็สงสัยลังเลในปฏิปทาของตน จับต้นชนปลายอยู่มั่วสุม เดี๋ยวก็กล่าวตู่ตนว่า กรรมฐานแบบนั้นดี แบบนี้ดีอยู่อย่างนั้น อุบายกรรมฐานวิธีใด ๆ ก็ตาม ถ้าไม่เคารพรักใคร่ปฏิบัติอาจารย์สติอาจารย์ปัญญาในปัจจุบันแล้ว ย่อมเป็นไปไม่ได้เลย เว้นไว้แต่ท่านผู้พ้นไปแล้ว เพราะปัญญาองค์ท่านแก่กล้าเหนือความหลงไปแล้ว ย่อมไม่ติดอยู่ในเงื่อนทั้งสาม ทั้งอดีตทั้งอนาคตทั้งปัจจุบันด้วย เพราะขาดจากอุปาทานในเงื่อนทั้งสามไปแล้ว ถึงจะเอามาใช้ ตามชาวโลกนิยมพูดกัน ก็ใช้แบบไม่มีพิษเลย นกบินในอากาศวันยังค่ำก็ไม่มีรอย มีดเฉือนน้ำวันยังค่ำก็ไม่มีรอย

อดีต อนาคต ปัจจุบัน เมื่อมีผู้เข้าไปสอดแทรกยึดถือเอาเป็นเจ้าของย่อมเป็นโทษในธรรมสุดท้ายของพระพุทธศาสนาทั้งนั้น เพราะมีวิญญาณปฏิสนธิสัมปยุตกันอยู่ มีทั้งเหตุกรรมวิบากสมดุลกันอยู่ในตัว ไม่มีอันใดก่อนอันใดหลัง ผู้ไม่หนักในอานาปานสติพร้อมกับเจตสิกที่นึกคิดและผู้รู้ในขณะเดียวกันแล้ว จะเห็นจะรู้ตามเป็นจริงได้ยาก และจะไม่ยอมเชื่อได้ง่าย ๆ ในธรรมตอนนี้ เพราะเป็นธรรมอันละเอียดมากมายนัก จะเห็นจะรู้ได้บ้างแบบมัว ๆ เมา ๆ ก็เพียงแต่รูปขันธ์อันหยาบ ๆ เท่านั้น ตายคารูปขันธ์ที่กำลัง

พิจารณาอยู่ มิได้ส่งลงถึงไตรลักษณ์ให้แจ้งชัดด้วยสติปัญญาอันชอบแท้ อย่างสูงก็ไปเกิดเป็นพรหมที่มีรูปเท่านั้น จะอย่างไรก็ตาม ถ้าไม่มีญาณอันถ่องแท้รู้ปฏิบัติรู้ชัดรู้ชอบในอนัตตาจิต อนัตตาธรรม อนัตตาผู้รู้รู้แล้วในขณะเดียวโดยมิได้ส่งส่ายหาแล้ว จะเบื่อจะหน่าย จะคลายจะหลุดจะพ้นจากความหลงโดยสิ้นเชิง ย่อมเป็นไปไม่ได้

แต่การพิจารณาเลยครูเลยเถิดไป จนเห็นดิ่งลงไปว่าสูญไปหมดโดยมิได้ไว้หน้า ไม่มีขอบเขตเกินความเป็นจริงของธรรมแท้แล้ว ก็ย่อมตกนรกเป็นทิฏฐิมานะขุมดิ่ง ก็ไม่มีศาสดาใด ๆ จะสอนได้อีกละ เพราะคำว่าปัจจัตตัง ย่อมเอามาอ้างได้ทั้งโลกีย์และโลกุตตระทั้งนั้น คำว่า อกาลิโกก็เหมือนกัน อกาลิโก และปัจจัตตังของพระอรหันต์ เป็นธรรมอันไม่มีกิเลสสิง ต่ำกว่านั้นลงมาก็อ้างอกาลิโก และปัจจัตตังตามภูมิของตนได้ทั้งนั้น แม้ผู้เขาถือว่าไม่มีบาปไม่มีบุญ ไม่มีมรรค ผล นิพพาน อกาลิโกของเขา เขาก็อ้างได้ว่าไม่มีบาป ไม่มีมรรค ไม่มีผลอยู่ทุกกาล ตลอดถึงปัจจัตตังเขาก็อ้างได้ว่าเห็นและรู้เฉพาะตนเองอยู่ว่า ไม่มีบาป ไม่มีบุญ ไม่มีมรรค ผล นิพพานเลยดังนี้ ฉะนั้นการอ้างบาลีจึงเอาเป็นประมาณได้ยากนัก

เขาเอาทองเก๊ไปลวงคนโง่ว่าเป็นทองแท้ก็ได้ แต่ไม่อาจลวงผู้ที่รู้จักทองแท้ได้ง่าย ๆ เลย ธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาแท้มิได้ลวงโลก โลกลวงโลกต่างหาก กิเลสลวงกิเลสต่างหาก ขี้ขโมยลวงขี้ขมาย เวรสนองเวร ภัยสนองภัย ศีลสนองศีล สมาธิสนองสมาธิ ปัญญาสนองปัญญา นิพพิทาสนองนิพพิทา วิราคะสนองวิราคะ วิมุตติสนองวิมุตติ วิสุทธิสนองวิสุทธิ นิพพานสนองนิพพาน (ไม่ต้องสงสัยในการสนองเลย) หลับตาเข้าก็สนองมืด ปรารภชั้นสูง

ชั้นต่ำปะปนกัน แกงหม้อใหญ่หรือเล็ก ผู้ฉลาดย่อมไม่รับกลืนทั้งก้างและกระดูก ย่อมเลือกรับเอา

ผู้น้อมธรรมบูชากิเลส

เมื่อวัยชะแรแก่ชรามาเท่าใดใกล้สิ้นลมปราณ ก็สนุกฟังเทศน์แห่งกองรูปนามขันธ์วิบาก แก่เจ็บตายก็ไม่ลงธรรมาสน์ เวทนาสัญญาสังขาร วิญญาณก็ไม่ลงธรรมาสน์ อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตาก็ไม่ลงธรรมาสน์ อกาลิโกมีอยู่ทุกกาล เทศน์อยู่ทุกกาล อริยสัจธรรมทั้งสี่ก็เทศน์อยู่ทุกกาล ผู้ฟังเทศน์ตามเป็นจริง ปฏิบัติและพิจารณาตามเป็นจริง รู้ตามเป็นจริง พ้นจากความสงสัยตามเป็นจริงไปเป็นชั้น ๆ ก็มีอยู่ทุกกาล ผู้ที่ถึงที่สุดทุกข์โดยชอบก็มีอยู่ทุกกาล ตรงกันข้าม ผู้ไม่อยากฟังเทศน์เสียเลยก็มีอยู่ทุกกาล ผู้ยอมฟังเทศน์แต่น้อมธรรมลงมาบูชากิเลสของตัวก็มีอยู่ทุกกาล เช่น น้อมลงมาผูกเอาเลขเอาผา อันเห็นผิดเป็นชอบเข้าข้างกิเลสของตัวก็มีอยู่ทุกกาล ผู้ให้ทานรักษาศีลภาวนาเพื่อโลกีย์ก็มีอยู่ทุกกาล ดอกบัวสี่เหล่าก็มีอยู่ทุกกาล อกาลิโกย่นลงมาโดยย่อมีสอง โลกิยะหนึ่งโลกุตตระหนึ่ง ปัจจัตตังก็ย่นลงมาเป็นสอง มีความหมายอันเดียวกัน สวากขาโต ภควตา ธัมโม ก็เหมือนกัน ธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงพระมหากรุณากล่าวดีแล้วทั้งโลกิยะ และ โลกุตตระ กล่าวตามชั้นปฏิปทาของมนุษย์และเทวดา มาร พรหมผู้ปฏิบัติ อันเป็นฝ่ายเหตุฝ่ายผลของผู้ปฏิบัติอันจะได้รับตามเหตุผลเท่าที่ตนสร้าง

ขึ้นในมโนภาพ

อรหัตผล กับกรรมเก่า

ส่วนอรหัตผล เป็นผลขาดตอนมิได้โยงถึงเหตุ เพราะเหนือเหตุไปไกลแล้ว จะโยงคืนมาคลุกเคล้ากับเหตุมิได้เพราะตัดสะพานกับเหตุอยู่ในตัวสิ้นเชิงไปแล้ว เหลือวิสัยไม่เป็นฐานะจะโยงคืนมาอาศัยเหตุ อรหัตมรรค และต่ำกว่านั้นลงมายังอาศัยเหตุอยู่ แต่เหตุอรหัตมรรคเป็นเหตุละเอียดที่สุดในพระพุทธศาสนา ส่วนผลอันขาดตอนกับเหตุในอรหัตผลเล่า ก็เป็นผลอันละเอียดที่สุดในพระพุทธศาสนา ไม่เป็นหน้าที่จะมาเดาด้นคาดคะเนให้เป็นธรรมมัจฉากัจฉ้อ ตาดำตาแดงใส่กันเลย ผลของการปราศจากโลภ โกรธ หลง โดยสิ้นเชิงนี้ เป็นปัจจัตตังและสันทิฏฐิโก สุดท้ายของพระ-พุทธศาสนา

ธรรมดามนุษย์ เทวดา มาร พรหม จิตใจและสติปัญญาอยู่ในระดับโลก ก็ยืนยันความเห็นของตนอยู่ในระดับนั้น จะปรารภออกมาหรือไม่ปรารภออกมา ก็ไม่เป็นปัญหา แต่พระบรมศาสดามิได้รับรองโดยถ่ายเดียวว่า บุคคลจะบริสุทธิ์ด้วยความรู้และความเห็น แต่ท่านผู้ใดปราศจากโลภ โกรธ หลงแล้ว ท่านผู้นั้นแหละเป็นผู้บริสุทธิ์โดยแท้ แต่โดยมากมักจะเอาความรู้และความเห็นของตน อันยังมีกิเลสอยู่มาเป็นความบริสุทธิ์โดยสิ้นเชิง บางท่านยังมิได้อริยมรรค อริยผล ชั้นใดชั้นหนึ่งเลยเถียงเอาก็มี เถียงเอา

ในทางตรงและทางอ้อมก็มี เพราะอยากได้แต่ยังไม่ได้เลย แต่ก็ขึ้นอยู่กับกรรมและผลของกรรมอีกละ กรรมและผลของกรรมเป็นของละเอียดมากนักหนาแท้ ๆ แม้พระอรหันต์มีผลกรรมเก่าตามมาก็จริง แต่ปัจจุบันกรรมและอนาคตกรรมไม่มี ผลของกรรมเก่าตามมาถึง ก็พบแต่เรือนร้างคือขันธ์ห้าล้วน ๆ และก็ไม่มีกิเลสยึดถือเอาเป็นเจ้าของอยู่ในเรือนว่างเปล่าคือขันธ์ห้านั้น เพราะเป็นขันธ์ที่ไม่มีเจ้าของหลง เพราะทอดบังสุกุลไปแล้ว คล้ายกับเอาไฟไปเผาน้ำลายที่เทออกจากกระโถนแล้ว เจ้าของน้ำลายย่อมไม่เดือดร้อนและไม่ผูกเวรผูกภัย

ผู้ไม่ต้องระวังใจ

ผู้เขียนอยู่นี้ล่ะเป็นอย่างไรเล่า ตอบว่า เขียนตามกายสังขาร วจีสังขาร จิตสังขาร จะเอาการเขียนการอ่านมาเป็นเครื่องบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ก็ไม่ได้ เพราะความบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ ต้องอยู่ฟากการเขียนการอ่านย้อนหลังคืนมา มิได้ข้ามฟากไปหาอนาคตและอดีต แล้วแต่ศาลธรรมในปัจจุบันตรวจดู จะตรวจผิดตรวจถูกก็ขึ้นอยู่กับศาลธรรมในปัจจุบันเท่านั้น ศาลอดีตก็ล่วงไปแล้ว ศาลอนาคตก็ยังไม่มาถึง ศาลปัจจุบันเท่านั้นจึงจะตัดสินได้ ถ้าหากว่าศาลปัจจุบันไม่ลำเอียง ก็ตัดสินพอดีพองาม ถ้าหากว่าลำเอียงแล้วก็ตัดสินหย่อนบ้างเกินบ้าง ลำเอียงหมายความว่ากิเลสยังหลายอยู่ ปรมาณูของกิเลสย่อมดึงดูดไปไม่รู้ตัว

ธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นธรรมอันลุ่มลึก ละเอียดมากกว่าศาสนาใด ๆ ทั้งสิ้น ผู้มีอำนาจวาสนาน้อย อินทรีย์ห้าพละห้ายังอ่อนอยู่ ย่อมเป็นไปได้ยาก อินทรีย์ห้าพละห้านั้น ท่านกล่าวไว้ว่าธรรมอันเป็นกำลังห้าประการให้สมดุลกัน คือศรัทธาเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เช่น เชื่อว่าทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว เชื่อว่าบาปมีบุญมี มรรค ผล นิพพานมี เป็นต้น เชื่อว่าศีลห้าศีลแปดศีลสิบศีลมาในพระปาฏิโมกข์ หรือพุทธบัญญัติและอภิสมาจาร ย่อมเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้รักษาและประพฤติได้ ย่อมเป็นได้ทั้งโลกีย์และโลกุตตระ ต้องขึ้นอยู่แต่ละรายของบุคคล ตามเหตุผลเฉพาะส่วนตัวเป็นรายๆ ไป แม้ศรัทธาเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อก็เหมือนกันเป็นได้ทั้งโลกีย์และโลกุตตระ ขึ้นอยู่แต่ละรายของบุคคลอีก วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญาก็เหมือนกัน ที่เอาศีลมาแทรกเข้านี้เป็นโวหารพิเศษ ความหมายของพระพุทธศาสนาโดยมาก ถ้ากล่าวถึง ศีล สมาธิ ปัญญาแล้ว จะถือเป็นกฎเกณฑ์เบื้องต้นของพระพุทธศาสนาได้ ก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญาของพระโสดาบันเป็นต้นไป เพราะเป็นศีล สมาธิ ปัญญา เข้าสู่โลกุตตระก้าวหน้าไม่ถอยหลังไม่วนเวียนเหมือนศีล สมาธิ ปัญญาของโลกียวิสัย เพราะข้ามโคตรโลกิยะแล้ว ไม่สงสัยในปฏิปทาทางดำเนินของตน

มีปัญหาว่า พระอรหันต์เล่า จัดเป็นศีล สมาธิ ปัญญา ได้หรือไม่ ตอบแบบติดไม่คาว่า จัดเป็นมหาวิมุตติศีล มหาวิมุตติสมาธิ มหาวิมุตติปัญญา แต่มิได้เรียงแบบ กลมกลืนกันอยู่ในขณะเดียว ทุกอิริยาบถของจิตใจ มิได้รักษาลำบากเหมือนผู้คุมคุมนักโทษ เพราะเจอของที่ไม่มีโทษเจือเลยแม้แต่นิดเดียว ผู้เตรียมระวังอยู่กับผู้ยัง

มีโทษอยู่ ก็มีความหมายอันเดียวกัน ผู้มีใจที่ไม่มีโทษแล้วจะระวังใจทำไม แต่เมื่อยังไม่ถึงพระอรหันต์ก็ต้องระวังใจอยู่ ถ้าไม่ระวังมันก็ผิดจริง ๆ ไม่น้อยก็มาก

ตา หู คอ จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะไม่สำคัญเท่าใดนัก เพราะเป็นหน้าที่ส่งเมล์เข้ามาสู่เมืองใจ ใจผู้ตรวจเมล์เป็นตัวสำคัญ เมื่อรับทราบแล้วใจโอนเอียงไปทางไหนเล่า ใจต้องตรวจดูใจทั้งเหตุผลโดยเฉพาะใจให้แยบคาย ใจอย่าตื่นว่าเป็นเมล์ใหม่ก็แล้วกัน คือเมล์เก่าเรื่องเก่าที่เคยส่งเข้ามาประจำเป็นนิจวัตรนั้นเอง ถ้าใจต่ำ รับเมล์แล้วก็รักบ้าง ชังบ้าง เฉยบ้าง คำว่าเฉย แปลว่าเมล์ที่ไม่น่ารักเมล์ที่ไม่น่าชัง ใจชั้นสูงก็เป็นแต่สักว่ารู้เป็นแต่สักว่าเห็น (รู้ในที่นี้หมายความว่ารู้ด้วยปัญญา เห็นในที่นี้หมายความว่าเห็นด้วยปัญญา) ส่วนใจชั้นกลางสติปัญญาชั้นกลางก็สารพัดจะน้อมลงสู่ตามสติปัญญาของตน ๆ ตามอิสระเท่าที่เห็นสมควร เพราะนานาจิตตัง นานาธัมมัง

ท่านผู้ไม่ติดอยู่ในจิต ไม่ติดอยู่ในธรรม ไม่ติดอยู่ในผู้รู้นั้นคือพระอรหันต์ เพราะรู้เท่าจิต รู้เท่าธรรม รู้เท่าผู้รู้โดยแท้จริงแล้วจิตก็ดี ธรรมก็ดี ผู้รู้ก็ดี จึงไม่มีพิษ ไม่เป็นปัจจัยส่งต่ออะไร ๆ ให้เป็นไปในอนันตรเหตุ อนันตรผล อันเป็นสหชาติให้วนเวียนในสังสารวัฏ อวิชชาตัวโง่ ๆ หลง ๆ ถูกทำลายไปด้วยมรรคปัญญาญาณอันถ่องแท้เป็นมหาสัมมาวิมุตติ เป็นมหาสัมมาญาณสามัคคีกลมเกลียวดึงดูดกันทันเวลาในขณะเดียว โดยมิได้ส่งส่ายร้องเรียกหาชนะสงครามโลกหลงด้านภายในที่เคยดองขันธสันดานมา ไม่มีประตูไม่มีเวลาจะขบถคืนได้ เรียกว่าชนะสงครามอวิชชาก็ได้ไม่

ผิด สังขาร วิญญาณ นามรูป อายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรา มรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาส ไม่ต้องกล่าวพรรณนาเรียงแบบไปก็ได้ ไม่ต้องสาวไปไม่ต้องสาวกลับเป็นอนุโลมเป็นปฏิโลมก็ได้ เพราะตัดในระหว่างไหน ๆ ขาดแล้วใช้ได้ทั้งนั้นแหละ เพราะเหตุว่าเป็นเชือกเส้นเดียวกัน เป็นบ่วงอันเดียวกัน เป็นลูกโซ่อันเดียวกันที่เกี่ยวข้องติดโยงกันเป็นวงกลม ตัดขาดที่ไหนใช้ได้ทั้งนั้น แก้ได้ทั้งนั้นหลุดไปได้ทั้งนั้นพ้นไปได้ทั้งนั้นไม่สงสัย

ยินดีในปัจจุบัน คือ ปฏิบัติถูกทาง

บางท่านกล่าวว่า ข้าพเจ้าเบื่อชอบแล้ว หน่ายชอบแล้ว พ้นชอบแล้ว ในเรื่องอดีต อนาคตนี้ แต่ทุกวันนี้อาศัยอยู่แต่ในปัจจุบันเท่านั้น ดังนี้ก็มี แต่ข้าพเจ้าผู้เขียนเข้าใจว่า ผู้ยินดีในปัจจุบัน แปลว่าเป็นผู้ปฏิบัติถูกทางเดินมรรคภาวนาถูกทาง แต่ยังมิได้หลุดพ้นถึงขั้นอรหันต์ เป็นเพียงเดินมรรคใดมรรคหนึ่งอยู่เท่านั้น และได้รับผลใดผลหนึ่งอยู่ในตัวเท่านั้น ยังมิใช่อรหัตผล เป็นเพียงได้ดื่มปีติความอิ่มใจที่พอใจในสมถะและวิปัสสนาในปัจจุบัน แล้วหลงยึดถือเอาปัจจุบันเป็นพระนิพพาน ปัจจุบันมิได้เป็นพระนิพพานเป็นเพียงทางเดินเข้าสู่พระนิพพานเท่านั้นเอง ด้วยอำนาจมรรคสามัคคี มรรคสามัคคีกับศีล สมาธิ ปัญญา รวมพลกันในขณะเดียวกัน ไม่มีอันใดก่อนไม่มีอันใดหลังในชั้นติดอยู่ในปัจจุบันจิตปัจจุบันธรรมนี้ มิใช่เดินทางถึงปลายทางแล้ว เป็นเพียงใช้คำว่า

เดินถูกทางเฉย ๆ

ท่านผู้ถึงอรหัตผลแล้วมิได้ติดข้องอยู่ในอดีต อนาคต หรือปัจจุบันหรือสูญ ๆ สาญ ๆ หรือไม่สูญไม่สาญ หรืออะไร ๆ ใด ๆ ทั้งสิ้น ถ้าหากว่าติดอยู่เงื่อนใดเงื่อนหนึ่งแห่งปัจจุบันแล้ว วิญญาณปฏิสนธิก็มีเกิดมีตายอยู่ในปัจจุบันจิตปัจจุบันธรรมนั้นเอง ความทะเยอทะยานในปัจจุบันจิตปัจจุบันธรรม เป็นสมุทัยและตัณหาอันละเอียดมาก เมื่อเป็นตัณหาอันละเอียด ก็เป็นอุปาทานภพชาติชรามรณะ ฯลฯ อันละเอียดอยู่ในตัวด้วยไม่ต้องจำกล่าวไปไยก็ได้

เหตุไฉนจึงติดอยู่ในปัจจุบัน จนลืมตัวจนสำคัญตน ว่าตนพ้นไปแล้วโดยสิ้นเชิง เพราะเหตุว่า สำคัญตนเป็นปัจจุบัน และสำคัญปัจจุบันว่าเป็นตนในสองแง่นี้ แล้วก็แตกแยกออกไปอีกเป็นอีกสองแง่รวมเป็นสี่คือสำคัญว่าผู้อื่นเป็นปัจจุบัน สำคัญว่าปัจจุบันเป็นผู้อื่น เมื่อสำคัญว่าตนมีอยู่ในปัจจุบัน สำคัญว่าปัจจุบันมีอยู่ในตนแล้ว จะไม่หลงไปยึดถืออดีต อนาคต ว่า เป็นตัวตนเราเขาสัตว์บุคคลนั้น เป็นไม่มีเลย เป็นเพียงสติปัญญาไม่กล้าแล้วก็เข้าใจผิดฟิตตัวขึ้นว่า ละได้แล้วเรื่องอดีตอนาคต ความสำคัญตัวย่อมเป็นรากเหง้าของกิเลสอยู่โดยตรง ๆ แล้ว จะปฏิเสธไปไหนก็ไปไม่รอดได้เลย อดีต อนาคต ปัจจุบันก็คล้าย ๆ กับปลาตัวเดียวกันแต่หัวและหางไม่กิน เพราะไม่อร่อยแต่เป็นยาเสพติด มากินพุงของมันที่ตรงกลางตัว แล้วจะยืนยันว่าเราไม่กินปลาตัวนั้นดอก ดังนี้ก็ไม่พ้นตกอยู่แบบฉลาดแต่แกมโกงซึ่ง ๆ หน้า ท่านผู้ทรงคุณปัญญาคมคายชำแรกกิเลสย่อมรู้ได้ ไม่ต้องดำดินบินบนเหมือนนกและปลาไหลก็รู้ได้ไม่ค่อยผิด

ปัญญาย่อมเป็นนายหน้าของธรรมทุกประเภท ทั้งที่เป็นโลกิยะ และโลกุตตระ ทางโลกีย์หยาบ ๆ ที่เป็นนายหมวด นายพรรค นายพวก นายพัน นายพล เป็นต้น ต้องเอาผู้ฉลาดเป็นหัวหน้า ทางพุทธศาสนาว่าบัณฑิต ปัณฑิตา ปรินายกา บัณฑิตเท่านั้นจึงควรเป็นหัวหน้าของกาย วาจา คือใจที่ประกอบด้วยปัญญา นัตถิ พาลา ปรินายกา คนพาลมิใช่ควรเป็นหัวหน้า ใจที่เป็นพาลไม่ควรเป็นหัวหน้าของกาย วาจา นี้น้อมเข้ามาในฝ่ายปฏิบัติทางธรรมปรมัตถ์ เพื่อให้รู้ชัดปฏิบัติสะดวกเป็นโอปนยิโกไม่ส่งส่ายหนีหลักเดิม

การนึกคิดทั้งปวงออกไปจากคอกใจ ต้องกลับเข้าคอกใจ ใครเป็นเจ้าของใจ ใจที่มีกิเลสย่อมยึดถือเอาใจเป็นตน ตนเป็นใจ ใจที่ไม่มีกิเลสสิง จะบัญญัติและไม่บัญญัติ ก็มิได้ติดอยู่ในเงื่อนใด ๆ ทั้งสิ้น นี่ธรรมในพระพุทธศาสนาลึกซึ้งเพียงใดเล่าโลกาเอ๋ย เหตุนั้นพระบรมศาสดาตรัสรู้ใหม่ ๆ จึงใช้กิริยาระอาจะสั่งสอนโลก และเป็นธรรมเนียมของพระพุทธเจ้าทั้งหลายต้องใช้กิริยาอย่างนั้นก่อน จึงเป็นเหตุให้พรหมได้อาราธนาตามธรรมเนียม

ธรรมเนียม กับ ธรรมวินัย

ธรรมเนียม อ่านว่า ธรรมเนียม ธรรมเนียมนี้ว่าโดยย่อ แบ่งออกเป็นสอง เป็นโลกิยธรรมเนียม เป็นโลกุตตรธรรมเนียม สัมมาสัมพุทธธรรมเนียม ปัจเจกพุทธธรรมเนียม สาวกธรรมเนียม สาวิกาธรรมเนียม โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผลธรรมเนียม

สกทาคามิมรรค สกทาคามิผลธรรมเนียม อนาคามิมรรคอนาคามิผลธรรมเนียม อรหัตมรรคอรหัตผลธรรมเนียม จะธรรมเนียมใด ๆ ก็มีธรรมวินัยเป็นประมาณขอบเขตไม่เลยเถิด เพราะอยู่ระดับธรรมวินัยเป็นชั้น ๆ ของภูมินั้น ๆ ไม่ได้เอากิเลสเป็นนายหน้านายกของธรรมเนียมเพราะเข้าสู่โลกุตตรธรรมเนียมแล้ว

โลกิยธรรมเนียมนั้นเอาเป็นประมาณไม่ได้ หมู่มากลากไปทางธรรมเนียมผิดก็มี หมู่มากลากไปทางธรรมเนียมถูกก็มี หมู่น้อยลากไปทางธรรมเนียมถูกก็มี หมู่น้อยลากไปทางธรรมเนียมผิดก็มี เพราะทางโลกิยวิสัยเลือกเฟ้นธรรมวินัยมาเป็นอาจารย์ยังไม่สันทัด ยังบกพร่องทางเหตุผลอยู่ บางทีเหตุชั่วแท้ ๆ บัญญัติเอาดื้อ ๆ ว่าเหตุดีก็มี เช่น เหตุแห่งอบายมุขทุกประเภท เป็นต้นเป็นเหตุแห่งฉิบหายโต้ง ๆ ไม่มีศาลอุทธรณ์เลยในทางธรรมวินัย แล้วบัญญัติเอาดื้อ ๆ ว่าเป็นทางเจริญแห่งโภคทรัพย์ ก็ไม่ผิดแปลกจากบัญญัติว่ากงจักรเป็นดอกบัว แล้วเอื้อมมือเข้าไปจับมือก็ขาด แล้วก็ไม่รู้ตัวเลยว่ามือขาด เพราะเข้าใจผิดว่ากงจักรเป็นดอกบัว โลกิยวิสัยย่อมเป็นกันอยู่อย่างนี้เป็นส่วนมาก ฉะนั้น พระบรมศาสดาจึงลงทุนลงแรงสร้างบารมีมาในสงสารอเนกปริยาย เพื่อขนรื้อเอาสัตว์ออกจากความเข้าใจผิดที่เห็นผิดเป็นชอบ เพื่อให้เห็นชอบเป็นชอบตรงกับเหตุตรงกับผล ด้วยทรงพระเมตตาอันหาประมาณมิได้ ด้วยทรงพระมหากรุณาดังสาคร อันหาประมาณมิได้เลย ถึงกระนั้นก็รื้อได้ขนได้เท่าเขาโคเท่านั้น ส่วนขนโคนั้นรื้อไม่ได้ มอบไว้ให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคตต่อไป ตามกรรมและผลของกรรมของสัตว์โลกแต่ละรายเป็นยุค ๆ และสมัย

ทำดี ทำชั่ว ไม่ล้าสมัย

เขียนทั้งต่ำทั้งสูงทั้งลึกทั้งตื้นปะปนกันไป เมื่อมีเวลาชีวาทรงอยู่ก็เขียนซะซ้ำซาด ตามประสาของผู้รู้งู ๆ ปลา ๆ ล้าสมัย แต่ก็ไม่มีท่านผู้ใดล้าสมัยเลยในโลกนี้ ถ้าทำดีก็ไม่ล้าสมัยในทางดี ถ้าทำชั่วก็ไม่ล้าสมัยในทางชั่ว ถ้าพ้นจากกิเลสโดยสิ้นเชิงแล้ว ก็ไม่ล้าสมัยจากพระอรหันต์ ไม่ล้าสมัยทั้งเข้าสู่อนุปาทิเสสนิพพานด้วยการไม่ล้าสมัย ก็ไปจบกันในที่นั้น ต่ำกว่านั้นลงมา การไม่ล้าสมัยขึ้นอยู่กับเหตุผลทางดี และทางชั่วที่สร้างขึ้น หันย้อนคืนมาปรารภเจตนาของผู้ปฏิบัติพระพุทธศาสนาย่นลงมามีสองเจตนา คือเจตนาโลกิยะหนึ่ง เจตนาโลกุตตระหนึ่ง เจตนาก็ดี ความประสงค์ก็ดี ความต้องการก็ดี ความหมายก็ดี ความอธิษฐานก็ดี ความหวังก็ดี ก็มีความหมายแห่งใจความและรสชาติอันเดียวกัน จะผิดกันบ้างก็แต่ต้องการช้าหรือเร็วเท่านั้นแหละ

เจตนาโลกุตตระก็แจกออกไปหลายประเภท ประเภทที่หนึ่งเจตนาพุทธภูมิ ออกปากบ้างไม่ออกปากบ้าง ได้รับลัทธพยากรณ์บ้างยังมิได้รับบ้าง ตามเหตุผลที่ได้สร้างมาน้อยและมากในปุเรชาติ เป็นศรัทธาธิกะบ้าง ปัญญาธิกะบ้าง วิริยาธิกะบ้าง ตามเจตนาที่ชอบของตนพุทธภูมิจำพวกที่ได้รับลัทธพยากรณ์แล้ว จึงเป็นการแน่นอนได้ไม่มีเจตนาเปลี่ยนแปลงไปทางอื่น ต่ำกว่านั้นลงมาในพวกปรารถนาพุทธภูมินี้สามารถเปลี่ยนแปลงเจตนาของตนไปทางอื่นได้ เช่น

เจตนาเปลี่ยนแปลงลงมาเป็นปัจเจกภูมิหรือสาวกภูมิก็อาจเป็นได้ ไม่แน่นอนได้เลย บางจำพวกเมื่ออุปสมบทแล้ว ออกปฏิบัติเบื้องต้นก็เจตนาว่า จะปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ในปัจจุบันชาตินี้ แต่เมื่อปฏิบัติไปปฏิบัติไปก็คลายออกเพราะเห็นว่าคงไปไม่รอด แล้วพลิกใจใหม่ว่าจะปรารถนาพุทธภูมิดังนี้ก็มี แล้วลาสิกขามาสู่ฆราวาสก็มี และไม่ลาก็ยังเป็นเพศบรรพชิตอยู่ จำพวกนี้ข้าพเจ้ายังไม่เข้าใจดีพิจารณายาก ขอฝากไว้ให้ท่านผู้รู้ทั้งหลายอธิบายให้ฟังแล

ผู้จะพ้นทุกข์ในปัจจุบัน

จำพวกที่ปรารถนาพระปัจเจกภูมิ ปัญญาธิกะ ศรัทธาธิกะ วิริยาธิกะ เหล่านี้ก็มีมากมายนัก ได้รับลัทธพยากรณ์แล้วก็มี ไม่ทันได้รับลัทธพยากรณ์ก็มี ตามความยิ่งและหย่อนที่ได้ลงทุนลงแรงที่แสวงมา จำพวกที่ปรารถนาเป็นสาวกซ้ายขวาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในอนาคตก็ยังมีมากมายนัก จำพวกปรารถนาสาวกฝ่ายเอตทัคคะ และสุกขวิปัสสโก เตวิชโช ฉฬภิญโญ ปฏิสัมภิทัปปัตโต ก็ยังมีมากมายเป็นอเนกอนันต์ หาประมาณมิได้ ทุก ๆ จำพวกที่ปรารถนาโลกิยสมบัติก็ดีหรือยังไม่รู้จักปรารถนาอะไรก็ดี ทำดีเรื่อยไปทำชั่วเรื่อยไป ก็ไม่สามารถจะพรรณนาได้ เรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องส่งนอกวิจัยท่านผู้อื่นทั้งนั้น ไม่ถือว่าเป็นของจำเป็นสำคัญอะไรนัก ถ้าไม่เขียนก็คะนองมือเพื่อแก้ง่วง ท่านผู้อ่านอ่านมาพบเข้าขี้เกียจอ่านก็เปิดข้ามไปซะ หรือไม่อ่านเลยสักวรรคสักตอนก็ได้

เพราะมันไม่มีรูปเหมือนหนังสือพิมพ์ประจำวันประจำสัปดาห์ การอ่านการเขียนการนึกการคิดก็อยู่ในวงของกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร เกิดแล้วแปรดับไปเป็นระยะ ๆ ติดต่ออยู่ ต้องขึ้นอยู่กับผู้รู้ตามเป็นจริงหรือไม่รู้ตามเป็นจริงเท่านั้น

จำพวกที่เจตนาพ้นทุกข์ในปัจจุบันชาติ และก็ไม่แอบกินอยู่แต่ความปรารถนาและเจตนาอย่างเดียว เตือนตนด้วยตนเอง ปลุกตนด้วยตนเอง อยู่ในข้อวัตรปฏิบัติไม่ปีนเกลียว เรื่องลาภยศ สรรเสริญ สุขภายนอก หรือคราวเสื่อมลาภ เสื่อมยศ เสื่อมสรรเสริญเยินยอ เสื่อมสุขอิงอามิสภายนอก ก็ไม่ถือว่าเป็นเสี้ยนเป็นหนามต่อเจตนาที่ตั้งไว้ ไม่เสียดายและไม่อาลัยว่าจะพลิกเจตนาและปรารถนาใหม่ ท่านจำพวกนั้นสร้างบารมีเต็มตื้นมาแล้ว และบางท่านก็พ้นไปแล้วจากบ่วงทั้งปวงสิ้นเชิง และบางท่านก็โชกโชนถ่อพายแจวอยู่ภายในด้านจิตใจด้วยสติปัญญาอยู่ ไม่ได้ไว้ใจไม่นอนใจเลย แม้กายจะนอนอยู่ก็ตาม ยังไม่หลับเพียงไร ก็มีสมถะและวิปัสสนากลมกลืนกันอยู่เพียงนั้น ไม่เรียงแบบไม่ส่งส่ายไม่สงสัยมีสติปัญญาเป็นกุญแจอยู่ในมือสติ มือปัญญา เปิดประตูข้ามหลงอยู่ในตัวแล้ว มรรคจิต มรรคใจ มรรคสติ มรรคปัญญา รวมพลเข้าเป็นเกลียวเดียวกัน ไม่มีอันใดก่อนไม่มีอันใดหลัง ผลจิต ผลใจ ผลสติ ผลปัญญาก็รวมพลกันในขณะเดียวกัน ไม่มีอันใดก่อนไม่มีอันใดหลัง พร้อมกันทันกาล ย่อมดับความหลงในสงสารเฉพาะส่วนตัวได้ไม่ขบถคืน ไม่ขบถตนคืนมาหลงอีก ข้ามห้วยหนองคลองบึงบาง ทะเลมหาสมุทรภายนอกได้ตลอดถึงข้ามประเทศนอกได้ล้าน ๆ มหาประเทศ ล้าน ๆ มหาสมุทรก็ดี ด้วยเครื่องยนต์กลไก

ภายนอก ไม่เท่าข้ามความหลงของตนได้ ด้วยพระมหาปัญญาญาณอันถ่องแท้ อันทรงสัมมาญาณบริบูรณ์ในปัจจุบันจิตปัจจุบันธรรมซึ่งหน้าแลนา หน้าสติปัญญากับหน้าหนังหุ้มหน้าผาก เป็นคนละวัตถุต่างกัน แต่ถ้าไม่หลงหนังหุ้มหน้าผากก็กลายเป็นหน้าสติหน้าปัญญาอยู่ในตัวอีกแล้ว เรียกว่า ข้ามทะเลหลงหนังทั้งปวงได้แล้ว ทั้งทะเลหนังอดีต ทั้งทะเลหนังอนาคต ทั้งทะเลหนังปัจจุบันด้วยวัตถุอันอื่น ๆ ไม่กล่าวอีกก็ได้ไม่เป็นไร

วิญญาณมีจริงหรือ

ต่อไปมีเรื่องอะไรก็เขียนลงไปก๊อก ๆ แก๊ก ๆ ตามประสาของกายสังขาร วจีสังขาร จิตสังขาร เพราะพระนิพพานมิได้มาเขียนมาอ่านด้วย บางท่านถามว่า วิญญาณมีจริงหรือ ผู้เขียนก็ต้องตอบว่าผู้ถามก็เอามโนวิญญาณถาม ผู้ตอบก็เอามโนวิญญาณตอบ ผู้เป็นกรรมการก็เอามโนวิญญาณเป็นกรรมการ ผู้ถามก็ไม่ควรถาม ผู้ตอบก็ไม่ควรตอบ ผู้กรรมการก็ไม่ควรเป็นกรรมการ เพราะคล้าย ๆ กับคนขี้เมาสุราถามและตอบกัน คล้าย ๆ กับคนขี้เมาสุรามาเป็นกรรมการอีก จะกลายเป็นสภานกเค้าแมว เพราะมีลูกตาโตเสมอกันแล้ว และก็จักขุวิญญาณ วิญญาณทางดวงตา โสตวิญญาณ วิญญาณทางหู ฆานวิญญาณ วิญญาณทางจมูก ชิวหาวิญญาณ วิญญาณทางลิ้น กายวิญญาณ วิญญาณทางกาย มโนวิญญาณ วิญญาณทางใจ วิญญาณทั้งหลายเป็นเมืองขึ้นของมโนวิญญาณ แล้วโทรเลขด่วนหรือโทรศัพท์ด่วน

ลงถึงมโนวิญญาณแล้ว ทั้งอดีตที่ล่วงไปแล้วด้วย ทั้งอนาคตที่ยังไม่มาถึงด้วย ทั้งปัจจุบันที่กำลังเป็นอยู่ซึ่งหน้าด้วย ถ้าหากว่าไม่รู้เท่าวิญญาณแล้ว ก็เป็นวิญญาณปฏิสนธิตะพืดตะพือ เป็นอนันตรปัจจัย เป็นอนันตรเหตุ เป็นอนันตรผล เป็นอนันตรกิเลส เป็นอนันตรกรรม เป็นอนันตรวิบาก เป็นอนันตรชาติ เป็นอนันตรภพ หรือจะว่าเป็นอนันตรภพอนันตรชาติก็ได้

ในห้วงของปัจยาการปฏิจจสมุปบาทที่เกี่ยวข้องกันเป็นสายโซ่ โลภ โกรธ หลง เป็นสายโซ่หรือไม่ และต่างกันอย่างไรกับปัจยาการ ตอบว่า เป็นสายโซ่อยู่โดยตรง ๆ แล้ว และไม่ต่างกันกับปัจยาการเลย มีความหมายอันเดียวกัน ผู้ที่ไม่รู้เท่าปัจยาการก็มีความหมายอันเดียวกัน ผู้ไม่รู้เท่า โลภ โกรธ หลง ก็มีความหมายอันเดียวกันไม่แปลกเลย ผู้ไม่รู้เท่าอดีต อนาคต และปัจจุบัน ก็มีความหมายอันเดียวกัน ผู้ไม่รู้เท่ากองนามรูปก็มีความหมายอันเดียวกันนั้นแล ผู้ไม่รู้เท่าไตรลักษณ์ก็มีความหมายอันเดียวกันอีก คำว่ารู้เท่าในที่นี้ มิได้หมายความว่ารู้ตามสัญญาความจำมา เคยหูก็หัดปากว่าไป เหมือนนกแก้วเจ้าขากินข้าวกับกล้วยเลย หมายความว่ารู้ตามเป็นจริงแห่งความหลุดพ้นโดยถ่องแท้ เป็นสัมมาวิมุตติ เป็นสัมมาญาณะ มิใช่มิจฉาวิมุตติ มิใช่มิจฉาญาณะ

ผลย่อมสมควรแก่เหตุ

จะขอถามสักคำว่าผู้เขียนอยู่เดี๋ยวนี้ล่ะอยู่ระดับใดเล่า ตอบว่าไม่เป็นฐานะจะทุ่มเถียงกันก่อนศาลธรรมอันเป็นปัจจัตตัง และศาลธรรมสันทิฏฐิโก อันเป็นสิทธิของท่านผู้พ้นและไม่พ้นแต่ละรายจะรู้ตัวเองเอาเทอญ จึงเป็นธรรมอันไม่นอกเหนือ ถ้านอกเหนือไปกว่านี้แล้ว คงเป็นธรรมย้อมแฝงแปลงมายา จะเอาเป็นประมาณมิได้ สันทิฏฐิโกและปัจจัตตังในทางพระพุทธศาสนาคงจะมีขอบเขต คงหมายเอาแต่พรหมจรรย์เบื้องต้นไป คือพระโสดาบันไปจนถึงพระอรหันต์ มิฉะนั้นแล้วจะฟั่นเฝือ เอาเป็นกฎเกณฑ์ไม่ได้ จะกล่าวให้พิสดารแล้วโลกิยวิสัยผู้เขาทำดีทำชั่วตอนไหน ๆ เขาก็รู้เขาอยู่ เว้นไว้แต่ผู้ไม่รู้จักดีจักชั่วเอาเสียเลย แต่ถึงกระนั้นก็ยังไม่พ้นปัจจัตตังและสันทิฏฐิโกอีก

เพราะเหตุว่า จำพวกที่เขาถือว่าไม่มีปาปไม่มีบุญ เขาก็รู้ตัวเขาว่า เราถือว่าไม่มีบาปไม่มีบุญเลย ดังนี้ ฉะนั้นจึงตีความหมายได้ทั้งโลกิยะและโลกุตตระได้มอบไว้เป็นสิทธิของเจ้าตัวแต่ละรายเท่านั้นเอง

คิดเห็นอะไรก็เขียนไปก๊อกแก๊กตามประสาผู้ล้าสมัย แต่ แก่ เจ็บ ตาย มิได้ล้าสมัยไปทางใดเลย มีอยู่ทุกกาล สังขารธรรมทั้งปวงก็ทรงอยู่ทุกกาล ธรรมอันปราศจากสังขารก็ทรงอยู่ทุกกาล หนทางปฏิบัติเพื่อพ้นไปจากสังขารธรรม ก็มีอยู่ทรงอยู่ทุกกาล ทุกสิ่งทุก

อย่างไม่มีสิ่งที่ล้าสมัย ไม่ว่าทางดีหรือทางชั่ว ทำเอาเวลาใดได้ทั้งนั้น ขอแต่เหตุวางลงไปผลแม้ไม่ประสงค์ ก็ได้รับตามส่วนควรค่าแก่เหตุที่สร้างขึ้นน้อยและมาก จะไปทางดีทางชั่วแล้วแต่เหตุเป็นเกณฑ์ เจ้าเหตุเจ้าผลก็คือใจ (ยกเว้นพระอรหันต์เสีย) เพราะพระอรหันต์ไม่มีอปาทานจะมาคอยรับได้รับเสียกับเหตุกับผล มิได้เป็นเจ้าเหตุเจ้าผลหรืออะไร ๆ ทั้งนั้น เพราะได้ส่งเหตุส่งผลคืนให้สังขารทั้งปวงแล้ว มิได้กลับมาจี้ปล้นอีก เป็นธรรมทรงอยู่เหนือเหตุเหนือผลไปแล้ว เหตุใจผลใจ เหตุธรรมผลธรรม ก็มีความหมายและรสชาติอันเดียวกัน พระอรหันต์มิได้ติดอยู่ในรสใจส่วนนี้ และก็มิได้ติดอยู่ในรสธรรมส่วนนี้ด้วย เพราะใจส่วนอาศัยเหตุ ๆ ผล ๆ ก็ดี ธรรมอันอาศัยเหตุ ๆ ผล ๆ ก็ดี เป็นใจเป็นธรรมอันยังไม่ทันหลุดพ้นจากความหลงโดยสิ้นเชิง ใจที่ยังอาศัยหลักเหตุ ๆ ผล ๆ อยู่ก็ดี ธรรมอันยังอาศัยหลักเหตุ ๆ ผล ๆ อยู่ก็ดี อย่างสูงก็เพียงพระอนาคามีเท่านั้น ในที่นี้มิได้ปรารภข่มขี่พระอนาคามีแต่ประการใดเลย ปรารภตามธรรมชั้นสูง

เหตุใจผลใจอยู่ที่ไหน เหตุธรรมผลธรรมก็อยู่ที่นั้น สัมปยุตกันอยู่เกือบจะแยกไม่ออกได้ ไม่มีอันใดก่อนอันใดหลังเปรียบเหมือนของหยาบ ๆ เช่น หลับตาและลืมตา ผลของมืดและผลของสว่าง ย่อมมีในขณะเดียวกันกับหลับและลืมตา โยงถึงกันไปเป็นระยะ ๆ ถี่ยิบ แม้เหตุผลของเจตสิกที่นึกคิดของจิตเล่า โยงถึงกันถี่ยิบไปเป็นส้อน ๆ เป็นสันตติติดต่ออยู่ไม่ขาดวรรคไม่ขาดตอนเกิดดับเร็วอีกด้วย เมื่อมีผู้เข้าไปสอดแทรกยึดถือเอาเป็นเจ้าของแล้ว ยิ่งไม่มีเงื่อนต้นยิ่งไม่มีเงื่อนปลาย เป็นมหาสังสารจักร เป็นมหาสัง-

สารวัฏ เป็นมหาอนันตรปัจจัย เป็นมหาอนันตรเหตุ เป็นมหาอนันตรผล เป็นมหาอนันตรภพ เป็นมหาอนันตรชาติ เป็นมหาอนันตรอวิชชา ไม่มีที่สิ้นสุดลงได้ง่าย ๆ และก็ไม่พ้นความสงสัยในธรรมตอนนี้อีกด้วย และก็ไม่เห็นชัดแจ้งในไตรลักษณ์อีกด้วย จะเห็นได้บ้างก็ในกายหยาบ ๆ เท่านั้น แต่ก็ยังดีกว่าที่ไม่เห็นกายบ้างเสียเลย เมื่อรู้ตามเป็นจริงของกายชัดแล้ว สิ่งอื่น ๆ ก็พลอยรู้ตามเป็นจริงไปเอง แต่ต้องเข้าใจว่า กายมิได้เป็นเจ้าเหตุเจ้าผลของบาปบุญ คุณ โทษ อยู่ต้นเหตุต้นผล เป็นเพียงรับใช้จิตเจตสิกและกิเลสเท่านั้น (ยกเว้นพระอรหันต์เสีย เพราะไม่มีกิเลสจะมาปลอมแอบใช้ด้วย)

จิตที่เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว

ท่านผู้ต้องการพ้นทุกข์โดยด่วนในปัจจุบันชาติ ปัจจุบันจิต ปัจจุบันธรรมแล้ว จะไม่เอื้อเฟื้อไม่อาลัยไม่รักไม่ปฏิบัติเนือง ๆ ยิ่ง ๆ ในพระอานาปานสติลมหายใจออกเข้าแล้ว นั่งคอยนอนคอยปรารถนาอยู่เฉย ๆ ย่อมเป็นไปได้ยาก และลมออกเข้ายาวหรือสั้นจะไม่ใช่กายอย่างไร ก็กายานุปัสสนานั่นเอง และก็ธาตุดินน้ำไฟลมที่สมดุลกันอยู่นั้นเอง จึงพอหายใจออกเข้าได้ ลมหายใจออกเข้าบางทีเสวยสุขบ้าง ทุกข์บ้าง อุเบกขาบ้าง ก็เวทนานุปัสสนานั่นเอง ลมหายใจออกเข้าเห็นจิตที่เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว หรือกลาง ๆ ก็จิตตานุปัสสนานั้นเอง ลมหายใจออกเข้า เห็นความไม่เที่ยงแห่งกายสังขาร จิตสังขาร

ก็ธรรมานุปัสสนานั้นเอง (ไม่เรียงแบบก็ได้ไม่เป็นไรดอก) แล้ว กายก็ดี เวทนาก็ดี จิตก็ดี ยกขึ้นสู่เมืองขึ้นของไตรลักษณ์ ให้กลมกลืนกันเป็นเชือกสามเกลียว เป็นเป้าอันเดียวกันไม่ต้องแยก ไม่ต้องเรียง ไม่ต้องขยาย เห็นอยู่ ณ ซึ่งหน้าสติซึ่งหน้าปัญญาพร้อมกับลมออกเข้า ไม่มีอันใดก่อนไม่มีอันใดหลังติดต่ออยู่พิจารณาอยู่ไม่ขาดสาย ความเพลินความเมาความดิ้นรนในโลกทั้งปวง ทั้งอดีตอนาคต มันจะรวมพลมาจากประตูใด เพราะปัจจุบันมีอำนาจเหนือโลกอดีต เหนือโลกอนาคตแล้ว มิหนำซ้ำจะได้โต้ตอบกับปัจจุบันว่า ปัจจุบันเป็นเมืองขึ้นของใคร และใครมายึดถือเอาเป็นเจ้าของ จะได้ตะลุมบอนหั่นแหลกกันในปัจจุบันนั้น แต่อย่าได้ลืมลมออกเข้า เพราะลมออกเข้าเป็นแม่เหล็กอาจารย์เดิม ลมจะละเอียดสักเพียงใด อย่าได้ลืมเลย เพราะจิตจะฟุ้งซ่านเป็นว่าวเชือกขาด จะเป็นช่างเหล็กที่ตีเหล็กไม่ถูกทั่ง เหล็กจะกระเด็นใส่หน้า ข้อนี้สำคัญมากนักหนา

นักหลบมิใช่นักรบ

แต่นักภาวนากำหนดลมออกเข้า มักจะไปเสวยอยู่แต่ลมละเอียดเข้าละเอียดเข้าแล้ว ลมหายไปไม่ปรากฏว่ามีลมเลย เมื่อหมดกำลังแล้วถอนออกมา ไม่ค่อยจะได้ความอะไรเฉพาะตน ได้ความแต่เพียงว่าสบายกายสบายใจชั่วคราว เลยกลายเป็นนักหลบมิใช่นักรบ ปัญหาของจิตใจยังค้างแขวนอยู่อักโข แท้จริงเข้าไปแบบนั้นเพียงให้รู้รสชาติเท่านั้น จะติดอยู่เพียงแค่นั้นก็ไปไม่รอดอีก

ถ้าไม่พักแบบนั้นก็ไม่ได้ แต่หมั่นพักบ่อยก็ไม่ได้งานอีก เพราะงานยังไม่เสร็จ และเวลาของชีวาแต่ละชาติละชาติก็มีน้อย และคำว่าชาติใหญ่ ๆ หมายถึงชั่วขณะลมออกเป็นชาติหนึ่ง ลมเข้าเป็นชาติหนึ่ง ๆ ของส่วนกายสังขาร ส่วนจิตสังขารนั้นเป็นชาติอันละเอียดเร็วนัก เกิดดับติดต่อกันเร็วนัก อนิจจาอันละเอียดมากมายแท้ ๆ เมื่ออนิจจาละเอียดเข้าสักเพียงไรก็ดี ทุกขาอนัตตาก็ละเอียดเข้าเป้าเดียวกัน ขณะเดียวกัน ถ้าส่งส่ายไปทางอื่นก็ยิ่งตื่นไม่เห็นชัดได้ เชื่อตนเองไม่สนิทได้ย่อมขบถตนคืนอีก

ผู้ที่ทิ้งกรรมฐานเดิมที่ตนตั้งไว้ ย่อมไปตามนิมิตภายนอกต่าง ๆ นานา นิมิต แปลว่าเครื่องหมาย สารพัดจะรู้จะหมายไปหมายกับเหมือนก็พอเหมือน ๆ หมาย ๆ นี้เอง มิใช่ตัวจริงดอกได้เพียงแค่นั้นแหละ และผู้ติดนิมิตอิงกับอุปจารภาวนาไม่ค่อยลงคนได้ง่าย ๆ นะ มิหนำซ้ำกล่าวตู่ในใจให้ผู้เทศน์ว่า ตนภาวนาไม่ดีเท่าเขาแล้วมากุมเทศน์เขา อ้ายที่แท้นั้น เขาได้ตกนรกมาก่อนในตอนนี้แล้วและได้พ้นไปแล้ว และก็ไม่ว่าใคร ๆ ในโลกถ้าไปติดอยู่ในชั้นใด ๆ แล้วแกะยาก เพราะเป็นของบ่งให้กันไม่ได้เหมือนหนาม เว้นไว้แต่เห็นโทษตนเองในชั้นนั้นจึงจะกลับตัวได้เอง บางรายพอกลับตัวได้ก็บ่ายค่ำไปเสีย บ่ายก็คือแก่มากไปแล้ว ค่ำก็คือตายไปเสียแล้วแต่เนิ่นนานวัน

อานาปานสติ เป็นกรรมฐานในพระพุทธศาสนาชั้นที่หนึ่ง เป็นยอดแห่งกรรมฐานทั้งปวงด้วย ผู้เจริญชำนาญแล้วจะดึงกรรมฐานและวิปัสสนาภาวนาปัญญามารวมเข้าก็ได้ ไม่ขัดข้องไม่แสลงเลย เช่น นิโรธความดับตัณหา เป็นธรรมอันละเอียด จะดึงเข้ามาให้เห็น

พร้อมกับลมออกเข้าก็ได้ทั้งนั้น ยาขนานเดียวแก้โรคได้ทั้งล้าน ๆ อย่างก็คือพระอานาปานสตินี้ สามารถบรรเทาและแก้สรรพกิเลส สรรพตัณหาได้ ตามเหตุผลของท่านผู้เจริญน้อยและมากได้โดยตรง ๆ ไม่อ้อมค้อมเลย ขอแต่ทุ่มเท ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ลงให้สมดลกันติดต่อไม่ขาดสาย นิพพิทาความเบื่อหน่ายคลายเมาในความหลงอันดองขันธสันดานมานมนานก็จะปรากฏเป็นสัมมาวิมุตติ เป็นสัมมาญาณโดยแน่แท้ ไม่ต้องสงสัยเลย อย่าตีตนตายก่อนไข้ก็แล้วกัน อย่ากล่าวตู่ตนว่า มรรคผลนิพพานหมดไปแล้ว มุ่งกล่าวตู่พระพุทธศาสนา แต่ถูกกล่าวตู่ตนไม่รู้ตัวอีกด้วย

ผู้ไม่แยบคายในอานาปานสติแล้ว ไฉนจะเห็นเจตสิกที่เกิดดับได้ง่าย ๆ เล่า เพราะตามลมเข้าออกไม่ถึงจิตและเจตสิก เมื่อไม่เห็นความเกิดดับได้ละเอียด ไฉนจะเห็นไตรลักษณ์ละเอียดเล่า นิพพิทา ความเบื่อหน่ายคลายหลงจะเปิดประตูและหน้าต่างช่องใดให้ปรากฏแก่ตาปัญญาญาณเล่า ย่อมเป็นไปไม่ได้ ทั้งโลกอดีต ทั้งโลกอนาคต ทั้งโลกปัจจุบันด้วย พระบรมศาสดาเทศนาสั่งสอนด้วยทรงพระมหากรุณาธิคุณอันหาประมาณมิได้ จนครบสี่สิบห้าพระพรรษา ก็หนักเน้นลงในไตรลักษณ์มากกว่าพระพุทธภาษิตอื่น ๆ เพราะเป็นธรรมอันจะหลุดพ้นได้ง่าย

เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่เป็นล่ำไม่เป็นสัน และก็เป็นเรื่องที่ควรเขียนบ้าง บางทีมีผู้ชอบอ่านการขีดเขียนในสำนักปฏิบัติ และก็เป็นหัวหน้าด้วยในสำนัก ก็ต้องได้สนใจอยู่มิใช่น้อยเลย บรรดาภิกษุสามเณรผู้มาอาศัยอยู่ด้วยเพื่อปฏิบัติธรรม ต่างก็มีสิทธิสังเกตทุกแง่ทุกมุมในสำนักนั้น ๆ สิ่งที่ไม่เหมาะสมอันเกินพอดี แม้จะ

ไม่จับเอาไปพระนิพพานด้วยก็จริง แต่ก็ต้องได้พิจารณาอยู่นั่นเอง เพราะคนแต่ละคนย่อมมีอิสระพิจารณาทุก ๆ ด้าน มิฉะนั้นแล้ว ก็จะเป็นคนฉลาดไม่ได้ หัวหน้าของหมู่ในสังคมหนึ่ง ๆ เป็นของสำคัญมาก ย่อมเป็นเป้าสายตาของคนทั่วไปอยู่โดยตรง ๆ การติชมกาเลเทน้ำเป็นของมีอยู่ประจำโลกก็จริง แต่ก็ต้องรักษาในสิ่งที่ไม่เหลือวิสัย การรักษากับการปฏิบัติก็คงมีความหมายอันเดียวกัน เพราะรักษาในสิ่งที่ควรรักษา ปฏิบัติในสิ่งที่ควรปฏิบัติ เว้นในสิ่งที่ควรเว้น ตรงต่อเวลาในสิ่งที่ควรตรงต่อเวลา ปฏิบัติบรรจงในสิ่งที่ควรปฏิบัติบรรจง ทรงตัวและก้าวหน้าหาธรรมชั้นสูง

ใคร่ครวญใจใคร่ครวญธรรม

การปฏิบัติเพื่อมรรคผลนิพพานเพื่อทดสอบให้ตนและอนุชนรุ่นหลังนี้ ย่อมไม่นิยมกาลเวลาของวัยอ่อนปานกลางหรือแก่ชรา แม้ถึงจะเดินไม่ได้ไปไม่เป็นนอนคาที่ ก็ต้องมีธรรมเป็นเครื่องค้ำนึงด้วยใจอันพอพึงเท่าที่ควรแก่ตน ข้อวัตรของใจภายในกับธรรมภายในนี้ ถ้าห่างเหินกันแล้วย่อมเหลิงเจิ้ง เวลาของกายเป็นเวลาภายนอกก็ว่าได้ไม่ผิด เวลาของใจกับธรรมเป็นเวลาภายใน สังสรรค์กันอยู่อย่างละเอียดลึกซึ้ง สติปัญญาแก่กล้าจึงจะมองตามเห็นได้ จึงจะรู้จักเลือกเฟ้นสิ่งที่ควรและไม่ควรอย่างแจ่มแจ้งชัดเจนได้ สติปัญญาอันชอบจึงจะเลือกใจเลือกธรรมที่ชอบได้ โดยเฉพาะของส่วนใจของส่วนธรรมที่ชอบ มิฉะนั้นแล้ว ก็จะกลืนทั้งกระดูก

และก้างแบบไม่มีการเลือกการเฟ้นและการใคร่ครวญ ก็มีความหมายอันเดียวกัน คือเลือกเฟ้นใจเลือกเฟ้นธรรม ใคร่ครวญใจใคร่ครวญธรรม ไม่ว่าสิ่งใด ๆ ในโลกหรือในธรรม ถ้าเอาธรรมเป็นแว่นใคร่ครวญลง มิให้ปีนเกลียวของธรรมหลาย ๆ รอบแล้ว ไม่ค่อยผิดพลาดในตอนนั้น ๆ แม้จะผิดพลาดบ้างก็มีประตูแก้ ที่ผิดไม่มีประตูแก้นั้นเพราะขาดการพิจารณาก่อนลงมือทำ การลงมือทำมิได้หมายแต่เฉพาะมือภายนอก อันเป็นมือเนื้อกระดูกเส้นเอ็นหนัง หมายเอามือสติปัญญาอันสมดุลกับใจกับธรรม การพิจารณาจะตัดสินใจเอาตามอัตโนมัติไป โดยไม่มองดูธรรมแท้ของพระองค์ที่กล่าวไว้ดีแล้วก็ไม่ได้ ถ้ากิเลสเจ้าตัวยังหนาแน่นอยู่ ความตกลงใจจะตัดสินเอาเองก็เข้าข้างกิเลสอีกไม่รู้ตัวด้วย

แว่นส่องทางส่องใจ

ผู้ที่จะใคร่ครวญตัดสินใจตัดสินธรรมส่วนตัวเองได้ ไม่ค่อยจะพลาดมาก ก็คือท่านผู้มีกิเลสขาดจากสันดานไปโดยเอกเทศ ในเบื้องต้นของพรหมจรรย์ในทางพระพุทธศาสนา มีพระโสดาบันเป็นเกณฑ์ขึ้นไป ต่ำกว่านั้นลงมาย่อมสุ่มสี่สุ่มห้า และก็มักจะตีตนสูงเกินภูมิจิต เกินภูมิธรรมของตน เท่าที่มีอยู่ทรงอยู่ในปัจจุบันทันตา มักจะเป็นจิตกาธรรมดาที่ไปเก็บเอาขนหาง และขนหงอนของนกยูงที่ร่วงหล่นอยู่ตามป่า มาแทรกแซงขนของตัวเพื่อให้วิเศษกว่ากาทั้งหลาย ย่อมเป็นของเทียม ของแท้ยังไม่ได้ เป็นเพียงของปลอม

อยู่โดยตรง ๆ นั้นเอง แม้สมัยโลกปัจจุบันเขาทำดาวเทียมได้ แต่เขาก็บอกล่วงหน้าอยู่แล้ว ว่าดาวเทียมมิใช่ดาวจริง เขาเอาโขนสวมหัวเขาพอดีพองามพอเหมาะกับหัวเขาอยู่แล้ว และก็จะเป็นดาวเทียมดาวจริงก็ตาม มันมิใช่กิเลสดอก ผู้ไม่รู้เท่าดาวเทียมดาวจริงแล้วติดอยู่ในคำว่าดาว ๆ นั้นจึงเป็นกิเลส เพราะติดสมมติอันนอก ๆ มันนอกออกมาจากใจแท้ ออกมาจากสังขารธรรมแท้ฝ่ายวัตถุที่จิตปรุงแต่งขึ้นเพื่อเป็นเครื่องสังเวยบูชาพระอนิจจัง สรรพไตรโลกธาตุเป็นเมืองขึ้นของธรรมอนิจจัง ธรรมฝ่ายสังขารก็หมายอันเดียวกัน เมื่อสังขารเต็มยัดเยียดเบียดเสียดอยู่ในสรรพไตรโลกธาตุ ก็เป็นหน้าที่จะได้อาศัยปุญญาภิสังขารเป็นปัจจัย อาศัยปฏิบัติเพื่อเป็นเสบียงเดินทางคือคำว่าบุญ ๆ ในเบื้องต้นของพรหมจรรย์แห่งพุทธศาสนา อันเป็นโลกุตตรบุญที่มีขอบเขตกฎเกณฑ์ มีโสดาบันบุญเป็นต้นไป บุญต่ำกว่านั้นลงมาเป็นโลกิยบุญเป็นบุญที่ไม่แน่นอน เพราะมีหลายบางที บางทีก็ก้าวหน้า บางทีก็ทรงตัว บางทีก็ต่ำลง ไม่เหมือนภูมิบุญภูมิใจของพระโสดาบัน ภูมิจิตภูมิใจ ภูมิบุญภูมิธรรมของพระโสดาบัน เป็นมหาภูมิที่ก้าวหน้าโดยถ่ายเดียว ไม่มีคติภูมิจะตกต่ำเลย ข้ามปุถุชนคนหนาไปแล้ว ปิดอบายภูมิทั้งสี่มีนรกเปรตทุก ๆ จำพวก พร้อมทั้งสัตว์เดรัจฉานทุก ๆ จำพวกแล้ว สุปฏิปันโนปฏิบัติดีเว้นส่วนหยาบ ๆ เหล่านี้ไปโดยสวัสดิภาพแล้ว ไม่เสียดายไม่อาลัยว่าจะล่วงละเมิด เป็นผู้มีแว่นส่องทางส่องใจแบบไม่มัว มองเห็นความสุขอันแท้จริงได้ อันตั้งอยู่ข้างหน้าเป็นระยะ ๆ จึงมีเงื่อนไขไม่เสียดายไม่อาลัยว่าจะถอยหลัง

โสวนโสเวียนในโลกสงสาร

บางท่านศีลห้ายังไม่บริบูรณ์เลย การเลี้ยงชีวิตก็ยังสุ่มสี่สุ่มห้า ยังขายรูปขายเหรียญถือวันจมวันฟู ตลอดถึงอบายมุขทุก ๆ ประเภทก็ไม่ละเว้น การค้าขายก็ค้าขายเครื่องประหัตประหาร ค้าขายสัตว์เป็นและสัตว์ที่ตัวฆ่าเพื่อเป็นอาหาร ค้าขายน้ำเมาค้าขายยาพิษบ้าง และยังถือมงคลตื่นข่าวนานาอเนก เช่น ตื่นข่าวว่าเลขจะออกตัวนั้นตัวนี้ วิชาไสยศาสตร์ต่าง ๆ คบบาปมิตร คบมิตรปฏิรูป คนเทียมมิตร มิใช่มิตรแท้ คบมิตรชักชวนในทางฉิบหาย คบมิตรชักชวนดื่มน้ำเมา ชักชวนเที่ยวกลางคืน ชักชวนเที่ยวดูการเล่นและให้มัวเมาในการเล่น ชักชวนเล่นการพนัน ไม่ถึงพร้อมด้วยศรัทธาในพุทธ ธรรม สงฆ์พอ ไม่เชื่อผลศีลผลทานพอ พร้อมทั้งสติปัญญาก็ยังอ่อนอยู่มาก บางคราวบวงสรวงผีสางเทวดา มีใจอาฆาตพยาบาทผูกเวร ด่าแช่งสัตว์ให้ถึงความพินาศนึกในใจหรือจนออกปาก ขี้หึงหรือริษยาทั้งหลายเหล่านี้เป็นต้น แต่...แต่...แต่...สำคัญตนว่าเป็นพระโสดาบัน ความสำคัญอันนั้นก็เป็นโมฆะโดยไม่รู้ตัวอีกด้วย พระโสดาบันแบบนี้ควรให้คะแนนว่า พระโสเดาโสดันโสเมาโสมัวโสขุ่นจนเป็นตม โสวนโสเวียนในโลกสงสารไม่มีคิวเลย ผู้เขียนต้องปล่อยความฟุ้งซ่านออกไปถวายต่อพระอนิจจังผู้ท่านนั่งบัลลังก์เฝ้าสรรพไตรโลกา อันเป็นนายหน้าของกองพลไตรลักษณ์ ถ้ารู้ประจักษ์แจ้งอยู่บ้างแล้ว คงไม่คลาดแคล้วในธรรม

ความดีมิใช่มาจาก ดิน ฟ้า อากาศ

การขีด ๆ เขียน ๆ เป็นเอกสารและตำรา ดีหรือชั่วขึ้นอยู่กับท่านผู้เลือกเฟ้นพิจารณาเอง กฎของการข่มเหงให้ยอมเชื่อ ไม่มีในทางธรรมของพระพุทธศาสนา แม้จะยอมเชื่อด้วยการแก้รำคาญก็ไม่นานย่อมขบถคืน จิตใจก็ไม่ชื่นเหมือนศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาอันเป็นเอง มนุษย์จะเป็นผู้บริสุทธิ์เป็นชั้น ๆ ของจิตใจได้ก็ด้วยใจอันเห็นชอบปฏิบัติชอบ ประกอบธรรมอันดีเป็นลำดับสูงส่งขึ้นไป ความดีและไม่ดีไม่มาจากดินฟ้าอากาศภายนอกที่ชาวโลกแสวง ถ้าหากว่ามาจากดินฟ้าอากาศภายนอกแล้ว ปีไหนฟ้าฝนแล้งหรือท่วมพระอริยเจ้าก็ต้องลดตำแหน่งมาเป็นปุถุชนคนหนาก่อน ปีไหนฟ้าดีฝนดีจึงสวมมงกุฎเป็นพระอริยเจ้า เมื่อไม่เล่าไม่ว่ากลอน กายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขารก็พาไปพาเขียนวน ๆ เวียน ๆ กันอยู่อย่างนี้ ท่านผู้ที่ทรงพระสติปัญญาย่อมสนุกดื่มอุเบกขา แต่ถ้าติดอยู่แต่อุเบกขาในชั้นต่ำหรือชั้นวิปัสสนาแล้ว ก็จะกลายเป็นอุเบกขวาง เพราะจะขวางทางอุเบกขาของอรหันต์ ย่อมเป็นหน้าที่ของท่านผู้ต้องการเรียนจบ ปฏิบัติจบ พ้นจบจะโอปนยิโกยิกะทั้งนั้น

ปรารภเรื่องใหม่ต่อไปแต่ก็เป็นเรื่องเก่าเพราะจิตสังขารอันเก่าธรรมก็อันเก่ามิได้อันใหม่มาจากไหน ๆ เอส ธัมโม สนันตโน พระธรรมเป็นของเก่า คำว่าของเก่ามีทั้งดีทั้งชั่วปะปนกันอยู่ ต้องขึ้นอยู่กับท่านผู้เลือกเฟ้นเอา แต่บางท่านว่าจะเลือกเอาทองดีไปถูกทองเก๊ก็มี

เลือกเอาผักดี แต่ไปถูกผักมีตัวบุ้งก็มี เลือกเอาของดีไปถูกของดีก็มีมากมาย และคำว่า อรหันต์ก็เป็นศัพท์เก่า คำว่า ปุถุชนก็เป็นศัพท์เก่า มืดกับสว่างก็เป็นของเก่า ผู้ดื่มสุราก็มีมาแต่เก่าแก่ ผู้เว้นจากสุราก็มีมาแต่เก่าแก่ ก็หายโต้แย้งในที่ว่าของเก่าแล้วละ เมื่อหายโต้แย้งในเรื่องของเก่าแล้ว ก็หายโต้แย้งในเรื่องของใหม่ การยืนยันว่าเป็นของเก่าเป็นฝ่ายธรรมปรมัตถ์ การยืนยันว่ามีทั้งเก่าทั้งใหม่เป็นฝ่ายสมมติ เพราะสมมติมีการหมายความตื้นกว่าปรมัตถ์ (คล้ายกับน้ำลึกตื้นและใสสะอาด และจืดและเย็นดีต่างกันไป) ถ้าหากจะโต้แย้งได้แต่ไม่มีประโยชน์ แย้งว่าถ้าไม่มีของเก่าของใหม่แล้ว ทำไมจึงไม่ไปกินอาหารที่บูดราเสียเล่า ทำไมจึงไม่ไปเอาผ้าขี้ริ้วมาปะกันนุ่งหุ่มเล่า เอาผ้าใหม่มาใช้ทำไม และผู้กล่าวว่าเป็นของเก่านั้นเป็นธรรมอันลุ่มลึกมาก ไม่ใช่ว่าผู้ยืนยันว่าของเก่านั้น เขาจะไม่รู้ของใหม่ตามสมมติเลย พูดเพื่อให้ชวนสำเหนียกด้านปัญญา เป็นอุบายเพื่อมิให้หลงของใหม่และของเก่าอยู่ในตัว

ธรรมดาคนมีกิเลสมาก ชอบจะติดอยู่ในของที่สมมติว่าใหม่ ๆ ล้าน ๆ เปอร์เซ็นต์ เมื่อหลงและติดของใหม่ ก็หลงและติดของเก่าอยู่ในตัว เมื่อหลงสมมติก็ต้องหลงวิมุตติ เมื่อหลงได้ก็ต้องหลงเสีย เมื่อหลงหนังก็ต้องหลงกระดูก เมื่อไม่หลงหนังก็ไม่หลงกระดูกเลย ไม่ต้องกล่าวไปไยในตอนนี้ก็ได้ เรื่องหลง ๆ ใหล ๆ หลำ ๆ นี้ย่อมไม่มีเงื่อนปลายอวิชชา ถ้าหากข้ามทะเลหลงด้วยพระสติพระปัญญาอันถ่องแท้โดยสิ้นเชิงได้แล้วด้วยลัดนิ้วมือเดียวก็ข้ามโลกได้ จะเอาเครื่องยนต์กลไก หรือเหาะไปบินไปภายนอกเร็วเท่าใดสิ้นเวลาล้าน ๆ ปี ก็ข้ามโลกไม่ได้เลย

ผู้หลงผู้รู้

มีคำถามว่า การข้ามหลงจะข้ามด้วยวิธีไหนได้หนอ ตอบย่อ ๆ พอฟังได้ง่าย ๆ ว่า ข้ามผู้รู้รู้ได้โดยมิได้ยึดถือว่า ผู้รู้เป็นเราเขาสัตว์บุคคลตัวตนในขณะจิตใด ๆ เลย แล้วได้เรียกว่าข้ามความหลงได้โดยสิ้นเชิง โดยประการทั้งปวง ถามต่อไปว่า ผู้รู้รู้กับสังขารต่างกันอย่างไร ผู้รู้รู้ก็คือสังขารอันละเอียดอันประณีตนั่นเอง เพราะเกิดอย่างละเอียด ดับอย่างละเอียดมาก เกิดขึ้นแปรดับพร้อมกันในขณะเดียว ไม่มีอันใดก่อนไม่มีอันใดหลังเลยติดต่อกันเป็นพืด สติปัญญาไม่แนบสนิทอยู่กับผู้รู้รู้แล้ว ก็ยากจะรู้ได้โดยถ่องแท้ว่าเกิดดับเป็น เมื่อผู้รู้รู้เกิดดับเป็นอย่างว่องไวละเอียดลออแล้ว จะไปเป็นทิฏฐิบัญญัติว่าผู้รู้เป็นพระนิพพานนั้น ก็ย่อมเป็นงูกินหางตนอยู่นั่นเอง ย่อมเป็นไปไม่ได้ พระนิพพานมิได้มาเป็นลูกน้องของผู้รู้มิได้มาสังสรรค์กับผู้รู้อีกด้วย และมิได้มาบัญญัติว่าสูญหรือไม่สูญเอาโขนสวมหัวใส่ตนอันใดเลย เป็นเรื่องของผู้รู้ไม่รู้เท่าเงาของตัวต่างหาก จึงกลายเป็นภพเป็นชาติอย่างละเอียดไม่รู้ตัวด้วยซ้ำ

ธรรมที่ถูกถามตอบกัน เป็นธรรมหมู่ธรรมคู่ที่สังสรรค์ต่างหาก มีรสชาติอันอิงผู้รู้อยู่เป็นเครื่องหมาย มิฉะนั้นก็ไม่มีเงื่อนไขจะอธิบายโต้ตอบและถามได้ ต้องอาศัยขันธวิบากและผู้รู้ตอบถามกันเป็นธรรมาสน์ พระนิพพานแท้มิได้มาตอบถามกับท่านผู้ใด ยกอุทาหรณ์หยาบ ๆ ดินฟ้าอากาศมิได้มาตอบถามกับผู้รู้และผู้ไม่รู้ฉันใด

พระนิพพานก็ฉันนั้นพระนิพพานมิได้มากล่าวชีวประวัติตนเอง และผู้อื่นให้เป็นคัมภีร์อะไรเลย ผู้รู้เมื่อรู้ถูกปฏิบัติถูก ก็เป็นเพียงทางเดินเข้าไปสู่พระนิพพานเท่านั้น มิได้เป็นเนื้อธรรมนิพพานแท้

ถ้าหากว่าตายคาผู้รู้รู้ มีอุปาทานอยู่ในผู้รู้และจิตใจอันเด่นดวงก็ไปเกิดในพรหมโลกที่ไม่มีรูป ยังไม่พ้นจากชาติชรามรณะได้แท้ นักปฏิบัติในพระพุทธศาสนาผู้หวังพ้นทุกข์ในสงสารโดยด่วนแน่แท้ มักจะคาอยู่ที่นี้เป็นส่วนมากนัก แต่ก็ไม่ปฏิเสธว่าไม่มีท่านผู้พ้นไปจากนี้ได้ เป็นเพียงมีมากน้อยกว่ากันเท่านั้น เขาโคกับขนโคแม้อรหันตา-ขีณาสวา เข้าสู่พระนิพพานไปแล้ว มากกว่าเม็ดหินเม็ดทรายในท้อง มหาสมุทรสี่หรือห้ามหาสมุทรหรือมากกว่านั้นก็จริง บรรดาที่ยังเหลืออยู่นั้น จะกื่อสงไขยมหาสมุทรเล่า เพราะเขาโคกับขนโคดังปรารภมาแล้วนั้นซ้ำ ๆ ซาก ๆ

บัดนี้ เราจะดูเราตาย

ย้อนคืนหลังในยุควัดป่าบ้านหนองผือที่อยู่กับหลวงปู่มั่นนั้น ในตอนที่ข้าพเจ้าป่วยถ่ายเป็นเลือด ก่อนที่ข้าพเข้าจะป่วยถ่ายเป็นเลือดนั้น ข้าพเจ้าแบกฟืนหนักเกินกำลังไปที่ลานวัด ขณะนั้นเป็นฤดูฝน ข้าพเจ้าหุลบขุมปลวกล้มลงคุกเข่าทันพร้อมทั้งทิ้งฟืนทันด้วยกระทบกระเทือนหัวใจแต่ก็ไม่ได้รักษาพยาบาลอะไร อยู่มาไม่กี่วันก็หายเจ็บหายปวด แต่อยู่ต่อมาอีกประมาณกึ่งเดือน ก็ถ่ายเป็นเลือดออกเป็นลิ่ม ๆ เท่านิ้วมือ ในขณะที่ถ่ายนั้นไม่ได้ปวดท้องอันใดเลย

แต่ถ่ายวันหนึ่ง ๆ หลาย ๆ ครั้ง ถ้ารวมการถ่ายเป็นเลือดเป็นแท่งออกนั้น ก็คงจะได้ประมาณครึ่งกระโถน ข้าพเจ้าก็รู้สึกเหนื่อยมากในวันที่ถ่ายนั้นเอง ก็นอนลงที่กุฏิของตน นอนตะแคงข้างขวาเอาเท้าซ้อนกัน เอามือขวายกขึ้นแนบกับหมอน แล้วเอาแก้มลงทับมือ มือซ้ายเหยียดตรงตามร่างกาย นึกในใจว่า เราเห็นแต่ท่านผู้อื่นตาย เราไม่เคยเห็นเราตาย บัดนี้เราจะจ้องดูเราตาย มันจะตายพร้อมกับลมออกหรือลมเข้า ข้าพเจ้าจึงตั้งสติไว้ในที่ลมมากระทบออกเข้า แล้วก็บริกรรมพร้อมกับลมออกเข้า บริกรรมว่าตาย ๆ ติดต่ออยู่ไม่ขาดสาย ประมาณ ๑๕ นาที แล้วพลิกจิตว่า ธรรมของพระองค์จะตายไปที่ไหน จะแตกตายเป็นก็แต่สังขารเท่านั้น แล้วก็พลิกบริกรรมใหม่ว่า ไม่ตาย ไม่ตาย พร้อมกับลมออกเข้า ไม่มีอันใดก่อนอันใดหลังติดต่ออยู่ไม่ขาดสายประมาณ ๒๐ นาที จิตใจก็รวมพึ่บลงแล้วปรากฏว่าทะลุหลังคากุฏิขึ้นไปบนอากาศสูง แล้วนอนตะแคงข้างขวาอยู่บนอากาศนั้น

ตอบตนเองในขณะนั้นว่า นี่แหละสมาธิ เราไม่ต้องสงสัยดอก จะตั้งอยู่ในที่อากาศนานเท่าใดก็กำหนดไม่ได้ ครั้นหมดกำลังแล้วก็ถอนออกมา การถอนออกมาก็รู้สึกว่าเหมือนกิริยาที่เข้าไป แล้วก็มาเห็นลมออกลมเข้าเบา ๆ ร่างกายก็เบาที่สุดในขณะนั้น การไปถ่ายเป็นเลือดก็จบลงเพียงนั้น และการที่จิตถอนออกมานั้น การนอนตะแคงข้างขวาก็อยู่ตามเดิมหาได้เคลื่อนที่ไม่

ในขณะนั้นเป็นเวลาสายัณห์ตะวันเย็นประมาณสี่โมงกว่า ๆ แล้ว หลวงปู่มั่นกำลังสรงน้ำและตามธรรมดาก็ไม่ไกลจากกุฏิข้าพเจ้าคงประมาณ ๒๐ วา ธรรมดาองค์หลวงปู่พูดก็พูดเสียงดัง หลวงปู่

ก็พูดขึ้นว่า *วันนี้ไม่เห็นท่านหล้ามา เธอไปไหนไม่ทราบ* มีพระองค์หนึ่งตอบขึ้นว่า *ท่านป่วยถ่ายเป็นเลือดครับ* พอท่านทราบอย่างนั้น องค์ท่านก็พูดดัง ๆ ขึ้นว่า *เอา ดูดู๊ ๆ บัดนี้เธอเข้าจนมุมแล้ว จะภาวนาได้ความอย่างไร ก็จะเห็นกันในคราวนี้* ครั้นต่อมาเป็นวันใหม่ถึงเวลาสรงน้ำข้าพเจ้าก็ไปทำข้อวัตรกับหมู่เพื่อนได้ องค์ท่านและหมู่เพื่อนก็ถามว่า *หายแล้วหรือจึงมา* ข้าพเจ้าจึงตอบว่า *หายแล้วครับ แต่ว่านอนหลับคาภาวนาก็ปรากฏว่าเหาะขึ้นไปบนอากาศ นอนตะแคงข้างขวาอยู่บนอากาศ ไม่รู้ว่านานเท่าใดจำไม่ได้ แล้วก็ถอนออกมาเห็นลมหายใจเข้าออกแบบเบา ๆ* หลวงปู่มั่นตอบว่า *นั่นไม่ใช่นอนหลับดอก จิตรวมในชั้นอุปจารสมาธิ*

จาระ แปลว่า ไปตาม ปีติที่ปรากฏว่าเหาะขึ้นกลางอากาศขวางอยู่ ไม่ว่าแต่เท่านี้ ในยุคที่อยู่กับหลวงปู่มั่น นิมิตของข้าพเจ้าโลดโผนมาก บางทีเดินจงกรมในอากาศ บางทีขัดสมาธิในอากาศ บางทีตีลังกาในอากาศ บางทีเหาะไปทางนอนสารพัดจะเป็นไป แต่ก็ไม่สำคัญตัวว่าเป็นผู้ประเสริฐ หมดกำลังแล้วก็ถอนออกมา พิจารณาลงสู่ไตรลักษณ์ก็เห็นประจักษ์แจ้งไม่สงสัย ในยุคสมัยหลวงปู่มั่นพระภิกษุสามเณรทั้งหลายที่อยู่ในสำนักนั้น ต่างก็พิถีพิถันประชันขันแข่งกันทำความเพียรไม่ว่ายืน เดิน นั่ง นอน แม้จะคุยกันซุบ ๆ ซิบ ๆ อยู่ที่ไหนไม่ใช้เสียงก็ดี ปรารภกันแต่เรื่องภาวนาเป็นส่วนมากเป็นของหาได้ยากมากในสมัยโลกดาวเทียมปัจจุบันนี้

อนึ่ง ข้อวัตรปฏิบัติขององค์หลวงปู่มั่น เฉพาะส่วนตัวองค์ท่านการบริหารตนเองเป็นชั้นที่หนึ่ง ลูกศิษย์ที่ขอนิสัยเป็นชั้นที่สอง โยมอุบาสิกาเป็นชั้นที่สาม องค์ท่านตรงต่อเวลาขององค์ท่านมาก

ในเวลากลางวันและกลางคืนแต่ละมื้อแต่ละวัน การที่ข้าพเจ้านำมาเขียนนี้เองก็เพราะเกิดสงสัยว่า ยังไม่ได้เขียนไว้ในยุคนั้น ๆ หรือหากว่าซ้ำ ๆ ซาก ๆ เบื่อหูก็ขออภัยแก่ท่านผู้อ่านด้วย

อนึ่ง ยุคภูจ้อก้อนี้ให้เข้าใจว่าปรารภแต่เรื่อง ๒๕๒๔ คืนหลังลัก ๆ ลั่น ๆ ไม่พิสดารนักแต่พอมาเขียนเพิ่ม เดี๋ยวนี้มันก็เป็นเวลาพุทธศักราชล่วงมา ๒๕๓๐ นี้ ต่อจาก ๒๕๒๔ มา ในยุคภูจ้อก้อบานหน้าขึ้นมาก เพราะมีพระและเณรจำพรรษามาก คำว่ามากก็ ๓๐ กว่า ๆ และก็มีญาติโยมท่านผู้ใจบุญมาจากต่างทิศ เช่น พระนครหลวงเป็นต้น มาก่อ ๆ สร้าง ๆ เป็นต้นว่า ไฟฟ้า หนทางขึ้นภูเขา และน้ำประปา และศาลาโรงธรรม ตลอดทั้งห้องน้ำคอนกรีตและห้องน้ำไม้บริบูรณ์พอควรจะถือว่าให้ความสะดวกเหนือวาสนาของข้าพเจ้าก็อาจเป็นได้ แต่ไม่ได้ออกชื่อลือนามของท่านเหล่านั้น และก็หวังว่าท่านเหล่านั้นไม่ชอบหน้าชอบตา คงจะชอบแต่กุศลผลบุญเท่านั้นแต่ก็คงจะรู้ได้ดีเพราะความลับไม่มีในโลก จึงขอจบเพียงเท่านี้แล

เพิ่มเติมคำตกหล่นในชีวประวัติ

สมัยยุคหลวงปู่มั่นยุคบ้านหนองผือ มิได้เอาใจใส่สุขทุกข์แขกทางไกลในการดื่มกิน พักผ่อนหลับนอนนั้น เพราะเหตุว่าสมัยนั้นโจรผู้ร้ายไม่ค่อยมี อะไร ๆ สะดวกมาก แต่ทุกวันนี้ต้องดูแลทุก ๆ ด้านเพื่อความปลอดภัยและให้ความอบอุ่นทุก ๆ ด้าน เพราะบ้านเมืองคับขันตามสติกำลังเท่าที่จะเป็นไปได้

และวันวิสาขะ วันมาฆะ และวันสาทร อันเป็นวันสำคัญของชาวพุทธ องค์ท่านหลวงปู่มั่น ก็พาพุทธบริษัทในสังคมปฏิบัติตามประเพณี

การสวดมนต์ประจำวันเช้าเย็น เอาของใครของมันเงียบ ๆ มิให้ใช้เสียงกระเทือนกันสวดน้อยสวดมากแล้วแต่อิสระของแต่ละท่าน แต่ให้หนักไปในทางจงกรมภาวนา (นั่นคือ มหาสวดมนต์) ซึ่งผู้พิจารณาไตรลักษณ์อยู่ไม่มีกลางวันกลางคืนก็เรียกว่า สวด "อนัตตลักขณะสูตร" อยู่ไม่มีกลางวันกลางคืนแล้ว เป็นต้น แต่วันมาฆะ วันวิสาขะ ต้องสวดพร้อมกัน ทั้งญาติโยม วันเข้าพรรษาออกพรรษา วันอุโบสถสวดแต่พระ

เข้าพรรษา ออกพรรษาสามเณรก็สวดด้วย คือสวดมนต์แล้วก็สมาทานพรรษากลางพรรษานอกจากวันอุโบสถก็ของใครของมัน

ถ้าพระเณรขัดข้องทางภาวนา หรือมีธุระด่วน ๆ เช่น เจ็บป่วยขึ้นสด ๆ ร้อน ๆ องค์ท่านก็ทรงอนุญาตให้เข้าหากราบเรียนพิเศษได้โดยทุกเมื่อตามกาละเทศะ

ขออภัยท่านผู้อ่านมาก ๆ เรื่องวงศ์ตระกูลฝ่ายบิดา สำหรับโยมบิดาของข้าพเจ้า ท่านมรณะก่อนโยมมารดา 3 ปี ท่านเป็นโรคชราอายุย่างเข้า 80 ปี ท่านไม่กระวนกระวายตอนหัวค่ำ ในวันนั้นลูกทั้งหลายล้อมท่านที่นอนป่วยอยู่ ท่านสั่งว่าอะไร ๆ พ่อก็ได้สั่งไว้แล้วลูก ๆ อย่าได้ทะเลาะกัน วันนี้เองคืนนี้เองอย่าพากันมารบกวน ให้พ่อกินน้ำ พากันอยู่นิ่ง ๆ พ่อจะนอนภาวนา แล้วทายไว้แต่หัวค่ำว่าส่องแสงเงินแสงทองในตอนเช้านี้พ่อจะตาย นี้หมายความว่าทายแต่หัวค่ำคืนนั้น เพราะเหตุว่าพ่อรู้ในตัวของพ่อแล้ว ธรรมดาคนชราเมื่อเสลดขึ้นพันคอแล้วไม่มีกำลังขากออกก็ต้องตายลูกเอ๋ย ที่นี้ส่วนลูกทั้งหลายมีข้าพเจ้าเป็นหัวหน้าแต่สมัยนั้น ข้าพเจ้ายังไม่ทันบวชมีครอบครัวอยู่และในคืนวันนั้นเอง บิดานอนตะแคงข้างขวาไม่กระดิกตัวเลยตลอดรุ่ง พอถึงเวลาที่ท่านนัดหมายท่านก็เงียบไปเลยไม่กระดิกให้ปรากฏในส่วนกายอันใดเลยแม้แต่นิดเดียว ลูกทั้งหลายที่จ้องดูอยู่จนไม่เห็นพิรุธคล้ายคนหลับไปเลย ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ท่านได้ทราบข่าวว่าน่าอัศจรรย์นัก

ข้อที่ควรเขียนพิเศษ ข้าพเจ้าเป็นลูกคนสุดท้องไม่เคยเห็นบิดาดื่มสุรา ไม่เคยเห็นเครื่องดักสัตว์น้ำสัตว์บกไว้ในตัวท่าน แต่เป็นคนไม่รวยและไม่ยอมเป็นหนี้ใคร ผู้ที่ท่านรวย ๆ สมัยนั้น ธรรมดาคนบ้านนอกมีเงินเหรียญบาทในสมัยนั้นหนึ่งหมื่นบาท ก็เล่าลือว่าเป็นคนรวยที่สุดสมัยนั้น แต่สำหรับบิดาของข้าพเจ้ามีเงินเพียงร้อยบาทเท่านั้น แต่ชอบให้ทานที่สุด ผู้มีเงินหมื่นบริจาคทานห้าบาทบิดาของข้าพเจ้าขี้ทุกข์ ๆ ก็ได้ทานห้าบาทด้วยเหมือนกัน ในครอบ-ครัวของบิดาข้าพเจ้าถ้าไม่ได้ใส่บาตรวันหนึ่งก็ทะเลาะกัน

เรื่องธรรมชั้นสูงขององค์หลวงปู่มั่นที่องค์ท่านยืนยันว่า (ไม่ว่าธรรมะส่วนใด ถ้าสำคัญตนว่าเสวยก็เป็นอันผิดทั้งนั้น) ถ้าผู้ชอบแย้งก็จะมีข้อแย้งว่า เพราะมีในปฐมสมโพธิ และในพุทธประวัติว่า พระพุทธเจ้าสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างเต็มที่แล้ว ก็ทรงเสวยวิมุตติสุขแห่งละ ๗ วัน รวมเป็น ๔๙ วัน เพราะนางสุชาดาถวายอาหาร คือข้าวมธุปายาส ทั้งถาดนั้นแบ่งออกได้เป็น ๔๙ คำ คงไปได้วันละคำ ก็กล่าวคำว่าเสวยวิมุตติสุขโต้ง ๆ แต่ผู้เขียนเพื่อแบ่งเบาหลวงปู่มั่นว่า ชะรอยเกจิอาจารย์ผูกสมมุติขึ้นเพื่อให้ผู้ฟังรู้จักความหมาย ว่าพระองค์เสวยวิมุตติสุข คำว่า "เสวยวิมุตติสุขนั้น" ออกจากพระโอษฐ์ของพระองค์โดยแท้หรือหากว่าเกจิอาจารย์ผูกสมมุติเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจก็อาจเป็นไปได้ ผู้เขียนเข้าใจว่า พระองค์สำคัญตัวว่าอยู่ในที่ไหน ยังไงก็ไม่ทราบได้เพราะรสจิตใจและธรรมะของพระองค์ไม่เป็นฐานะของสาวกจะรู้ได้ทุกแง่ทุกมุม เช่น พระอนุรุทธตามพระองค์ได้ในเวลาเข้านิโรธสมาบัติก็คงตามได้เป็นบางครั้งบางคราว จะให้เท่าเทียมถึงพระองค์ย่อมเป็นไปไม่ได้ ถ้าไม่อย่างนั้นแล้วสาวกก็ต้องดีเสมอเหมือนพระองค์ได้ทั้งนั้น เช่น ทรงสรรเสริญพระมหาสารีบุตร ทรงพระปัญญามากก็ตาม แต่คงไม่ถึงเสี้ยวของพระองค์เลย แม้พระสิวลี มีลาภมากก็คงไม่ถึงเสี้ยวของพระองค์อีกด้วย

อีกประการหนึ่ง ที่น่าควรคิด เช่น นางธรรมทินนาภิกษุณีเข้านิโรธสมาบัติแล้ว วิสาขคฤหบดี ไปทรงเรียนถามนางธรรม-ทินนาในขณะที่เข้านิโรธสมาบัติอยู่นั้นได้สำคัญตัวว่าอยู่ที่ไหนหรือไม่ นางก็ตอบว่ามิได้สำคัญตัวว่าอยู่ในนิโรธสมาบัติ และไม่สำคัญ

ว่า ตัวอยู่นอกนิโรธสมาบัติ หรืออาการใด ๆ ทั้งสิ้น เหล่านี้เป็นต้น เมื่อเป็นดังนี้ ก็ตรงกับคำของหลวงปู่มั่นที่ว่า "ไม่ว่าธรรมส่วนใด ถ้าสำคัญตนว่าเสวย เป็นสำคัญผิดทั้งนั้น" นี้เป็นธรรมขั้นสูงของพระพุทธศาสนา ถ้าจะอาจเอื้อมแซงคำเทศน์ของหลวงปู่มั่น ในขณะนี้ก็ต้องพิจารณาให้รอบคอบดังกล่าวมาแล้วนั้น.....

หล้า เขมปัตโต

เรื่องที่ลืมเขียนมาหมหายคือ....

(ฝ่าเท้าของหลวงปู่มั่นทั้งสองทาง เป็นตาหมากรุกหมดเต็มทั้งสองฝ่า)

เวลาสรงน้ำท่านปรารภว่า (ฝ่าเท้าของเราไม่เหมือนหมู่เพื่อนเท่านั้น)

พูดค่อยๆแบบเอ็นๆ (ในยุคหนองผือ สี่ปีที่ข้าพเจ้าอยู่กับองค์ท่านนั้น)

พระเณรผู้น้อยที่ถวายข้อวัตรสรงน้ำถวายองค์ท่านนั้น ผู้สังเกตพินิจจึง-

จะได้ยิน (เพราะองค์ท่านก็ปรารภค่อยแผ่วประหยัดไม่แถมอวด)

ส่วนข้าพเจ้าไม่ได้แย่งอาจเอื้อมดูข้างบน (ระหว่างฝ่าเท้าเสมอๆ)

จำพวกที่ดูหลัง ตัว แขน ขา ฝ่าเท้านั้น มักจะเป็นพระ ๔-๓-๒-

พรรษาเท่านั้นได้ดู พระผู้ใหญ่เหนือ ๕-๖-๗-๘-๙- ไปแล้วไม่ค่อย

จะได้ดูตัว แขนขา เพราะองค์หลวงปู่เกรงว่า สรงน้ำนี้เว้นให้ผู้น้อย

เขาส่งเสีย ถ้าพระผู้ใหญ่มาทำขวางผู้น้อย ผู้น้อยเขาระอายเกือเปน เพราะเขาไม่มีทางเอื้อมมือเข้า และเขาก็กระดากกระอายดังนี้

ส่วนข้าพเจ้าพรรษาอ่อน แต่อายุสามสิบกว่าในสมัยนั้น และการที่องค์ท่านปวารณาว่า ฝ่าเท้าของเราไม่เหมือนหมู่ นั้นองค์ท่าน (ปรากฏว่าครั้งเดียวเบาๆ เท่านั้นไม่ได้ซ้ำๆ ซากๆ อีก) ส่วนข้าพเจ้าผู้สังเกตดูฝ่าเท้าก็เห็นเป็นตาหมากรุกเต็มฝ่าเท้าทั้งสองทางจริง ข้อนี้ในชีวะประวัติขององค์ท่านเล่มใดๆ ก็ไม่ปรากฏเห็น และยุคที่องค์ท่านทรงพระชีวิตอยู่ ก็ธรรมดาลดลิ้วไม่มีใครสนใจปรารภ (น่าแปลกมาก) ข้าพเจ้าก็ธรรมดาลืมอีกด้วย เขียนได้ว่าข้าพเจ้าไม่มีพยานก็ว่าได้ (แต่เอาตาหูตนเองเป็นพยาน) ยุคต่อมาก็ไม่มีท่านผู้ใดเล่าให้ฟัง (ประกอบจะว่ามีชั่วไม่อยู่กับฝ่าเท้าอยู่กับใจกับธรรม)

๑ เรื่องฝ่าเท้าขององค์หลวงปู่มั่นเป็นตาหมากรุกนั้น เป็นของทรงพระลักษณะสำคัญมาก แต่ก็น่าสนใจมากกว่า ไฉนจึงบรรดาลไม่ให้พระจำพวกผู้ใหญ่สนใจเอาลงในประวัติ (กลายเป็นของไม่สำคัญไป) ชะรอยพระผู้น้อยที่เห็นในเวลาสรงน้ำถวายแล้ว ไม่เล่าถวายให้พระผู้ใหญ่ฟัง แต่ข้าพเจ้าเองก็บรรดาลลืม ไม่ค่อยสนใจเล่าเลย แต่พอมาถึงยุคภูจ้อก้อ ตอนแก่กล้าเจ็ดสิบปีกว่าๆแล้ว จึงระลึกเห็น เป็นของน่าแปลกมากแท้ๆที่ลืมพากันลืมเงียบหลง แต่คราวองค์ท่านทรงพระชนม์อยู่ก็ดี หรือ

ทรงพระมรณะกาเลก็ดี ไม่มีท่านผู้ใดสงอนุปาระด ก็เป็น
ของคล้ายกับว่าอุดตรีขึ้นภายหลัง แต่ก็ต้องอาศรัย
หลักของความจริง ไม่หนีจากความจริงเฉพาะตอนนี้
เป็นพยาน จริงก็ต้องเอาจริงเป็นพยาน เท็จก็ตรงกันข้าม

๑ ชีวะประวัติยุคต่อกันเป็นยุคสุดท้ายภายแก่ชราภาพ ถ้าไม่มรณะภาพไปเสียแล้ว ชีวะประวัติก็จะไม่จบได้ แต่จะอย่างไรก็ตามที่เกิดต่างจะได้พิจารณาว่า เจตนาปฏิบัติพระพุทธศาสนาเพื่อประสงค์อะไรบ้าง และจิตใจจะอยู่ระดับใดบ้าง เหล่านี้เป็นต้น แต่บรรยายพอสังเขปก็เอาละ จะบรรยายไปมากก็จะเป็นหลายวรรคหลายตอน และก็ความพอดีพองามในโลกนี้ไม่รู้ว่าจะอยู่ระดับใดแน่ ถ้ามากเกินไปเล่มก็ใหญ่ลงทุนก็มาก ท่านผู้อ่านก็จะระอาอีก น่าพิจารณา และก็คล้ายๆกับว่าตนเป็นผู้ประเสริฐเลิศล้ำ ระฆังไม่ดังก็ตีจนระฆังแตก แต่จะอย่างไรก็อาศัยเจตนาเป็นเกณฑ์ ก็แล้วกันกระมัง

หล้า

แก้ไขและเพิ่มเติม

ข้อความหนังสือชีวประวัติ หลวงปู่หล้า

หน้า ๙ บรรทัดที่ ๒ แก้คำว่า คู่เป็นดู่

หน้า ๒๐ บรรทัดที่ ๑๕ เพิ่มเติม ก็จัดแจงแต่งบริขารให้หลานชาย ชื่อบุญหลาย บุญมาตุ่น ซึ่งเป็นลูกของพี่สาวผู้ที่ชื่อว่า นางแก้ว ตามไปส่งถึงวัดโพธิสมภรณ์

หน้า ๒๙ บรรทัดที่ ๑๔ เพิ่มเติม ส่วนสามเณรบุปผาจะไปกับข้าพเจ้า

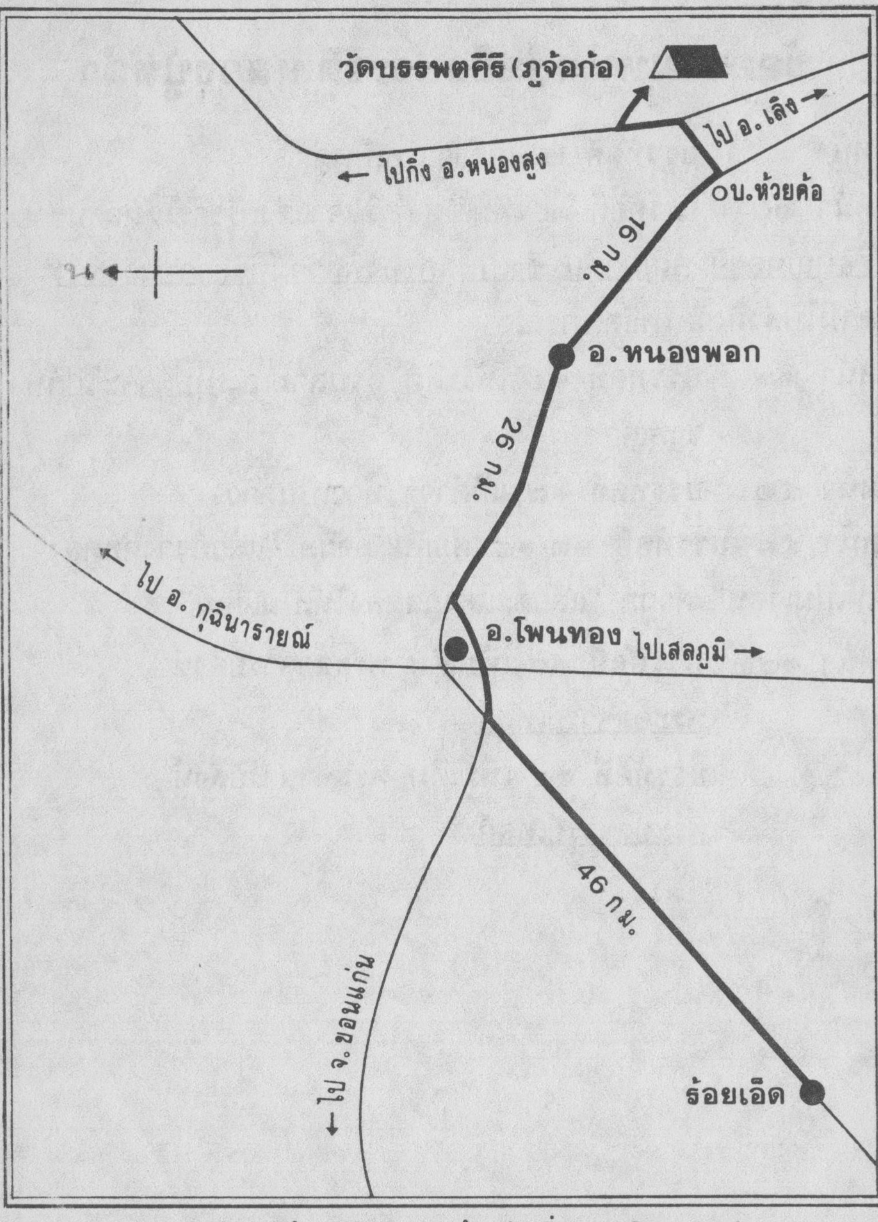
หน้า ๕๒ บรรทัดที่ ๑๗ แก้คำว่า ท้าวเป็นด้าว

หน้า ๕๘ บรรทัดที่ ๑๓-๑๔ ต่อกัน คำผิด "แล้วก็วางกลดลงให้เป็นเงื่อน" คำถูก "แล้วตะแคงกลดลงให้เป็นเงื่อม"

หน้า ๑๙๒ บรรทัดที่ ๑๑ เพิ่มเติม พระอาจารย์สิงห์ พระอาจารย์เทสก์

บรรทัดที่ ๑๔ เพิ่มเติม พระอาจารย์สิงห์ พระอาจารย์เทสก์

แผนผังแสดงเส้นทางไปวัดบรรพตคีรี (ภูจ้อก้อ)

เดินทางจากร้อยเอ็ดตามเส้นทึบที่แสดงในแผนผัง

ชีวประวัติ

ของ

หลวงปู่หล้า เขมปตฺโต

พิมพ์ถวายหลวงปู่เพื่อเผยแพร่เป็นธรรมทาน

โดย

คุณอรุณี ศีตะจิตต์-คุณธวัชชัย แสวงศรี

พิมพ์ครั้งที่ ๘

เดือนตุลาคม ๒๕๓๕

จำนวนพิมพ์ ๑๐,๐๐๐ เล่ม

หากผู้ใดประสงค์จะพิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน

กรุณาพิมพ์ได้โดยไม่ต้องขออนุญาตแต่อย่างใด

คำชี้แจง

ด้วยพระมหาเมตตาธรรมอันล้นค่า ขององค์หลวงปู่หล้า เขมปตฺโต ที่มีต่อเหล่าชาวโลกทุกถ้วนหน้าอย่างไม่มีประมาณทั้ง ๓ ภพ เป็นเครื่องก่อให้เกิดมหาศรัทธาขึ้นในดวงจิตของเหล่าศิษย์อย่างมหาศาลยิ่ง เพื่อบูชาพระคุณอันมากล้นเนื่องในกาลสมัยที่องค์ท่านครบรอบอายุ ๘๐ ปี ข้าพเจ้านางอรุณี ศีตะจิตต์ และนายธวัชชัย ศีตะจิตต์ ขอน้อมถวายปัจจัยเพื่อจัดพิมพ์หนังสือธรรมะขององค์หลวงปู่ จำนวน 10,000 เล่ม เพื่อเป็นมหาธรรมทานเผยแพร่แก่ผู้สนใจทั้งหลาย ซึ่งมหากุศลใด ๆ ที่พึงเกิด พึงมี ขอน้อมถวายเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา อยู่ทุกเมื่อ

ด้วยเดชแห่งพระบารมีธรรมขององค์หลวงปู่ในทุก ๆ อักขระคำ ทุก ๆ ข้อความในหนังสือธรรมะทุกเล่ม จงเป็นแสงสว่างส่องทางธรรม ชี้แนะขัดเกลา ชะล้างจิตใจของพวกเราชาวพุทธ ผู้อ่าน ผู้สนใจทุก ๆ ท่านเกิดดวงตาเห็นธรรม เห็นภัยในวัฏฏสงสารและมีจิตใจที่ปราศจากกิเลส ตัณหา อวิชชา โดยลำดับเถิด

คุณอรุณี ศีตะจิตต์

คุณธวัชชัย แสวงศรี

พิมพ์ที่ บริษัท ศรีสมบัติการพิมพ์ จำกัด

๓๕๕/๒๑ ถนนจรัลสนิทวงศ์ บางอ้อ บางกอกน้อย กทม. ๑๐๗๐๐ โทร. ๔๓๓-๒๒๖๓
๔๓๓-๔๙๓๕

นายอุดม พรหมสกุลชัย ผู้พิมพ์-ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๓๕

ฝากไว้ ให้ลูกหลาน

- วัดก็ต้องเป็นวัด อย่าไปจัดเป็นสนามเลข มาผูกเอาเลข ก็ไม่ผิดกับมาเขกหัวพระกับเอาขี้มาทาสำนัก ซึ่งเป็นแนวความคิดที่เหยียบย่ำทำลายพระศาสนาและดูหมิ่นปฏิปทาของสำนัก ก็มีความหมายอันเดียวกันนั้นแล
- การเอาอบายมุขมาคลุกเคล้ามอมเมาในพระพุทธศาสนา กับการสร้างมหาอเวจี มหานรก ก็มีความหมายอันเดียวกัน
- อบายมุขทุกประเภทกับโลกาวินาศก็มีความหมายอันเดียวกัน อบายมุขทุกประเภท กับมนุษย์วิบัติ สวรรค์วิบัติ พรหมวิบัติ นิพพานวิบัติ ก็มีความหมายอันเดียวกัน
- ส่งเสริมอบายมุขกับส่งเสริมให้คนปืนเกลียวออกนอกพระพุทธศาสนา ก็มีความหมายอันเดียวกัน
- ผู้ไม่เห็นโทษในอบายมุข จะเป็นผู้ถึงไตรสรณะคมน์แท้ย่อมเป็นไปไม่ได้ฟ้าขาวดาวสว่างไม่มีเมฆหมอก แต่มองไม่เห็นดวงดาวจะเห็นพระจันทร์พระอาทิตย์ได้อย่างไร ผู้ไม่ถึงไตรสรณะคมน์ก็อย่างนั้น อนิจจาเอ๋ย
- บางท่านอ่านแล้วนึกโกรธ จงเอาโกรธแบกไปขายให้พระนิพพานในโลกนี้มันเต็มแล้วขายไม่ออก
- พระนิพพานดับจากสิ่งเหล่านี้ไปแล้ว ไม่ควรเอามากล่าวตู่เลย
- หลวงพ่อ หลวงตา หรือหลวงปู่หล้า เขมปตฺโต มุ่งดีอย่าได้มีเวรภัยเทอญฯ

ศรัทธาธรรมทรงค่าล้ำนำมากมายมูลมอง
ศรัทธาหายป่วยเวลาทั้งผู้มาและผู้รับ
เป็นอัปมงคลอาภัพทั้งผู้รับและผู้มาสู่
ผู้ใจสูงแล ดูพิจารณาถ้อยศรัทธาแลฯ

(พระขีณาสพท่านพ้นไปแล้ว)

